

ISSN № 2312-0665

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

*До 220-річчя заснування
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди*

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди**

Випуск 61

Харків
ХНПУ імені Г. С. Сковороди
2024

Наказом МОН України № 886 від 02.07.2020 збірник «Лінгвістичні дослідження» внесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук, доктора філософії.

Спеціальність ДАК: *філологічні науки (мовознавство, українська мова)*.

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1984 від 28.12.2023.

Рекомендовано до друку вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 10 від 9 жовтня 2024 року)

Електронну версію журналу розміщено на сайті: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/linguistics>

Журнал включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, ResearchBib, Index Copernicus, Google Scholar, ERIH PLUS, BASE (Bielefeld Academic search Engine), ROAD, OpenAIRE, Scillit, Fatcat, OUCI, Sherpa Romeo

ISSN 2312-0665 (Print), ISSN 2312-7546 (Online)

Редакційна колегія:

Піддубна Н. В. – гол. ред., д. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови ім. проф. Л. А. Лисиченко ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Осіпова Т. Ф.** – заст. гол. ред., д. ф. н., проф., в.о. зав. каф. укр. мови ім. проф. Л. А. Лисиченко ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Голобородько К. Ю.** – д. ф. н., проф., декан укр. мовно-літ. фак-ту ім. Г. Ф. Квітки-Основ'яненка ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Гончар О. В.** – д. п. н., к. ф. н., проф., проф. Університету Яна Длугоша в Ченстохові (Польща); **Даниленко А. І.** – повний проф. каф. сучасних мов і культур Пейсівського ун-ту (м. Нью-Йорк, США); **Ковтун О. В.** – к. ф. н., доц., доц. каф. теорії і практики перекладу фак-ту іноз. мов Донец. нац. ун-ту ім. Василя Стуса; **Костікова І. І.** – д. п. н., проф., зав. каф. теорії і практик англ. мови ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Маленко О. О.** – д. ф. н., проф., зав. каф. українознавства та лінгводидактики ім. О. Г. Муромцевої ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Ніка О. І.** – д. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови та прикл. лінгвістики Ін-ту філології Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка; **Олексенко О. А.** – к. ф. н., проф., проф. каф. укр. мови ім. проф. Л. А. Лисиченко ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Папіш В. А.** – д. ф. н., доц., проф. каф. укр. мови ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т»; **Петрова Т. О.** – д. ф. н., доц., проф. каф. укр. мови ХНУ ім. В. Н. Каразіна; **Попов С. Л.** – д. ф. н., проф., проф. каф. загал. та прикл. мовознавства ХНУ ім. В. Н. Каразіна; **Сазонова Я. Ю.** – д. ф. н., проф., зав. каф. загал. мовознавства і романо-германської філології ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; **Халіман О. В.** – д. ф. н., доц., викл. Відокремл. структурн. підрозд. «Полтав. фаховий коледж Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого».

Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. 344 с.

© Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ДО ЧИТАЧІВ ЖУРНАЛУ «ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ»

Шістдесят перший випуск наукового збірника «Лінгвістичні дослідження» репрезентує широкий формат сучасного мовознавства – від граматики до прикладної лінгвістики. Змістове наповнення журналу свідчить про динаміку наукової думки, пошуки нових принципів і підходів дослідження слова й переосмислення традиційних, втілення нових форм студювання з урахуванням досягнень сучасних технологій та соціальних викликів сьогодення.

Розділ «Грамматика» представлений у збірнику роботою молодого науковця *Олени Половинко (Харків)*. Предмет її уваги – порівняльні конструкції з орудним відмінком у текстах творів Майка Йогансена, Григорія Епіка та Юліана Шпола крізь призму когнітивно-ономасіологічного підходу, на основі якого розкрито індивідуальні ознаки мотиваційних типів порівнянь.

У межах розділу «Лексикологія. Фразеологія» *Аліна Коляда (Харків)* приділила увагу концептуалізації антропоморфу ГОЛОВА в українській та англійській фразеології, визначивши його культурну й лінгвістичну цінність крізь призму мови-оригіналу (стаття написана англійською мовою).

Співпраця з обдарованими здобувачами, як правило, виростає в плідне партнерство. *Юлія Лебеденко з Дар'єю Заброцькою (Харків)* звернулися до фразеокреативності Володимира Винниченка, розкривши нові площини його мовотворчості. *Наталя Лотоцька й Ірина Шептицька (Львів)* присвятили свою студію вивченню структурних особливостей фразеологізмів з компонентом СЕРЦЕ із застосуванням корпуснобазованого та статистичного підходів, продемонструвавши продуктивність корпусного інструмента ГРАК.

Розділ «Термінологія» вирізняється історіографічними розвідками, зокрема *Олег Войтович (Вінниця)* аспектуально висвітлює діяльність ключових постатей харківського термінологічного осередку кін. ХХ – поч. ХХІ ст.; *Ольга Черемська й Ірина Ходарева (Харків)* досліджують процес та етапи формування термінології видавничої справи й поліграфії, її системну організацію.

Традиційні та інноваційні підходи до вивчення галузевої термінологіки демонструють *Інна Кубич (Київ)* – українська бджільницька термінологія, *Оксана Кримець (Харків)* – термінологія нанотехнологій, *Лілія Удовіченко (Харків)* – сучасна українська поліційна термінологія.

Концепцію української термінографічної критики Т. Петрової аналізує *Микола Степаненко (Київ)*, відзначаючи цілісне й комплексне презентування її в статусі самостійного міждисциплінарного наукового напрямку.

Розділ «Лінгвоаксіологія. Лінгвокогнітологія. Комунікативна лінгвістика» містить праці міждисциплінарного характеру, зокрема в статті *Ольги Гнатішевої (Харків)* здійснено лінгвоаксіологічний аналіз використання типових для української лінгвокультури фольклорних символем-рослин у віршах українських поетів-аматорів на тему війни; наукова студія *Тетяни Космеди (Вінниця)* виконана в аспекті теорії лінгвоаксіології із залученням функційно-прагматичної наукової парадигми: презентовано мовний образ війни у фокусі моделювання її героїки; *Тетяна Осінова (Харків)* аналізує архетиповий символ *СЕРПЦЕ* та його жестову репрезентацію в дискурсивних умовах як семіотичного знака і невербального концепту в аспекті його семантики, прагматики, оцінки.

Взаємодію вербальних і невербальних компонентів комунікації в площині міжкультурних взаємовідносин, вплив стереотипів на розвиток спілкування досліджують *Людмила Солощук* та *Христина Трач (Харків)*.

Лінгвокогнітологія представлена доробком *Анастасії Селівєрстової (Київ)*, яка приділила увагу шляхам адаптації англomовних запозичень у систему італійської мови на прикладі публіцистичного дискурсу, використавши матеріали онлайн-газети *CORRIERE DELLA SERA*; а також статтею *Алли Мартинюк* та *Маргарити Северін (Харків)*, де викладено результати когнітивно-комунікативного аналізу англо-українського перекладу назв квазіреалій з роману Джоан Роулінг «Гаррі Поттер і напівкровний принц». Автори переконані, що когнітивне моделювання забезпечує чіткість процедури, а комунікативний аспект аналізу дозволяє об'єктивно підійти до оцінки якості перекладу.

Розділ «Психолінгвістика. Дискурсологія». Психолінгвістичні ідеї Івана Огієнка та його сподвижників на шпальтах заснованого ним же часопису «Рідна мова» (1933–1937 рр.) стали предметом наукового інтересу *Віталії Паніш (Ужгород)*, яка відзначає, що психолінгвістичні проблеми вчений уводять у контекст національного світобачення.

Ідею про іконічність мовних знаків, сформовану сучасними зарубіжними лінгвістами (О. Фішер, І. Фонагі, Е. Табаковська, К. Вілемс), розвиває *Ярослава Сазонова (Харків)*, доводячи гіпотезу, що мовні маркери невизначеності, зокрема займенник *something*, слугують психологічними та онтологічними інструментами у створенні вигаданих світів жахів.

Дискурсивна репрезентація ойконіма *ХАРКІВ* у щоденнику Олеса Гончара силами наукової думки *Ніни Степаненко (Київ)* стала справжнім компліментом незламному місту, назва якого виконує біографічну, соціально-оцінювальну, культурно-історичну, хронотопічну, характеризувальну, тропеїчну функції в проєкції на конкретний темпоральний зріз – реальний час, передчас і післячас, у досліджуваному *ego*-тексті.

Різноаспектно представлений розділ «Лінгвопоетика». Лінгвопоетичним студіям ХХ–ХХІ століття крізь призму ідей Олександра Потебні й Дмитра Овсянико-Куликовського присвячена робота *Олени Скоробогатової й Алли Козлової (Харків)*.

Олена Олексенко (Харків) переконана, що розуміння когнітивно-психологічних засад поетичного мовлення сприяє більш глибокому проникненню в семантику ліричних текстів, в лабораторію творення автором художніх образів і смислів, що й доведено засобом аналізу виражальних можливостей номінативних та інфінітивних речень у поетичному мовленні з огляду на їхню когнітивну природу.

Оксана Радько (Львів) зосередила свою наукову увагу на внутрішньо-семантичних особливостях народнопоетичних індивідуально-авторських прикметників як одному з джерел авторської мовно-поетичної картини світу українських поетів ХХ–ХХІ ст.

Увиразнює розділ наукова студія з теолінгвістики *Наталії Піддубної (Харків)*, присвяченій вербалізації біблійності через актуалізацію біблійної прецедентності й біблійної символіки (на прикладі теоніма *Голгофа*) в поезіях Максима Кривцова, який загинув, захищаючи Україну, 7 січня 2024 року і залишив у спадок українській сповнену глибокою філософією творчість.

Розділ «Лінгводидактика. Прикладна лінгвістика» містить розвідки учених-практиків. *Анна Жукова (Львів)*, спираючись на «Концепцію мовної підготовки особового складу Збройних Сил», обґрунтовує необхідність вивчення курсантами військових вишів іноземних мов в обсязі, необхідному для ефективного виконання посадових обов'язків. *Неля Нікуліна (Харків)* пропонує огляд мовознавчих наукових проєктів з використанням комп'ютерних технологій, зокрема онлайнвий засіб проведення асоціативних експериментів «Стимулус», зацифрування унікальної архівної лексичної картотеки, цифрові проєкти й засоби для української мови від гурту r2u, Генеральний регіональний анотований корпус української мови, відомий під абревіатурою ГРАК.

Розділ наукової критики представлений у цьому випуску рецензією *Тетяни Космеди (Вінниця)* на виданий за останнім прижиттєвим рукописом професора С. І. Дорошенка «Словник-довідник лінгвістичних термінів юного мовознавця» (2024). Рецензент детально обмірковує структуру і зміст словника, наголошує на його функційності і значущості.

Загалом збірник містить 26 наукових розвідок, здійснених 31 науковцем з різних міст України – Києва, Харкова, Вінниці, Львова, Ужгорода. Серед дописувачів – відомі й титуловані вчені, наукові співробітники, викладачі-практики, аспіранти й здобувачі магістерського рівня вищої освіти, що на сьогодні є обнадійливим чинником розвитку української науки.

*Доктор філологічних наук,
професор Тетяна ОСІПОВА*

ГРАМАТИКА

УДК: 811.161.2'367.6:140.8](477)

О. С. Половинко

КОМПАРАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ОРУДНИМ ВІДМІНКОМ У ТЕКСТАХ ТВОРІВ МАЙКА ЙОГАНСЕНА, ЮЛІАНА ШПОЛА ТА ГРИГОРІЯ ЕПІКА: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ ПІДХІД

У статті вперше проаналізовано порівняльні конструкції з орудним відмінком у текстах творів Майка Йогансена, Григорія Епіка та Юліана Шпола крізь призму когнітивно-ономасіологічного підходу. Розкрито характерні ознаки мотиваційних типів. Визначено, що в усіх порівняльних конструкціях образи підтягуються в компаративемі за принципами структурно-метафоричного, дифузно-метафоричного та гештальтного мотиваційних типів. Аналіз мови творів зазначених вище представників Розстріляного Відродження виявив незначний масив концептосфер донорської бази порівняльних конструкцій з орудним відмінком, однак ці конструкції наділені особливостями в кожного з авторів.

Ключові слова: когнітивістика, когнітивно-ономасіологічний аналіз, орудний порівняльний, Розстріляне Відродження, компаративні конструкції.

Polovynko O. The Use of Comparative Constructions with the Instrumental Case in the Works of Maik Yohansen, Yulian Shpol, and Hryhorii Epik: A Linguo-Cognitive Approach. *The article presents, for the first time, an analysis of comparative constructions with the instrumental case in the works of Maik Yohansen, Hryhorii Epik, and Yulian Shpol through the lens of the cognitive-onomasiological approach. The contribution of these authors to the development of Ukrainian literature and language, despite their tragic fate, remains a crucial element in the formation of Ukrainian national identity and linguistic system. Linguistic studies of their legacy emphasize innovative linguistic processes, stylistic features, and the cultural-ideological contexts that influenced their work. The characteristic features of motivational types have been revealed. It has been established that in all comparative constructions, the images are integrated into comparative models according to the principles of structural-metaphorical, diffuse-metaphorical, and gestalt motivational types. The analysis of the language of the aforementioned representatives of the Executed Renaissance has uncovered a limited set of conceptual spheres from the donor base of comparative constructions with the instrumental case, and the dominance of inanimate nouns in the formation of instrumental comparative constructions.*

The distinctive features of comparative constructions with the instrumental case in the authors' poetry have been identified. Comparative structures in the works of Maik Yohansen, Yulian Shpol, and Hryhorii Epik expand the boundaries of traditional linguistic perception, enriched with additional semantic layers that shift depending on the context. They serve as a tool for expressing emotions, the author's worldview, deeper understanding of objects and phenomena, and for emphasizing the expressiveness and evaluative component of poetic language.

Keywords: *cognitive science, cognitive-onomasiological analysis, instrumental comparative, Executed Renaissance, comparative constructions.*

Вступ

Вивчення творчої спадщини письменників Розстріляного Відродження, таких як Майк Йогансен, Григорій Епик та Юліан Шпол, є надзвичайно актуальним у сучасному лінгвістичному контексті. Внесок цих авторів у розвиток української літератури та мови, попри їх трагічну долю, залишається важливим складником формування української національної ідентичності та мовної системи. У лінгвістичних дослідженнях їхньої спадщини вчені акцентують увагу на інноваційних мовних процесах, стилістичних особливостях та культурно-ідеологічних контекстах, що вплинули на їхню творчість.

Період Розстріляного Відродження позначений особливим інтелектуальним підйомом, що збігся з активними процесами мовної кодифікації та культурної самоідентифікації української нації. Репресії 1930-х років призвели до штучного переривання цього процесу, що спричинило втрату значної частини культурного та мовного надбання. Відновлення й переосмислення цієї спадщини важливе не лише з погляду історичної справедливості, але й для повнішого розуміння еволюції української літературної мови. Письменники цієї епохи писали твори, що відображали глибокі соціальні, політичні та філософські проблеми, а також експериментували з літературними жанрами та мовними формами. Зокрема, Майк Йогансен був одним із найяскравіших представників українського авангарду, а його мовні експерименти й новаторський підхід до побудови тексту потребують детального лінгвістичного аналізу.

Одним із перших мовознавців, хто звернувся до вивчення творчості письменників Розстріляного Відродження, був Ю. Шевельов. Його дослідження присвячені аналізу мовних інновацій та стилістичних особливостей у творах Майка Йогансена (Шевельов, 2009).

О. Астаф'єв фокусується на дослідженні того, як Майк Йогансен та Юліан Шпол використовували лексичні інновації для вираження нових соціальних реалій, часто викликаних політичними змінами. (Астаф'єв, 2009) Л. Масенко розглядала мовну ідентичність та культурні трансформації, які вплинули на творчість письменників Розстріляного Відродження (Масенко, 2011). В. Соболь досліджувала стилістичні риси мови творів, що дозволило їй вивчати особливості літературного стилю Майка Йогансена та Григорія Епіка. Її увага була зосереджена на використанні авторських неологізмів, оригінальних синтаксичних конструкцій та нових жанрових форм у їхній творчості (Соболь, 2013).

Мовна творчість письменників доби Розстріляного Відродження ще не отримала достатньо глибокого та комплексного аналізу мовознавцями, попри їхній важливий внесок у розвиток української мови й літератури. Лінгвістичні дослідження текстів Майка Йогансена, Юліана Шпола та Григорія Епіка поки що залишаються фрагментарними. Більшість робіт літературознавчого характеру стосується тематики їхніх текстів, соціальних і політичних аспектів, проте аналіз стилістики та мовної організації творчого доробку письменників ще на початковому етапі. Жоден з мовознавців не звертався до аналізу специфіки використання орудного порівняльного у творах Майка Йогансена, Юліана Шпола, Григорія Епіка як однієї з характерних рис авторського мовлення. Цей факт зумовлює актуальність нашого дослідження. Метою статті є когнітивно-ономасіологічний аналіз компаративем з орудним відмінком у текстах Майка Йогансена, Юліана Шпола та Григорія Епіка.

Для реалізації зазначеної мети необхідно виконати такі **завдання**:

- вибрати компаративні конструкції з орудним відмінком з текстів творів Майка Йогансена, Юліана Шпола та Григорія Епіка;
- визначити відмінності у вживанні компаративних конструкцій з орудним відмінком в кожного з письменників;
- проаналізувати, як ці конструкції відображають авторську стилістику та світогляд кожного з письменників;
- описати специфіку когнітивної обробки реальності через порівняння в текстах письменників.

Методи дослідження

З огляду на актуальну в сучасній лінгвістиці когнітивну парадигму, проблема мотивації потребує врахування нового принципу типологізації мотиваційних процесів – «концептуального місця мотиватора в ментально-психонетичному комплексі об'єкта, що позначається» (Селіванова, 2010). У роботі для аналізу компаративем з орудним відмінком застосовуємо когнітивно-ономасіологічний аналіз, методика якого розроблена О. Селівановою. Головна ідея цього інтегрованого підходу полягає у фокусуванні на властивостях об'єкта номінації, що концептуалізуються, а також на взаємозв'язках між структурою значення й ономасіологічною системою, ураховуючи можливі зміни в їхній динаміці. Для добору ілюстративного матеріалу до нашого дослідження застосовували методи корпусної лінгвістики, зокрема послуговувались Генеральним регіональним анованим корпусом української мови (ГРАК).

Виклад основного матеріалу

Порівняння є важливим засобом пізнання дійсності в лінгвістиці, що дозволяє виявити особливості об'єктів і явищ через їхнє зіставлення. За допомогою порівняльного аналізу можна встановлювати подібності та відмінності між мовними одиницями, що сприяє глибшому розумінню їхньої природи та функцій. У межах когнітивної лінгвістики порівняння виступає засобом концептуалізації та категоризації дійсності, відіграючи центральну роль у мовній репрезентації знань.

Компаративна семантика, притаманна орудному відмінку, вимагає багатофакторного аналізу з огляду на його полісемію та вплив контексту. Досі точаться наукові дискусії щодо окреслення порівняльної семантики орудного відмінка, що пов'язано із труднощами у виокремленні цього значення серед інших, а також із розмитими контурами між різними семантичними відтінками в його межах.

У цій роботі ми спираємось на дослідження О. Олексенко (2018), М. Плющ (2016), О. Потєбні (1888) та Є. Тимченка (1926), які аналізують граматичні та семантичні аспекти орудного відмінка в компаративних конструкціях. Вони наголошують на тому, що такі конструкції відображають процеси індивідуальної символічної інтерпретації світу, розширюючи можливості стандартних моделей сприйняття через поєднання явищ із різних сфер знань, часто контрастних.

Конструкції з орудним відмінком, що виконують порівняльну функцію, посідають важливе місце в художніх текстах української літератури. Використання орудного відмінка на позначення порівняння дозволяє передавати складні смислові структури в лаконічній формі, надаючи текстам виразності та смислової багатомірності. На сьогодні орудний порівняльний вважають найпростішим у ряду структурних типів мовних одиниць, що виражають ознаки предметів або дій у зіставленні. У ньому основне значення має не форма, а лексичне наповнення (Конторчук, 2010: 265).

Уважаємо, що порівняльна конструкція з орудним відмінком складається з об'єкта (іменної частини мови, словосполучення), суб'єкта (форми орудного відмінка з порівняльною семантикою) та мотиву порівняння (дієслова, що містить ознаку для порівняння), і відповідно є трикомпонентною структурою.

У компаративних конструкціях з орудним відмінком можуть використовуватися як абстрактні, так і конкретні іменники будь-якого роду і числа, що свідчить про відсутність лексичних та граматичних обмежень для зон агента і референта порівняння. Важливою особливістю таких компаративів є те, що дієслова в них завжди неперехідні та абсолютні. Наявність дієслова є необхідною умовою побудови орудних порівняльних конструкцій, оскільки воно слугує посередником між агентом та референтом порівняння. Дієслово може бути як матеріально вираженим, так і матеріально не заміщеним. Вирази з орудним порівняльним виникають і в статичних ситуаціях для характеристики об'єкта за якісними ознаками, і в динамічних для опису характеру руху об'єкта.

Усі словоформи, що вживаються в конструкціях із семантикою орудного порівняльного, набувають оцінного характеру та виконують функцію характеристики об'єкта (Олексенко, 2018: 170). О. Олексенко зазначає, що, незважаючи на те, що смисловий акцент робиться на агенті порівняння, основою виникнення такої семантики відмінка залишається предикативно-характеризувальна функція, яку раніше описував В. Виноградов. Ознака, що лежить в основі метафоричного перенесення й формує ядро предикативно-характеризувального значення, у прямому мотивувальному контексті може бути незначною або прихованою, що проявляється через конотативний зміст і часто не фіксується в лексикографічному описі лексеми. Утворення

порівняння за таких умов ґрунтується на розгалуженому асоціативному ланцюжку (див.: Олексенко, 2018: 2).

У межах когнітивно-ономасіологічного аналізу, що розглядає мову крізь призму мислення та концептуалізації світу, мотивація визначає, яким чином мовний знак співвідноситься з конкретним об'єктом або явищем реальної дійсності. О. Селіванова виокремлює такі типи мотивації мовних одиниць: пропозиційну, модусну, асоціативну, змішану та концептуально-інтеграційну. У процесі нашого аналізу було встановлено, що для побудови порівняльних конструкцій з орудним відмінком у текстах Майка Йогансена, Юліана Шпола, Григорія Епіка найбільш ефективною є асоціативна мотивація, за якої мовний знак отримує своє значення через асоціативний зв'язок між концептуальними сферами, що реалізується за допомогою метафоричного перенесення. Цей процес ґрунтується на подібності або аналогії між об'єктами, явищами чи їхніми ознаками, що дозволяє переносити характеристики одного об'єкта на інший, тим самим забезпечуючи появу нових значень у мовній системі. Під час асоціативної мотивації вибирають мотиватор похідного номена з асоціативної частини фреймової когнітивної моделі, для якої характерні метафоричні елементи, що виникли внаслідок аналогії різних концептів. Такі зв'язки постають на підставі асиміляції (уподібнення окремих складників різних концептів) або синестезії (застосування знаків одних відчуттів для позначення інших). Відбувається перенесення лише конкретних сценарних вузлів, що зумовлено інтенцією передавання аналогічного образу в межах реципієнтної зони. Унаслідок цього актуальною залишається лише сема «розгалуження». Такі сполучення виникають внаслідок аналогізації різних концептосфер.

Майк Йогансен у текстах часто використовує порівняльні конструкції з орудним відмінком. Його метафорична система базується на поєднанні природних і культурних символів, що створюють багатогранні образи. Активніше письменник використовує назви явищ природи в зоні агента порівняння (*Бо в той самий момент, коли Альчеста злегка розкрила вуста, над головами їх **громом розтявся постріл** ...* (Майк Йогансен); *Міріяди мух, бджіл, осів кружляли **хмарами** навколо дерева, сідали на цятковане кривавими рубцями тіло, на червоні смуги, що рясно вкривали обличчя, руки, груди, на велику рану в стегні, – вкривали всього чоловіка, мов чорним серпанком*

(Майк Йогансен); *Думки блискавичним вихорцем закрутилися в Ганековій голові (Майк Йогансен)*. Натомість назви абстрактних явищ та понять частіше трапляються в зоні референта порівняння: *Думки калейдоскопом завертілися в його голові (Майк Йогансен)*; *Після цього навалою пішли невдачі (Майк Йогансен)*; *Смерть Де-Круза крижем стояла наді мною; бодай заради пам'яті бідного мого товариша, я мусив одшукати ситтутунга (Майк Йогансен)*. Зрідка бачимо використання фаунонімів та їхніх сукупностей у зоні агента та референта компаративем з орудним відмінком: *Тут галас такий зчинився, що й не розбереш, що й до чого: одні гукають, що джентельмена правда, що собака й справді скажений, бо хвіст униз і вовком дивиться, а другі, що нічого подібного, бо в скаженого собаки слина в роті, а в цього рот сухий (Майк Йогансен)*; *Дріт затуплявся навколо нього, коли він саме успів схопитися за штангу й підлетіти вгору, а вогненне коло закрутилося гадюкою долі (Майк Йогансен)*. Назви артефактів та форм їхнього існування активно використовуються в зоні агента і референта порівнянь з орудним відмінком: *Пилка дзижчала, тирса намистом лягла круг підніжжя ясенowego, а Перебийніс пиляв і пиляв (Майк Йогансен)*; *Берлін стелився під ним, як план, по планові плазували, мов комашня, коні, повзли з ледве чутним гудінням жуки-автомобілі, трамвай дерся вгору, Шпрее вилискував крицевим свічадом (Майк Йогансен)*; *Як маятник, міряв час брус на стругальнім варстаті – вперед-назад-вперед-назад, і кучерявою піною завивалась стружка в минуле, у чадну чагар перевойованих воєн, у давненезні доводи старої історії, у липучий літопис князів, королів, кошових, в десятитисячолітню костогризу людей, у смерть полотняних спантелечених смердів, у загибіль незнаних, незаписаних героїв, у те, як Пилипи й лакузи скакали в гречку і вистрибували з конопель міністрами й великими воєводами (Майк Йогансен)*.

Компаративні вирази з орудним відмінком Майка Йогансена динамічні й багатопланові. Він часто використовує орудний відмінок для порівняння абстрактних понять із конкретними образами, що дає можливість досягти глибшої сенсової багатозаровості. Письменник використовує орудний відмінок для створення гнучких, багатопланових порівнянь, що дозволяють глибше зрозуміти і внутрішній світ персонажів, і зовнішній контекст, у якому вони діють. Його порівняльні конструкції можуть бути розглянуті як відображення

національних архетипів, адже багато з цих образів глибоко закорінені в українській культурі та етнічному світогляді.

Порівняння з орудним відмінком у творах Юліана Шпола часто омовлюють природні явища, тілесні метафори, а також образи зі сфери людської психіки. Ці компаративеми в письменника мають багатий метафоричний шар, що функціонує для конкретизації складних емоційних і фізичних станів. Орудний відмінок у цих порівняннях діє як засіб зв'язку між внутрішнім світом персонажів та зовнішніми об'єктами, явищами чи емоціями: *І непривітна безнадійність важким лантухом осіла десь в середині, на дно* (Юліан Шпол); *І густі смуги синьої печалі гадюками сповзуть їй на повіки* (Юліан Шпол). Рухи й процеси набувають особливої виразності внаслідок використання орудного відмінка, що посилює відчуття дії та її результату: *Він знов, як і до своїх розважних і (до речі кажучи) цілком підставних філософвань, млинком тепер крутився по кімнаті, ошпарений окропом гострих уїдливих почувань* (Юліан Шпол); *Тирса метнулася на півнеба розкиданим віялом і зайчиком поплигала десь камінцями в море* (Юліан Шпол). Для створення компаративем з орудним відмінком Юліан Шпол найчастіше використовує назви абстрактних явищ та понять у зоні агента і референта порівняння: *Думки ці промайнули в Химоччиній голові надзвичайно швидко, осіли тяжким неприємним намумом* (Юліан Шпол); *І тому на другий день ще з більшою настирливістю і ретельністю бралася за те, що вчора лягало на неї гірким тягарем докору й незадоволення* (Юліан Шпол); *Співи не вгавали, а може навіть ще збільшилися, хоч перша легенька сутичка й повисла в повітрі сторожким напруженим настроєм* (Юліан Шпол); *Вона почувала себе так, як у дитячі роки, коли острах пекучими краплинками десь падає на серце і немає сили його не слухатись, не чути* (Юліан Шпол). Флороніми та фауноніми поширені в зоні агента порівняння: *Але ноги їй знеможено прикипають до землі, а сором приборканим голубом ще дужче б'ється в груді* (Юліан Шпол); *А зломлений настрій безпорадної юрби вже поплигав десь ізляканим зайчиком у лавах задніх* (Юліан Шпол); *І тоді зацвіте лице твоє червоним маком* (Юліан Шпол). Назви артефактів та форм їхнього існування використовуються в зоні агента і референта порівняння: *Непохитним стовном стояв я заворожений посеред перону* (Юліан Шпол); *Мандибула цією лайкою сподівався хоч трохи притушити в собі той вогонь, що раптом клубком*

звився йому десь під серцем (Юліан Шпол); *І так без кінця, без краю, аж поки із зачарованої імлістої порожнечі не виступив раптом чорною примарою велетенський ожеред соломи* (Юліан Шпол); *По стерні передо мною крякало гайвороння, а з боку в даліні строкатою смугою маячили селянські підводи* (Юліан Шпол). Зрідка трапляються назви явищ природи, елементів ландшафту та речовин: *А клейкий сік солодкою отрутою уже точився в жили і наливав мене тяжкою мlostю* (Юліан Шпол); *Ми лишилися самі на веселій стежці, що гадючкою вилася попід залізничним насипом* (Юліан Шпол); *Невиразне, якесь дикунське підозріння хижою іскрою спалахнуло йому під саморобними окулярами* (Юліан Шпол).

У Г. Епіка використання порівнянь з орудним відмінком збагачує текст динамікою, експресивністю та деталізованими метафорами. Тематичні групи окреслюють природні, соціальні та психологічні процеси, що підсилюють враження від внутрішніх станів героїв та зовнішніх подій. Використання орудного відмінка в порівняннях допомагає Г. Епіку створювати метафоричні картини, де абстрактні поняття (емоції, процеси) отримують фізичну конкретизацію: *Сміх дужою цівкою вирвався йому з горлянки, мов огнем обпалив Гниду* (Г. Епік). Орудний порівняльний також підсилює експресивність і динамічність дій: *Курочка кулею вискочив за двері* (Г. Епік). Автор часто звертається до масових, соціальних дій, використовуючи порівняння, що акцентують динаміку натовпу чи соціальної групи: *Завтра повні робітничі колони радісним потоком заллють вулиці столиці, а червоні прапори урочисто зів'ються над хвилястим морем голів і горою полинуть за місто* (Г. Епік). Найчастіше в зонах агента та референта порівняння в компаративемах з орудним відмінком трапляються назви явищ природи та хронолексми: *У клуню темносірою ниткою пролазила ніч* (Г. Епік); *Думки його зійшли на інші випадки невдоволення селян з артільних порядків, і давно вимріяна сподіванка зайнялася яскравим променем* (Г. Епік); *Бий! – піднеслося більшою хвилею* (Г. Епік); *Я миттю звівся, глянув на свого ворога, кинув револьвера і вітром понісся за місто* (Г. Епік). Також активно використовує письменник назви на позначення абстрактних явищ та понять в зонах агента та референта порівняння: *Ця думка каменем лягла на серце, вона величезними кліщами тиснула мою голову, і заважала думати про щось інше й найбільш непокоїла мене* (Г. Епік); *Десь глибоко*

зароджується неспілива одинока **думка** і вона раптом **вибухає** ясною **надією** (Г. Епік); Юрбою перекидалася зрадницька **чутка**, **закипала** гарячою **смолою** і враз вибухла з тисячі уст (Г. Епік). Рідше митець послуговується флоронімами та фаунонімами в зоні агента порівняння: **Мої думки шуліками шугали** по шляхах революції, бо моє життя – революційний вир (Г. Епік); **Вона** злякано крикнула про допомогу, **зігнулася кошеням** і глибоко забилася під подушки (Г. Епік); **Литка вовком блимнув** йому в обличчя (Г. Епік); **Хмари**, що товстою **корою облягли** небо ще вчора, падали аж до землі й зрідка кидали зовсім осінніми краплями (Г. Епік).

Висновки

Проведений аналіз текстів Майка Йогансена, Юліана Шпола та Григорія Епіка виявив превалювання назв неістот серед концептосфер, що становлять базу для утворення конструкцій з орудним порівняльним. Використання компаративів, заснованих на метафоричному зіставленні через спільність візуальних характеристик та схожість дій, превалює. Така сконцентрованість та акцентування на концептуальних групах лексики, що найбільш конкретизовані й доступні для сприйняття адресата, демонструє намір обрати найефективнішу базу для метафоричних порівнянь (порівняння формується на ґрунті асоціацій, що виникають під впливом найбільш звичних компонентів сприйняття, до яких постійно звертаються в мовленні та які інстинктивно виринають у процесі сприйняття). Це надає потрібного відтінку тексту. Модель ментально-психонетичного комплексу, що відтворює ономасіологічну структуру порівняльної конструкції з орудним відмінком, віддзеркалює інформаційну структуру у свідомості, що стає єдиним психофункціональним континуумом. Ця структура об'єднує пізнавальні функції відчуттів, емоцій, мислення, інтуїції та трансценденції колективного несвідомого. Сенсорні компоненти свідомості активно втягуються в номінативні процеси, при цьому інтуїція та колективне несвідоме відіграють ключову роль у процесі здобуття та вираження знань.

Порівняння з орудним відмінком у творчості Майка Йогансена, Юліана Шпола та Григорія Епіка характеризуються багатством метафоричних і символічних образів, у яких природні й фізіологічні процеси служать для висловлення складних емоційних станів.

Етнолінгвістична та когнітивно-ономасіологічна специфіка таких порівнянь підкреслює зв'язок між культурними архетипами і внутрішнім світом персонажів, перетворюючи емоції та стани на конкретні й виразні образи через механізм орудного відмінка. Письменники часто використовують онтологічні метафори, де абстрактні поняття (емоції, стан) перетворюються на конкретні фізичні об'єкти.

Важливо зазначити, що в порівняннях з орудним відмінком у Майка Йогансена, Юліана Шпола, Григорія Епіка збережені етнокультурні уявлення, зокрема щодо взаємозв'язку між природою і людськими почуттями. Письменники вперше в українській літературі активно використовують орудний порівняльний для передачі ознак абстрактних явищ і понять. До цього в українській літературі такі випадки були поодинокими. Саме ці митці з-поміж творців епохи Розстріляного Відродження найчастіше використовують форму орудного відмінка для опису емоцій через порівняння з матеріальними чи природними об'єктами.

Таким чином, компаративні конструкції з орудним відмінком поєднують фактичну інформацію з асоціативно-метафоричними уявленнями, що виникають у процесі переосмислення знань як у донорській, так і в реципієнтській базах порівняння, ґрунтуючись на мисленневих аналогіях, синтезі та образному відображенні об'єктів. Порівняльні структури у творчості цих трьох письменників розширюють межі традиційного мовного сприйняття, збагачуючись додатковими семантичними нашаруваннями, що змінюються залежно від контексту. Вони служать інструментом для вираження емоцій, авторського світогляду, поглибленого розуміння предметів і явищ, а також підкреслення експресивності та оцінного складника поетичної мови.

Тексти творів Майка Йогансена, Юліана Шпола, Григорія Епіка позначені активним використанням абстрактних назв у зоні агента та референта порівняння компаративних конструкцій з орудним відмінком.

Одна з причин недостатньої уваги до мовної сторони творчості цих письменників полягає в політичних репресіях і цензурі, через які їхні твори були заборонені на десятиліття. Лише наприкінці ХХ століття ці імена почали відроджувати, проте лінгвістичний аспект їхнього художнього письма ще не набув глибокого аналізу, у чому вбачаємо перспективність подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Астаф'єв**, О. (2009). *Літературний авангард 1920-х років: проблеми, постаті, тексти*. Київ: Факт.
2. **Гарашченко**, Л. Б. (2019). Гештальтний різновид асоціативно-метафоричної мотивації науково-технічних аналітичних термінів. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, VII, 69–76. <https://www.cceol.com/search/journal-detail?id=1402>.
3. **Шведова**, М., & Вальденфельс, Р. фон, Яригін, С., Рисін, А., Старко, В., Ніколаєнко, Т. та ін. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК), Київ, Львів, Єна, 2017–2024. uacorpus.org.
4. **Конторчук**, Г. К. (2010). Структурно-семантичні особливості порівняльних конструкцій в історичній повісті В. Шевчука «Розсічене коло». *Волинь – Житомирщина*, 20, 261–270. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_20_32.
5. **Масенко**, Л. (2011). *Мова і політика*. Київ: Смолоскип.
6. **Олексенко**, О. А. (2018). Орудний відмінок із семантикою порівняння в приіменному вживанні. *Лінгвістичні дослідження*, 47, 169–174. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1204189>.
7. **Плющ**, М. Я. (2016). Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23983/Pliushch%20Mariia%20Yakivna_03_02_2016.pdf?sequence=1.
8. **Потебня**, О. А. (1888). *Из записок по русской грамматике*. Узято з <https://archive.org/details/izzapisokporuss00marrgoog/page/n6/mode/1up?view=theater>.
9. **Селіванова**, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава: Довкілля-К.
10. **Селіванова**, О. О. (2011). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.
11. **Селіванова**, О. О. (2010). *Лінгвістична ономазіологія*. Полтава: Довкілля-К.
12. **Соболь**, В. (2013). *Українське слово у вимірах часу: Література, ідеологія, пам'ять*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
13. **Тимченко**, Є. К. (1926). *Вокатив і інструменталь в українській мові*. Узято з <https://web.archive.org/web/20161220165300/http://zbruc.eu/node/57968>.
14. **Шевельов**, Ю. (2009). *З історії незакінченої війни*. (Л. Масенко, & О. Забужко, укл.). Київ: Вид-во «Критика».

REFERENCES

1. **Astafyev**, O. (2009). *Literaturnyi avanhard 1920-kh rokov: problemy, postati, teksty* [The Literary Avant-Garde of the 1920s: Issues, Figures, Texts]. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].
2. **Narashchenko**, L. B. (2019). Hestaltnyi ryznovyd asotsiativno-metaforichnoi motyvatsii naukovo-tekhnichnykh analytychnykh terminiv [Gestalt Variation of Associative-Metaphorical Motivation of Scientific and Technical Analytical Terms]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, VII, 69–76. <https://www.cceol.com/search/journal-detail?id=1402> [in Ukrainian].
3. **Heneralnyi** rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy (HRAK) [General Regional Annotated Corpus of the Ukrainian Language] / M. Shvedova, & R. fon Valdenfels, S. Yaryhin, A. Rysin, V. Starke, T. Nikolaienko ta in.). Kyiv, Lviv, Jena, 2017–2022. uacorpus.org.
4. **Kontorchuk**, H. K. (2010). Strukturno-semantychni osoblyvosti porivnialnykh konstruksii v istorychnii povisti V. Shevchuka «Rozsichene kolo» [Structural-Semantic Features of Comparative Constructions in V. Shevchuk's Historical Novel «The Split Circle»]. *Volyn – Zhytomyrshchyna*, 20, 261–270. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_20_32 [in Ukrainian].
5. **Masenko**, L. (2011). *Mova i polityka* [Language and Politics]. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
6. **Oleksenko**, O. A. (2018). Orudnyi vidminok iz semantykoiu porivnannia v pryimenomu vyzhyvanni [The Instrumental Case with Comparison Semantics in Nominal Use]. *Linhvistychni doslidzhennia*, 47, 169–174. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1204189>

- [in Ukrainian]. 7. **Pliushch**, M. Ya. (2016). *Katehoriia vidminka v semantiko-syntaksychnii strukturii rechenia [The Case Category in the Semantic-Syntactic Structure of a Sentence]*. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova. https://enpui.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23983/Pliushch%20Mariia%20Yakivna_03_02_2016.pdf?sequence=1 [in Ukrainian]. 8. **Potebnia**, O. A. (1888). *Iz zapysok po russkoi grammatike [From Notes on Russian Grammar]*. Retrieved from <https://archive.org/details/izzapisokporuss00marrgoog/page/n6/mode/1up?view=theater> [in Ukrainian]. 9. **Selivanova**, O. O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy: pidruchnyk [Modern Linguistics: Directions and Issues]*. Poltava: Dovkillia-K. [in Ukrainian]. 10. **Selivanova**, O. O. (2011). *Linhvistychna entsyklopediia [Linguistic Encyclopedia]*. Poltava: Dovkillia-K. [in Ukrainian]. 11. **Selivanova**, O. O. (2010). *Linhvistychna onomasiolohiia [Linguistic Onomasiology]*. Poltava: Dovkillia-K. [in Ukrainian]. 12. **Sobol**, V. (2013). *Ukrainske slovo u vymirakh chasu: Literatura, ideolohiia, pam'iat [The Ukrainian Word in the Dimensions of Time: Literature, Ideology, Memory]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademii» [in Ukrainian]. 13. **Tymchenko**, Ye. K. (1926). *Vokatyv i instrumental v ukrainskii movi [Vocative and Instrumental in the Ukrainian Language]*. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20161220165300/http://zbruc.eu/node/57968> [in Ukrainian]. 14. **Sheveliov**, Yu. (2009). *Z istorii nezakinchenoi viiny [From the History of an Unfinished War]*. (L. Masenko, & O. Zabuzhko, ukl.). Kyiv: Vyd-vo «Krytyka» [in Ukrainian].

Половинко Олена Сергіївна – аспірант кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна
E-mail: paniolena15@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8477-4238>

Olena Polovynko – PhD student of the Professor L. Lysychenko Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Половинко О. С. Компаративні конструкції з орудним відмінком у текстах творів Майка Йогансена, Юліана Шпола та Григорія Епіка: лінгвокогнітивний підхід. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 6–18. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.01>

APA: Половинко, О. С. (2024). Компаративні конструкції з орудним відмінком у текстах творів Майка Йогансена, Юліана Шпола та Григорія Епіка: лінгвокогнітивний підхід. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 6–18. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.01>

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

УДК 84'37

Д. Р. Заброцька, Ю. М. Леbedенко

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У РІЗНОЖАНРОВИХ ТВОРАХ В. ВИННИЧЕНКА

Стаття присвячена дослідженню фразеологічного фонду творів В. Винниченка. Письменник часто поєднує кілька фразеологізмів у близькому контексті, відображаючи стан персонажа якомога повніше. Автор вводить варіанти фразеологізмів, трансформує їх: змінює граматичну форму, розширює або усуває компонентний склад, замінює компоненти, актуалізує подвійний зміст чи просто використовує фразеологічний натяк або вдається до розгорнутої метафори. Фразеологічні одиниці відповідно до контексту, ідейного задуму часто піддаються індивідуально-авторській обробці й оновлюють фразеологічний образ.

Ключові слова: фразеологізм, контекст, фразеологічні трансформації, метафора, художня образність.

Zabrotska D., Lebedenko Yu. The Semantic and Functional Load of Phraseological Units in Different Genres Works by V. Vynnychenko. *Volodymyr Vynnychenko is one of the most significant, popular and at the same time tragic figures in our literature and in the history of Ukrainian national and state revival.*

Vynnychenko's novels, novellas, short stories, and dramatic works are distinguished by the broad usage of phraseological units. The skillful and well-placed use of phraseological expressions in his texts serves as a tool for creating artistic imagery, as it can replace lengthy logical constructions, enliven the speech, and add a special emotional-expressive tone.

V. Vynnychenko's works are characterized by the metaphorical use of phraseological units, which are employed not only as individual tools for constructing artistic images, but also as part of tropes, in particular metaphors. It is the expressive and stylistic side of phraseological units that takes precedence.

In his literary works, the writer often combines several idioms in close context, thus reflecting the state of the character as fully as possible.

The author introduces various variants of phraseological units and interjections into the text, thereby emphasizing it and making it more expressive. Repetitions intensify the tension of the narrative and reflect the emotional state of the characters. The writer transforms phraseological units in different ways: he breaks their grammatical

structure; expands or reduces their component composition, replaces the components, actualizes the double meaning or simply uses a phraseological hint, or resorts to an extended metaphor.

In addition, the use of several phraseological expressions together, their repetitions concentrate the narrative, create a broad psychological canvas on which the traits of the main characters are revealed.

Thus, V. Vynnychenko extensively uses phraseological units in the artistic language of works of various genres. These units, which are primarily a tool for an image creation, give the characters a special emotionality, reveal their psychological states. Phraseological expressions, depending on the context and the author's idea, are often subject to an individual-authorial interpretation, refreshing their phraseological imagery.

Key words: *phraseological units, context, phraseological transformations, metaphor, artistic imagery.*

Вступ

Володимир Винниченко – одна з найбільш значних, популярних і водночас трагічних постатей у нашій літературі та в історії українського національно-державного відродження. Майстер слова не лише мистецьки зобразив свою добу, а й був активним її творцем. За словами академіка М. Жулинського, Винниченкові судилося долею бути «розіп'ятим на хресті політики та літератури» (Жулинський, 1992).

У мовно-літературному процесі письменник заявив про себе як новатор, який відійшов від українського побутового етнографізму й утвердив неореалізм. Творчий доробок письменника жанрово розмаїтий: серед його творів романи, повісті, новели й оповідання, драматичні твори, які постійно перебувають у центрі наукових зацікавлень літературознавців.

Л. О. Науменко наголошує на близькості мови ранніх творів В. Винниченка до загальнонародної з її лексичним розмаїттям (Науменко, 2003). На ранню творчість письменника, зокрема на мовні особливості ранніх творів, першими звернули увагу І. Франко, Леся Українка, є відгуки І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського. Проте різножанровий творчий доробок письменника мало досліджений у мовному аспекті. На сьогодні маємо кандидатські дисертації Г. П. Лукаш (Лукаш, 1997), Л. О. Науменко (Науменко, 2003), В. Б. Білоуса (Білоус, 2007). Окремим проблемам присвячені статті Н. Кобзей (Кобзей, 2014), С. Ковтюх (Ковтюх, 2005), Л. Кричун (Кричун, 2000),

Н. Устенко (Устенко, 2005, 2010) та ін. Увагу мовознавців привертає вивчення фразеологічних одиниць у творах В. Винниченка й тих змін, що відбуваються в їхній семантиці.

Актуальність статті зумовлена тим, що дослідники мови художніх творів В. Винниченка докладно не зупинялися на аналізі семантико-функційного навантаження фразеологічних одиниць у творах різних жанрів, визначенні особливостей їх входження в контекст. Тож осмислення обраної теми доповнить і розширить наявний матеріал.

Метою дослідження є виявлення та аналіз у різножанрових художніх творах В. Винниченка фразеологічних одиниць та їх семантико-функційного навантаження. Мета передбачає виконання таких **завдань**: з'ясувати стан вивчення фразеологізмів у творчості В. Винниченка; розглянути семантико-функційне навантаження фразеологічних одиниць у різножанрових творах письменника; дослідити їх текстову реалізацію.

Предметом дослідження є семантико-функційне навантаження фразеологічних одиниць у різножанрових творах В. Винниченка, серед яких п'єса «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», повість «На той бік», новела «Момент», оповідання «Федько-халамидник», роман «Лепрозорій».

Методи дослідження

Методологія дослідження ґрунтується на принципах системного лінгвістичного та стилістичного аналізу тексту, застосуванні структурно-типологічного методу дослідження, що полягає у виявленні особливостей побудови фразеологічних образів, елементів контекстуального аналізу, адже зміст художньої мови безпосередньо виявляється лише у контексті, та описового методу.

Виклад основного матеріалу

Романи, повісті, оповідання й драматичні твори В. Винниченка відзначаються широким використанням фразеологічних одиниць. Доречно вжитий, уміло акцентований у тексті фразеологізм письменник насамперед використовує як засіб творення художньої образності, адже ним можна замінити багатослівну логічну побудову, пожвавити мовлення, надати особливої емоційно-експресивної тональності.

У п'єсі «Чорна Пантера і Білий Медвідь» розлючений Корній під час сварки з дружиною Ритою погрожує, що відомий критик Мулен *полетить догори ногами* на вулицю: *Тільки я от тобі скажу: коли я тобі вже нелюбий, ти вперед мені скажи, а потім уже що хочеш. От. А інакше ... негарно. І месьє Мулен може **полетіти догори ногами** от туди на вулицю* (Винниченко, 2006). Ця погроза свідчить про запальний характер героя. Порівн.: *Полетіти догори ногами* – ‘у перевернутому, перекинутому вигляді’; абсолютний синонім *догори дригом* (СФУМ, 2003). *Ця жєницина вміє **закрутити голову***, – говорить Мулен про Риту (Винниченко, 2006). Порівн.: *Закрутити голову* – ‘закочувати в себе’ (СФУМ, 2003).

Для мови інтелігенції, мистецької еліти, представників богеми характерне вживання міжмовних фразеологізмів, порівн.: *Фі, **тон cher**, ви маєте поганий смак **ставити крапки над «і»*** (Винниченко, 2006). Стійке поєднання слів *тон cher* (з французької «*мій дорогий*») загальновідоме й не потребує перекладу. *Ставити крапки над «і»* – ‘з'ясовувати все остаточно й до кінця’ (СФУМ, 2003).

У повісті «На той бік» на позначення робітників, селян і пролетаріату Верходуб уживає фразеологізм *сіра маса* зі значенням безликості, посередності, навіть дикості, порівн.: *Сіра маса не читала Маркса й не експропріювала експропріаторів* (Винниченко, 2006). Підсилює емоційно-оцінну характеристику дійсності вживання фразеологізму *передавати куті меду* – ‘перевищувати норму, міру в чому-небудь або перебільшувати що-небудь’ (СФУМ, 2003), порівн.: *Доктор Верходуб уже не питався себе тепер: чого така жорстокість і лють у цієї сірої маси і звідки вона? Невже вона вся, як є, читала Маркса й, експропріюючи експропріаторів, тільки передавала куті меду? Тепер він знав, що й жорстокість, і лють, і передавання куті меду – все було необхідне, законне й зрозуміле...* (Винниченко, 2006). Психологічний портрет пролетаріату, «сірої маси» твориться за допомогою фразеологізму *їсти очима* – ‘дивитись на когось дуже пильно’ (СФУМ, 2003), порівн.: *Швейцари й льокаї тоді стояли попід стінами, під портретами владарів, витягшись судорожним «равненієм», і їли начальство очима* (Винниченко, 2006). Підкреслюється запобігання, готовність бездумно підкорятися наказам тих, хто раніше «був ніким, а став усім».

Для творів В. Винниченка характерне метафоричне використання фразеологізмів, вони вживаються не лише як окремі засоби побудови

художніх образів, а й входять до складу тропів, зокрема метафори. На перший план виходить саме експресивно-стилістичний бік фразеологічних одиниць, що дає митцю змогу активно залучати останні до побудови поетичних картин. Наприклад, у повісті «На той бік» індивідуально-авторський фразеологізм **час цвітіння (буяння сил, розквіту)** входить до розгорнутої метафори, що характеризує головного героя доктора Верходуба, опосередковано вказує на його вік, порівн.: *Кожна людина, перебувши час цвітіння, починає збирати келих своєї мудрості. Келих доктора Верходуба був не то щоб дуже повний, але й не порожній* (Винниченко, 2006). Характер героя розкривається в стосунках з начальством та пацієнтами, здебільшого «вродливими дамочками», а також під впливом суспільних колізій на його долю, порівн.: *З усяким начальством, яке перепиняло шлях його життя, він балакав з такою певністю у гідність, розум, величність влади, що начальство не сміло ламати йому цієї віри й не ставило ніяких перешкод на шляху його* (Винниченко, 2006). **Ламати віру** – трансформований варіант фразеологізму **ламати слово**, що буквально означає ‘відмовлятися від сказаного’ (СФУМ, 2003).

Тогочасні суспільні революційні події буквально «поставили на кін» життя доктора Верходуба. **Поставити на кін** – ‘ризикувати чим-небудь’ (СФУМ, 2003). Письменник уживає трансформований варіант фразеологізму **викинули на кін**, що підкреслює стрімкий перебіг подій, підвищує експресивність висловлювання, порівн.: *... вибила з обережних, любовних рук келих і **викинула** доктора Верходуба, голого, обідраного, потовченого, очманілого, **на кін життя**, на якому відігралась п’єса без теософій і в якій йому доводилося грати несподівану роль «буржуяки» й «паразита на народному тілі»* (Винниченко, 2006). Неспокій героя передано тим, що він встав рано, коли тільки почало **«на світ благословлятися»** (Винниченко, 2006), порівн.: **На світ благословлятися** – ‘світати, розвиднюватися’ (СФУМ, 2003).

У новелі «Момент» контрабандист Семен, характеризуючи небезпечну ситуацію під час перетину кордону, застерігає свого попутника: *Як **надокучило носити голову на плечах**, то йдіть...* (Винниченко, 2006). При цьому фразеологізм **надокучило носити голову на плечах** вказує на загрозу життю, порівн.: *Носити голову на плечах – бути живим* (Винниченко, 2006). Крайнє нервово напруження панночки з оповідання «Момент» влучно передається фразеологізмом

зірватися з місця, а також шляхом змалювання її нервових рухів, порівн.: ...*раптово зірвалась панна з місця й прудко, твердо заходила по повітці... Великі, чисті очі її змінилися, стали якись сталеві, темні...* (Винниченко, 2006).

Письменник у художніх творах часто поєднує кілька фразеологізмів у близькому контексті, таким чином відображаючи стан персонажа якомога повніше, порівн.: *Мені якось стало холодно в грудях і замерло серце* («Момент») (Винниченко, 2006); *На серці й у животі ставало якось тоскно, нудно, важко, як дивитись униз, ноги робились м'якими, підгинались, руки слабли, по всьому тілі прокочувався гидкий, млосний холодок* («Федько-халамидник») (Винниченко, 2006). Як видно з наведених прикладів, серед поширених компонентів фразеологізмів цієї тематичної групи є слова «серце», «душа» (як місце зосередження страху), порівн.: *серце стискається* – ‘хто-небудь відчуває страх за когось’ (СФУМ, 2003); *серце замерло, душа замерла* – ‘хто-небудь відчув раптовий переляк’ (СФУМ, 2003); *серце як не вискочить, серце тьохнуло (йокнуло)* – ‘хто-небудь раптом відчув сильне хвилювання, переляк’ (СФУМ, 2003); *серце (під серцем) мліє (ниє), серце розривається* – ‘зазнавати болю, страждань через страх’ (СФУМ, 2003). Напр.: *А як не ослабнути рукам, коли...стає так страшно, що... під серцем так ниє, що аж плечі починають боліти* («Федько-халамидник») (Винниченко, 2006).

Фразеологічні одиниці виступають одним із ключових мовних засобів і в створенні образу головної героїні роману «Лепрозорій» Івонни Вольвен (персонажа- наратора). При цьому письменник порізному трансформує фразеологізми: порушує граматичну форму; розширює або усікає компонентний склад, замінює компоненти, актуалізує подвійний зміст чи просто використовує фразеологічний натяк, або вдається до розгорнутої метафори.

Наприклад, на початку роману в характеристиці героїні використано яскраві фразеологізми, що надають емоційності її образу: *ловити рибу, риба клюнула*, порівн.: *Але, коли бувала то чи на вулиці, чи в кіно, чи будь-де, я неодмінно «ловила рибку»*. Так про себе я звую полювання за чоловічими поглядами. <...>. Одні чоловіки хапають одразу, інші – за другим разом, але рідко буває, щоб яка-небудь **рибка не клюнула в мене**» (Винниченко, 2013). Або приклад іншого фразеологізму *потримати на гачку*, порівн.: *Спішу попередити: я нікуди*

свою чоловічу здобич не тягла, я її зараз же випускала на волю, мені до-
сить було впіймати її й трошки **потримати на гачку** (Винниченко,
2013). Через наведені фразеологізми окреслюється «здобич» героїні,
спосіб полювання, її емоційний стан.

Лексичний склад фразеологічних одиниць постійно зазнає
трансформацій, часто розширюється, наприклад: чиї саме погляди
цікавлять Івонн, на що схожий спосіб полювання, якого емоційно-
психологічного стану в результаті цього вона набуває. Порівняймо:
ловити погляд – ‘зустрічатися з ким-небудь поглядом, дивитися в очі,
намагаючись привернути до себе його увагу’ (СФУМ, 2003); **клюну-
ти на приманку** – ‘піддаватися на обман, навмисне підготовлений
ким-небудь із підступними намірами’ (СФУМ, 2003); **ловити рибку** –
‘мати користь, вигоду з чого-небудь’ (СФУМ, 2003); **не відривати
очей (погляду)** – ‘весь час, уважно, пильно дивитися на кого-небудь’
(СФУМ, 2003); **ловитися (попадатися і т. ін.) на гачок (на вудоч-
ку)** – ‘занадто довірливо ставлячись до кого-, чого-небудь, давати,
дозволяти себе ошукати’ (СФУМ, 2003). Завдяки градації фразеоло-
гізмів мовна експресія постійно зростає, порівн.: *Головна прикрість
полягала в тому, що чоловіки ніколи не хотіли відчиплятися з гач-
ка. Вони конче прагнули бути впійманими, засмаженими і з’їденими
мною*» (Винниченко, 2013). Порівняймо: **відчепитися з гачка** – ‘уря-
туватися від небезпеки (смерті)’ (СФУМ, 2003). «*Мої*» чоловіки *запев-
няли мене, що вони вже не могли, хоч і щиро прагнули, відчепитися від
мого гачка...*» (Винниченко, 2013).

Слово «чоловік» автор постійно замінює на «рибка», потім поді-
ляє їх на «бубирів» та «щупаків», а «погляд» – на «гачок», створюючи
таким чином цілісні образи. Через погляд-гачок здійснюється пошук
(цікавої людини, достойного супротивника, когось важливого для
місії Івонн): *Я думаю все ж таки, що коли б тільки заради цих комп-
ліментів я закидала свої гачки, то після одного випадку, коли одна
рибка обійшлася мені занадто дорого, я б мусила зовсім припинити
цей «спорт»* (Винниченко, 2013). Порівняймо: **кидати /кинути оком**
(очима, погляд, зір і тощо) – ‘час від часу дивитися, поглядати на кого-
небудь; роздивлятися навколо; звертати увагу на кого- небудь, ціка-
витися кимсь, залицятися до когось’ (СФУМ, 2003).

Автор вводить у текст різні варіанти фразеологізмів, вигуки,
тим самим увиразнюючи його й експресивно наповнюючи. Повтори

нагнітають напругу оповіді й відображають емоційний стан героїні, порівн.: *Коли ми вперше зустрілися очима, він не звернув на мене жодної уваги... Та за другим разом, коли я знову закинула йому гачок, він одразу ухопив його... За третьою зустріччю він уже чекав мого погляду і зараз же вп'явся в нього <...>. Але за четвертою зустріччю рибка була вже цілковито моя. Вхопивши гачок, вона вже не відривалася, не випускала його ні на мить... І я гачка теж не відривала, мені, зізнаюсь, було приємно... це злиття поглядів...* (Винниченко, 2013). Вибудовується фразеологічний ланцюжок: **чіплятися на гачок – бути на гачку – не випускати гачок – відчіплятися від гачка**. Крім того, використання кількох фразеологізмів поряд, їх повтори концентрують оповідь, створюють широке психологічне полотно, на якому розкриваються риси характеру головної героїні.

Висновки

Таким чином, В. Винниченко в художній мові творів різних жанрів широко використовує фразеологізми, які насамперед є засобом образотворення, надають персонажам особливої емоційності, розкривають їх психологічні стани. Фразеологічні одиниці відповідно до контексту, ідейного задуму часто піддаються індивідуально-авторській обробці й оновлюють фразеологічний образ. Звісно, обсяг статті не дозволяє розкрити тему в повному обсязі, тому вона має перспективи в подальших публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус, В. (2007). *Мова драматичних творів Володимира Винниченка у лінгвокультурному аспекті*. Дніпро: Вид-во ДНУ.
2. Білоус, В. (2004). Мова драматургії В. Винниченка як відображення філософських поглядів митця. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*, 18, Ч. 2, 472–480.
3. Винниченко, В. (2006). *Записки Кирпатого Мефістофеля: Роман, повість, оповідання, п'єса*. Харків: Фоліо.
4. Винниченко, В. (2013). *Лепрозорій*. Київ: Знання.
5. Жулинський, М. (1992). Голгофа українця Володимира Винниченка. *Дніпро*, 2/3, 98–122.
6. Кобзей, Н. (2014). Мовна картина світу В. Винниченка крізь призму його наратологічної концепції. *Studia methodologica*, 37, 171–178. <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6263/1/Kobzey>.
7. Ковтюх, С. (2005). Особливості вживання форм вокатива в драматичних творах В. Винниченка. *Наукові записки*, 62, 225–240.
8. Кричун, Л. (2000). Лінгвостилістичний феномен Володимира Винниченка: особове ім'я і контекст. *Наукові записки*, 27, 132–139.
9. Кричун, Л. (2000). Антропонімія як один із засобів прочитання змісту художніх образів прози Володимира Винниченка. *Наукові записки*, 27, 139–145.
10. Лукаш, Г. П. (1997). *Ономастикон прозових творів В. Винниченка*. Дніпро: Вид-во

АСТ. 11. **Науменко**, Л. О. (2003). *Мова ранніх творів Володимира Винниченка*. К.: Вид-во Ін-ту укр. мови НАН України. 12. **Білоноженко**, В. М. (2003). *Словник фразеологізмів української мови*. Київ: Наукова думка. 13. **Устенко**, Н. (2010). Фразеологічні одиниці на позначення процесів пам'яті й уяви у мові художніх творів Володимира Винниченка. *Мовознавчі студії*, 2, 414–420. 14. **Устенко**, Н. (2010). Фразеологічні одиниці на позначення розумової діяльності у мові художніх творів В. К. Винниченка. *Наукові записки*, 89, 225–228. 15. **Устенко**, Н. (2005). Семантико-стилістичні особливості функціонування фразеологізмів у мові художніх творів В. Винниченка. *Наукові записки*, 62, 251–256.

REFERENCES

1. **Bilous**, V. (2007). *Mova dramatychnykh tvoriv Volodymyra Vynnychenka u lnhvokulturnomu aspekti* [The language of Volodymyr Vynnychenko's dramatic works in the linguocultural aspect]. Dnipro: Vyd-vo DNU [in Ukrainian]. 2. **Bilous**, V. (2004). *Mova dramaturhii V. Vynnychenka yak vidobrazhennia filososfskykh pohliadiv myttsia* [The language of V. Vynnychenko's dramaturgy as a reflection of the artist's philosophical views]. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky – Literature. Folklore. Problems of poetics*, 18, Ch. 2., 472–480.
3. **Vynnychenko**, V. (2006). *Zapysky Kyrpatoho Mefistofelia: Roman, povist, opovidannia, piesa* [Notes of the Snub-Nosed Mephistopheles: Novel, Novella, Short Story, Play]. Kharkiv: Folio.
4. **Vynnychenko**, V. (2013). *Leprozorii*. [Leprosarium] Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
5. **Zhulynskiy**, M. (1992). *Holhofa ukrainsia Volodymyra Vynnychenka* [The Golgotha of the Ukrainian Volodymyr Vynnychenko]. *Dnipro – Dnipro*, 2/3, 98–122 [in Ukrainian].
6. **Kobzei**, N. (2014). *Movna kartyna svitu V. Vynnychenka kriz pryzmu yoho naratolohichnoi kontseptsii* [V. Vynnychenko's language picture of the world through the prism of his narratological concept]. *Studia methodologica*, 37, 171–178. Retrieved from <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6263/1/Kobzey> [in Ukrainian].
7. **Kovtiukh**, S. (2005). *Osoblyvosti vzhivannia form vokatyva v dramatychnykh tvorakh V. Vynnychenka* [The peculiarities of using vocative forms in V. Vynnychenko's dramatic works]. *Naukovi zapysky – Scientific notes*, 62, 225–240 [in Ukrainian].
8. **Krychun**, L. (2000). *Linhvostylistychnyi fenomen Volodymyra Vynnychenka: osobove imia i kontekst* [The linguostylistic phenomenon of Volodymyr Vynnychenko: personal name and context]. *Naukovi zapysky – Scientific notes*, 27, 132–139 [in Ukrainian].
9. **Krychun**, L. (2000). *Antroponimatsiia yak odyin iz zasobiv prochyttannia zmistu khudozhnykh obraziv prozy Volodymyra Vynnychenka* [Anthroponymy as one of the way of interpreting the artistic images in Volodymyr Vynnychenko's prose]. *Naukovi zapysky – Scientific notes*, 27, 139–145 [in Ukrainian].
10. **Lukash**, H. P. (1997). *Onomastykon prozovykh tvoriv V. Vynnychenka* [Onomastic of V. Vynnychenko's prose works]. Dnipro: Vyd-vo AST [in Ukrainian].
11. **Naumenko**, L. O. (2003). *Mova rannikh tvoriv Volodymyra Vynnychenka* [The language of Volodymyr Vynnychenko's early works]. Kyiv: Vyd-vo In-tu ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
12. **Bilonozhenko**, V. M. (2003). *Slovnnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy* [Dictionary of Ukrainian Idioms]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
13. **Ustenko**, N. (2010). *Frazeolohichni odynytysi na poznachennia protsesiv pamiaty u uiavy u movi khudozhnykh tvoriv Volodymyra Vynnychenka* [Phraseological units Denoting Memory and Imagination Processes in the Language of Volodymyr Vynnychenko's Literary Works]. *Movoznavchi studii – Linguistic Studies*, 2, 414–420 [in Ukrainian].
14. **Ustenko**, N. (2010). *Frazeolohichni odynytysi na poznachennia*

rozumovoi diialnosti u movi khudozhnikh tvoriv V. K. Vynnychenka [Phraseological units Denoting Mental Activity in the Language of V. K. Vynnychenko's Literary Works]. *Naukovi zapysky – Scientific notes*, 89, 225–228 [in Ukrainian]. 15. **Ustenko**, N. (2005). Semantiko-stylistychni osoblyvosti funktsionuvannia frazeolohizmiv u movi khudozhnikh tvoriv V. Vynnychenka [Semantic and Stylistic Features of the Functioning of Phraseological Units in the Language of V. Vynnychenko's Works]. *Naukovi zapysky – Scientific notes*, 62, 251–256 [in Ukrainian].

Заброцька Дарія Романівна – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти другого року навчання, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: zabrockadasha@gmail.com

Dariia Zabrotska – a student of the second (Master's) level of higher education of the second year of study, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Лебеденко Юлія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови ім. професора Л.А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: lebedenkoj2015@hnpu.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0002-1291-3742>

Iuliia Lebedenko – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Professor L. Lysychenko Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Заброцька Д. Р., Лебеденко Ю. М. Семантико-функційне навантаження фразеологічних одиниць у різножанрових творах В. Винниченка. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 19–28. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.02>

APA: Заброцька, Д. Р., Лебеденко, Ю. М. (2024). Семантико-функційне навантаження фразеологічних одиниць у різножанрових творах В. Винниченка. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 19–28. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.02>

REPRESENTATION OF THE CONCEPT HEAD IN THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES: COMPARATIVE ANALYSIS

This research focuses on the concept HEAD, a pivotal term in somatic phraseology, which reflects both universal cognitive patterns and unique cultural insights. The study categorizes phraseological units based on their implications, identifies the universal aspects of employing the concept HEAD in English and Ukrainian as well as points out the meanings specific only to one of the mentioned languages. The conclusion of how HEAD is conceptualized in Ukrainian and English is made. This research underscores the importance of comprehending the concept HEAD to appreciate the rich diversity and complexity of human language and cognition.

Key words: conceptual semantics, phraseological units, somatic phraseology, linguistic concept, comparative analysis.

Коляда А. В. Репрезентація концепту ГОЛОВА у фразеологічних одиницях української та англійської мови: компаративний аналіз. Дослідження присвячено фразеологічним одиницям, що містять концепт ГОЛОВА, який відображає універсальні когнітивні моделі, засновані на особливостях культурного та історичного підґрунтя української та англійської мов. Наголошено на важливості аналізу концепту ГОЛОВА для розуміння розмаїття людської мови та когнітивного пізнання оточення людини. Вивчення зазначеного концепту ґрунтується на припущенні, що тіло людини вважається одним з перших об'єктів, доступних для спостереження та відіграє важливу роль у процесі отримання знань про події та явища, що відбуваються навколо людини, саме тому нерідко стає об'єктом для позначення різних сфер людської діяльності. Антропоморфізм концепту ГОЛОВА у фразеологічних одиницях виражається в перенесенні фізичних або інтелектуальних властивостей людського тіла на явища навколишнього світу. Визначено основні особливості концепту, а також відображено категорії, у яких концепт ГОЛОВА є універсальним для обох мов: (1) розумові здібності людини або їх відсутність, (2) контейнер для збереження інформації або знань, (3) фізичне відчуття головного болю або психологічного стану божевілья, (4) емоційний стан людини, її життєво важливі події або наміри). Виокремлено відмінні риси при актуалізації концепту ГОЛОВА у фразеологічних одиницях української та англійської мов. Для визначення семантики концепту ГОЛОВА за вищезазначеними категоріями було дібрана низка прикладів, що містять цей концепт, проведено їх компаративний аналіз, визначено їхню культурну та лінгвістичну цінність. Доведено, що особистості по-різному сприймають

культурні аспекти кожної мови, визначено експресивність фразеологічних одиниць з концептом ГОЛОВА, а також зроблено порівняльний висновок про концептуалізацію цієї частини тіла в українській та англійській мовах.

Ключові слова: *концептуальна семантика, фразеологічні одиниці, сома-тична фразеологія, лінгвістичний концепт, компаративний аналіз.*

Introduction

During the end of the 20th – 21st century conceptology as a cognitive science has become one of the most popular areas of investigation in modern linguistics as a great number of scholars have adopted an anthropometric approach to studying a language.

The first description of the notion ‘concept’ and its basic features are attributed to Aristotle, who introduced the main principles of categorization of objects based on logical reasoning. He also pointed out that concepts are able to change and become more complicated to create ideas and gain new insights (Aristotle, 2019).

Another significant input to studying the notion of concept has been provided by a language philosopher Gottlob Frege, who employed a referential approach to introduce the semantic triangle (denotation (subject), sign (word) and concept (idea)). According to him, a complex expression can be understood by comprehending the senses of its constituents (concepts) (Dummet, 1981).

Nowadays linguistic conceptology is viewed as a branch of cognitive linguistics and is studied by foreign and Ukrainian linguists such as V. L. Ivashchenko, V. O. Kononenko, T. A. Kosmeda, O. O. Selivanova, N. V. Sluhai, V. V. Zhaivoronok and others.

O. O. Selivanova defines a concept as “a structure of consciousness, a unit of memory, which contains a set of knowledge about an object gained from the interaction of five senses, appearing due to onteraction of conscious and subconscious mind.” (Selivanova, 2008). Obtaining both verbal and non-verbal form, a concept is capable of processing, storing and transferring information and experience (Sakaeva, Yahin, Salyakhova & Burenkova, 2018). Concepts form a conceptual mapping of the world, which is reflected in different ways in human’s mind due to cultural differences and individual features of world perception.

In spite of the fact that the notion ‘concept’ is being defined and characterized in various ways by different scholars, most of them concur that a concept obtains the following features:

1. A concept is a mental representation of an image, which is verbalized by means of word.
2. It stores some universal information about objects and phenomena of an objective reality, allowing for the further acquisition of some new knowledge.
3. Due to its structure and semantic characteristics, it influences a linguistic mapping of the world.
4. Each concept is inextricably linked with some other concepts that create a certain domain due to which a particular concept is being formed.
5. The concept is preserved in both individual and collective consciousness.
6. It is evolving over time, being influenced by historical, social, and cultural factors.
7. The implementation of it is realized in the conceptsphere – a set of concepts that make up an individual's worldview.

Our understanding of concept is based on these grounds and by the notion of 'concept' we rely on the abovementioned principles. They include both linguistic and cultural elements that shape how concepts are formed and understood. These elements involve shared human experiences, cognitive processes, and cultural norms that influence the way language is used to express abstract ideas.

As a human body is considered to be one of the first objects accessible for observation, it plays an important role in the process of acquiring knowledge about the events and phenomena happening around us, therefore, it is frequently used to denote various spheres of human activity. The concept HEAD commonly refers to one of the three general categories of conceptualization – cerebrocentrism (cerebro – of or connected with the brain (Cambridge Dictionary)). Consequently, it is employed to denote a body part, a locus of rational thought, a reference to the head's content, e. g. brain, mind, intelligence and a location of human abilities, such as creativity, perception, imagination, etc (Niemeier, 2011).

Z. Kövecses emphasizes that our bodily experiences are fundamental in shaping our conceptual system. This idea, known as embodiment, suggests that many of our abstract concepts are understood in terms of our physical and sensory experiences (Kövecses, 2005). Z. Kövecses's research into metaphoric transfers gave rise to a great number of studies in the field of comparative linguistics, cognitive linguistics and linguistic conceptology.

The previous research has shown that the concept HEAD in phraseological units can convey multiple meanings that are not related to each other. M. Zheng attributes this fact to metaphorical cognition, due to which the given word extends the basic sense to others (Zheng, 2020).

V. Khmara conducted a comparative analysis of Ukrainian and English phraseological units containing the concept PART OF THE BODY and made a conclusion that employing somatisms in the expressions is characterized by anthropomorphism, i. e. describing a human's emotions, feelings, psychological states, social position, mental abilities, character, appearance and relationships with other people (Khmara, 2011).

A research of the concept HEAD has been carried out Indonesian scholars – A. Sirait, L. M. Indrayani, R. M. Amalia and T. R. Lingga. Basing on the grounds of G. Lakoff's and M. Johnson researches into metaphors, the scholars scrutinized structural, ontological and orientational metaphors containing the concept HEAD to show how it can be conceptualized. The authors demonstrated that the image schemas of containment schemas, path schemas, and force schemas are beneficial to constructing and understanding the abstract ideas conveyed by metaphorical expressions (Sirait, Indrayani, Amalia & Lingga, 2022).

Somatic phraseology in English and Ukrainian languages has many analogies, which can be explained by both borrowings and general psychological and cultural patterns that lead to the emergence of similarly meaningful expressions. Body parts are often used in phraseological units because they are universal and well-understood objects for creating figurative expressions (Arkhanhelska, 2008). Since a concept is a multifaced notion that includes a basic term, historic and cultural background, national character as well as emotions and associations it arouses, identifying its role in certain contexts can remain complicated (Hazuda, 2018). Being one of the oldest lexical word groups, a great number of phraseological units in the English language contain the concept HEAD. Therefore, an important issue of conceptual linguistics lies in identifying cognitive signs of the concept HEAD in phraseological units as well as determining their linguo-cultural value. The aim of our research is to identify the role and describe and compare the value of the concept HEAD in phraseological units of the Ukrainian and English languages. The key objective of the research lies in identifying the universality and culture-specificness of the concept HEAD in phraseological units of the Ukrainian and English languages.

Research Methods

According to the aim and objective of the research, we have used qualitative and quantitative linguistic methods. The methods of critical analysis of philological publications and definition analysis were applied to gain some information about the theory of phraseological units. The method of sampling was used to provide the examples to illustrate the important points mentioned in the article. The method of conceptual analysis was employed to specify the characteristics under which the given examples can be classified into different groups. The method of cognitive modeling was used to define the most important features and qualities of the phraseological units containing the concept HEAD and compare them in the English and Ukrainian languages.

The Main Material

Phraseological units are an integral part of a language, which can be characterized by the following stylistic features – fixed form, figurative meaning, expressiveness, cultural specificity, metaphoric nature and idiomaticity. We divided all phraseological units containing the concept HEAD according to the implications they carry.

The results of the research have shown that both in Ukrainian and English languages the concept HEAD is used to denote the semantic field of mental abilities, in which head is perceived as a locus of reasoning (*to have a good head on one's shoulders; to have a head for smth; to have one's head screwed on right; clear head; two heads are better than one; put ideas into sb's head; мати голову на плечах; голова варить; світла голова, золота голова; одна голова добре, а дві - краще*). Phraseological units which imply that a person lacks intelligence or mental abilities and these qualities are viewed as a serious drawback and have negative connotations (*have rocks in one's head; I've seen better heads on nickel beers; he wears a ten dollar hat on a five-cent head; soft in the head; weak in the head; use your head for more than smth to keep your ears apart; голова з вухами; голова не половию набита; порожня голова; без голови*). As we can see from the examples above, phraseological units referring to this group obtain a low or medium degree of idiomaticity, so their correspondence to the characteristics of the concept such as mental representation of an image, storing information and realization in the conceptsphere is similar in the two languages. Being employed in a phraseological field, they preserve their basic

meaning, which can be guessed from the context. However, some idioms still require some cultural comprehending. For instance, the idiom *to have one's head screwed on right* relies on the cultural understanding that having a properly attached head is essential for rational behaviour. Historically, the UK maintained a higher level of industrialization than Ukraine. Carving in the UK has a rich and diverse history, spanning from prehistoric times to the present day. Consequently, the vocabulary related to this craft was frequently used and extended its meaning to this phraseological unit. The Ukrainian expression *голова не половою набита* also involves agricultural background, as chaff is the remains of grain thrashing, which have no nutritional value and are used as animal feed or bedding, therefore, it is associated with something completely unnecessary and places emphasis on the value of rational thinking. Taking examples of the Ukrainian and English languages into consideration, a conclusion can be made that both languages appreciate mental abilities and good judgement and use universal images to highlight the presense of these traits or express scorn in case of their absence.

The concept HEAD denoting a container to store information or knowledge can be also traced in the phraseology of both languages (*drum smth into sb's head; out of sb's head; bring matters to a head; come to a head; fill sb's head with smth; put smth into sb's head; stuff sb's head with smth, take smth into sb's head; have rocks in one's head; вбити в голову; іти в голову; мати пусту голову*). The English idiom *at the top of sb's head* means something is being said or done without much thought or preparation, usually relying on somebody's immediate knowledge or intuition. Correspondingly, a number of phraseological units denote a state of forgetfulness or inability to perceive some information (*get smth out of sb's head; go out of sb's head; не лізти в голову; мати дірку в голові; не береться до голови; не вкладається в голову; в голову не приходять; викидати з голови*). In English an idiom *need something like you need a hole in the head* shows that something is totally unnecessary (compare to the image of a container with a hole that can not serve its original purpose). A Ukrainian phraseological unit *дірява голова* is seemingly similar because it employs the ides of a hole but actually has different semantics and means 'have poor memory'. An expression *повна голова* carries a negative connotation and means 'to have a lot of work'. If a person is overloaded with information or work, Ukrainians use an expression *голова пухне*. It is worth mentioning that having much

knowledge is perceived as a serious drawback in both languages (*too much knowledge makes the head bald*; *багато знатимеш, скоро постарієш*). Based on these phraseological units, a universal logic chain can be formed (knowledge – baldness – old age). In the analyzed examples one can often observe expressions consisting of an action verb and a preposition showing spatial relationship. G. Lakoff and M. Johnson classify such metaphors as orientational and point out they rely on an individual's physical and cultural experiences), for this reason using head as a container can be a universal example of a metaphor for both languages (Lakoff & Johnson, 1980).

Idiomatic expressions are often used to describe the experience of a headache in colorful and metaphorical ways (*feel like one's head is going to explode*; *голова розвалюється; в голові гуде*). In the examples one can trace the physical conditions of having a headache. These phraseological units are based on primary metaphors as they arise from bodily interactions with the world. More complex examples of metaphorization can be found in phraseological units in which headache is used to denote a psychological state (*bang one's head against a brick wall*; *голова йде обертом*). P. McAllister points out that in the recent years headaches have become extremely stigmatized by being considered as an annoyance or worry rather than a physical pain in one's head (McAllister, 2018). In some cases the concept HEAD carries an implication of inability to think straight or even psychological state of madness (*have one's head in the clouds*; *touched in the head*; *off one's head*; *голова йде обертом / круїться; голова тумані; голова не варить; втратити голову*). They are employed to reflect the subjective nature of pain and its intensity.

As a head is a highly expressive part of the body and its movements, positions, and orientations can convey a wide range of emotional states and intentions, isomorphic features of this concept can be found both in English and Ukrainian. In the further examples HEAD is employed to indicate a complete or intense state of emotion or action (*head over heels*; *lose one's head over sb or smth*; *голова запаморочилася*). The personal traits of the British are generally associated with politeness and modesty. This is why, phraseological units that describe being reserved are specific to English (*cooler heads prevail*). On the other hand, Ukrainians are known for being sincere, emotional and sometimes impulsive, therefore, such characteristics of a person are reflected in Ukrainian phraseological units (*гаряча голова; вітер у голові грає*). The Ukrainian phrase *понурити / похнюпити*

голову describes a state of becoming frustrated, English equivalents do not contain the concept HEAD in phraseological units with a similar meaning.

A number of phraseological units containing the concept HEAD are historically associated with executions (*head on a platter; off with one's head; heads will roll; голова злетіла / впала / покотилася; голова з пліч*). Any threat to the head is a direct threat to life, making it a high-risk area. Consequently, the connection between 'head' and 'risks' in a language and idiomatic expressions is deeply rooted in the importance of the head as a vital part of the body (*put one's head on the block for sb or smth; пузикувати головою; покласти голову за щось*). An English idiom *give sb their head* means 'to allow someone to do what they want to do without trying to help or give them advice' and has no analogy in Ukrainian (Cambridge Dictionary).

The usage of the concept HEAD to denote a social status or describe the way a person acts in social situations is specific only to the English language (*better be the head of a dog than the tail of a lion; head and shoulders above; keep one's head above the water; keep your head down; bury one's head in the sand*). Social status has historically been crucial as it determined one's place in a society and dictated behavior, manners and etiquette. The level of stylistic colouring in such expressions is very high as most of them are based on multi-level metaphors.

To show that the action happened unexpectedly and to great surprise of the speaker Ukrainians use the idiom *як сніг на голову*. The English equivalent *out of the blue* does not contain the concept HEAD.

Another phraseological unit having no analogue in English is *морочити голову*, which means 'cause sb troubles, worries, or make a fool of sb'.

Phraseological units that are specific only to one language obtain a high level of semantic expressiveness as they are rooted in the cultural history, values or experiences of a particular language community.

Conclusions

To sum up, phraseological units offer some new insights into the unique aspects of each culture and language, providing us with the understanding how one perceives and articulates world in distinct ways. The research has shown that the concept HEAD is extremely expressive and semantically loaded in both English and Ukrainian. Obtaining a rich variety of semantic meanings in both languages, it shows a great potential in creating new

phraseological units. Phraseological units comprising the concept HEAD carry cultural and historical significance, reflecting the values, beliefs, and traditions of a speech community. A great number of implications the concept HEAD carries coincide in both English and Ukrainian due to universality of certain ideas, shared human experiences as well as historical and cultural connections. The universal categories for both languages are presence or absence of mental abilities, a container to store information, a physical state of feeling a headache, a psychological state of madness, a complete state of emotions and actions, a capital punishment by beheading, a social status and behaviour. Such concepts are preserved in collective consciousness and be considered to be universal within cultures. Although some phraseological units are universal for both English and Ukrainian, they can carry different semantic shades and stylistic colouring. For Ukrainian these categories encompass poor abilities to memorize information, a state of frustration, an unexpectedness of an action, a process of causing sb troubles; for English – a level of necessity of smth, an action happening without prior preparation, an action of providing sb with freedom. Unique conceptualizations are result of differences in perception and cognitive processing of the same concept by different people. These differences highlight the rich diversity of human experience and the various ways in which languages adapt to and reflect their unique contexts.

We hope that our research will be helpful and insightful in terms of studying the concept HEAD and its manifestations in modern linguistics. However, it cannot be viewed as exhaustive. One can analyze this concept on a syntactic and discourse levels.

LITERATURE

1. **Архангельська, А. М.** (2008). Ономазіологічний аспект семантики фразеологічних одиниць з анатомічними компонентами в українській мові. *ДонНУ: лінгвістичні студії: зб. наук. праць*, 3, 138–140.
2. **Газуда, О. М.** (2018). Дослідження терміну «концепт» у сучасній лінгвістиці. *Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 7–8 грудня* (с. 69–71). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет.
3. **Селіванова, О. О.** (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*. Полтава: Довкілля-К.
4. **Хмара, В. В.** (2011). Назви частин тіла в англійській мові. *Формування професійної компетенції майбутнього вчителя засобами інноваційних технологій*, 29–32.
5. **Aristotle.** (2019) *The Nicomachean Ethics*. Oxford University Press.
6. **Cambridge Dictionary.** *Cerebro*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cerebro>.
7. **Cambridge Dictionary.** *Give somebody their head*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/give-head>.
8. **Dummet, M.** (1981). *Frege: Philosophy of Language*. Harvard University Press.

9. Kövecses, Z. (2005). *Metaphor and Culture*. Cambridge University Press. 10. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: The Chicago University Press.
11. McAllister, P. (2018). What We Talk About When We Talk About Headache. *Practical Neurology. Seeking Breakthrough Treatments*, 17(7), 18–20.
12. Niemeier, S. (2011). Culture-specific Concepts of Emotionality and Rationality. Human Cognitive Processing. *John Benjamin's Publishing Company*, 43–56.
13. Sakaeva, L. R., Yahin, M. A., Salyakhova, G. I. & Burenkova O. M. (2018). Methodological Bases of Conceptology: Features and Structure of the Linguo-cultural Concept. *Revista San Gregorio* 23, special edition, 101–106.
14. Sirait, A., Indrayani L., Amalia, R., & Lingga, T. (2022). Conceptualizations and Schematizations of head metaphors: a conceptual metaphor theory. *Eltin Journal: Journal of English Language Teaching in Indonesia*, 10(1), 11–22. <https://doi.org/10.22460/eltin.v10i1.p11-22>.
15. Zheng, M. (2020). A Study of Metaphorical Culture of 'head'. *Theory and Practice in Language Studies*, 10(2), 218–222. <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.1002.10>.

REFERENCES

1. Arkhanhelska, A. M. (2008) Onomasiolohichniy aspekt semantyky frazeolohichnykh odynyts z anatomichnykh komponentamy v ukrainskii movi [The onomasiological aspect of the semantics of phraseological units with anatomical components in the Ukrainian language]. *DonNU: linhvistychni studii: zb. Nauk Prats – DonNU: linguistic studies: coll. of scientific works*, 3, 138–140 [in Ukrainian].
2. Hazuda, O. M. (2018). Doslidzhennia terminu «kontsept» u suchasni linhvistytsi [The study of the term «concept» in modern linguistics]. *Mova ta kultura: suchasni aspekty spivvidnoshennia: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Odesa: Mizhnarodnyi humanitarnyi universytet, 7-8 hrudnia – *Language and Culture: Modern Aspects of Correlation: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference 7–8 December* (pp. 69–71). Odesa: Mizhnarodnyi humanitarnyi universytet [in Ukrainian].
3. Selivanova, O. O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problem [Modern linguistics: branches and problems]*. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].
4. Khmara, V. V. (2011). Nazvy chastyn tila v anhliiskii movi [The names of body parts in English]. *Formuvannia profesiinoi kompetentsii maibutnoho vchyelia zasobamy innovatsiinykh tekhnolohii – Formation of professional competence of the future teacher by means of innovative technologies*, 29–32 [in Ukrainian].
5. Aristotle. (2019) *The Nicomachean Ethics*. Oxford University Press [in English].
6. Cambridge Dictionary. Cerebro. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cerebro> [in English].
7. Cambridge Dictionary. Give somebody their head. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/give-head> [in English].
8. Dummet, M. (1981). *Frege: Philosophy of Language*. Harvard University Press [in English].
9. Kövecses, Z. (2005). *Metaphor and Culture*. Cambridge University Press [in English].
10. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: The Chicago University Press [in English].
11. Niemeier, S. (2011). Culture-specific Concepts of Emotionality and Rationality. Human Cognitive Processing. *John Benjamin's Publishing Company*, 43–56 [in English].
12. McAllister, P. (2018). What We Talk About When We Talk About Headache. *Practical Neurology. Seeking Breakthrough Treatments*, 17(7), 18–20 [in English].
13. Niemeier, S. (2011). Culture-specific Concepts of Emotionality and Rationality. Human Cognitive Processing. *John Benjamin's Publishing Company*, 43–56.
14. Sakaeva, L. R., Yahin, M. A., Salyakhova, G. I. & Burenkova O. M. (2018). Methodological Bases of Conceptology: Features and Structure

of the Linguo-cultural Concept. *Revista San Gregorio* 23, special edition, 101–106 [in English]. 15. **Sirait**, A., Indrayani L., Amalia, R., & Lingga, T. (2022). Conceptualizations and Schematizations of head metaphors: a conceptual metaphor theory. *Eltin Journal: Journal of English Language Teaching in Indonesia*, 10(1), 11–22. <https://doi.org/10.22460/eltin.v10i1.p11-22> [in English]. 16. **Zheng**, M. (2020). A Study of Metaphorical Culture of 'head'. *Theory and Practice in Language Studies*, 10(2), 218–222. <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.1002.10> [in English].

Коліяда Аліна Вікторівна – аспірант кафедри загального мовознавства і романо-германської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: alinakolyada000@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-0352-513X>

Alina Koliada – PhD student at the Department of General Linguistics and Romano-Germanic Languages, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28 серпня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Koliada A. Representation of The Concept Head in the Phraseological Units of the English and Ukrainian Languages: Comparative Analysis. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2024. Вип. 61. С. 29–39. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.03>

APA: Koliada A. (2024). Representation of The Concept Head in the Phraseological Units of the English and Ukrainian Languages: Comparative Analysis. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 29–39. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.03>

Н. Я. Лотоцька, І. В. Шептицька

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ СЕРЦЕ
(на матеріалі української художньої літератури
1991–2013 та 2014–2023 років)**

Статтю присвячено вивченню структурних особливостей фразеологізмів з компонентом СЕРЦЕ із застосуванням корпуснобазованого та статистичного підходів в українських художніх текстах 1991–2013 та 2014–2023 років на базі корпусного інструмента ГРАК. У процесі дослідження виявлено, що ФО з компонентом СЕРЦЕ є досить поширеними в українській прозі, тимчасом як найпродуктивнішими структурними моделями є словосполучення дієслово + іменник і просте непоширене двоскладне речення, а найпоширеніші фразеологізми простежено в підкорпусах обох періодів.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна одиниця, соматичний фразеологізм, компонент СЕРЦЕ, структурна модель, корпус текстів, статистичний аналіз.

Lototska N., Sheptytska I. Phraseological Units with the Component HEART (as evidenced by Ukrainian fiction texts of periods: 1991–2013 and 2014–2023). *The article is devoted to the study of structural features and the research of statistical indicators of PUs with the component HEART in the corpora of Ukrainian fiction texts of 1991–2013 and 2014–2023. The relevance and importance of this work is due to the need for an in-depth analysis of PUs with the component HEART in Ukrainian fiction. The purpose of the paper is to study the structural features of PUs with the component HEART and to identify their quantitative characteristics in Ukrainian fiction texts of different historical periods (1991–2013 and 2014–2023). The following tasks were accomplished: the concept of somatic PU was studied, the importance of the component HEART in phraseology as a representative of important mental traits of the Ukrainian nation was considered, research corpora of texts were created, the structural features of the studied PUs were analyzed, and statistical indicators of PUs with the lexeme HEART in the texts of 1991–2013 and 2014–2023 were presented. The study is based on a corpus-based approach. It has been determined that PUs with the HEART component remain quite widespread in Ukrainian prose. Having analyzed the grammatical similarity of the found PUs, it is found that they are built according to two structural and grammatical types: PUs correlating with word combination and PUs organized according to sentence models. In both subcorpora, the most productive structural models are the verb + noun phrase (33.83% in 1991–2013, 32.68% in 2014–2023), as well as the simple two-member*

sentence (33.2% in the 1991–2013 period and 30.66% in 2014–2023). The most widespread PUs are the same in both periods.

Keywords: *phraseological unit, PU, somatic phraseological unit, component HEART, structural model, corpus of texts, statistical analysis.*

Вступ

Фразеологія є однією з найбільш активно досліджуваних галузей мовознавства, яка вивчає особливі мовні одиниці. Останнім часом відзначено зростання інтересу до фразеологічних одиниць (ФО) із соматичними компонентами. Як вітчизняні, так і зарубіжні лінгвісти приділяють значну увагу таким фразеологізмам, оскільки вони часто вживаються в мовленні та вирізняються контекстуальною, експресивною й стилістичною гнучкістю. Актуальність та важливість цієї роботи зумовлена необхідністю поглибленого статистичного аналізу фразеологізмів із компонентом СЕРЦЕ в українській художній літературі різних періодів.

Різні аспекти дослідження соматичної фразеології досліджували у своїх наукових працях такі вчені як Н. Скоробагатько (Скоробагатько, 2009), Н. Михальчук та С. Бігунова, (Mukhalchuk, & Bihunova, 2019), Д. Маркова (Маркова, 2017), Ф. Вакк (Wakk, 1964), О. Чаєнкова (Чаєнкова, 2020; Чаєнкова, 2021).

Зокрема, Н. Скоробагатько досліджувала соматичний код у східно-слобожанських і східностепових говірках (Скоробагатько, 2009), а О. Чаєнкова у своїх розвідках провела аналіз ФО із соматичним компонентом голова та рука (Чаєнкова, 2020; Чаєнкова, 2021).

Мета статті – дослідити структурні особливості фразеологізмів з компонентом СЕРЦЕ та виявити їхні кількісні характеристики в українських художніх текстах різних історичних періодів (1991–2013 та 2014–2023 роки).

Для досягнення поставленої мети належить виконати такі завдання: дослідити поняття соматичної ФО, розглянути важливість компонента СЕРЦЕ у фразеології як репрезентанта важливих ментальних рис української нації, створити дослідницькі корпуси текстів, проаналізувати структурні особливості досліджуваних ФО, представити статистичні показники ФО з лексемою СЕРЦЕ в текстах 1991–2013 та 2014–2023 років.

Методи дослідження

Основними методами наукової розвідки слугують метод теоретичного аналізу (для опрацювання наукових джерел), описовий метод (для огляду наукових робіт за темою та узагальнення отриманих даних), метод фразеологічної ідентифікації (з метою виділення фразеологізмів серед інших словосполучень), структурний (для проведення аналізу будови ФО), статистичні методи (полягають в оцінці абсолютних та відносних величин – абсолютного числа фразеологізмів у художніх текстах та відносної частоти їх вживання), а також зіставний метод (використовується для виявлення подібностей і відмінностей у частоті вживання ФО у художніх текстах двох часових періодів).

У дослідженні використано корпуснобазований підхід (Tognini-Bonelli, 2001), який уможливує автоматизоване виявлення фразеологізмів за допомогою CQL-запитів на основі Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК) (Шведова, 2017–2024). З цією метою створено підкорпуси української художньої літератури для двох досліджуваних періодів: 1991–2013 та 2014–2023 роки.

Виклад основного матеріалу

За останні десятиліття мовознавство перейшло від домінування порівняльно-історичного та структурного підходів до антропоцентричного. Тепер головна увага зосереджена на людині, її свідомості, емоціях і когнітивній діяльності. Таке “олюднення” є важливою частиною сучасної лінгвістики та науки в цілому, оскільки антропоцентризм став панівним науковим напрямом наприкінці ХХ і на початку ХХІ ст.

Одним із проявів антропоморфізму в мові є експлікація явищ і рис, характерних для людини. Очевидним фактом є те, що людина пізнає навколишній світ за допомогою свого тіла (очей, вух, пальців тощо) і здійснює різні дії за допомогою рук, кистей, стоп, ніг, голови тощо. Коли людина зустрічається з чимось новим або відчуває новий ментальний стан, вона насамперед порівнює його зі звичною роботою своїх органів або частин тіла. Таким чином, формуються соматизми або соматичні конструкти (Mukhalchuk, & Bihunova, 2019:5).

Соматичну лексику (від грец. *soma* – тіло) лінгвісти почали детальніше досліджувати лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Її тісний зв'язок із навколишнім світом пояснюється функціональними

особливостями частин тіла. Унікальність людини в мовному аспекті полягає не лише в інтелектуальних і духовних якостях, але й у специфічній будові та функціях тіла, які взаємопов'язані з цими якостями.

Термін “соматичний” вперше з'явився в лінгвістиці завдяки дослідженням Ф. Вакка, який аналізував ідіоми естонської мови, що містили назви частин тіла людини (Wakk, 1964). Пізніше такі ідіоми стали називати соматичними.

Соматична лексика є невичерпним джерелом вторинної номінації в фразеологічних системах багатьох мов світу. За дослідженнями, соматична фразеологія становить приблизно 30% від усього фразеологічного фонду будь-якої мови.

Соматичні фразеологізми мають багато аналогів у різних мовах, що зумовлено не лише запозиченнями, а й загальними закономірностями їх утворення. Це підкреслює універсальність соматичних лексем та їхню семантичну й функціональну динаміку в складі фразеологічних конструкцій. Більшість таких фразеологізмів є метафорами або метоніміями, заснованими на спостереженнях за людською чи тваринною поведінкою.

Згідно з результатами проведеного аналізу, на сучасному етапі в мовленні українців налічується близько 50 компонентів, що позначають частини людського тіла. В українській мові функціонують такі соматичні компоненти: *голова, вухо, рука, нога, горло, ребро, серце, обличчя, ніс, очі, рот, п'яти, плече, рот, груди, губи, жили, зуб, волосся, кістки, хребет, тіло, шия, мозок, спина, сльози, коліно, тім'я, кишки, кров, слина, палець, язик, печінка, пуп, живіт, бік, потилиця, горб, горло, душа, нерв, кулак* тощо. Інколи прослідковано вживання застарілих слів: *перст, вуста, чоло*.

В анатомічній картині світу українського етносу ключову роль відіграють протиставлення духовного і тілесного. Духовне пов'язують із головою, мозком, серцем, душею, а тілесне – з тілом, плоттю, кістками, шкірою, хребтом, ребрами, жилами, ногами та руками (Кевлюк, 2012: 77).

З найдавніших часів серце вважається ключовим людським органом, символом фізичної сили та джерелом почуттів і емоцій. Ще давньогрецький мислитель Платон підкреслював, що це орган, який першим починає функціонувати в людському тілі і останнім припиняє свою діяльність.

Для слов'ян концепти ДУША та СЕРЦЕ є сконцентрованим вираженням емоційно-духовної сфери, які становлять унікальні культурні поняття та постійно знаходять відображення у повсякденному мовленні. У межах української мовної картини світу серце виконує ключову роль як джерело емоцій (Скоробагатько, 2009:11). Цей компонент визначає буття, формує уявлення про життєвий шлях, репрезентує кордоцентричний світогляд і віддзеркалює внутрішній світ людини. У народному уявленні українців серце символізує життєву силу і сприймається як своєрідний барометр, що відображає переживання і зміни в душі.

З метою дослідження частоти вживання фразеологізмів обрано художній дискурс. Це обумовлено тим, що традиційно художній стиль відображає різні аспекти мови: не лише книжну, але й розмовну. Аналіз художнього дискурсу дозволяє охопити різні функціонально-стилістичні групи фразеологізмів: розмовні, просторічні, фольклорні, книжні.

Крім того, особливістю статистичного дослідження стало виділення двох історичних періодів: 1991–2013 та 2014–2023. Такий підхід дає змогу порівняти зміни частоти вживання у часі.

З метою проведення статистичного дослідження було використано колекцію художніх текстів у корпусі української мови ГРАК. Для аналізу було створено два підкорпуси з додатковими параметрами `doc.country = "UA"`, `doc.original = "UK"`, `doc.style = "FIC"`. Подаємо характеристику створених підкорпусів у вигляді таблиці (Табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика створених підкорпусів

Підкорпус	Кількість токенів	% від усього корпусу
ukr_fic_1991-2013	55,738,510	3.129
ukr_fic_2014-2023	25,268,285	1.418

Під час дослідження було проаналізовано більше 250 ФО з компонентом СЕРЦЕ, а також їхні трансформовані варіанти, що активно побутують у мовленні. Увесь лінгвістичний матеріал, отриманий за допомогою SQL-запитів, був відсортований вручну через випадки нерозрізної омонімії.

Проаналізувавши граматичну подібність знайдених ФО помітно, що вони побудовані за двома структурно-граматичними типами: 1) ФО, що співвідносяться зі словосполученнями; 2) ФО, організовані за моделями речення. Отже, виділяємо структурні моделі всіх знайдених ФО у створених дослідницьких корпусах:

1. Дієслово + іменник:

– дієслово + іменник без прийменника:

1) дієслово + “серце”: *сколихнути серце, ятрити (роз’ятрювати, розстроюджувати, троюдити) серце, віддавати (віддати) серце, края-ти (різати, розкраяти, розрізати) серце, умлівати серцем, приймати (прийняти) серцем, потурати серцю (серцеві);*

2) “серце” + дієслово: *серце їсти, серцем прирости, серцем линути;*

– дієслово + іменник з прийменником:

1) дієслово + прийменник + “серце”: *вхопити за серце, відривати (відірвати) від серця, припасти (припадати) до серця, носити в (у, на) серці, лежати (лягти) на серці;*

Ця модель може бути ускладнена іншими частинами мови:

1) іменник + дієслово + прийменник + “серце”: *каменем лягти на серце, ножем (серпом) різонутися по серцю;*

2) іменник + прийменник + “серце” + дієслово: *ножем по серцю полоснути;*

3) дієслово + іменник + сполучник + “серце”: *віддати руку і серце;*

4) дієслово + “серце” + іменник: *обливати (облити) серце кров’ю;*

5) дієслово + іменник + прийменник + “серце”: *встромити ніж у серце, покласти руку на серце, мати Бога в серці, підбирати (підібрати, добирати, добрати) ключ до серця, здійсмати (здійняти, зняти, зніматися) камінь (тягар) з (із, зі) серця;*

6) дієслово + прийменник + іменник + “серце”: *іти із глибини серця;*

7) дієслово + іменник + “серце”: *давати (дати) волю серцю;*

8) дієслово + прислівник + прийменник + “серце”: *брати (приймати, прийняти, взяти) близько до серця;*

9) дієслово + “серце” + прийменник + іменник: *мати серце з перцем;*

10) дієслово + прийменник + “серце” + іменник: *скидати (скинути) з серця тягар (камінь).*

2. Прикметник + іменник:

1) прикметник + “серце”: *добре серце, щире серце, золоте серце, відкрите серце, гарячий серцем;*

2) прийменник + прикметник + “серце”: *з (із, зі) доброго серця, від (од) щирого серця, з (із, зі) важким (нелегким) серцем, з легким серцем.*

3. Займенник + іменник:

1) займенник + “серце”: *усім (всім) серцем;*

2) прийменник + займенник + “серце”: *у саме серце, від (з) усього (всього) серця.*

4. Іменник + прикметник + іменник:

1) іменник + прикметник + прийменник + “серце”: *ніж гострий у серце.*

5. Прислівник + іменник:

1) прислівник + прийменник + “серце”: *мулько на серці, гірко на серці, легко (любо) на серці, порожньо в (у, на) серці.*

6. Іменник + іменник:

1) іменник + “серце”: *дама серця, лицар серця;*

2) прийменник + іменник + “серце”: *на дні серця, за покликом серця,*

3) *у (в) глибині (глибинах) серця, з (зо, зі, із) дна серця, до глибини серця;*

4) іменник + прийменник + “серце”: *камінь на серці;*

5) іменник + сполучник + “серце”: *душею і серцем;*

6) “серце” + частка + прийменник + іменник: *серце не на місці.*

Фразеологізми другого виду за структурою відповідають:

1. Простому непоширеному двоскладному реченню:

1) “серце” + дієслово: *серце болить (заболіло, зболіло, наболіло), серце співає, серце бере (взяло), серце тенькає (тенькнуло), серце стигне (охололо, прохоліло), серце ниє (мліє, тліє, занило, обімліло, зомліло);*

2) дієслово + “серце”: *кривавиться серце, тьохкає серце, тисне серце, заворушилося серце, кипить (закипає, скипає, обкипає) серце.*

2. Простому поширеному двоскладному реченню:

1) “серце” + дієслово + іменник: *серце обкипає (закипає, обливається, сходить) кров'ю;*

2) “серце” + дієслово + прислівник: *серце розривається на двоє (навпіл);*

3) іменник + дієслово + прийменник + “серце”: *тягар упав (ліг) на серце*;

4) “серце” + дієслово + прийменник + іменник: *серце опинилося в п'ятах, серце вискакує з грудей*;

5) іменник + дієслово + прийменник + “серце”: *коти шкребуть на серці*;

6) прийменник + “серце” + іменник + дієслово: *на серці миші шкребуть*.

3. Простому односкладному реченню:

1) дієслово + прийменник + “серце”: *шкребе (шкрябає, зашкребло, зашкрябало) на серці, тенькає (тенькнуло) в серці, відлягло (відійшло) від (на) серця (серці)*;

2) прийменник + “серце” + дієслово: *у (в, на) серці похололо (похолонуло)*.

Проведемо кількісні підрахунки усіх структурних моделей у обох корпусах, щоб порівняти дані.

Отже, у періоді 1991–2013 років виокремлюємо ФО, що співвідносяться зі словосполученнями із такими структурами: дієслово + іменник – 33,83% (1248 одиниць), прикметник + іменник – 14,15% (522 одиниці), займенник + іменник – 5,67% (209 одиниць), іменник + прикметник + іменник – 1,25% (46 одиниць), прислівник + іменник – 0,68% (25 одиниць), іменник + іменник – 5,26% (194 одиниці). Також знайдено ФО, організовані за моделями речення, які відповідають: простому непоширеному двоскладному реченню – 33,2% (1225 одиниць), простому поширеному двоскладному реченню – 2,75% (101 одиниця), простому односкладному реченню – 3,23% (119 одиниць).

Виокремимо найчастотніші в цьому періоді ФО. Результати подаємо у вигляді таблиці (Табл. 2).

У другому періоді (2014–2023 роки) виявлено ФО, що співвідносяться зі словосполученнями із такими структурами: дієслово + іменник – 32,68% (583 одиниці), прикметник + іменник – 13,73% (245 одиниць), займенник + іменник – 6,78% (121 одиниця), іменник + прикметник + іменник – 0,67% (12 одиниць), прислівник + іменник – 0,62% (11 одиниць), іменник + іменник – 6,84% (122 одиниці). Також виокремлено ФО, організовані за моделями речення, які відповідають: простому непоширеному двоскладному

реченню – 30,66% (547 одиниць), простому поширеному двоскладному реченню – 4,04% (72 одиниці), простому односкладному реченню – 3,98% (71 одиниця).

Таблиця 2

Абсолютна та відносна частота вживання поширених ФО з компонентом СЕРЦЕ в художньому дискурсі 1991–2013 років

Фразеологізм	Структура	Абсолютна частота	Відносна частота (на мільйон)
серце стискається (стискується)	просте непоширене двоскладне речення (“серце” + дієслово)	327	5.87
серце болить (заболіло, зболіло, наболіло)	просте непоширене двоскладне речення (“серце” + дієслово)	136	2.43
щемить (защеміло) серце	просте непоширене двоскладне речення (дієслово + “серце”)	129	2.31
добре серце	словосполучення прикметник + іменник (прикметник + “серце”)	125	2.24
у саме серце	словосполучення займенник + іменник (прийменник + займенник + “серце”)	114	2.05
серце розривається (рветься)	просте непоширене двоскладне речення (“серце” + дієслово)	105	1.88
відлягло (відійшло) від (на) серця (серці)	просте односкладне речення (дієслово + прийменник + “серце”)	104	1.87
від (од) щирого серця	словосполучення прикметник + іменник (прийменник + прикметник + “серце”)	93	1.67
серцем чути (відчувати, відчуті)	словосполучення дієслово + іменник (“серце” + дієслово)	93	1.67
стискати (стиснути) серце	словосполучення дієслово + іменник (дієслово + “серце”)	92	1.65

Формуємо таблицю найчастотніших ФО для другого підкорпусу.

Таблиця 3

Абсолютна та відносна частота вживання поширених ФО з компонентом СЕРЦЕ в художньому дискурсі 2014–2023 років

Фразеологізм	Структура	Абсолютна частота	Відносна частота (на мільйон)
серце стискається (стискується)	просте непоширене двоскладне речення (“серце” + дієслово)	129	5.1
серцем чути (відчувати, відчути)	словосполучення дієслово + іменник (“серце” + дієслово)	86	3.4
серце болить (заболіло, зболіло, наболіло)	просте непоширене двоскладне речення (“серце” + дієслово)	78	3.09
щемить (защеміло) серце	просте непоширене двоскладне речення (дієслово + “серце”)	65	2.58
відлягло (відійшло) від (на) серця (серці)	просте односкладне речення (дієслово + прийменник + “серце”)	62	2.45
добре серце	словосполучення прикметник + іменник (прикметник + “серце”)	60	2.38
від (од) щирого серця	словосполучення прикметник + іменник (прийменник + прикметник + “серце”)	59	2.33
усім (всім) серцем	словосполучення займенник + іменник (займенник + “серце”)	57	2.26
краяти (різати, розкряти, розрізати) серце	словосполучення дієслово + іменник (дієслово + “серце”)	52	2.06
стискати (стиснути) серце	словосполучення дієслово + іменник (дієслово + “серце”)	51	2.02

Висновки

З аналізу отриманих статистичних даних випливає, що в українській мові досить поширені стійкі вислови з компонентом СЕРЦЕ. Зафіксовано 3689 таких ФО у період 1991–2013 років, а також 1784 одиниць в 2014–2023 роках. Зважаючи на тривалість обох періодів, це не може слугувати доказом зменшення частоти вживання цих ФО в українській прозі.

В обох підкорпусах найбільш продуктивними структурними моделями є словосполучення дієслово + іменник (33,83% у 1991–2013 роках, 32,68% упродовж 2014–2023 років), а також просте непоширене двоскладне речення (33,2% у відтинку 1991–2013 років та 30,66% у період 2014–2023 років).

Застосування використаного в праці підходу для аналізу фразеологізмів з компонентом СЕРЦЕ буде актуальним і в окремих жанрах української літератури, і в межах інших проміжків часу. У майбутньому запропоновану методику слід застосувати для вивчення ФО з іншими соматичними компонентами у різних історичних періодах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кевлюк, І. В. (2012). Структурно-семантична та етнокультурологічна характеристика соматизмів (на прикладі фразем із компонентом око). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*, 8, 75–83. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2012_8_11.
2. Маркова, Д. С. (2017). Компонент серце у фразеологізмах на позначення почуттів людини (на матеріалі української, польської, англійської та німецької мов). *Magisterium. Мовознавчі студії*, 66, 60–64. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_mov_2017_66_14.
3. Скоробагатько, Н. О. (2009). Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослов'янських і східноєвропейських говірках (автореф. дис. ... канд. філол. наук). Луганськ: Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка.
4. Ужченко, В. Д., & Ужченко, Д. В. (2007). Фразеологія сучасної української мови. Київ: Знання.
5. Шведова, М., & Вальденфельс, Р. фон, Яригін, С., Рисін, А., Старко, В., Ніколаєнко, Т. та ін. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК), Київ, Львів, Єна, 2017–2024. iacorpus.org.
6. Mykhalchuk, N., & Bihunova, S. (2019). The verbalization of the concept of “fear” in English and Ukrainian phraseological units. *Cognitive Studies/Études Cognitives*, 19, 1–11. <https://doi.org/10.11649/cs.2043>. Узято з <https://www.researchgate.net/publication/338592981>.
7. Tognini-Bonelli, E. (2001) *Corpus Linguistics at Work. Studies in Corpus*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 244.
8. Tomenchuk, M. (2022). Corpus Study of Somatic Phraseological Units. *Науковий вісник. Міжнародного гуманітарного університету*, 58, 174–178. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.58.40>. Узято з <http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v58/40.pdf>.
9. Wakk, F. (1964). On somatic phraseology in the modern Estonian language. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tartu.

REFERENCES

1. **Kevliuk**, I. V. (2012). Strukturno-semanticzna ta etnokulturolohichna kharakterystyka somatyzmiv (na prykladi frazem iz komponentom oko) [Structural-semantic and ethnocultural characteristics of somatisms (on the example of phrases with the eye component)]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu – Philological studies. Scientific Journal of Kryvyi Rih State Pedagogical University*, 8, 75–83. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2012_8_11 [in Ukrainian].
2. **Markova**, D. S. (2017). Komponent sertse u frazeolohizmakh na poznachennia pochuttiv liudyny (na materialy ukrainskoi, polskoi, anhliiskoi ta nimetskoi mov) [Component heart in phraseologisms denoting human feelings (based on the material of Ukrainian, Polish, English and German)]. *Mahisterium. Movoznavchi studii – Magisterium. Linguistic studies*, 66, 60–64. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_mov_2017_66_14 [in Ukrainian].
3. **Skorobahatko**, N. O. (2009). Kontseptualizatsiia frazeolohichnoho somatychnoho kodu v skhidnoslobzhanskykh i skhidnostepovykh hovirkakh [Conceptualization of the phraseological somatic code in the Eastern Slobozhansk and Eastern Steppe dialects]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Luhansk: Luhan. nats. un-t im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
4. **Uzhchenko**, V. D., & Uzhchenko, D. V. (2007). *Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy [Phraseology of the Modern Ukrainian Language]*. Kyiv: Znan-nia [in Ukrainian].
5. **Shvedova**, M., & Valdenfels, R. Fon, Yaryhin, S., Rysin, A., Starko, V., Nikolaienko, T. ta in. *Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy (HRAK) [General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian (GRAK)] (2017–2023)*. Kyiv, Lviv, Yena. uacorporus.org. [in Ukrainian].
6. **Mykhalchuk**, N., & Bihunova, S. (2019). The verbalization of the concept of “fear” in English and Ukrainian phraseological units. *Cognitive Studies/ Etudes Cognitives*, 19, 1–11. <https://doi.org/10.11649/cs.2043>. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/338592981> [in English].
7. **Tognini- Bonelli**, E. (2001) *Corpus Linguistics at Work. Studies in Corpus*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 244 [in English].
8. **Tomenchuk**, M. (2022). Corpus Study of Somatic Phraseological Units. *Naukovyi visnyk. Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia «Filolohiia» – Scientific Journal. International Humanitarian University. Series “Philology”*, 58. 174–178. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.58.40>. Retrieved from <http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v58/40.pdf> [in English].
9. **Wakk**, F. (1964). On somatic phraseology in the modern Estonian language. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tartu [in English].

Лотоцька Наталія Ярославівна – доктор філософії з філології, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Національний університет «Львівська політехніка»; вул. С. Бандери, 12, Львів, 79000, Україна.

E-mail: nataliia.y.lototska@lpnu.ua
 orcid.org/0000-0001-6692-196X

Nataliia Lototska – PhD in Philology, Associate Professor of Applied Linguistics Department, Lviv Polytechnic National University; 12 Bandera Str., Lviv, 79000, Ukraine.

Шептицька Ірина Володимирівна – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти другого року навчання, Інститут комп’ютерних наук та інформаційних технологій, Національний університет «Львівська політехніка»; вул. С. Бандери, 12, Львів, 79000, Україна.

E-mail: irenasheptytska@gmail.com

Iryna Sheptytska – a student of the second (Master’s) level of higher education of the second year of study, Institute of Computer Science and Information Technologies, Lviv Polytechnic National University; 12 Bandera Str., Lviv, 79000, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Лотоцька Н. Я., Шептицька І. В. Фразеологізми з компонентом *серце* (на матеріалі української художньої літератури 1991–2013 та 2014–2023 років). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 40–52. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.04>

АРА: Лотоцька, Н. Я., Шептицька, І. В. (2024). Фразеологізми з компонентом *серце* (на матеріалі української художньої літератури 1991–2013 та 2014–2023 років). *Лінгвістичні дослідження*, 61, 40–52. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.04>

ТЕРМІНОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'373.46:930](477.54)

О. О. Войтович

ХАРКІВСЬКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ОСЕРЕДОК: ДІЯЛЬНІСТЬ КЛЮЧОВИХ ПОСТАТЕЙ

У статті аспектуально висвітлено діяльність ключових постатей харківського термінологічного осередку, що проектується на період, який охоплює останню чверть ХХ – початок ХХІ ст. Окреслено основні напрями діяльності учених, урахувавши й роботу над термінографічними словниками. Визначено основні тенденції поступу українського термінознавства, що презентовані в межах харківського осередку, зокрема це зацікавлення теоретичними питаннями національного термінознавства; прагнення популяризувати національний досвід; розроблення широкої системи лексикографічних напрацювань, що проєктуються на терміни технічних і гуманітарних наук.

Ключові слова: харківський термінознавчий осередок, українська історіографія, національна традиція, персоналії, термінологія, термінографія.

Voitovich O. Kharkiv Terminology Center: Activities of Key Figures. *The study of terms in various fields of knowledge is a priority area of national linguistics. Hence, a description of the activities of individual scientific centers, including the Kharkiv Terminology Center, requires attention to understand the development of Ukrainian terminology and terminography. The article presents the activities of the key figures of the Kharkiv terminological center, which is projected to cover the period of the last quarter of the XX – beginning of the XXI century. The main areas of activity of these scholars are determined by their interest in (1) theoretical issues of national terminology related to the understanding of the traditions of term formation and the latest trends in term modeling, the problem of general planning of work on the study of terminology systems in various fields of knowledge, as well as the development of terminological normativity, determination of the status of nomenclature marks, study of the etymology of Ukrainian terms, as well as the negative impact of the process of Russification and the latest process of anglicization; and (2) the preparation of dictionaries for the use in the Ukrainian language. In addition, (5) not only paper versions of dictionaries are being prepared, but also electronic ones. (6) We consider the attempts to coordinate terminological activities, in particular within the framework of the Terminology Center of the Research Institute of ASU Transgaz established in Kharkiv, to be commendable. The prospect of this research is the need to cover the activities of other important scientific terminology centers in Ukraine.*

Keywords: Kharkiv terminology center, Ukrainian historiography, national tradition, personalities, terminology, terminography.

Вступ

Постановка проблеми. Після проголошення незалежності України в 1991 році вітчизняне термінознавство почало активно розвиватися, засвідчуючи «багатоаспектність, поліпарадигмовість, а подекуди й крос-дисциплінарність наукових пошуків» (Іващенко, 2018: 625). Сьогодні виникла необхідність докладно презентувати історію поступу українського термінознавства в останні роки, схарактеризувати діяльність основних українських термінологічних наукових осередків наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. для окреслення цілісної панорамної картини. Уважаємо, що наукові розвідки, які присвячені висвітленню української лінгвістичної історіографії (див.: Космеда, 2022), окресленню діяльності вітчизняних наукових шкіл (див.: Космеда, 2017), зокрема й термінологічних, є *актуальними*.

Проблемі історіографічного опису діяльності харківської наукової школи загалом присвячено монографічне дослідження О. Черемської (Черемська, 2020). Зазначена вчена наголошує, що поставила за мету «комплексно проаналізувати теоретико-практичну діяльність представників Харківської філологічної школи у 20–30 рр. ХХ ст., простежити історіографію становлення та розвитку мовознавства в Харківському університеті та в Україні загалом упродовж ХІХ – першої третини ХХ століття» (Черемська, 2021: 2). Однак Ольга Черемська не розглядала діяльність термінологічного харківського осередку загалом, зокрема й включаючи останню чверть ХХ – початок ХХІ ст. та враховуючи напрацювання знакових персоналій у галузі термінознавства, термінографії та термінографічної критики, які презентують харківську наукову спільноту, тому ця наукова студія закриває означену прогалину й містить відповідну *новизну*.

Мета цієї наукової розвідки – окреслити основні напрями діяльності ключових постатей харківського термінологічного наукового осередку, (а) визначити особливості його поступу, (б) окреслити проблематику базових праць, ураховуючи й термінографічні словники.

Методи дослідження

Серед використаних *дослідницьких методів* виокремлюємо традиційний *описовий*, за допомогою якого презентуємо виклад матеріалу, що доповнений методом *аналізу й синтезу, систематизації* зібраної інформації та *узагальнювальний* метод, що дає змогу

сформулювати висновки, указати на тенденції розвитку українського термінознавства та термінографії у вказаний період, визначити роль у цьому процесі окремих персоналій; залучено й метод *історіографії*, що є основою опису, звернення до проблематики історії розвитку української лінгвістики.

Виклад основного матеріалу

Яскраві представниці харківської лінгвістичної школи другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Лідія Лисиченко та Тетяна Лисиченко наголосили, що «харківська філологічна школа – це наукова традиція, що розвивається протягом двохсот років і має оригінальне обличчя в колі світової філології» (Лисиченко, 2015: 157). І це відповідає дійсності.

Серед відомих термінознавців Харкова слід назвати *Ігоря Муромцева*, авторству якого належать наукові студії, спроектовані на вивчення внеску знаних українських мовознавців у розвиток певних терміносистем та теоретичних питань термінознавства, зокрема В. Гнатюка (терміни української фольклористики та етнографії) (Муромцев, 1991), І. Огієнка (українська загальнонаукова та лінгвістична термінологія) (Муромцев, 1992), М. Драгоманова (загальні питання творення української термінології) (Муромцева, 1992): остання публікація підготовлена у співавторстві з іншою відомою харківською термінознавицею *Ольгою Муромцевою*, яка долучилася і до викладу важливих поглядів на полемічну проблему про традиції термінотворення та новаторські зміни в цьому процесі (Муромцев, 2006). Крім того, разом з іншими харківськими мовознавцями, зокрема Людмилою Бояровою та Володимиром Калашником, І. Муромцев працював над уніфікацією української електротехнічної термінології (Боярова, 1993). Наголосімо й на термінографічній діяльності: разом із колегами І. Муромцев уклав п'ятимовний термінологічний словник з юридичної психології (українсько-російсько-англійсько-французько-іспанський) (Муромцев, 2008).

Володимир Калашник у співавторстві з Л. Бояровою досліджували своєрідність української математичної термінології (Боярова, 1992). Авторству В. Калашника належить і публікація, виконана у співавторстві з О. Медведевою і М. Черпаком, що спроектована на питання інтернаціоналізації української науково-технічної термінології

(Калашник, 1997). В. Калашник у співавторстві з М. Черпаком простежили також і наслідки впливу на українську термінологію російської і англійської мов (Калашник, 2000).

Людмила Боярова, про діяльність якої частково вже йшлося, відома як укладачка низки термінологічних словників, зокрема й «Короткого тлумачного словника сучасних математичних і економіко-математичних термінів» (1993), «Російсько-українського словника сучасних банківських, фінансово-кредитних та комерційних термінів» (1997), «Тлумачного словника сучасної української мови: фахова лексика» (2009). Зазначена авторка досліджувала питання щодо планування роботи над українською термінологією, вироблення її нормативності. Саме Л. Боярова розробила енциклопедичну статтю «Мовне планування й термінологія в Україні (20-ті роки – перша половина 30-х років ХХ ст.» (Боярова, 2005).

Станіслав Стасевський зосередив свою увагу на питаннях своєрідності моделювання технічної термінологіки, а також на виокремленні шляхів творення термінологічних значень та презентації особливостей їх структури, розрізненні термінів і номенклатурних знаків, етимології деяких термінів (див.: Стасевський, 1975; Стасевський, 1978; Стасевський, 2004).

Важливо, що харківські вчені присвячували кандидатські дисертації проблемам термінології, наприклад: *Олена Петрова* – «Структурно-семантична характеристика медичної термінології та народних найменувань шкірних хвороб в українській мові» (1994), *Неля Нікуліна* – «Становлення сучасної української термінології системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів» (2004), *Єлизавета Ємельянова* – «Галицизми в сучасній українській сільськогосподарській термінології» (2009), *Тетяна Петрова* – «Фітомеліоративна термінологія сучасної української мови та її відображення в термінологічному словнику комбінованого типу» (2017), на основі якої підготовано монографію (Петрова, 2018). Крім того, названа науковиця розробила оригінальну новаторську *концепцію термінографічної критики*, що надзвичайно важлива для сучасного українського термінознавства (Петрова, 2024). Авторка доводить, що «сучасна термінографія, безперечно, багатоліка наука, яка складається з (1) історії термінографії, (2) теорії термінографії, (3) термінографічної практики. Однак на сьогодні окреслився й формується четвертий

і дуже важливий складник цієї інтегральної науки, без якої не може відбуватися належний розвиток сучасної термінографії загалом, – це термінографічна критика» (Космеда, 2021: 8).

Продовжує розробляти проблеми термінознавства й *Неля Нікуліна*, фокусуючи увагу на особливостях метамови термінознавства, зокрема дослідниця розглядає складність дефініції термінів *транспортна термінологічна система* (Нікуліна, 2015) і *термінологічна мегасистема* (Нікуліна, 2015а), *номен* (Нікуліна, 2010; Нікуліна, 2015б).

Професор *Анатолій Нелюба* також розглядає питання щодо історії становлення українського терміна й характеризує його статус (Нелюба, 2021), розмірковує про термінологію перекладознавства. Учений наголосив, що «термінологія як специфічна цілісна система є обов'язковим і невіддільним складником національної мови. За таких обставин сама система і кожен її елемент повинен відповідати природі й законам національної мови. Винятків із такого правила немає для жодної з терміногалузей» (Нелюба, 2021: 84).

До видатних представників харківського термінологічного осередку по праву вналежнюють термінолога й термінографа *Володимира Дубічинського*, який випустив у світ навчальні книги з термінології, зокрема «Посібник з основ українського термінознавства та перекладу науково-технічної літератури» (2002), «Посібник з хімічного термінознавства» (2002), «Прикладне термінознавство: навчальний посібник» (2003), а також «Словник-посібник економічних термінів. Російсько-українсько-англійський» (1997), «Словник-мінімум термінів ділової української мови» (2002) та ін. У навчальному посібнику «Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології» *В. Дубічинський* (Дубічинський, 2004) схарактеризував і термінографічні словники, показавши тенденції розвитку української термінографії, ураховуючи діяльність харківських учених, зокрема йдеться про словники, які дослідник уклав зі співавторами, насамперед «Словник-довідник економічних термінів. Російсько-українсько-англійський» (1997) (Дрозд, 1997) і «Словник-довідник термінів ділової мови» (Дубічинський, 2002). Учений наголошує, що «у Харкові сьогодні активно діє **Термінологічний центр** НДПІ АСУ трансгаз. <...>. Термінологічний центр, укладаючи тримовні тлумачні словники для потреб галузі, створив Єдину термінологічну базу

даних (ЄТБД), яка містить близько 26.000 українських термінів, їх російські та англійські відповідники <...>. Для цього було оброблено близько 2000 літературних джерел <...>, законодавчі та нормативні акти, стандарти та словники (Vocabulary) Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) і Міжнародної електротехнічної комісії (IEC), державні стандарти України (ДСТУ), міжнародні стандарти (ГОСТ), енциклопедичні видання, тлумачні та перекладні словники, праці з термінознавства та лексикографії, довідники та підручники з відповідних галузей знань...» (Дубічинський, 2004: 42).

Відзначив В. Дубічинський і діяльність відомого термінолога *Михайла Гінзбурга*, який не має фахової філологічної освіти, оскільки є доктором технічних наук, академіком Української нафтогазової академії, проте його вважають одним із основоположників української автентичної нафтогазової термінології (див.: Українська..., 1999): він є співавтором низки термінологічних словників, як-от: «Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з екології. Основні терміни» (Гінзбург, 1999), «Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з енергетики. Основні терміни» (Гінзбург, 1999а) та ін.

Частково над проблемами сучасної української термінології працювали *Тетяна Осіпова*: її цікавить термінологія комунікативної лінгвістики, насамперед метамова третього виміру, номінованого *вербалізація невербаліки* (Осіпова, 2019); у полі зору *Наталії Піддубної* термінологія теолінгвістики – цього порівняно молодого напрямку українського мовознавства (Піддубна, 2019); увагу *Оксани Халіман* привертає термінологія прагмалінгвістики, насамперед увага дослідниці сфокусована на метамові лінгвоаксіології, зокрема нового її напрямку – *граматики оцінки* (Халіман, 2019).

Узагальнюючи особливості термінографічної роботи в Україні на початку ХХІ ст., В. Дубічинський наголосив, що «термінологічні напрацювання активно впроваджуються в процес створення сучасної галузевої нормативної бази шляхом, по-перше, забезпечення розробників паперовим та електронним версіями укладання словників, а також відповідними методичними матеріалами <...>, а по-друге, проведенням термінологічної експертизи документів перед поданням їх на затвердження» (Дубічинський, 2004: 46).

Висновки

Дослідження термінів різних галузей знань належить до пріоритетного напрямку національного мовознавства, тому опис діяльності окремих наукових українських осередків, до яких належить харківський термінологічний осередок, також заслуговує на увагу для усвідомлення поступу українського термінознавства та термінографії загалом.

Проаналізувавши діяльність зазначеного наукового осередку, можемо констатувати, що до його ключових постатей належать такі мовознавці, як Л. Боярова, В. Дубічинський, Є. Ємельянова, В. Калашник, І. Муромцев, О. Муромцева, А. Нелюба, Н. Нікуліна, О. Петрова, Т. Петрова, Н. Піддубна, Т. Осіпова, С. Стасевський, О. Халіман, хоча науковий осередок, звісно, містить й інших мовознавців, діяльність яких не проаналізовано в цій статті, бо огляд має фрагментарний характер. Крім мовознавців, до термінографічної діяльності долучаються й не лінгвісти, а кваліфіковані спеціалісти відповідних галузей знань, як, зокрема, харківський учений М. Гінзбург. Така співпраця фахівців окремих галузей знань із мовознавцями стала популярною: вона дає плідні результати.

Основні напрями діяльності зазначених учених можна окреслити такими аспектами: (1) зацікавлення теоретичними питаннями національного термінознавства, зокрема це осмислення традицій термінотворення та новітніх тенденцій у моделюванні українських термінів; проблема загального планування роботи над дослідженням українських терміносистем різних галузей знань; вироблення термінологічної нормативності; визначення статусу номенклатурних знаків; вивчення етимології українських термінів; проблема інтернаціоналізації української науково-технічної термінології, а також питання щодо негативного впливу процесу зросійщення і новітнього процесу англійзації; розроблено новаторську концепцію, що обґрунтовує важливість виокремлення термінографічної критики; (2) прагнення популяризувати національний досвід щодо інтерпретації поняття *термін* та вивчення відповідних терміносистем, запропонований знаними українськими вченими минулого (В. Гнатюком, М. Драгомановим, І. Огієнком) для актуалізації тяглості національної традиції; (3) наявність широкої системи лексикографічних напрацювань у (а) сфері технічної (електротехнічна, екологічна, енергетична,

економіко-математична, математична, банківська, фінансово-кредитна, комерційна, медична, хімічна, меліоративна, сільськогосподарська терміносистеми, а також терміни автомобілебудування та ремонту транспортних засобів) і (б) термінології гуманітарних наук (ділової української мови, комунікативної лінгвістики, теолінгвістики, лінгвоаксіології, юридичної психології); (в) предметом термінологічних словників є не лише українська термінологія; простежуємо тенденцію укладання багатомовних (дво-, три- та навіть п'ятимовних) термінологічних словників (крім російської мови, для цього залучено англійську, іспанську та французьку), (г) здійснюється підготовка не лише паперових варіантів словників, але й електронних; (4) простежується намагання координувати термінологічну діяльність, зокрема в межах створеного в Харкові *Термінологічного центру НДПІ АСУ трансгаз*.

Перспектива цієї наукової студії полягає в необхідності висвітлення діяльності інших важливих наукових термінологічних осередків України.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Боярова, Л.** (2005). Мовне планування й термінологія в Україні (20-ті роки – перша половина 30-х років ХХ ст.) *Українська термінологія і сучасність*, VI, 35–39. Київ: КНЕУ.
2. **Боярова, Л. Г., & Калашник, В. С.** (1992). Деякі особливості української математичної терміносистеми (до укладання російсько-українського математичного словника). *Проблеми української науково-технічної термінології: Тези доп. 1-ї Міжнар. наук. конф.* (с. 125–127). Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка.
3. **Боярова, Л. Г., & Калашник, В. С., Муромцев, І. В.** (1993). До впорядкування сучасної української електротехнічної термінології. *Друга міжнар. наук. конф. з питань термінології* (с. 180–182). Львів.
4. **Гінзбург, М. Д., & Азімова, Н. І., Требульова, І. О.** та ін. (1999). *Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з екології*. (В. В. Розгонюк, ред.). Харків: Основа.
5. **Дрозд, О., & Дубічинський, В., Дяков, А.** та ін. (1997). *Словник-довідник економічних термінів. Російсько-українсько-англійський* (Т. Р. Кияк, ред.). Київ: Видавничий дім «КМ Academia».
6. **Дубічинський, В.** (2004). *Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології*. Харків: НТУ «ХПІ».
7. **Іващенко, В.** (2018). Післямова: Українське термінознавство. *Слов'янське термінознавство кінця ХХ – початку ХХІ століть* (с. 625–626). Київ: Вид-во «Жнець».
8. **Дубічинський, В. В., & Кринець, О. М., Чернявська, С. М.** (2002). *Словник-довідник термінів ділової мови*. Харків: НТУ «ХПІ».
9. **Калашник, В. С., & Медведєва, О. А., Черпак, М. Т.** (1997). Інтерналізація науково-технічної термінології як чинник становлення й розвитку української терміносистеми. *Українська термінологія і сучасність: Матеріали II Всеукр. наук. конф.* (с. 44–46). Київ: б/в.
10. **Калашник, В. С., Черпак, М. Т.** (2000). Еволюція впливу російської і англійської мов на розвиток української науково-технічної термінології в умовах глобалізації економіки й інтернаціоналізації науки.

- Вісник Держ. ун-ту «Львівська політехніка»*, 402, 131–132. 11. **Космеда**, Т. (2022). Лінгвоісторіографія української лінгвістики XXI століття: жанрові різновиди репрезентації. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 10, 75–87. 12. **Космеда**, Т. (2021). Передне слово: українська термінографічна критика у викладі Тетяни Петрової. *Петрова Т. О. Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки термінологічних словників)* (с. 7–13). Харків: Майдан. 13. **Космеда**, Т. (2017). Функційне навантаження наукової мовознавчої школи в сучасному просторі університетської системи. *Лінгвістичні студії*, 34, 176–183. 14. **Лисиченко**, Л. А., & Лисиченко, Т. Ю. (2015). Харківська філологічна школа. *Лінгвістичні традиції*. Харків: Вид-во «НТМТ». 15. **Муромцев**, І. В. (1992). Роль І. Огієнка у становленні й розвитку української загальнонаукової та лінгвістичної термінології. *Іван Огієнко: Незабутні імена української науки. Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 110-річчю від дня народження професора І. Огієнка* (с. 123–125). Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 16. **Муромцев**, І. В. (1991). Роль В. Гнатюка у формуванні терміносистеми української фольклористики та етнографії (на матеріалі лексичних запозичень). *Роль Володимира Гнатюка у розвитку української національної культури* (с. 230–233). Тернопіль: б/в. 17. **Муромцев**, І. В., & Муромцева, О. Г. (2006). Дещо про традиції і сучасну лінгвістичну термінологію (полемічні нотатки). *Філологія*, 1, 54–65. 18. **Муромцева**, О. Г., & Муромцев, І. В. (1992). Шлях творення української термінології в концепції і практиці М. П. Драгоманова. *Українська мова: історія і стилі*, 44–51. 19. **Нелюба**, А. М. (2021). Відвід: історія і сучасний статус терміна (інвентаризаційно-кодифікаційна зарисовка). *Термінологічний вісник*, 6, 84–95. 20. **Нікуліна**, Н. (2010). Дискусії щодо терміна «номен» в українському та зарубіжному мовознавстві. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*, 676, 56–61. 21. **Нікуліна**, Н. В. (2015). Метамова термінознавства: поняття «транспорна термінологічна система». *Матер. Міждисциплінарної наук.-практ. конф. «Мова. Наука. Культура»* (с. 109–116). Харків: Вид-во ХНТУСГ ім. Петра Василенка. 22. **Нікуліна**, Н. В. (2015а). Поняття «термінологічна мегасистема» в сучасному термінознавстві. *Термінологічний вісник Міжнародної наукової конференції «Українська термінологія і сучасність»*, 2 (1), 49–55. Київ: Інститут української мови НАН України. 23. **Нікуліна**, Н. В. (2015б). Репрезентація номена у транспортному дискурсі. *Studia Ucrainica Posnaniensia*, III, 173–180. 24. **Осіпова**, Т. Ф. (2019). *Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки*. Харків: Вид-во Іванченка І. С. 25. **Петрова**, Т. О. (2024). *Українська термінографічна критика: історія, теорія, практика* (Дис. ... докт. філол. наук). Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечнікова. 26. **Петрова**, Т. О. (2021). *Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки термінологічних словників)*. Харків: Майдан. 27. **Петрова**, Т. О. (2018). *Фітомеліоративна термінологія сучасної української мови та її відображення в термінологічному словнику комбінованого типу*. Харків: ТОВ «ТПГ». 28. **Піддубна**, Н. В. (2019). *Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики XIX ст.)*. Харків: Майдан. 29. **Стасевський**, С. (2004). Термін і номенклатурний знак. *Лінгвістичні дослідження*, 14, 20–22. 30. **Стасевський**, С. Б. (1975). Функції означень у складі термінологічних словосполучень. *Студії з мовознавства*, 30–34. 31. **Стасевський**, С. Б. (1978). Шляхи виникнення термінологічних значень. *Культура*

слова, 15, 66–70. 32. **Українська** нафтогазова наука 1899–1999. Видатні постаті минулого, сучасності, погляд у майбутнє (1999) (Г. Ю. Бойко та ін.; ред.: М. М. Іванюта та ін.). Львів: Літопис. 33. *Термінологічний словник з юридичної психології (українсько-російсько-англійсько-французько-іспанський)* (2008) (І. В. Муромцев, І. М. Лукашенко, О. І. Конакова., укл.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 34. **Халіман, О. В.** (2019). *Грамматика оцінки: морфологічні категорії української мови*. Харків: Майдан. 35. **Черемська, О.** (2020). *Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (XIX – перша третина XX ст.)*. Харків: Видавець Олександр Савчук. 36. **Черемська, О.** (2021). *Харківська філологічна школа в історії українського мовознавства 20–30-х рр. XX ст.* (Дис. ... докт. філол. наук). Київ: Інститут української мови НАН України.

REFERENCES

1. **Boiarova, L.** (2005). *Movne planuvannia y terminolohiia v Ukraina (20-ti roky – persha polovyna 30-kh rokiv XX st.)* [Language Planning and Terminology in Ukraine (1920s – first half of the 1930s)]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist – Ukrainian terminology and modernity*, VI, 35–39. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. **Boiarova, L. H., & Kalashnyk, V. S.** (1992). *Deiaki osoblyvosti ukrainskoi matematychnoi terminosytemy (do ukladannia rosiisko-ukrainskoho matematychnoho slovnyka)*. [Some Features of the Ukrainian Mathematical Terminology System (Towards Compiling a Russian-Ukrainian Mathematical Dictionary)]. *Problemy ukrainskoi naukovo-tekhnichnoi terminolohii: Tezy dop. 1-yi Mizhnar. nauk. konf.* (c. 125–127). Lviv: Vyd-vo LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
3. **Boiarova, L. H., & Kalashnyk, V. S., Muromtsev, I. V.** (1993). *Do vporiadkuvannia suchasnoi ukrainskoi elektrotekhnichnoi terminolohii* [Towards the Ordering of Modern Ukrainian Electrical Engineering Terminology]. *Druha mizhnar. nauk. konf. z pytan terminolohii* (c. 180–182). Lviv: b/v [in Ukrainian].
4. **Hinzburh, M. D., & Azimova, N. I., Trebulova, I. O.** ta in. (1999). *Tlumachnyi rosiisko-ukrainsko-anhliiskyi slovnyk z ekolohii* [Explanatory Russian-Ukrainian-English Dictionary of Ecology] (V. V. Rozhoniuk, Ed.). Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
5. **Drozd, O., & Dubichynskiy, V., Diakov, A.** ta in. (1997). *Slovyk-dovidnyk ekonomichnykh terminiv. Rosiisko-ukrainsko-anhliiskyi* [Dictionary-Reference of Economic Terms. Russian-Ukrainian-English] (T. R. Kyiak, Ed.). Kyiv: Vydavnychiy dim «KM Academia» [in Ukrainian].
6. **Dubichynskiy, V.** (2004). *Ukrainska leksykohrafiia: istoriia, suchasnist ta kompiuterni tekhnolohii* [Ukrainian Lexicography: History, Modernity and Computer Technologies]. Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian].
7. **Ivashchenko, V.** (2018). *Pisliamova: Ukrainske terminoznavstvo. Slovianske terminoznavstvo kintsia XX – pochatu XXI stolit [Afterword: Ukrainian Terminology. Slavic Terminology of the End of the 20th – Early 21st Century]* (pp. 625–626). Kyiv: Vyd-vo «Zhnets» [in Ukrainian].
8. **Dubichynskiy, V. V., & Krymets, O. M., Cherniavska, S. M.** (2002). *Slovyk-dovidnyk terminiv dilovoi movy* [Dictionary-Reference of Business Language Terms]. Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian].
9. **Kalashnyk, V. S., & Medvedyeva, O. A., Cherpak, M. T.** (1997). *Internatsionalizatsiya naukovo-tekhnichnoyi terminolohiyi yak chynnyk stanovlennya y rozvytku ukrayinskoyi terminosytemy* [Internationalization of Scientific and Technical Terminology as a Factor in the Formation and Development of the Ukrainian Terminological system]. *Ukrayinska terminologiya i suchasnist. II Vseukr. nauk. konf. – Ukrainian terminology and modernity: Materials of the II All-Ukrainian Scientific Conference* (pp. 44–46). Kyiv: b/v [in Ukrainian].
10. **Kalashnyk, V. S., Cherpak, M. T.** (2000). *Evolutsiia vplyvu rosiiskoi*

i anhlis'koi mov na rozvytok ukrainskoi naukovo-tekhnichnoi terminolohii v umovakh hlobalizatsii ekonomiky y internatsionalizatsii nauky [The Evolution of the Influence of Russian and English Languages on the Development of Ukrainian Scientific and Technical Terminology in the Context of Economic Globalization and the Internationalization of Science]. *Visnyk Derzh. un-tu «Lvivska politekhnikha» – Bulletin of Lviv Polytechnic State University*, 402, 131–132 [in Ukrainian]. 11. **Kosmeda**, T. (2022). Linhvoistoriohrafia ukrainskoi linhvistyky XXI stolittia: zhanrovi riznovydy reprezentatsii [Linguistic Historiography of Ukrainian Linguistics of the XXI Century: Genre Variations of Representation]. *Studia Ukrainica Varsoviensia*, 10, 75–87 [in Ukrainian]. 12. **Kosmeda**, T. (2021). Perednie slovo: ukrainska terminohrafichna krytyka u vykladi Tetiany Petrovoi. *Petrova T. O. Ukrainska terminohrafichna krytyka: stanovlennia, rozvytok ta perspektyva (na materialy krytychnoi otsinky terminolohichnykh slovnykiv)* [Foreword: Ukrainian Terminographic Criticism in the Exposition of Tetyana Petrova. Petrova T. O. Ukrainian Terminographic Criticism: Formation, Development and Prospects (Based on the Critical Assessment of Terminological Dictionaries)] (pp. 7–13). Kharkiv: Maidan. [in Ukrainian]. 13. **Kosmeda**, T. (2017). Funktsiine navantazhennia naukovoii movoznavchoi shkoly v suchasnomu prostori universytetskoi systemy [Functional Load of the Scientific Linguistic School in the Modern Space of the University System]. *Linhvistychni studii – Linguistic Studios*, 34, 176–183 [in Ukrainian]. 14. **Lysychenko**, L. A., & Lysychenko, T. Yu. (2015). Kharkivska filolohichna shkola [Kharkiv Philological School. Linguistic Traditions. Kharkiv]. Kharkiv: Vyd-vo «NTMT» [in Ukrainian]. 15. **Muromtsev**, I. V. (1992). Rol I. Ohienka u stanovlenni y rozvytku ukrainskoi zahalnonaukovoii ta linhvistychnoi terminolohii [The Role of I. Ohienko in the Formation and Development of Ukrainian General Scientific and Linguistic Terminology]. *Ivan Ohienko: Nezabutni imena ukrayinskoyi nauky. Vseukr. nauk. konf., prysv. 110-richchyu vid dnya narodzh. prof. I. Ohienka – Ivan Ohienko: Unforgettable names of Ukrainian science. All-Ukrainian scientific conference dedicated to the 110th anniversary of the birth of Professor I. Ohienko* (pp. 123–125). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian]. 16. **Muromtsev**, I. V. (1991). Rol V. Hnatiuka u formuvanni terminosystemy ukrainskoi folklorystyky ta etnohrafii (na materialy leksychnykh zapozychen) [The Role of V. Hnatiuk in the Formation of the Terminological System of Ukrainian Folklore and Ethnography (Based on Lexical Borrowings)]. *Rol Volodymyra Hnatiuka u rozvytku ukrainskoi natsionalnoi kultury* (c. 230–233). Ternopil: b/v [in Ukrainian]. 17. **Muromtsev**, I. V., & Muromtseva, O. H. (2006). Deshcho pro tradytsii i suchasnu linhvistychnu terminolohiiu (polemichni notatky) [Somewhat about Traditions and Modern Linguistic Terminology (Polemical Notes)]. *Filolohiia – Philology*, 1, 54–65 [in Ukrainian]. 18. **Muromtseva**, O. H., & Muromtsev, I. V. (1992). Shliakh tvorennia ukrainskoi terminolohii v kontseptsii i praktytsi M. P. Drahomanova [The Path of Creation of Ukrainian Terminology in the Concept and Practice of M. P. Drahomanov]. *Ukrainska mova: istoriia i styli – Ukrainian language: history and styles*, 44–51 [in Ukrainian]. 19. **Ne-liuba**, A. M. (2021). Vidvid: istoriia i suchasnyi status termina (inventaryzatsiino-kodyfikatsiina zarysovka) [Rejection: History and Current Status of the Term (Inventory and Codification Sketch)]. *Terminolohichniy visnyk – Terminological Bulletin*, 6, 84–95 [in Ukrainian]. 20. **Nikulina**, N. (2010). Dyskusii shchodo termina «nomen» v ukrainskomu ta zarubizhnomu movoznavstvi [Discussions on the Term "Nomen" in Ukrainian and Foreign Linguistics]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnikha» – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*, 676, 56–61 [in Ukrainian]. 21. **Nikulina**, N. V. (2015). Metamova

terminoznavstva: poniattia «transportna terminolohichna systema» [Metalangue of Terminology: The Concept of "Transport Terminological System"]. *Mater. Mizhdystsyplinarnoi nauk.-prakt. konf. «Mova. Nauka. Kultura»* (pp. 109–116). Kharkiv: Vyd-vo KhNTUSH im. Petra Vasylenka. [in Ukrainian]. 22. **Nikulina**, N. V. (2015a). Poniattia «terminolohichna mehasystema» v suchasnomu terminoznavstvi [The Concept of "Terminological Megasystem" in Modern Terminology]. *Terminolohichniy visnyk Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Ukrainska terminolohiia i suchasnist»*, 2 (1), 49–55. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy [in Ukrainian]. 23. **Nikulina**, N. V. (2015b) Rerezentatsiia nomena u transportnomu dyskursi [Representation of Nomen in Transport Discourse]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, III, 173–180 [in Ukrainian]. 24. **Osipova**, T. F. (2019). *Neverbalna komunikatsiia ta svoieridnist yii omovlennia v ukrainskomu dyskursi: fenomen verbalizatsii neverbaliky* [Non-verbal Communication and the Originality of Its Ablution in the Ukrainian Discourse: the Phenomenon of Verbalization of Non-Verbalism]. Kharkiv: Vyd-vo Ivanchenka I. S. [in Ukrainian]. 25. **Petrova**, T. O. (2024). *Ukrainska terminohrafichna krytyka: istoriia, teoriia, praktyka* [Ukrainian Terminographic Criticism: History, Theory, Practice]. *Doctor's thesis*. Odesa: ONU im. I. I. Mechnikova [in Ukrainian]. 26. **Petrova**, T. O. (2021). *Ukrainska terminohrafichna krytyka: stanovlennia, rozvytok ta perspektyva (na materialy krytychnoi otsinky terminolohichnykh slovnykiv)* [Ukrainian Terminographic Criticism: Formation, Development and Prospects (Based on the Critical Assessment of Terminological Dictionaries)]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 27. **Petrova**, T. O. (2018). *Fitomeliioratyvna terminolohiia suchasnoi ukrainskoi movy ta yii vidobrazhennia v terminolohichnomu slovnyku kombinovanoho typu* [Phytomeliiorative Terminology of Modern Ukrainian Language and Its Reflection in a Combined Type Terminological Dictionary]. Kharkiv: TOV «ТФН» [in Ukrainian]. 28. **Piddubna**, N. V. (2019). *Teoriia teolinhvistyky: fenomen bibliinosti v ukrainskii lnhvokulturi ta omovlennia relihiinói kartyny svitu (analiz dyskursyvnoi praktyky XIX st.)* [Theory of Theolinguistics: The Phenomenon of Biblicalness in Ukrainian Linguoculture and Verbalization of the Religious Worldview (Analysis of the Discursive Practice of the 19th Century)]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 29. **Stasevskiy**, S. (2004). *Termin i nomenklaturnyi znak* [Term and Nomenclature Sign]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, 14, 20–22 [in Ukrainian]. 30. **Stasevskiy**, S. B. (1975). *Funktsii oznachen u skladi terminolohichnykh slovopoluchen* [Functions of Definitions in Terminological Phrases]. *Studii z movoznavstva – Linguistics Studios*, 30–34 [in Ukrainian]. 31. **Stasevskiy**, S. B. (1978). *Shliakhy vynykennia terminolohichnykh znachen* [Ways of Emergence of Terminological Meanings]. *Kultura slova – Culture of the Word*, 15, 66–70 [in Ukrainian]. 32. *Ukrainska naftohazova nauka 1899–1999. Vydadni postati mynuloho, suchasnosti, pohliad u maibutnie* [Ukrainian Oil and Gas Science 1899–1999: Outstanding Figures of the Past, Present, Look into the Future] (1999). (H. Yu. Boiko, M. M. Ivaniuta, Eds.). Lviv: Litopys [in Ukrainian]. 33. *Terminolohichniy slovnyk z yurydychnoi psykhologii (ukrainsko-rosiisko-anhliisko-frantsuzko-ispanskyi)* [Terminological Dictionary of Legal Psychology (Ukrainian-Russian-English-French-Spanish)] (2008). (I. V. Muromtsev, I. M. Lukashenko, O. I. Konakova., Eds.). Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian]. 34. **Khaliman**, O. V. (2019). *Hramatyka otsinky: morfolohichni katehorii ukrainskoi movy* [Grammar of Evaluation: Morphological Categories of the Ukrainian Language]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 35. **Cheremska**, O. (2020). *Stanovlennia i rozvytok Kharkivskoi filolohichnoi shkoly (XIX – persha tretyna XX st.)* [Formation and Development of the Kharkiv Philological School (19th – First Third

of the 20th Century)]. Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk [in Ukrainian]. 36. **Cheremskа, O.** (2021). Kharkivska filolohichna shkola v istorii ukrainskoho movoznavstva 20–30 kh rr. XX st. [Kharkiv Philological School in the History of Ukrainian Linguistics of the 20s-30s. XX century]. *Doctor's thesis*. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Войтович Олег Олександрович – асистент кафедри теорії та практики перекладу, докторант кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

E-mail: voitovych.o@donnu.edu.ua

<http://orcid.org/0009-0008-6069-5648>

Oleg Voitovich – Assistant of the Department of Theory and Practice of Translation, Doctoral Student of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature, Vasyl Stus Donetsk National University; st. 600th anniversary, 21, Vinnitsa, 21001, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28 серпня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Войтович О. О. Харківський термінологічний осередок: діяльність ключових постатей. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 53–65. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.05>

APA: Войтович, О. О. (2024). Харківський термінологічний осередок: діяльність ключових постатей. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 53–65. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.05>

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ НАНОТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглядаються шляхи виникнення спеціальних назв нанотехнологій – запозичення та морфологічне термінотворення. Досліджено способи термінологічних запозичень – транслітерація, калькування, транслітерація + калькування, а також морфологічний спосіб утворення спеціальних назв нанотехнологій – афіксація, що відбувається шляхом приєднання префіксів та суфіксів латинської, давньогрецької та української мови. Встановлені найпоширеніші значення префіксів та суфіксів, які застосовуються для творення термінів досліджуваної галузі.

Ключові слова: термінологія нанотехнологій, запозичення термінів, калькування, транслітерація, морфологічне термінотворення, суфікси, префікси.

Krymets O. Methods of creating nanotechnology terms. *The article examines the topical problem of developing nanotechnology terminology: borrowing terms from other languages and forming special units by combining morphemes according to specific word-formation models. The research aims to find the ways of terminological borrowings and consider the morphological way of creating the terms of the researched field. The task is to characterize the ways of borrowing terms, to determine the semantic characteristics of prefixes and suffixes involved in the formation of new special names of nanotechnologies.*

As a result of the research, it is found that the terms of nanotechnology are borrowed by transliteration, calquing, and in a mixed way – transliteration + calquing. Special units borrowed through transliteration preserve the internal and external form of the term of the producer language and, at the same time, undergo phonetic, graphic, and morphological changes and thus adapt to the norms of the Ukrainian literary language. In calquing, a direct pomorphemic translation of a foreign term occurs. As a result of the mixed method of borrowing (transliteration + calquing), hybrid terms arise, which include both borrowed (transliterated) and Ukrainian bases, which are the result of literal translation of elements of a foreign language term. Nanotechnology terms also arise due to the morphological way of creation, namely by affixation using Latin, ancient Greek and Ukrainian prefixes and suffixes, which most often mean process, location or negation.

Thus, the presented methods of term formation demonstrate that at the current stage of the development of the terminology of nanotechnology there is a tendency towards its internationalization, which is connected with the growth of the communicative function of the term. From the point of view of dissemination and exchange of scientific and technical information, this trend is positive, but from the point

of view of the development of national terminology, it is negative; therefore, in cases where there is a Ukrainian term, it is worth using it, as well as giving preference to Ukrainian prefixes and suffixes in the process of translation or formation of new special names in the field of nanotechnology.

Keywords: *terminology of nanotechnology, borrowing of terms, calquing, transliteration, morphological term formation, suffixes, prefixes.*

Вступ

Сучасна мультидисциплінарна інтернаціональна термінологія нанотехнологій розвивається різними шляхами, серед яких – запозичення термінів з інших мов та афіксація – утворення спеціальних назв у результаті поєднання морфем за певними словотвірними моделями.

Інтернаціоналізація науки спричиняє запозичення термінів, що є закономірним явищем, важливим засобом поповнення української спеціальної лексики, сприяє розвитку зв'язків зі світовою науковою спільнотою. Роль запозичень у розвитку української термінології досліджували І. Кочан, Н. Краснопольська, Г. Онуфрієнко (Кочан, 2013; Краснопольська, 2010; Онуфрієнко, 2004) та ін.

Морфологічний спосіб є одним із найактивніших у сфері термінотворення, оскільки в морфологічній структурі терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології, бо дають можливість простежити зміни в семантиці слова, пов'язані з додаванням до твірної основи так званих формальних показників – афіксів (Бондаренко, 2020: 13). Вивченню морфологічного способу термінотворення присвятили свої праці такі дослідники, як О. Литвинко, Г. Бондаренко, Н. Єсипенко, О. Янковець (Литвинко, 2023; Бондаренко, 2020; Єсипенко & Янковець, 2020) та ін.

Мета наукової розвідки – з'ясувати шляхи термінологічних запозичень та розглянути морфологічний спосіб творення термінів досліджуваної галузі. Завдання – схарактеризувати способи запозичення термінів, визначити семантичні характеристики префіксів та суфіксів, що беруть участь в утворенні нових спеціальних назв нанотехнологій.

Методи дослідження

З метою вивчення кожної термінологічної одиниці в морфологічному та семантичному аспектах застосовано аналітико-описовий метод, а також методи дефінітивного аналізу для дослідження

внутрішньої форми термінів нанотехнологій. Застосовані також методи номінативного, структурного, елементи когнітивного аналізу для узагальнення й класифікації спеціальних одиниць.

Виклад основного матеріалу

Терміни нанотехнологій запозичуються шляхом транслітерації, калькування та змішаним способом – транслітерація + калькування. У результаті транслітерації, тобто повного запозичення матеріальної форми іншомовного терміна, у досліджуваній термінології з'явилися такі спеціальні назви, як: *агломерат (agglomerate)*, *актуатор (actuator)*, *акцептор (acceptor)*, *аерогель (aerogel)*, *бактеріофаг (bacteriophage)*, *біочіп (biochip)*, *діелектрик (dielectric)*, *кантильвер (cantilever)*, *класстер (cluster)*, *клатрат (clathrate)*, *крейзинг (crazing)*, *кристаліт (crystallite)*, *ферромагнетик (ferromagnetic)* та ін. У процесі асиміляції відбуваються фонетичні, графічні, морфологічні зміни цих термінів, що свідчить про їх пристосування до норм української літературної мови.

Шляхом калькування (буквального перекладання терміна) виникли такі спеціальні назви нанотехнологій, як: *водневий зв'язок (Hydrogen bond)*, *вологе травлення (Wet etching)*, *доставка лікарських засобів (Drug delivery)*, *поверхнева сітка (Area array)*, *прихований шар (Buried layer)*, *продування (Purge)*, *пружне світлорозсіювання (Elastic light scattering)*, *розсіювання світла (Dispersion of light)*, *розширювання (Delamination)*, *струм витoku (Leakage current)*, *тонкі плівки (Thin films)*. Ці одиниці з'явилися в результаті прямого поморфемного перекладання іншомовних термінів.

Окрім транслітерації та калькування, запозичення термінів здійснюється також змішаним способом – транслітерація + калькування, внаслідок чого виникають гібридотерміни. На думку науковців, гібридні терміни переконливо й наочно відбивають прогресивну тенденцію до інтернаціоналізації, але за умов збереження національних особливостей термінологічного фонду (Онуфрієнко, 2004: 87). Гібридні терміни нанотехнологій мають у своєму складі запозичені (транслітеровані), й українські основи, які є результатом буквального перекладання елементів іншомовного терміна: *атомно-силовий мікроскоп (Atomic Force Microscope)*, *взаємодія дисперсна (Dispersion interaction)*, *генератор фотокислоти (Photo-Acid Generator)*, *електроно-променева літографія (E-beam lithography)*, *точне позиціонування*

(*Precise positioning*), *фотосинтез штучний* (*Artificial photosynthesis*), *частка нанопорошку* (*Particle of the nanopowder*), *шаруваті подвійні гідроксиди* (*Layered double hydroxides*). У результаті змішаного способу запозичень виникають складні терміни та терміни-словосполучення, які містять два, три і більше елементів.

Терміни нанотехнологій виникають також у результаті морфологічного способу творення, а саме шляхом афіксації за допомогою префіксів та суфіксів латинської, давньогрецької та української мови. Префіксація та суфіксація є досить зручним і популярним способом термінотворення, оскільки за кожним афіксом закріплене певне значення, яке допомагає точно номінувати те чи інше поняття сфери нанотехнологій. Особливе місце належить префіксам та суфіксам греко-латинського походження, які найчастіше мають значення процесу, розташування або заперечення. У процесі префіксації уточнюється вихідне значення слова, а суфікс створює нове слово, оформлює його як певну частину мови (Павлюк, 2016: 97).

Найпродуктивнішими латинськими префіксами, за допомогою яких утворюються терміни досліджуваної галузі, є:

ab- означає «віддалення»: *aberration* – *аберація*, *ablation* – *абляція*, *abrasive* – *абразивний*, *absorption* – *абсорбційний*. *Абляція*: «Процес видалення поверхневого шару матеріалу шляхом його зрізання, шліфування або випаровування» (Комарова & Залеський, 2011: 12);

ad- перекладається, як «наближення, приєднання»: *adhesion* – *адгезія*, *adsorption* – *адсорбція*. *Адгезія*: «Властивість (явище) злипання різнорідних твердих матеріалів, дотичних своїми площинами» (Комарова & Залеський, 2011: 15);

de- (відділення, віддалення, усунення, рух зверху донизу): *desorption* – *десорбція*, *degradation* – *деструкція*, *deviation* – *девіація*, *deionized water* – *деіонізована вода*. *Дезінтегратор*: «... є одним із найефективніших пристроїв для отримання наноструктурованих матеріалів за допомогою механічної дії, яка зазвичай супроводжується інтенсивним дефектоутворенням і механоактивацією твердих тіл» (Комарова & Залеський, 2011: 77). Слід зазначити, що в деяких випадках префікс **de-** перекладається українською мовою префіксом **poz-**: *devitrification* – *позкльовання*, *delamination* – *позшаровування*;

dis-, di- (розділення): *dislocation* – *дислокація*, *dispersity* – *дисперсність*, *dissipation* – *дисипація*, *dispersator* – *диспегатор*,

disintegration – диспергування. Диспергування: «Тонке подрібнення твердого тіла або рідини, у результаті якого утворюються дисперсні системи: суспензії, емульсії, аерозолі» (Комарова & Залеський, 2011: 84);

im-, in- (заперечення, відсутність чогось або проникнення у щось): **immobilization** – іммобілізація, **implantation** – імплантація, **indentation** – індентування, **indenter** – індентор). Індентор: «Твердий предмет певної геометричної форми й розмірів, що вдавлюється у поверхню досліджуваного матеріалу під дією заданого навантаження або власної ваги для вимірювання твердості, межі текучості, модуля пружності й інших властивостей» (Комарова & Залеський, 2011: 131). В окремих випадках префікс **in-** перекладається українським префіксом **не-**: **inhomogeneous system** – негомогенна система;

co- (спільна дія): **cohesion** – когезія, **coagulation** – коагуляція, **coherence** – когерентність. Коагуляція: «Злипання колоїдних частинок одна з одною й утворення з них складніших агрегатів» (Комарова & Залеський, 2011: 159). Наявні також одиниці, в яких префікс **co-** перекладено українським префіксом **спів-**: **copolymer** – співполімер;

re- (повторюваність дії): **recombinant** – рекомбінантний, **recrystallization** – рекристалізація. Рекристалізація наноматеріалів: «Зміна розміру зерен у полікристалічному твердому тілі за рахунок дифузії речовини між зернами однієї і тієї ж фази» (Комарова & Залеський, 2011: 306);

sub- (підпорядкування чогось чомусь): **subroughness** – субшорсткість. Субшорсткість: «Мікрорельєф найдрібніших елементів рельєфу поверхні, що формують її шорсткість» (Комарова & Залеський, 2011: 335);

super- (головний, вищої якості, властивості або підсиленої дії): **supercapacitor** – суперконденсатор, **supernate** – супернатант, **superparamagnetism** – супермагнетизм, **superstructure** – суперструктура, **supramolecular** – супермолекулярний. Супермагнетизм: «Квазіпарамагнітна поведінка речовин і матеріалів, що складаються з нанорозмірних феро- або ферімагнітних часток, що слабо взаємодіють одна з одною» (Комарова & Залеський, 2011: 336);

supra- (над чимось, нагорі): **supramolecular** – супрамолекулярний. Супрамолекулярна хімія: «Галузь хімії, що досліджує супрамолекулярні структури (ансамблі, що складаються з двох і більше молекул,

які утримуються разом через міжмолекулярні взаємодії) (Комарова & Залеський, 2011: 337).

В утворенні термінів нанотехнологій беруть участь такі грецькі префікси, як:

anti- (проти): **antigenik** – антигенік, **antisense therapy** – антисенс-терапія, **antiterrorist nanomeans** – антитерористичні нанозасоби, **antibody** – антитіла. Антигенік – «нанотехнічний пристрій, запрограмований на виявлення і знищення хвороботворних бактерій та паразитів усередині тіла» (Комарова & Залеський, 2011: 27);

dia- (наскрізний рух, проникнення, розподілена дія, розділення, взаємність, посилення, завершеність): **dialysis** – діаліз, **diamagnetism** – діамagnetизм, **diamondoid** – діамондоїд. Діамagnetизм – «властивість тіл намагнічуватися в напрямі, протилежному зовнішньому магнітному полю, що діє на них» (Комарова & Залеський, 2011: 92);

hetero- (інший): **heteroepitaxy** – гетероепітаксія, **heterostructure** – гетероструктура. Гетероструктура – «шарувата структура, утворена при тісному контакті двох і більше різнорідних напівпровідників, заборонені зони яких відрізняються за шириною, постійною кристалічної решітки й іншими параметрами» (Комарова & Залеський, 2011: 66);

piezo- (тиснути): **piezoelectric** – п'єзоелектрик, **piezoelectric actuator** – п'єзоелектричний актюатор, **piezoeffect** – п'єзо ефект, **piezoceramic** – п'єзокераміка. П'єзоелектричний актюатор – «актюатор, що використовує п'єзоелектричний ефект для руху» (Комарова & Залеський, 2011: 274);

pyro- (вогонь): **pyrolysis** – піроліз, **pyrolytic** – піролітичний, **pyroelectric** – піроелектрик, **pyroelectric effect** – піроелектричний ефект. Піролітичне отримання нанопорошків – «метод виготовлення нанопорошків металів, сплавів або хімічних сполук шляхом термічного розкладання елементо- і металоорганічних сполук, які при певній температурі розпадаються з утворенням речовини, що синтезується, і виділенням газової фази» (Комарова & Залеський, 2011: 281)].

Аналіз семантичних характеристик греко-латинських префіксів демонструє, що для утворення термінів нанотехнологій переважно застосовуються префікси зі значенням процесу, які виражають віддалення, наближення, тиснення, розділення, рух, спільну або повторювальну дію: **ab-**, **ad-**, **de-**, **dis-**, **di-**, **co-**, **piezo-**. Невелику кількість

становлять префікси, що мають локативне (*supra*-) та негативне (*im*-, *in-anti*-) значення, а також називають явище, зокрема *pyro*- (вогонь).

Суфіксація є одним із ефективних способів морфологічного утворення термінів нанотехнологій. Найпоширенішими є запозичені суфікси, що вказують на процес, властивість або знаряддя виконання дії: *-er* (*dendrimer* – дендример), *-or* (*disintegrator* – дезінтегратор), *-ing* (*crazing* – крейзинг), *-ion*, *-tion* (*implantation* – імплантація), *-ite* (*fullerite* – фулерит), *-ness* (*microhardness* – мікротвердість), *-sis* (*pyrolysis* – піроліз). Для утворення термінів нанотехнологій застосовуються також українські суфікси: *-ик* (*нанодатчик*), *-ім* (*кристалім*), *-ія* (*нанодисперсія*), *-ння* (*гетерування*), *-ість* (*дисперсність*), *-аці(я)* (*дегазація*) та ін. За кожним суфіксом закріплене певне значення, зокрема суфікс *-ація* виражає значення процесу. *Рекристалізація наноматеріалів* – «зміна розміру зерен у полікристалічному твердому тілі за рахунок дифузії речовини між зернами однієї і тієї ж фази» (Комарова & Залеський, 2011: 306).

Висновки

Отже, запозичення термінів нанотехнологій здійснюється шляхом калькування, транслітерації та змішаним способом, внаслідок чого терміни мови продуцента перекладаються повністю, частково, або сприймаються зі своєю внутрішньою та зовнішньою формою та пристосовуються до норм української мови. У процесі морфологічного термінотворення спеціальних назв нанотехнологій застосовується афікси, запозичені з латинської та давньогрецької мов, а також префікси та суфікси українського походження, що надає можливість точно назвати те чи інше спеціальне поняття – процес, властивість або інструмент виконання дії. Аналізовані способи термінотворення демонструють, що на сучасному етапі розвитку термінології нанотехнологій виявляється тенденція до її інтернаціоналізації, пов'язана зі зростанням комунікативної функції терміна. З точки зору поширення та обміну науково-технічною інформацією ця тенденція є позитивною, а з погляду розвитку національної термінології – негативною, тому у випадках, якщо є український варіант терміна, варто вживати саме його, а також надавати перевагу українським префіксам та суфіксам у процесі перекладання або утворення спеціальних одиниць сфери нанотехнологій: замість *цементация* вживати

цементування, рекристалізація – рекристалізування, іммобілізація – іммобілізування. Перспективним вважаємо детальніше дослідження таких способів творення термінів нанотехнологій, як гібридизація та калькування, роль кальок у сфері термінотворення, а також перекладання суфіксів греко-латинського походження під час творення спеціальних назв галузі нанотехнологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бондаренко, Г.** (2020). Морфологічні способи творення галузевих термінів на позначення понять лінгвістики. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія Філологія. Соціальні комунікації*, т. 31 (70), 4 (1), 12–17. 2. **Єсипенко, Н. Г.,** & Янко-вель О. В. (2020). Словотвірні суфікси англійських термінів прикордонної сфери: фонетичний та семантичний аспект. *Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія «Германська та міжкультурна комунікація»*, 2, 14–20. 3. **Комарова, Л.,** & Залеський, Є. (2011). *Нанотехнології. Українсько-англійський словник-довідник концептуальних понять*. Київ: ВІКНУ. 4. **Кочан, І.** (2013). *Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології*. Київ: Знання. 5. **Краснопольська, Н.** (2010). Запозичення в українській термінології менеджменту. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*, 675, 125–130. 6. **Литвинко, О. А.** (2023). Морфологічний спосіб творення термінів-іменників сучасної англійської юридичної терміносистеми. *Науковий вісник Міжнар. гуманіт. ун-ту*, 60. http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v60/part_1/18.pdf. 7. **Онуфрієнко, Г.** (2004). Продуктивний іменник термінологічної деривації. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*, 503, 71–74. 8. **Павлюк, І. Б.** (2016). Афіксація як продуктивний спосіб термінотворення (на прикладі термінів фітнесу). *Науковий вісник Міжнар. гуманіт. ун-ту*, 25, т. 2. Узято з http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v25/part_2/30.pdf.

REFERENCES

1. **Bondarenko, H.** (2020). Morfolohichni sposoby tvorennia haluzevykh terminiv na poznachennia poniat lnhvistyky [The morphological way of creating noun terms of the modern English legal terminology system]. *Vcheni zapysky TNU im. V. I. Vernadskoho. Seriiia Filolohiia. Sotsialni komunikatsii – Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Social communications*, t. 31 (70), 4/1, 12–17 [in Ukrainian]. 2. **Yesypenko, N. H.,** & Yankovets O. V. (2020). Slovotvirni sufiksi anhliiskyykh terminiv prykordonnoi sfery: fonetychnyi ta semantychnyi aspekt [Word-forming suffixes of English borderland terms: phonetic and emantic aspects]. *Naukovyi visnyk Kherson. derzh. un-tu. Seriiia «Hermanska ta mizhkulturna komunikatsiia» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series ‘Germanic and Intercultural Communication’*, 2, 14–20 [in Ukrainian]. 3. **Komarova, L.,** & Zalieskyi, Ye. (2011). *Nanotekhnolohii. Ukrainsko-anhliiskyyi slovnyk-dovidnyk kontseptualnykh poniat*. Kyiv: VIKNU [in Ukrainian]. 4. **Kochan, I.** (2013). *Ukrainska naukova leksyka: mizhnarodni komponenty v terminolohii [Ukrainian scientific vocabulary: international components in terminology]*. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian]. 5. **Krasnopolska, N.** (2010). Zapozychennia v ukrainskii terminolohii menedzhmentu. [Borrowing in Ukrainian management terminology]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska*

politekhnika» – *Herald of Lviv Polytechnic National University*, 675, 125–130 [in Ukrainian]. 6. **Lytvyenko**, O. A. (2023). Morfolohichnyi sposib tvorennia terminiv-imennykiv suchasnoi anhliiskoi yurydychnoi terminosystemy [The morphological way of creating noun terms of the modern English legal terminology system]. *Naukovyi visnyk Mizhnar. humanit. un-tu* – *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 60. http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v60/part_1/18.pdf [in Ukrainian]. 7. **Onufriienko**, H. (2004). Produktyvnyi imennyk terminolohichnoi deryvatsii [Productive noun of terminological derivation]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnika*» – *Herald of Lviv Polytechnic National University*, 503, 71–74 [in Ukrainian]. 8. **Pavliuk**, I. B. (2016). Afiksatsiia yak produktyvnyi sposib terminotvorennia (na prykladi terminiv fitnesu) [Affixation as a productive way of term formation (on the example of fitness terms)]. *Naukovyi visnyk Mizhnar. humanit. un-tu* – *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 25 / 2. Retrieved from http://www.vestnik-hilology.mgu.od.ua/archive/v25/part_2/30.pdf [in Ukrainian].

Крimeць Оксана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, 61002, Україна.

E-mail: oksana.krim@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-8401-3540>

Oksana Krymets – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, National Technical University “Kharkov Polytechnic Institute”; 2 Kirpichova St., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20 серпня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Крimeць О. М. Способи творення термінів нанотехнологій. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2024. Вип. 61. С. 66–74. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.06>

APA: Крimeць, О. М. (2024). Способи творення термінів нанотехнологій. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 66–74. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.06>

ІНСТРУКЦІЯ ДО ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКИХ БДЖІЛЬНИЦЬКИХ ТЕРМІНІВ

У статті подано концепцію майбутнього словника; розроблено інструкцію до тлумачного словника українських бджільницьких термінів. З'ясовано поняття «термінологічний словник», «дефініція»; умовно подано структуру словника бджільницьких термінів та основні принципи його укладання. Наведено приклади тлумачення термінів бджільництва. Вихідним результатом стане словник.

Ключові слова: *термінологічний словник, тлумачення, дефініція, інструкція до словника.*

Kubych I. Instructions to the Explanatory Dictionary of Ukrainian Beekeeping Terms. *The article presents the concept of the future dictionary; an instruction to the explanatory dictionary of Ukrainian beekeeping terms was developed. Two critical tasks have been completed: the design of an industry terminological dictionary and the compilation of dictionary articles.*

Our article is of a theoretical and practical orientation in the format of instructions for an explanatory dictionary of Ukrainian beekeeping terms.

The concept of the words "terminological dictionary" and "definition" has been clarified; the structure of the dictionary of beekeeping terms and the basic principles of its compilation are conditionally presented.

The explanatory dictionary of the researched field of knowledge sets its task to interpret the meaning of beekeeping terms according to the normative rules and spelling of the Ukrainian language. Examples of interpretation of beekeeping terms are given. The definition of the terminological register includes the selection of lexical material - register and categories of register words-terms.

The terminological dictionary of beekeeping will contain widely used and narrowly used terms (industry, scientific-technical and inter-industry), dialectics and professionalisms, which are in close systemic connections at the lexical-semantic level. The inclusion of dialect vocabulary in the study made it possible to trace the internal organization of nominations, the depth of their semantics, the dynamics of the development of the industry and the language that serves it. Nomenclature words that are widely used in oral language, occur in the general (non-specialist) press, have not yet become widespread, are not recorded in dictionaries, and are not included in the Dictionary register.

Unfortunately, during the entire history of the formation of the researched terminology, not a single branch dictionary of the definitive type, which society is still waiting for today, was published.

The final result will be the "Explanatory Dictionary of Ukrainian Beekeeping Terms" - the first lexicographic work in Ukrainian studies covering the most commonly used Ukrainian beekeeping terminology, especially at the current stage of standardization of multi-branch terminology, which is in a state of constant movement and gradual improvement, determined by socio-political, professional, scientific factors.

Keywords: *terminological dictionary, interpretation, definition, instruction to the dictionary.*

Безперервне поповнення лексичного фонду новими бджільницькими номінаціями відбувалося на рівні пізнавальної діяльності людства. Становлення бджільницької термінології – процес динамічний, що перебуває в стані постійного руху й поступового вдосконалення, зумовленого суспільно-політичними, професійними, науковими чинниками. Українська бджільницька термінологія на сучасному етапі є сформованою, системно й структурно організованою сукупністю термінів, що утворюють її термінополе. У 2018 році захищено дисертацію «Формування й лексико-семантичні особливості української бджільницької термінології» (Шматко, 2018), у якій з'ясовано, що лінгвоісторіографічні особливості формування терміносистеми бджільництва полягають у визначенні часу й передумов становлення термінів бджільництва відповідно до розвитку української мови та історії самої галузі в Україні. Практичним виходом дисертаційної роботи став покажчик українських термінів бджільництва, укладений за алфавітним принципом із паспортизацією сторінки, на якій засвідчено термін у дисертації, що становить меншу частину всього обсягу української бджільницької термінології, зібраної під час дослідження (понад 10 тисяч термінолексем, дібраних із ґрунтовних лексикографічних джерел ХХ – початку ХХІ ст., зокрема з галузевих словників та довідників, а також із загальномовних словників). Покажчик сприяв загальному впорядкуванню української термінології бджільництва та сьогодні став основою для укладання термінологічного словника тлумачного типу, у якому до кожного терміна бджільництва буде подано наукову, обґрунтовану дефініцію.

Мета нашої статті полягає в інвентаризації та систематизації українських термінів бджільництва, а також, надважливо, – в укладанні термінологічного словника української бджільницької термінології тлумачного типу, у якому буде подано весь зібраний фактичний матеріал.

Завдання:

1. Проектування галузевого термінологічного словника, зокрема: а) визначення його типу, функцій та головних характеристик; б) відбір лексичного матеріалу – реєстру та категорій реєстрових слів-термінів; в) визначення оптимальної кількості реєстрових слів-термінів.

2. Укладання словникових статей: а) аналіз та опис термінолексики; б) формування структури та змісту словникової статті (ремарки, позначки, зноски, відсилання, наголошення і т. д.), її оформлення тощо.

Методи дослідження. Основними методами дослідження стали лінгвістичний аналіз – вивчення етимології понять, розкриття семантики, визначення їх місця в понятійному апараті мовців; метод історичного аналізу – з'ясування передумов виникнення самого поняття та чинників, що вплинули на його розвиток; інформаційно-комунікативний – метод отримання й відбір інформації, обробка та семантичний аналіз термінів тощо.

Стаття має теоретико-практичне спрямування у форматі інструкції для тлумачного словника українських бджільницьких термінів, вона сприятиме усталенню вже наявних принципів укладання галузевої словникової продукції та оброблення термінологічного матеріалу.

Інструкцією до словника визначаємо зведений комплекс правил та вказівок, що спрямований на отримання кінцевого результату зазначеної лексикографічної роботи.

Термінологічні словники, на думку Марії Комової, відображаючи лексику спеціальної сфери, мають чітко окреслене функційне призначення – відображати поняттєво-термінологічний апарат різних галузей науки й техніки та забезпечувати наукову, навчальну, виробничу діяльність (Комова: 147). Загальноприйнятим є визначення термінологічного словника як різновиду лінгвістичного словника, у якому подано термінологію галузі (чи кількох галузей) знань (Симоненко, 2000: 682).

Термінологічним словником бджільництва називаємо словник, у якому буде подано українську термінологію бджільництва як окремої галузі знань. На жаль, за всю історію формування досліджуваної термінології не було видано жодного галузевого словника бджільництва дефінітивного типу, якого суспільство чекає й сьогодні.

Українські бджолярі змушені були користуватися російською літературою та словниками, що не сприяло розвитку національної бджільницької термінології українською мовою. Цю прогалину намагалися заповнити працівники Інституту бджільництва імені П. І. Прокоповича. У кінці 90-х рр. ХХ ст. вони видають «Словник бджільництва: Англійсько-російсько-український» (1997) та «Словник бджільництва: Німецько-російсько-український» (1999) за редакцією М. Л. Алексєніцер, Л. І. Боднарчука, К. В. Добровольської. Названі словники, як зазначено в Передмовах до них, охоплюють уживані в сучасній англійській, німецькій, російській та українській мовах бджільницькі терміни та терміни ряду суміжних наук (Словник бджільництва, 1999: 14). Значну частину бджільницьких термінів українською мовою містить «Сучасний словник-довідник бджоляра» Є. В. Білик (2008) (Білик). Проте названі словники й довідники не можуть повністю задовольнити фахівців галузі та сучасний стан розвитку бджільництва, зважаючи на те, що терміни, вміщені в них, потребують ретельного перегляду, вилучення з реєстру русизмів, застарілої лексики, невластивих українській мові термінів (напр., *маточний* і *безматочний*, *восковничий*, *мідянистий*, *ріючий* тощо).

Тлумачний словник українських бджільницьких термінів стане першою в україністиці лексикографічною працею, що охоплюватиме найуживанішу українську бджільницьку термінологію. Причому потреба в такій праці наразі існує й постає гостро в період стандартизації та кодифікації української наукової термінології різних галузей знання, коли бджільництво як одна із наук біологічного циклу набуває бурхливого розвитку в останні десятиліття та стає основою деяких галузей людської діяльності.

Загальновідомо, що найповніше тлумачні галузеві словники реалізують дві основні функції – інформативну та нормативну, тобто опис і нормалізацію словникового складу фахової мови. Проте не менш важливою, на нашу думку, є користувацька функція, зокрема укладачі першочергово мають усвідомлювати коло його користувачів, застосовуючи антропоцентричний підхід, коли основна увага зосереджена на відношенні “словник-користувач”, оскільки від цього залежить обсяг поданої інформації. На думку В. В. Дубічинського, ефективно користування лексикографічним джерелом залежить від уміння обирати відповідний тип словника для задоволення користувацьких

потреб, знати основні його складники на макро- й мікроструктурному рівнях, легко знаходити потрібну реєстрову одиницю, адекватно сприймати інформацію про мовну одиницю в словнику (Дубічинський, 2004). Одним із критеріїв відбору термінологічного матеріалу є читацька адреса. «Термінологічні лексикографічні праці призначено широким колам науковців, викладачів, студентів усіх спеціальностей або певної спеціальності, аспірантів, слухачів підготовчих відділень, слухачів системи підвищення кваліфікації, учнів, науково-технічних працівників» (Комова, 2008: 147). Тому цей Словник розраховано на широкі маси населення – як для науковців та фахівців, так і для викладачів та студентів суміжних наук.

Тлумачний Словник досліджуваної галузі знання ставить своїм завданням тлумачити значення термінів бджільництва згідно нормативним правилам та правопису української мови. Об'єктом вивчення є український бджільницький термін (слово-термін, лексема, термінолексема, терміноодиниця), тому реєстр термінологічного словника є українським. Виняток становлять іншомовні галузеві й міжгалузеві терміни, поряд з якими, як із реєстровими словами, у круглих дужках зазначаємо мову-першоджерело, з якої запозичений термін.

Лексичний матеріал буде укладено відповідно до вимог дефінітивного словника. До кожної реєстрової одиниці подаватимемо пояснення (семантика, стилістична характеристика, коментарі нелінгвістичного характеру). Також необхідні (обов'язкові) пояснення припускатимуться лише у випадках, щоб не сплутати омонімічних явищ, їх подаватимемо в круглих дужках. Напр.: **бджоляник** (про вулик); **медунка** (про посуд).

За основу в розробленні інструкції до майбутнього тлумачного словника українських бджільницьких термінів брали загальновизнану та загальноприйнятую в найбільших наукових інституціях Інструкцію «Для укладання словників ІУНМ» (Інструкція, 1928: 66–72). Тому, укладаючи Словник, ми послуговуватимемося наступними основними принципами.

Визначення термінологічного реєстру включає відбір лексичного матеріалу – реєстру та категорій реєстрових слів-термінів. Терміни бджільницької термінології вживаються в різних стилях літературної мови, про що свідчать дані галузевих, енциклопедичних словників, довідників, енциклопедій та спеціальної фахової, навчальної,

науково-популярної літератури (**забрўс**, **трутневлўвлювач**, **рámка-розплідник**), у загальномовних лексикографічних джерелах, що набули поширення в мові (**мáточник**, **лътóк**, **вторáк**, **безмáток**, **суш** та ін.). До термінологічного реєстру зводимо такі терміноодиниці:

а) вузькоспеціальні терміни – відомі лише вузькому (обмеженому) колу фахівців; мають лише те значення, яке закріплене за ними в галузі бджільництва, напр.:

Апімóндія, -ї (про *Міжнародну федерацію бджолооб'єднань*) – Всесвітня Федерація Бджільницьких Асоціацій (об'єднань); створена в 1949 р.;

бджолá-«квартирмéйстер» – бджола, зайнята пошуком житла до того часу, поки рій залишить материнську сім'ю;

б) міжгалузеві терміни, що позначають суміжні із бджільництвом поняття наукових дисциплін: біології, ботаніки, анатомії, ветеринарії, хімії, а також економіки, якими послуговується та чи та терміносистема, напр.:

медóве екон. – одиниця податку в Київській Русі, який сплачувався медом; (*бджіл.*) «натуральний податок (оброк), сплачуваний медом та напоями медовими;

щíпавка бот. – комаха, що має видовжене плоске тіло з недорозвиненими придатками у вигляді кліщів на задній частині черевця; *бджл.* – невелика комаха, яка зустрічається в другій половині червня-липня, поїдає бджолині корми, іноді дорослих особин і розплід; є переносниками збудників інфекційних й інвазійних хвороб.

До цього блоку належать деякі різновиди омонімів, зокрема, міжсистемні терміни **трут біол.**, **нўклеус археол.**, **мáтка анат.** та ін. Подаватимемо пояснення (галузь знання) або за потреби прикладиліюстрації, що з'ясовують зміст терміна в галузі бджільництва;

в) професіоналізми (професійна лексика), які перебувають у нерозривному зв'язку із вузькогалузевими термінами, жаргонами, діалектизмами та спеціалізованими словами, що певною мірою поповнює терміносистему. Функціонуючи в середовищі фахівців, вони проникають в усне мовлення різних соціальних верств населення, у художню літературу, публіцистику тощо, напр.:

сáдка⁵ бджіл. – кристалізація, зацукровування меду; розрізняють великозернову, дрібнозернову, салоподібну (маслоподібну);

старіця – рій, що вже роївся;

г) загальнонаукові терміни – позначають категорійні наукові поняття щонайменше кількох галузей знання (*аналіз, реакція, метод, принцип, план* та ін.), що набувають статусу термінів лише в поєднанні із базовим терміном (зокрема **аналіз товарного меду, методи бджільництва** та ін.);

д) діалектизми, які відіграли важливу роль у становленні бджільницької термінології, особливо на ранніх етапах її формування. Залучення діалектної лексики до дослідження дало змогу простежити внутрішню організацію номінацій, глибину їхньої семантики, динаміку розвитку галузі та мови, що її обслуговує. «Людська мова уже в найдавніші часи вона використовувалася не тільки для спілкування, а як матеріал для створення духовних цінностей (...), як уявне знаряддя впливу на невідомі природні явища (...). Вона підпорядковує собі територіальні, що у функціональному плані найбільше пов'язані з побутовим мовленням, соціальні діалекти, на яких лежить відбиток класово-професійного мовлення, продовження яких, з одного боку, є різного виду жаргони, а з другого, мова різноманітних галузей науки» (Русанівський, 1985: 3). У Словник вводитимемо діалектизми, що набули загального поширення та засвідчені в лексикографічних джерелах української наукової мови, серед них: **бджолянік** – 1) діал. «омшаник»; 2) «пасіка»; **вўлень** діал. «вулик»; **мёрва, мервити, мервиці** діал. (Великий тлумачний словник ..., 2004: 39, 166, 519);

е) широкоживані терміни – відомі всім носіям української літературної мови, зокрема й фахівцям галузі, вони зафіксовані в загальнономовних словниках української мови та засобах масової інформації (**вўлик, бджола, віск, мед, медогонка** тощо);

є) фразеологічні звороти (вузькоспеціального призначення) – сполучення слів, що складаються з терміна й іншого слова / слів і мають певне термінологічне значення, які набули загальнономовного поширення; подаватимемо стилістичну ремарку в дужках та пояснення, напр.: **медові ріки** (*фраз.*), **рій у голові** (*фраз.*) та ін.

Оброблення термінологічного матеріалу, а саме – аналіз та опис терміна як сукупності його форми та змісту; формування структури словникової статті (ремарки, позначки, зноски, відсилання, наголошування), її оформлення тощо.

1. Реєстрові слова подаємо в початковій формі, із зазначенням основної граматичної категорії (іменник, дієслово тощо). Початкова

форма дієслова (інфінітив), що має форми доконаного й недоконаного видів, буде представлено в одній словниковій статті. За наявності словосполучень, їх буде наведено при опорному (реєстровому) слові.

2. Словник побудовано за алфавітно-гніздовою системою. Реєстрові слова виділяємо погрубленим шрифтом (ж). Фіксуємо найпоширеніші терміни-словосполучення, одним із компонентів яких є реєстрове слово, причому реєстрові лексеми подаватимемо в термінах-словосполученнях скорочено за першою літерою, наприклад: **бджола́: б. альпійська; б. безволóса; б. вели́ка індійська** та ін. Складні терміни в межах гнізда розділятимемо крапкою з комою (;).

3. У Словнику в разі потреби буде використано ремарки – галузеві, граматичні, семантичні та стилістичні. Галузеві ремарки наводимо біля термінів суміжних наук, напр.: **абдо́мен** *анат.* Якщо терміни стосуються кількох галузей науки, вони мають по кілька (в основному подвійні) галузевих ремарок, напр.: **забрúднення** *технол., екол.; кліті́на* *анат. (біол.), технолог.*

Терміни-словосполучення, вміщені при реєстровому слові з однією ремаркою й належать до тієї самої галузі вживання, що й заголовний термін, не будуть ремарковані. Наприклад: **кішка** *анат.:* **к. тонка́; к. товста́.**

Крім галузевих, у Словнику використовуватимемо граматичні й семантичні ремарки та ремарки-відсилання. Граматичні ремарки використаємо за потреби показати належність терміна до певної граматичної категорії, напр., число: **сно́зи** *мн.*

Семантичні ремарки у формі коротких пояснень до реєстрових термінів використовуюємо в разі крайньої потреби. Їх подаватимемо курсивом у круглих дужках. Наприклад: **апа́ра́т для очи́щення вúси́ків** *анат. (сяжків).*

4. У Словнику за потреби буде використано ремарки-відсилання, зокрема ремарка *див.* застосовано при відсиланні менш уживаного синоніма чи морфологічного варіанта реєстрового слова або терміна-словосполучення до більш уживаного (або рівноцінного в межах гнізда) й ставиться після реєстрового слова. Її подаватимемо курсивом без дужок, напр.: **відсто́ювання ме́ду** *див. обрóбка ме́ду.*

5. У Словнику вміщено терміни-дієслова пасивного стану, їх буде позначено ремаркою курсивом без дужок: *пас.* До таких

терміноодиниць подаємо відповідники активного стану, наприклад: **воскува́тися** *пас.* до **воскува́ти**.

6. Деякі з термінів мають експресивні конотації – форму зменшеності, їх буде подано з коротким поясненням у дужках, де вказана ремарка зменшеності курсивом (*змениш.* та *змениш.-пестл.*) та термін, до якого вживано цю форму. Наприклад: **бджоля́та** (*змениш.* до **бджола́**).

7. Слова-омоніми подаємо окремими реєстровими статтями з цифровими індексами вгорі й короткими семантичними ремарками або поясненнями, напр.: **вілі́т**¹ *син.* **полі́т** і **вілі́т**² (*про гніздо*).

8. У термінах-словосполученнях з метою економії місця синонімічні відповідники й морфологічні варіанти подаватимемо у квадратних дужках. Наприклад: **ві́ведення** [**ві́від**] **ма́ток**.

9. В одній словниковій статті поряд із реєстровим словом буде наведено фонетичні й морфологічні варіанти, наприклад: **бджі́лка** (**бджі́лочка**, **бджі́лонька**) *змениш.-пестл.* до **бджола́**.

10. У багатозначних термінах виділяємо значення з нумерацією, напр.: **бджолорозплі́дник**: 1) **б. пле́мінній**; **селекці́йна ста́нція**.

11. Усі терміни, наведені в Словнику, подаватимемо з наголосом, зокрема в багатоскладових словах і компонентах термінів-словосполучень. В юстапозитах, написаних через дефіс, наголос буде поставлено над кожною складовою частиною; у складних словах, написаних разом, тільки над однією частиною (основний наголос). Деякі терміни матимуть подвійне наголошення, наприклад: **про́поліс**, **за́брўс**, **ну́клєус**.

До реєстру Словника не вносимо номенклатурні слова, що широко вживаються в усній мові, трапляються в загальній (не фаховій) пресі, що не набули ще поширення й не зафіксовані іншими словниками, оскільки порушиться одна з основних засад словника – його нормативність.

Перспектива цієї наукової розвідки – видання *Термінологічного словника бджільництва* тлумачного типу. Проаналізувавши найважливіші передумови укладання тлумачного словника української бджільницької термінології, умовно визначивши принципи та структуру його створення, ми уклали інструкцію до нього. Зазначений словник міститиме широковживані й вузьковживані терміни (галузеві,

науково-технічні й міжгалузеві), діалектизми й професіоналізми, що перебувають у тісних системних зв'язках на лексико-семантичному рівні. *Термінологічний словник бджільництва* стане основним кодифікатором національної термінології бджільництва, зокрема її нормалізації на державному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білик, Є. В. (2006). *Сучасний словник-довідник бджоляра*. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАУ». 2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (2004). Київ; Ірпінь: Перун. 3. Дубичинський, В. В. (2004). *Українська лексикографія: Історія, сучасність та комп'ютерні технології*. Харків: ВД «Школа». 4. Інструкція «Для укладання словників ІУНМ» (1928). *Вісник ІУНМ*, 1, 66–72. 5. Комова, М. (2008). *Класифікація термінологічних словників* (с. 144–147). Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка». 6. Русанівський, В. М. (1985). *Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов*. Київ: Наукова думка. 7. Симоненко, Л. О. (2000). *Термінологічний словник. Українська мова. Енциклопедія* (с. 682–683). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 8. *Словник бджільництва: Німецько-російсько-український* (1999). (Алексеніцер, М. Л., & Боднарчук, Л. І., Добровольська, К. В., Ред.). Київ: Видавничий дім «KM Academia». 9. Шматко, І. В. (2018). *Формування та системно-словотвірна організація української бджільницької термінології*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Вінниця: Дон. нац. ун-т ім. Василя Стуса.

REFERENCES

1. Bilyk, Ye. (2006). *Suchasnyi slovnyk-dovidnyk bdzholiara [A modern beekeeper's dictionary and reference]*. Donetsk: TOV VKF «BAU» [in Ukrainian]. 2. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukraynskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]* (2004). Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian]. 3. *Dubichynskiy, V. (2004). Ukraynska leksykohrafiia: istoriia, suchasnist ta kompiuterni tekhnolohii [Ukrainian lexicography: History, Modernity and Computer Technologies]*. Kharkiv: VD «Shkola» [in Ukrainian]. 4. *Instruktsiia «Dlia ukladannia slovnykiv IUNM» [Інструкція «Для укладання словників ІУНМ»]* (1928). *Visnyk IUNM*, 1, 66–72 [in Ukrainian]. 5. *Komova, M. (2008). Klyasyfikatsiia terminolohichnykh slovnykiv [Classification of terminology dictionaries]* (pp. 144–147). Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» [in Ukrainian]. 6. *Rusanivskiy, V. (1985). Dzherela rozvytku skhidnoslovianskykh literaturnykh mov [Sources of the development of East Slavic literary languages]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian]. 7. *Symonenko, L. (2000). Terminolohichniy slovnyk. Ukraynska mova. Entsyklopediia [Terminological dictionary. Ukrainian language. Encyclopaedia]* (pp. 682–683). Kyiv: Ukr. entsyklopediia im. M.P. Bazhana [in Ukrainian]. 8. *Slovnyk bdzhilnytstva: Nimetsko-rosiisko-ukraynskyi [Словник бджільництва: Німецько-російсько-український]* (1999). (Alek-senitser, M. L., Bodnarchuk, L. I., & Dobrovolska, K. V., Eds.) Kyiv: Vydavnychiy dim «KM Academia» [in Ukrainian]. 9. *Shmatko, I. V. (2018). Formuvannia ta systemno-slovotvirna orhanizatsiia ukraynskoi bdzhilnyt'skoi terminolohii [Formation and systematic word-formation organisation of Ukrainian beekeeping terminology]* (Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk). Vinnytsia: Don. nats. un-t im. Vasyliia Stusa [in Ukrainian].

Кубич Інна Володимирівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, вул. Грушевського 4, м. Київ, 01001, Україна

E-mail: shmatko2107@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0004-0247-1022>

Інна Кубуч – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Junior Researcher at the Department of Slavic Languages, O. O. Potebnyi Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine, 4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

Стаття надійшла до редакції 23 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Кубич І. В. Інструкція до тлумачного словника українських бджільницьких термінів. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 75–85. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.07>

APA: Кубич, І. В. (2024). Інструкція до тлумачного словника українських бджільницьких термінів. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 75–85. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.07>

АВТОРСЬКА КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОГРАФІЧНОЇ КРИТИКИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ, ТЕОРІЇ, ПРАКТИКИ

У статті різнобічно проаналізовано авторську концепцію української термінографічної критики на основі наукових дискурсів Т. Петрової – монографії «Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки словників)» (2021) і дисертації «Термінографічна критика: історія, теорія, практика» (2024). Вирізняються пріоритетні теоретичні та прагматичні засади, які послугували базою уналежнення до парадигми неонаук термінографічної критики як самостійної галузі знань з її підрозділами – теорія, історія, практика. Кожному із цих складників приділено окрему увагу, що дало підстави високо оцінити рецензовані студії, твердити про їх новаторський характер та широту спектра наукових перспектив, беззапечно сприйняти авторське розуміння змісту основних термінів, методологічного підґрунтя, специфіки об'єкта, предмета, завдань, функцій і методів досліджуваної структурованої галузі знань і її конкретних репрезентантів, зокрема рецензії як жанру лінгвістичної літератури.

Ключові слова: українська термінографічна критика, концепція української термінографічної критики Т. Петрової, монографія «Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки словників)» Т. Петрової, дисертація «Термінографічна критика: історія, теорія, практика» Т. Петрової, термінологічний словник, рецензія як жанр лінгвістичної літератури.

Stepanenko M. The Author's Concept of Ukrainian Terminography Criticism via the Prism of History, Theory, and Practice. *The article is devoted to the analysis of the concept of Ukrainian terminography criticism as a new direction of terminography, the author of which is T. Petrova. The results of the research are presented in the monograph "Ukrainian Terminography Criticism: formation, development and Perspective (based on the Material of a Critical Evaluation of Dictionaries)" (2021) and the dissertation "Terminography Criticism: history, theory, practice" (2024). A diachronic approach to clarifying the issue is worth a positive assessment. Therefore, it enabled us to present the history of the formation and development of terminography criticism with utmost temporal and content accuracy and to reveal its integral content and methodological basis. The developed theoretical principles and practical guidelines served as a reliable foundation for substantiating the constant author's argument as follows: terminography is an independent branch of knowledge, the principal subdivisions of which are theory, history, and practice.*

The concept of terminography criticism is based on traditional and innovative principles; in unity, they testify that this systemically structured branch of linguistic knowledge can be considered a self-sufficient component of the paradigm of linguistic neuroscience without any reservation.

It has also been convincingly proven that the terminological dictionary becomes the object of the terminography. This approach required the systematization of Ukrainian dictionaries and the representation of their parameters in accordance with traditions and innovations. This fragment of T. Petrova's scientific discourse, like the previous one, is no less important for giving scientific autonomy to the terminography criticism.

The innovation of the researcher also lies in the fact that she scrupulously characterized the review as a genre of linguistic literature in the projection of integrality, recognizing the following essential aspects of it: status, typology, composition, parameters of special dictionaries, appropriately mentioning the algorithm for step-by-step assessment of mega-, macro- and microstructure of terminography edition.

Among the merits of the author of the monograph and dissertation under examination, it is essential to include the fact that strategic trends in the development of Ukrainian terminography criticism were distinguished based on the background of the achievements of Slavic terminography criticism. The latter should become one of the leading research objects in future scientific discourses.

Keywords: *Ukrainian terminography criticism, the concept of Ukrainian terminography criticism by T. Petrova, monograph "Ukrainian terminography criticism: formation, development and perspective (based on the material of a critical evaluation of dictionaries)" by T. Petrova, dissertation "Terminography criticism: history, theory, practice" by T. Petrova, terminological dictionary, review as a genre of linguistic literature.*

Вступ

Поява нових наукових напрямів, створення неонаук на засадах самодостатності, виділення з окремої науки нової дисципліни, постання модерної галузі на покордонні різних наук із полівекторним об'єктом дослідження – це не винятки дня натеперішнього, а закономірності, які є промовистим свідченням прогресу науки як потужного рушія цивілізації, яскравою демонстрацією досягнень осібно взятої науки, суміжних наук, індивідуального або колективного досвіду. Досить згадати хоча б лінгвістичну царину, яка «все активніше взаємодіє з різноманітними сферами наукового (гуманітарного та негуманітарного) знання, виформовуючи численні межові напрями досліджень» (Бацевич, 2007: 3) про закономірності розвитку суспільства та мови, про вплив її на навколишній світ: соціолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика,

етносемантика, психолінгвістика, етнопсихолінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвопрагматика, міжмовна прагматика, дискурсивний аналіз, когнітивна лінгвістика, гендерна лінгвістика, патопсихолінгвістика, прикладна лінгвістика, судова лінгвістика, сугестійна лінгвістика, політична лінгвістика та ін. Актуальність пропонованої наукової розвідки визначає передусім те, що вирізнений корпус наук, який не можна вважати повним, розширює дотепер ще не культивована у вченому світі інтегральна дисципліна, поійменована термінографічною критикою, а впотужнює те, що вона, безпосередньо контактуючи з уже усталеною інтегральною дисципліною – лексикографічною критикою, уточнює свій об'єкт, предмет та специфічні методи дослідження, виформовує засадничі положення, тобто методологічну базу, випрацьовує власний термінологічний апарат на основі «спільного для кількох (багатьох) наук “межового” об'єкта дослідження і послуговування термінологією цих суміжних наук» (Бацевич, 2007: 7).

Специфіка конкретної ситуації, що стосується української термінографічної критики, її значущість полягає в тому, що про неонауку заявлено в авторському науковому дискурсі (Петрова, 2021; Петрова, 2024), зокрема в таких відповідальних для серйозного дослідника жанрах, як монографія (Петрова, 2021) та докторська дисертація (Петрова, 2024). Ця, образно кажучи, наукова сміливість вимагає фундаментальної мотивації – від обґрунтування об'єкта дослідження до конституювання метамовного ладу, установлення конкретних і результативних прагматичних орієнтирів. Відразу зауважимо, що вимodelюваний у праці мотивувальний сюжет переконливий, він відповідає класичним канонами конкретної науки як упорядкованої, чітко регламентованої системи знань про алгоритм дії поетапного аналізування термінологічного словника, презентування параметрів термінографічних праць. Цьому сприяло й те, що авторка рецензованих праць творчо використала досвід попередників та сучасників (Л. Боярова, Г. Войтів, І. Гнатюк, Н. Гордієнко, О. Демська, А. Загнітко, В. Іващенко, І. Казимирова, М. Комова, Т. Космеда, І. Кочан, О. Кровинська, З. Куньч, В. Німчук, І. Огієнко, Д. Пилипчук, Л. Полюга, Л. Симоненко, Г. Холодний та ін.), на основі методу дискурсивного аналізу різновекторно проінтерпретувала їхні наукові тексти. Цінними для Т. Петрової стали настанови про методи й засади укладання словників, принципи класифікації і типології термінологічних словників,

недоліки в розвиткові лексикографії, найсутніший із яких – «безсистемний набір термінів, відсутність чітко окреслених меж відповідних терміносистем, порушення норм чинного правопису» (Симоненко, 2009). Не меш важливою є настанова про адаптацію «спадщини “золотого десятиліття” розвитку української термінології; визначення “порогу” запозичень у терміносистемах; напрацювання методики перекладу терміноодиниць; визначення продуктивних термінотвірних моделей; узгодження транслітераційних підходів в адаптації запозичень; вироблення правописних принципів оформлення терміноодиниць; уніфікація і стандартизація науково-технічної термінології; подолання або обмеження інтерференційних явищ» (Куньч, Наконечна, Микитюк, Булик-Верхола, Теглівець, 2028: 4). Місце концепції Т. Петрової в цьому науковому контексті чітко визначила в передньому слові до монографії Т. Космеда: авторка монографії і дисертації ствердно відповіла на таке питання: «Якщо праця термінографа є надмір складною, то як визначити працю термінографічного критика? І чи не назрів час виокремити самостійний і важливий напрям термінографії – термінографічну критику?» (Космеда, 2021: 8).

З огляду на висловлені міркування праця, яку підготувала Т. Петрова, має виняткову актуальність, зумовлена потребою 1) виокремлення термінографічної критики як самостійного наукового розділу термінографії, 2) презентування її структури як систематизованої галузі знань, зв'язків із різними науками; 3) визначення її методологічної основи; 4) окреслення меж метамови термінографічної критики і її систематизування; 5) розроблення типології рецензій на термінологічні словники; 6) випрацювання критеріїв та алгоритму оцінювання термінологічного словника; 7) створення інваріантної композиційної моделі рецензії; 8) з'ясування теоретично-практичного значення рецензій на термінографічні видання (див.: Петрова, 2024: 29–31; пор.: Петрова, 2021: 24–25).

Мета статті збігається за стратегічними параметрами з тією метою, яку поставила авторка аналізованої концепції: цілісне й комплексне презентування української термінографічної критики у статусі самостійного міждисциплінарного наукового напрямку з вирізненням таких стратегічних дослідницьких акцентів, як історичне тло, універсальні та специфічні теоретичні засади, оптимальні прагматичні підходи, якісні принципи різнобічної інтерпретації термінологічних словників.

Методи, матеріал дослідження, його джерельна база

Аналогіїні збіжності виявлено на рівні методів дослідження з тією лише відмінністю, що в пропонованій науковій розвідці перевагу віддано методу аналізу та синтезу – для узагальнення наукових теорій і вироблення на їхніх та авторських засадах основних положень української термінографічної критики як автономної галузі лінгвістичних знань; зіставному методі – для виявлення асиметрійних / симетрійних зв'язків між лексикографією і термінографією. З-поміж методів, які активно та результативно використовує Т. Петрова – загальнонаукові (суцільна вибірка, спостереження, моделювання, описовий, зіставний метод, метод таксономії та індукції) і спеціальні лінгвістичні (аналіз словникових дефініцій, вільний асоціативний експеримент, зіставний аналіз, прийом кількісних підрахунків, лінгвостилістичний аналіз, метод компонентного, дискурсивного, контекстуально-інтерпретаційного, лінгвопрагматичного аналізу, інтент-аналізу). Їх застосовано не для надання солідності науковому текстові, як це нерідко можна спостерігати, а для комплексної і переконливої характеристики окремих проблем, що в органічному зв'язковій репрезентують авторську концепцію. Її значущість посилює матеріал дослідження – понад 200 одиниць текстів рецензій на термінографічні праці, що виходили у світ протягом 130 років (обсяг – 32 ум. друк. арк.), та його джерельна база, яку сформували фахові лінгвістичні часописи, галузеві вісники, відповідні збірники, а ще – «Літопис рецензій» Державної наукової установи Книжкова палата України імені Івана Федорова, «Словники української мови: 1596–2018 : бібліографічний покажчик» Д. Пилипчука.

Виклад основного матеріалу

За своїм змістом, проблематикою робота новаторська й оригінальна. Уперше об'єктом системного аналізу обрано феномен термінографічної критики як синкретичної міждисциплінарної науки, а предметом – критику, точніше об'єктивну оцінку термінографічних словників крізь призму 1) історії її становлення та розвитку, 2) засадничих принципів, вироблених у дискурсивному національному науковому просторі від кінця XIX ст. до сьогодення. Авторська теоретична концепція конгломерує найдискусійніші трактування термінографії, термінокритики, рецензії як репрезентанта критичного субдискурсу

й водночас вигідно вирізняється дефініційною досконалістю. Прийняті робочі визначення концептуальних понять заслуговують високої оцінки, їх можна беззастережно вводити до універсальних, галузевих, спеціалізованих енциклопедичних видань. Самі ж аналізовані праці Т. Петрової є насправду компендіумом знань про гіперо-гіпонімію детермінативності «лексикографія ↔ термінографія ↔ термінографічна критика». Закцентуймо ще й на тому, що інформативні центри монографії і дисертації екстрапольовано на матрицю перехресних логічних зв'язків. Ця дослідницька технологія забезпечила успішну реалізацію таких важливих принципів наукового дискурсу, як об'єктивність викладу, точність, узагальненість, конкретність, логічна послідовність, аргументованість, доказовість, переконливість, над якими вивисується перспектива не гіпотетичної, а реальної прагматичності.

У рецензованих працях вичленувано й ґрунтовно схарактеризовано в синхронійно-діахронійному вимірі чотири стратегічні проблеми: 1) передумови та особливості становлення і розвитку української термінографічної критики, 2) принципи лінгвістичної експертології в термінографічній критиці, 3) національні традиції та новації української термінографії, 4) рецензія як жанр лінгвістичної літератури у проєкції на термінографічну сферу. Як композиційно-концептуальна єдність, вони засвідчують, що терміноодиниця *термінографічна критика*, яка ще не запобутувала активно в українському та світовому мовознавстві, має повноцінне право на самостійне, безальтернативне існування як у парадигмі термінів, так і в парадигмі неонаук міждисциплінарного характеру. Поділяємо цю думку Т. Петрової, а також той її погляд, що логічно й аргументовано виокремлений напрям має широкі перспективи. Він вимагає передусім вилогізування теоретичних засад, що доповнять і розширять концептуальну канву розглядуваних праць, вироблення шкали критичних оцінок термінологічних словників на матеріалі текстів рецензій, а також осягнення феномену лінгвоособистості рецензента термінологічного словника, лексикографічне інтерпретування метамови української термінографічної критики, формування глобальної української національної школи термінографічної критики (є всі підстави номінувати піонером такого вкрай важливого напрямку знаного професора Т. Космеду), створення в Україні керівного органу, що забезпечуватиме системне й кваліфіковане експертування термінографічної

продукції, та спеціального наукового часопису державного рівня з чітко делегованими йому повноваженнями: фіксування результатів експертування, оприявлення нових технологій, які програмуватимуть результативні висліди нового наукового напрямку термінографії. Звісно, це все справа майбутнього, але не викликає анінайменшого сумніву те, що її втілювачі неодмінно опиратимуться на теоретично-прагматичний досвід Т. Петрової, який, сподіваємося, постійно приможуватиме вона сама і її послідовники.

У позитивну оцінку тональність уклінимо коментарі про зміст, новизну, а почасти й звичну та оригінальну форми вирізнених вище чотирьох стратегічних проблем, що слугують підмурками авторської концепції української термінографічної критики.

Проблема 1 – передумови й особливості становлення та розвитку української термінографічної критики (Петрова, 2021: 29–128; Петрова, 2024: 43–133). За результатами проведеного порівняльного аналізу лінгвістичних сфер «Лексикографія» і «Термінографія» чітко окреслено статус *термінографічної критики* як «інтегрального, міждисциплінарного напрямку, що формується одночасно на базі наукової критики й наукової комунікації, поєднуючи їх особливості, уможливаючи наукову дискусію» (Петрова, 2021: 47), з умотивованим трансформуванням цього поняття в синонімічну парадигму, компонентами якої є сполуки *критика термінологічних словників, критика спеціальних словників, спеціальна критика* з притаманною їм ізофункційністю, детермінованою передусім стилістичними настановами. Логічним, доречним уважаємо розмежування теоретичних, історичних і практичних напрямів термінографічної критики, які діють не осібно, а в органічній сув'язі. У роботі докладно схарактеризовано різновекторні збіжності та розбіжності, що існують між ними. Відомо, що будь-яка галузь наукового знання спирається на напрацювання інших наук. Питанню зв'язків термінографічної критики з термінографією як її «лоном», а також із лінгвофілософією, лінгвоаксіологією, комп'ютерною лінгвістикою та іншими мовознавчими, філософськими, психологічними дисциплінами приділено особливу увагу. Такий системний аналіз став надійною базою для вирізнення за принципом індивідуальності / універсальності репрезентативного спектра метамови й комплексного інтерпретування константних понять та ключових мінідискурсів. Особливу цінність рецензованої

праці становить підрозділ «Термінографічна критика як самостійний розділ термінології» (Петрова, 2021: 51): «Аналізована терміносистема не має чітких меж, вона не є закритою, постійно взаємодіє з іншими науками й гіпотетично може розбудовуватися новими термінами й відповідними поняттями» (Петрова, 2021: 106).

Переконливо обґрунтовано етапи становлення української термінографічної критики (Петрова, 2024: 54–106). Що ж до хронікування феномену термінографічної критики, критеріїв виділення етапів становлення новоутвореної наукової галузі (I етап – кінець XIX ст. – 10-ті рр. XX ст.; II етап – 20-ті рр. XX ст.; III етап – 30-ті рр. XX ст.; IV етап – 40-ві рр. XX ст.; V етап – 50–80-ті рр. XX ст.; VI етап – кінець XX ст. – початок XXI ст.), то ці авторські спостереження сприймаємо безапеляційно, з відповідальністю зауважуючи, що в них розставлено всі потрібні крапки над «і».

Проблема 2 – принципи лінгвістичної експертології в термінографічній критиці (Петрова, 2021: 135–173; Петрова, 2024: 65–97). Позитивно оцінюємо новаторські наміри авторки: по-перше, концептуалізування, класифікування і типологізування параметрів спеціальних текстів як конкретних репрезентантів спеціального / професійного дискурсу, у межах якого вони «можуть (а) мати не лише фахове спрямування загалом, але й (б) володіти рисами власне наукового, законодавчого та інших стилів» (Петрова, 2021: 140–141); по-друге, вияскравлення ідентифікувальних ознак спеціальних текстів (вищий ступінь контекстуальної незалежності, термінологічність, інформативна фаховість, текстуальність); по-третє, дефініювання поняття «спеціальний текст» й зарахування до його корпусу об'єкта термінографічної критики – термінологічного словника, потрактованого як гіпертекст, «що є (а) продуктом спеціальної лексикографії, (б) написаний спеціальною мовою з високочастотним використанням спеціальних одиниць (термінів), (в) призначений репрезентувати спеціальні знання через дефініювання спеціальних понять як системи для спеціального кола науковців, фахівців певної галузі» (Петрова, 2021: 73).

Т. Петровій стало під силу подати якісний та цілісний за ідеєю погляд на лінгвістичне екпертування і рецензування як рівнозначні практики оцінювання термінологічних словників, запропонувати поетапний алгоритм комплексного оцінювання якості праць, який передбачає використання наукових методів оцінювання (порівняльного,

дефінітивного, структурно-семантичного, логіко-поняттєвого), належне інтерпретування такого ключового поняття, як «термінографічне експертування», що є однією з особливих форм сучасного наукового дослідження. Цю сутнісну для праць високого взірця процедуру здійснено кваліфіковано, з доречним опертям на авторитетні українські та зарубіжні дослідницькі концепції. Новаторським внеском автора в термінографічну критику можна вважати типологію літературних експертиз і рецензій на термінологічні словники. «Аргументовані авторські міркування, – повторимо вслід за Т. Петровою, – доповнять теоретичні знання прикладної лінгвістики. Доведені положення вважаємо вагомими й перспективними не лише для української, а й усії світової термінографічної критики» (Петрова, 2024: 173).

Проблема 3 – національні традиції і новації української термінографії. Константою рецензованого наукового дискурсу є поняття «термін», еволюцію якого схарактеризовано в парадигмі відомих українсько-зарубіжних учень із рясними, наповненими глибинним змістом покликаннями на авторитетних учених і відомі наукові школи. За аналогією технологією креативно проаналізовано історію та сьогодення українського й зарубіжного термінознавства, виокремлено такий важливий для досліджуваної проблеми аспект, як еволюційна модель української термінографії середини XIX – початку XXI ст. з її періодами, виокремлення яких надиктоване насамперед екстралінгвальними чинниками, а вже потім власне мовними. Цей дослідницький фрагмент, зафіксований в обох працях, достойно поповнить науковий дискурс, обстежуваним об'єктом якого є українська термінографія. Під прискіпливим оком Т. Петрової опинилася проблема випрацювання теоретичних засад методології сучасного термінографування в проєкції на питомий і запозичений терміноресурс. Заслуги її очевидні, до пропонуванних рекомендацій неодмінно прислухаються науковці.

Ще однією константою рецензованої роботи є термінологічний словник, якому присвячено окремі розділи (Петрова, 2024: 207–274; Петрова 2021: 129–223). Термінографічні студії систематизовано з урахуванням їхніх видових і типологічних ознак. Авторка зуміла в лаконічну форму убгати полісюжетну традицію створення термінологічних джерел. На цю тему можна говорити багато й довго, зрозуміло, у позитивному ракурсі. Наголосимо з особливим притиском лише на такому промовистому моменті: Т. Петрова вимodelювала свою

оригінальну версію номінування лексикографічних джерел розглядуваного взірця, подала цінну інформацію про академічну та різнорангову навчальну термінографію.

Проблема 4 – рецензія як жанр лінгвістичної літератури у проєкції на термінографічну сферу (Петрова, 2024: 278–383; Петрова, 2019: 224–336). На основі ваговитих аргументів доведено, що рецензія – один з визначальних жанрів критики з властивою йому специфічною вербальною структурою. Із широкої дискурсивної палітри обрано такі магістральні дослідницькі лінії, як статус, типологія, композиція рецензії. Критичний субдискурс, репрезентантом якого є рецензія, витлумачено в широкому (експертування якості словника із застосуванням критичного підходу) і вузькому (сукупність рецензій на термінологічні словники) значеннях. Виписано чіткий алгоритм оцінки термінографічної праці, який заманіфестує, по-перше, позицію автора, по-друге, факти як фундамент наукового тексту та їхні ідентифікувальні коди. Глибоко розкрито питання типологізування жанрових різновидів рецензій, скрупульозно схарактеризовано структуру та зміст рецензій, покласифікованих за дев'ятьма параметрами: 1) кількість авторів, 2) тип журналу, у якому вміщено рецензію, 3) обсяг інформації, 4) кількість розглядуваних словників, 5) тип розглядуваних словників у рецензії, 6) наявність / відсутність наукової дискусії, 7) стиль викладу, 8) час реагування на вихід у світ словника, 9) участь / неучасть рецензента в укладанні оцінюваного словника. Логічно доповнює цю релевантну інформацію ще один алгоритм – поетапне оцінювання описуваних лексикографічних джерел. Поділяємо підсумувальний погляд Т. Петрової, згідно з яким рецензія на термінологічний словник – «це інструмент підвищення якості національної термінографічної продукції. Критичне оцінювання термінографічних джерел упродовж кінця ХІХ – початку ХХІ ст. характеризується націєцентричним характером, акцентуванням національно- й лінгвокультурологічної значущості термінологічного словника, а також сформованістю системи контролю якості спеціальних видань» (Петрова, 2024: 385).

У процесі аналізу праць Т. Петрової виникли деякі роздуми, отож висловимо їх. По-перше, в основному тексті, на жаль, не вдалося чітко простежити механізм вербалізування категорії оцінки в рецензіях, алгоритм цієї стратегічної для дослідження процедури. Власне, означена проблема залишилася такою собі «білою плямою», отже,

вона потребує додаткового коментарю в майбутніх наукових студіях. По-друге, цікаво дізнатися, наскільки спонукання переосмислити статус рецензії на термінографічне джерело як *термінографічної експертизи*, а також визнати практику оцінювання спеціальних праць як *термінографічне експертування* забезпечать високий статус термінографічної критики і як сприятимуть її розвитку. По-третє, до кінця не з'ясованими залишилися суттєві відмінності між *академічним термінологічним словником* як спеціальним виданням, що його створили співробітники, члени певної академії, і *навчальним термінологічним словником* як важливим дидактичним ресурсом.

Висновки

Аналізована концепція термінографічної критики вибазувана на традиційних і новаторських задах, які в єдності засвідчують, що цю галузь лінгвістичних знань можна без застережень вважати самодостатнім компонентом парадигми неонаук. Дослідниця з діахронійних позицій за чіткими темпоральними критеріями схарактеризувала історію становлення та розвитку української термінографічної критики в контексті сучасних наук, залучивши переконливі аргументи, які добуто з авторитетних джерел. За таким же принципом комплексно проінтепретовано систему українських термінологічних словників та рецензію як специфічний і дотепер найоб'єктивніший жанровий репрезентант лінгвістичної літератури. На тлі досягнень слов'янської термінографічної критики чітко ідентифіковано стратегічні тенденції розвитку української термінографічної критики, що мають стати одним з основних об'єктів дослідження в майбутніх наукових дискурсах. До речі, інші наукові напрями з акцентуванням на широті їхньої **перспективи** рельєфно вирізняє у Висновках до монографії (Петрова, 2021: 341–342).

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич**, Ф. (2007). *Словник термінів міжкультурної комунікації*. Київ: Довіра.
2. **Космеда**, Т. (2021). Передне слово: українська термінографічна критика у викладі Тетяни Петрової. Петрова Т. О. *Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки словників)*. (с. 7–13). Харків: Майдан.
3. **Куньч**, З. Й., & Наконечна, Г. В., Микитюк, О. Р., Булик-Верхола, С. З., Теглівець, Ю. В. (2018). *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм*. Львів: Галицька Видавнича Спілка.
4. **Петрова**, Т. О. (2021). *Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки словників)*. Харків: Майдан.
5. **Петрова**, Т. О. (2024).

Термінографічна критика: історія, теорія, практика. (Дис. ... докт. філол. наук). До-нецьк. нац. ун-т імені В. Стуса, Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова. Вінниця; Одеса. 6. **Симоненко, Л. О.** (2009). *Лексикографічне опрацювання біологічної термінології*. Узято з: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43667/06-Symonenko.pdf?sequence=1>

REFERENCES

Batsevych, F. (2007). *Slovnnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii [Dictionary of terms of intercultural communication]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian]. 2. **Kosmeda, T.** (2021). *Perednie slovo: ukrainska terminohrafichna krytyka u vykladі Tetiany Petrovoi [Foreword: Ukrainian terminography criticism presented by Tetiana Petrova]*. In: T. O. Petrova. *Ukrainska terminohrafichna krytyka: stanovlennia, rozvytok ta perspektyva (na materialі krytychnoi otsinky slovnykiv) [Ukrainian terminography criticism: formation, development and perspective (based on the material of a critical evaluation of dictionaries)]* (pp. 7–13). Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 3. **Kunch, Z. Y., Nakonechna, H. V., Mykytiuk, O. R., Bulyk-Verkhola, S. Z., & Tehlivets, Yu. V.** (2018). *Teoriia termina: konkretyzatsiia leksyko-semantichnykh paradyhm [The term theory: specification of lexical-semantic paradigms]*. Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian]. 4. **Petrova, T. O.** (2021). *Ukrainska terminohrafichna krytyka: stanovlennia, rozvytok ta perspektyva (na materialі krytychnoi otsinky slovnykiv) [Ukrainian terminography criticism: formation, development and perspective (based on the material of a critical evaluation of dictionaries)]*. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 5. **Petrova, T. O.** (2024). *Terminohrafichna krytyka: istoriia, teoriia, praktyka [Terminography criticism: genesis, theory, practice] Doctor's Thesis*. Vinnytsia; Odesa [in Ukrainian]. 6. **Symonenko, L. O.** (2009). *Leksykohrafichne opratsiuvannia biolohichnoi terminolohii [Lexicographic study of biological terminology]*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43667/06-Symonenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України; вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна.

E-mail: myk_ivan@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

Mykola Stepanenko – Doctor of Philological Science, Professor, Professor of the Department of Journalism and Language Communication, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine; 15 Heroiv Oborony St., Kyiv 03041, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 22 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Степаненко М. І. Авторська концепція української термінографічної критики крізь призму історії, теорії, практики. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 86–97. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.08>

APA: Степаненко М. І. (2024). Авторська концепція української термінографічної критики крізь призму історії, теорії, практики. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 86–97. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.08>

КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІЦІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті наголошено на трансформаційних аспектах дослідницького термінознавства, зумовлених розвитком вивчення мови в когнітивному напрямі. Описано основні функції термінів, що зорієнтовано на когнітивне, зокрема дискурсивне й концептуальне бачення галузевих термінологій. Висвітлено взаємодію і взаємопроникнення дотичних до поліцейної термінологійних систем, обґрунтовано особливості поданого процесу. На мовному матеріалі продемонстровано польову структуру поліцейної термінології і вибудовані всередині неї міжгалузеві зв'язки. Визначено специфіку саме поліцейних термінів з проєкцією на широкий спектр виконуваних професійних обов'язків.

Ключові слова: українська поліцейна термінологія, термін, терміносистема, когнітивний аспект, галузева термінологія.

Udovichenko L. A Cognitive Approach to the Study of Modern Ukrainian Police Terminology. *The article outlines the main specific features of police terminology, demonstrating its autonomy and specialization. One of the key issues in the study of police terminology is revealed, which is related to the interaction and interpenetration of adjacent sectoral terminological systems that regulate various aspects of human protection and rights.*

The necessity of studying Ukrainian police terminology from a cognitive perspective is substantiated, emphasizing the need to define its place and role among other sectoral terminological systems. It is demonstrated that a term, as an integral element of a terminological system, can form a definition within a particular system. At the same time, the possibility of the mutual penetration of terminological units between different varieties of professional language is confirmed.

The article describes the main functions of terms, focusing on cognitive, particularly discursive and conceptual, perspectives of sectoral terminologies. The features of the interaction process between the police terminological system and related systems are highlighted. Using linguistic material, the field structure of police terminology is demonstrated, along with the intersectoral connections built within it. It is determined that the core of the system consists of highly specialized police terms, with the near-core zone formed by military and legal terminological systems, and the periphery includes medical, fire-rescue, public-civic, and technological terminological systems, among others.

The specific nature of police terms is defined, focusing on the wide range of professional duties performed. These characteristics are primarily expressed in terms

related to official duties, particularly in situations involving active crime prevention, maintaining public safety and order, interacting with other rescue and emergency services, and responding to martial law situations, etc.

Keywords: *Ukrainian police terminology, term, terminosystem, cognitive aspect, sectoral terminology.*

Вступ

Сучасна українська поліційна термінологія – складна, специфічна, вузькопрофільна, відкрита, динамічна система найменувань правоохоронних реалій. Її різноманіття пояснюється тим, що завдання, що стоять перед Національною поліцією України, вимагають обізнаності в багатьох галузях знань. У парадигмі досліджень фахової поліційної мови однією з ключових проблем є взаємодія і взаємопроникнення дотичних термінологічних систем, сформованих з одиниць на позначення понять певних видів професійної діяльності, що пов'язані із різноаспектним захистом людини і її прав. Відповідно процес виформування поліційного термінокомплексу виходить у площину суміжних галузей знань – юриспруденції, військової справи, медицини, соціології та інших, детермінуючи таким чином потребу міждисциплінарного підходу до розуміння специфіки поліційного терміна й мовних закономірностей всередині означеної системи.

Трансформація дослідницького аспекту термінознавства відбулася внаслідок розвитку вивчення мови в когнітивному напрямі, тобто функціонування когнітивної лінгвістики. Зокрема, «когнітивне термінознавство, з одного боку, продовжує традиції лінгвоцентричного (терміноцентричного, або класифікаційноструктурного) термінознавства, з іншого, – набуває рис, притаманних сучасному етапові наукового пізнання, – міждисциплінарність (експансіонізм), відкритість, асистемність, поліпарадигмальність, антропоцентризм, синергетизм (Іващенко, 2011: 48). Науковці неодноразово наголошували на тому, що термінознавство – міждисциплінарна галузь знань (Там само).

Дослідження української поліційної термінології в когнітивному аспекті на сьогодні не було реалізовано, тому метою нашого дослідження є визначення місця й ролі поліційної термінології в когнітивному аспекті, що дає можливість встановити певний принцип взаємовідношення її з іншими терміносистемами.

Методи дослідження

У процесі дослідження для досягнення поставленої мети застосовано такі методи: аналізу та синтезу – для визначення основних функцій терміна; суцільної вибірки й описовий – для виокремлення поліційних термінів; емпіричних (спостереження за функціонуванням термінів).

Виклад основного матеріалу

Мова є невід’ємним складником пізнання, що відкриває доступ до інших людей і світу в цілому, унаслідок чого постає центром усієї когнітивної діяльності. Її функціонування відображає взаємодію комунікативних, функційних, психологічних і культурних аспектів життя.

У процесі аналізу основних результатів термінологічних досліджень, акцентуємо увагу на узагальненій думці щодо ключових функцій терміна: «1) номінативної (полягає в позначенні спеціального поняття певної спеціальної галузі людської діяльності); 2) дефінітивної (якщо термін не має визначення, він не може бути терміном); 3) комунікативної (полягає в передаванні терміном «спеціального знання»)» (Див. про це: Крижанівська та ін., 1984: 21; Вакуленко, 2015, 18). Номінативна функція терміна є провідною, адже в процесі об’єктивного пізнання дійсності і суміжної життєдіяльності люди певним чином стикаються із потребою називати предмети, описувати їх, кваліфікувати виконувані дії тощо (Іваненко, 2014).

Зважаючи на вищезазначене, а також численні погляди науковців щодо змісту й специфіки поняття термін (Див. про це: Вюстер, 1931; Фельбер, 1984; Д’яков, Кияк & Куделько, 1989; Панько, Кочан & Мацюк, 1994; Пономарів, 2000 та ін.), можемо трактувати його як основну номінативну одиницю науки й техніки, що окреслює поняття на позначення об’єктів і процесів, що є безпосереднім засобом пізнання навколишнього світу. На початку ХХ століття з’являються наукові розвідки, зорієнтовані на когнітивне, зокрема дискурсивне та власне концептуальне бачення галузевих термінологій у контексті міждисциплінарних зв’язків (Див. про це: Іващенко, 2006: 5).

Терміни певної галузі вибудовують між собою взаємозв’язки, таким чином формуючи цілісну й смислову єдність – терміносистему. М. О. Вакуленко наголошує, що «важливою особливістю терміносистем є їх когнітивно-комунікативна функція, оскільки вони, з одного

боку, містять знання, а з іншого, забезпечують комунікацію» (Вакуленко, 2015: 9).

Термін як невід’ємний елемент терміносистеми формує дефініцію відповідно до сфери діяльності, у якій він реалізується. Однак сьогодні дослідження терміносистеми в когнітивному аспекті демонструє широкі міжгалузеві зв’язки, які свідчать про чіткий взаємозв’язок між різновидами фахової мови.

Відповідно до Закону України, Національна поліція «служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку» (Про Національну поліцію). Зважаючи на широкий спектр виконуваних обов’язків працівниками поліції (ст. 23 вищезазначеного закону), аналізуючи сучасний поліційний термінокомплекс, стверджуємо, що формування української поліційної термінології нерозривно пов’язане зі становленням багатьох терміносистем.

У процесі когнітивного аналізу поліційної термінології нами окреслено її польову структуру і встановлено міжгалузеві зв’язки. Так, вузькоспеціальні, галузеві терміни становлять ЯДРО системи, адже поліційна діяльність виформовує власний термінологічний апарат, зокрема: **затримання особи** – ‘тимчасовий, короткочасний запобіжний захід, що застосовується з метою забезпечення дієвості кримінального провадження, припинення кримінально протиправного діяння’ (Покайчук & Поливанюк, 2021: 59); **патрульний поліцейський** – ‘поліцейський, який відповідно до посадових інструкцій перебуває на посаді патрульного поліцейського та здійснює охорону публічного порядку і безпеки, або тимчасово будь-який інший поліцейський, який залучений до несення служби у складі патрульного наряду на визначеній території’ (Покайчук & Поливанюк, 2021: 18); **поліційна діяльність** – ‘керівництво спеціальними структурами публічної влади, зазвичай виконавчої її ланки, спрямоване на охорону громадського порядку, забезпечення безпеки (громадської, державної, економічної та ін.)’ (Покайчук & Поливанюк, 2021: 71); **служба в поліції** – ‘державна служба особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських з виконання покладених на поліцію повноважень’» (Про Національну поліцію, ст. 59, ч. 1).

Військова та юридична термінології пов’язані із поліційною як джерельні та близькоспоріднені, адже тісно пов’язані зі становленням

суспільства й вибудовуванням зв'язків усередині нього. Відповідно, формування ПРИЯДРОВОЇ ЗОНИ поліційної термінології здійснюється зокрема військовою: **безпека при стрільбі (метанні гранат)** – ‘забезпечення точного виконання вимог, що встановлені Інструкцією із заходів безпеки при поводженні зі зброєю, яку затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01 лютого 2016 року № 70, що зареєстрований у Міністерстві юстиції України 17 лютого 2016 року за № 250/28380, а також правильною організацією стрільб та дисциплінованістю їх учасників’ (Жбанчик, 2017 с. 44); **прицільна дальність** – ‘відстань від точки вильоту до перехрестя траєкторії з лінією прицілювання’ (Жбанчик та ін., 2017 с. 27); **стрілець** – ‘поліцейський, якого допущено керівництвом стрільб до виконання вправи зі стрільби (кидання ручної гранати) і яким перетнуто лінію вихідного рубежу’ (Жбанчик та ін., 2017 с. 44); і юридичною термінологіями: **делікт** – ‘правопорушення, яке є підставою для виникнення позадоговорних (деліктних) зобов’язань з відшкодування збитків’ (Голубовська та ін., 2012: 110); **демонстрація** – ‘одна з форм масового вияву політичних настроїв протесту, солідарності тощо шляхом проведення маніфестацій, мітингів, страйків, вуличних походів тощо’ (Голубовська та ін., 2012: 110); **провокація** – ‘підбурювання окремих осіб, груп, організацій тощо до дій, які можуть спричинити тяжкі для них наслідки’ (Голубовська та ін., 2012: 363).

У межах своєї діяльності поліція послуговується термінологією дотичних сфер, що утворюють відкриту ПЕРИФЕРІЙНУ ЗОНУ, оскільки взаємодія поліційної з іншими сферами діяльності не може бути обмежена, зокрема медичної: **бокове положення (стабільне)** – ‘безпечне для життя потерпілого положення тіла, у якому він залишається після надання невідкладної медичної допомоги’ (Покайчук & Поливанюк, 2021: 76); **домедична допомога** – ‘комплекс заходів, спрямованих на поновлення або збереження життя/здоров’я потерпілого, що здійснюється до прибуття медичного працівника’ (Покайчук & Поливанюк, 2021: 79); **пульс** – ‘поштовхоподібні коливання стінок артерій, викликані рухом крові, що надходить у судини при скороченні серця. Пульс можна визначити на таких артеріях: скроневій; променевій; стегновій; сонній; підколінній’ (Мислива, 2018: 48); пожежно-рятувальної: **горіння** – ‘екзотермічний процес, який охоплює окисно-відновні перетворення речовин і (або) матеріалів

та характеризується наявністю легких продуктів і (або) світлового випромінювання' (Ковальов, 2017: 67); **інструмент ручний аварійно-рятувальний** – призначений для виконання операцій, пов'язаних з деформацією та руйнуванням елементів конструкцій транспортних засобів, пошкоджених при дорожньо-транспортних пригодах, а також будівельних та інших конструкцій, пошкоджених внаслідок аварій або стихійного лиха, з метою розширення доступу до постраждалих, прискорення розчищення проїжджої частини дороги' (Ковальов, 2017: 50); **самозапалювання** – 'горіння, яке починається без впливу джерела запалювання' (Ковальов, 2017: 67); суспільно-громадської: **громадське місце** – 'частина (частини) будь-якої будівлі, споруди, яка доступна чи відкрита для населення вільно або за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, у тому числі під'їзди будівель і споруд, а також підземні переходи, стадіони, паркінги' (Про заходи, ст. 1); **масові заворушення** – 'організація або активна участь у заворушеннях, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів' (Покайчук & Поливанюк, 2021: 69); **пикетування** – 'форма публічного вираження колективної або індивідуальної думки шляхом розміщення плакатів, транспарантів та інших засобів наглядної агітації в громадському місці' (Покайчук & Поливанюк, 2021: 71); технологічної: **кіберінцидент** – 'загроза безпеці інформаційних систем або мереж, яка може призвести до порушення їх нормальної роботи. Наприклад, проблеми в роботі комп'ютера, неможливість доступу до облікового запису тощо' (Міністерство, URL); **кеш-трепінг** – 'вид шахрайства, що полягає у встановленні на отвір банкомата для видачі грошей пристрою, що перешкоджає власнику коштів отримати їх' (Кіберполіція, URL) тощо.

Висновки

Отже, в українському суспільстві постійно відбуваються зміни, що відображаються на національному термінознавстві, викликаючи певні динамічні процеси. Мовне середовище розвивається з трансформаціями сфер діяльності, запитами людей, а це, відповідно, зумовлює формування нових терміносистем. Дослідження специфічних

особливостей української поліційної термінології продемонструвало її претендування на автономність, самодостатність та унікальну спеціалізацію. Але зважаючи на загальний історичний розвиток, а також особливості виконуваних обов'язків працівників поліції, можна констатувати перетин поліційної термінології з юридичною та військовою більшою мірою, з медичною, пожежно-рятувальною, суспільно-громадською, технологічною та ін. – меншою.

Специфіка української поліційної термінології виражається передусім у поняттях на позначення виконання службових обов'язків, зокрема в ситуаціях активної протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку, взаємодії з іншими рятувальними й оперативними службами, реагування на ситуації воєнного стану тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. **Вакуленко**, М. О. (2015). *Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз*. Івано-Франківськ: Фоліант.
2. **Голубовська**, І. О., & Шовковий, В. М., Лефтерова, О. М. (2012). *Багатомовний юридичний словник-довідник*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
3. **Д'яков**, А. С., Кияк, Т. Р. & Куделько, З. Б. (2000). *Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти*. Київ: Видавничий дім «KM Academia».
4. **Жбанчик**, А. В., Комісаров, О. Г., Тимофеев, В. П., Сіротченков, & Д. Ю., Кузнецов, О. І. (2017). *Вогнева підготовка*. Дніпро: ДДУВС.
5. **Іваненко**, К. В. (2014). Проблема теорії номінації у лінгвістиці. *Studia Methodologica*, 36, 121–126.
6. **Іващенко**, В. Л. (2006). *Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології)*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бурого.
7. **Іващенко**, В. Л. (2011). Когнітивне термінознавство: перспективи розвитку. *Термінологічний вісник*, 1, 47–54. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2011_1_7.
8. **Кіберполіція** України. *Офіційний сайт*. Узято з <https://cyberpolice.gov.ua/>.
9. **Ковальов**, П. А., & Пономаренко, Р. В. (2017). *Довідник пожежного-рятувальника*. Харків: Державна служба України з надзвичайних ситуацій.
10. **Крижанівська**, А. В. (Ред.) (1984). *Склад і структура термінологічної лексики української мови*. Київ: Наукова думка.
11. **Мислива**, О. О. (2018). *Основи надання патрульною поліцією невідкладної (домедичної та медичної) допомоги постраждалим особам*. Дніпро: ДДУВС.
12. **Міністерство** охорони здоров'я. Узято з https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/Кібербезпека/Організація%20робочих%20документів/флаер_9_3.pdf
13. **Панько**, Т. І., Кочан, І. М., & Мацюк Г. П. (1994). *Українське термінознавство*. Львів: Світ.
14. **Покайчук**, В. Я., & Поливанюк, В. Д. (Ред.) (2021). *Довідник (словник термінів) з тактичної підготовки*. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ.
15. **Пономарів**, О. Д. (2000). *Стилістика сучасної української мови*. 3-є вид., перероб. і доповн. Тернопіль: Навч. книга–Богдан.
16. **Про заходи** щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення. *Закон України* від 22.09.2005 № 2899-IV. Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text>.
17. **Про Національну поліцію**.

Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII; чинний від 7.11.2015; станом на 23.03.2024. Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. 18. **Felber**, J. H. (1984). *Terminology Manual*. Paris: Unesco/Infoterm. 19. **Wüster**, E. (1931). *Internationale Sprachnomen in der Technik. Besonders in der Elektrotechnik*. Berlin : VDI.

REFERENCES

1. **Vakulenko**, M. O. (2015). *Ukrainska terminolohiia: kompleksnyi lnhvistychnyi analiz [Ukrainian terminology: a comprehensive linguistic analysis]*. Ivano-Frankivsk: Foliant [in Ukrainian].
2. **Holubovska**, I. O., Shovkovyi, V. M., & Lefterova, O. M. (2012). *Bahatomovnyi yurydychnyi slovnyk-dovidnyk [Multilingual legal dictionary and reference book]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiyi universytet» [in Ukrainian].
3. **D'jakov**, A. S., Kyiak, T. R. & Kudelko, Z. B. (2000). *Osnovy terminotvorennia. Semantychni ta sotsiolnhvistychni aspekty [Fundamentals of term formation. Semantic and sociolinguistic aspects]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «KM Academia» [in Ukrainian].
4. **Zh-banchyk**, A. V., Komisarov, O. H., Tymofeiev, V. P., Sirotchenkov, D. Yu., & Kuznetsov, O. I. (2017). *Vohneva pidhotovka [Firearms training]*. Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].
5. **Ivanenko**, K. V. (2014). Problema teorii nominatsii u lnhvistytsi [The problem of the theory of nomination in linguistics]. *Studia Methodologica*, 36, 121–126 [in Ukrainian].
6. **Ivashchenko**, V. L. (2006). *Kontseptualna reprezentatsiia frahmentiv znannia v naukovomytetskkii kartyni svitu (na materialy ukrainskoi mystetstvoznavchoi terminolohii) [Conceptual Representation of Fragments of Knowledge in the Scientific and Artistic Picture of the World (Based on the Material of Ukrainian Art History Terminology)]*. Kyiv: Vydavnychiy Dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
7. **Ivashchenko**, V. L. (2011). Kohnityvne terminoznavstvo: perspektyvy rozvytku [Cognitive terminology: prospects for development]. *Terminolohichnyi visnyk – Terminology Bulletin*, 1, 47–54. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2011_1_7 [in Ukrainian].
8. **Kiberpolitsiia** Ukrainy [Cyberpolice of Ukraine]. *Ofitsiynyi sait – Official website*. Retrieved from <https://cyberpolice.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. **Kovalov**, P. A., & Ponomarenko, R. V. (2017). *Dovidnyk pozvezhnoho-riatuvalnyka [Handbook of a firefighter-rescuer]*. Kharkiv: Derzhavna sluzhba Ukrainy z nadzvychainykh situatsii [in Ukrainian].
10. **Kryzhanivska**, A. V. (Red.) (1984). *Sklad i struktura terminolohichnoi leksyky ukrainskoi movy [Composition and structure of the terminological vocabulary of the Ukrainian language]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. **Myslyva**, O. O. (2018). *Osnovy nadання patrolnoi politsiiei nevidkladnoi (domedychnoi ta medychnoi) dopomohy postrazhdalym osobam [Basics of providing emergency (first aid and medical) assistance to injured persons by patrol police]*. Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].
12. **Ministerstvo** okhrony zdorov'ia [Ministry of Health]. Retrieved from https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/Kiberbezpeka/Organizatsiya%20robochih%20dokumentiv/flaer_9_3.pdf [in Ukrainian].
13. **Panko**, T. I., Kochan, I. M., & Matsiuk H. P. (1994). *Ukrainske terminoznavstvo [Ukrainian terminology]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
14. **Pokaichuk**, V. Ya., & Polyvaniuk, V. D. (Red.) (2021). *Dovidnyk (slovnnyk terminiv) z taktichnoi pidhotovky [Handbook (glossary of terms) on tactical training]* (2021). Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav [in Ukrainian].
15. **Ponomariv**, O. D. (2000). *Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy [Stylistics of the modern Ukrainian language]*. 3-tie vyd., pererob. i dopovn. Ternopil: Navch. knyha–Bohdan [in Ukrainian].
16. **Pro zakhody** shchodo poperedzhennia ta zmenshennia vzhyvannia

tiutiunovykh vyrobiv i yikh shkidlyvoho vplyvu na zdorov'ia naselennia [On measures to prevent and reduce the use of tobacco products and their harmful effects on public health]. *Zakon Ukrainy vid 22.09.2005 № 2899-IV*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text> [in Ukrainian]. 17. **Pro Natsionalnu politysiiu** [About the National Police of Ukraine]. *Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII; chynnyi vid 7.11.2015: stanom na 23.03.2024*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian]. 18. **Felber, J. H.** (1984). *Terminology Manual*. Paris: Unesco/Infoterm [in English]. 19. **Wüster, E.** (1931). *Internationale Sprachnomung in der Technik. Besonders in der Elektrotechnik*. Berlin: VDI [in English].

Удовіченко Лілія Геннадіївна – доктор філософії з філології, асистент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет; вул. Ярослава Мудрого, 25, Харків, 61002, Україна.

E-mail: vorotnikova225@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5953-2923>

Liliya Udovichenko – PhD in Philology, Lecturer at the Department of Ukrainian Studies, Kharkiv National Automobile and Highway University; 25 Yaroslav Mudryi Str., Kharkiv, Ukraine, Kharkiv National Automobile and Highway University; 25 Yaroslav Mudryi Str., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Удовіченко Л. Г. Когнітивний підхід до вивчення сучасної української поліційної термінології. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2024. Вип. 61. С. 98–106. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.09>

APA: Удовіченко, Л. Г. (2024). Когнітивний підхід до вивчення сучасної української поліційної термінології. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 98–106. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.09>

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ СПРАВИ (XX – поч. XXI ст.)

У роботі досліджено процес формування термінології видавничої справи та поліграфії впродовж XX – поч. XXI ст. Виокремлено основні етапи становлення термінології як системи зазначеної галузі. Розглянуто спеціальні назви, залучені з інших наукових та технічних галузей, що у сфері видавничої справи і поліграфії дістали нове термінологічне значення унаслідок зовнішньосистемної, міжсистемної та внутрішньосистемної полісемії. Схарактеризовано явище синонімії, поширене в українській видавничій термінології, основні способи термінотворення (лексико-семантичний, морфологічний і синтаксичний); відзначено залучення греко-латинських афіксів та елементів у процесі термінотворення.

Ключові слова: термінологія видавничої справи та поліграфії, етапи формування термінології, системна організація термінології, явище полісемії, синонімія в термінології, способи творення термінів.

Cheremska O., Khodarieva I. Stages of the Formation of the Terminology of the Publishing and Printing Business (XX-early XXI centuries). *The paper examines the process of forming the terminology of publishing and printing during the 20th and early 21st centuries. The main stages of the formation of terminology as a system of the specified field under the influence of extralinguistic factors are singled out and characterized: the beginning of the 20th century – 1930s (formation of terminology based on native language); the second half of the 1930s – 1970s (convergence with Russian publishing terminology), 1980s – 1990s (development and replenishment of publishing and printing terminology with various branch terms); the beginning of the 21st century (dynamic update of publishing and printing terminology).*

It has been established that publishing and printing terminology is today a complex set of multi-branch terms represented by appropriate units. It reflects the changes that the publishing and printing industry has undergone at the turn of the century: changes in the organization of the publishing and printing process and its stages; reorientation of the publishing business to market functioning mechanisms; redistribution due to dynamic computerization of the primary technological operations between the publishing and printing spheres; the appearance of new publishing products with modified typological features. The special names borrowed from other scientific and technical fields, which have acquired a new terminological meaning in publishing and printing due to external, inter-system and intra-system polysemy, are considered. The phenomenon of synonymy, widespread in Ukrainian publishing terminology, and its manifestations are noted.

It was established that special names that arose due to the narrowing or reinterpretation of the original meaning are formed in a lexical-semantic way. Creation of new terms is also carried out by prefixing, suffixing, and adding bases, i.e. morphologically. The most significant number of terms in the research field arose due to the syntactic method of term formation, which had a complex structure – two-, three- and four-component word combinations. Thus, the analysis of the publishing and printing business terminology showed that it has a complex and heterogeneous character. The main methods of term formation are lexical-semantic, morphological and syntactic. In many cases, Greek-Latin affixes and elements are involved in the term formation process, which indicates the international nature of terminology and the globalization of modern scientific and technical knowledge.

Keywords: *terminology of publishing and polygraphy, stages of terminology formation, systematic organization of terminology, phenomenon of polysemy, synonymy in terminology, lexical-semantic way of creating terms, morphological way of creating terms, syntactic way of making terms.*

Вступ

Актуальність пропонованої розвідки полягає у виявленні загальних тенденцій функціонування та нормування термінологічного корпусу лексики видавничо-поліграфічної галузі, що зумовлено стрімкою модернізацією та комп'ютеризацією редакційно-видавничого процесу, а також зростанням вимог до якості видавничої, друкованої та пакувальної продукції. Наявні мовознавчі студії присвячені історії формування термінологічної лексики видавничо-поліграфічної справи, дослідженню чинників семантичного розвитку лексики книгодрукування, виявленню особливостей формування і функціонування української друкарської термінології як ремісничо-виробничої прототерміносистеми, сформованої упродовж XVI–XVII ст. Важливим, на наш погляд, є дослідження термінолексики видавничо-поліграфічної галузі в контексті увиразнення етапів її формування, інтенсивного збагачення та нормування. *Метою пропонованої статті* є з'ясування особливостей функціонування термінолексики видавничо-поліграфічної галузі в сучасний період, що сприятиме її ефективному використанню. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: 1) визначити стан і статус відповідної термінології; 2) з'ясувати природу походження термінів досліджуваної галузі; 3) виявити та простежити динаміку основних тенденцій у сфері термінотворення та терміновживання.

Різним аспектам дослідження галузевих терміносистем присвячено праці Л. Боярової, А. Д'якова, А. Загнітка, Т. Кияка, І. Кочан, З. Куделько, Г. Наконечної, В. Пілецького, Т. Панько, Н. Родзевич, Л. Симоненко та ін. Історія формування і функціонування української друкарської термінології була предметом ґрунтовного розгляду в працях Е. Огар, М. Процик, М. Тимошика та ін. Так, у працях Е. Огар досліджено українську друкарську термінологію кінця XVI – першої половини XIX століть, оскільки саме на цей період припадає становлення та функціонування фахової термінології (Огар, 1996; 2000; 2002). Сучасна видавнича термінологія стала об'єктом дослідницької діяльності М. Процик (Процик, 2004а, 2004б; 2006). Видавничо-поліграфічну термінологію систематизовано в працях М. Тимошика: схарактеризовано не лише розвиток друкарства, а й привернуто увагу до професійної мови відповідного періоду (Тимошик, 2003).

Проблеми видавничо-поліграфічного термінотворення висвітлені в працях Д. Васишин, С. Гунька, Б. Дурняка, В. Запоточного, А. Крижанівської, О. Мельникова, М. Медведь, Т. Михайлової, В. Партики, О. Сокол та ін. Однак питання функціонування термінів видавничо-поліграфічної галузі, їхні структурні особливості з'ясовані, на наш погляд, недостатньо та потребують більш докладного аналізу й систематизації з огляду на дискусійність цієї проблеми в контексті сучасної глобальної комп'ютеризації та діджиталізації суспільства. Це зумовлено необхідністю ефективної комунікації фахівців галузі та безперечною важливістю якісного понятійно-термінологічного апарату, який перебуває на стадії оновлення.

Методи дослідження

У реалізації поставленої дослідницької мети задіяні загальнонаукові методи *спостереження, індукції і дедуції, узагальнення, функціональний, системно-структурний*, що уможливили фіксацію й наукову експлікацію термінолексики видавничо-поліграфічної галузі, скеровували напрям мисленневих операцій від виявлення окремих ознак функціонування термінолексики до узагальнень їхніх характеристик та сучасних тенденцій, що впливають на формування термінологічної системи галузі. Серед власне лінгвістичних методів основними є *метод типологічного аналізу* (для типологізації термінів за певними критеріями); *описовий метод* (для загального аналізу,

систематизації термінів); *метод суцільної вибірки* мовного матеріалу. Застосування вказаних методів дало змогу проаналізувати характерні тенденції формування термінологічної системи видавничо-поліграфічної справи.

Виклад основного матеріалу

Термінологія видавничої справи і поліграфії своїми джерелами сягає друкарської термінології початку ХХ ст. Це період напрацювання теоретичних засад розвитку української науково-технічної термінології (Наконечна, 1999: 9–18; 54–55). Спадкоємний зв'язок, сформований упродовж століть, підтверджується функціонуванням у сучасній українській мові термінів, значення яких і дотепер відомі видавцям та поліграфістам: *верстат, видання (видати), візерунок, глава, друк, друкарня, друкарська форма, друкування, екземпляр, колонцифра, матриця, пагінація, складання, таблиця, форма, шрифт* та ін.

Для початкового етапу формування терміносистеми видавничої справи характерним було творення термінів на власнемовній основі. Як зауважує М. Процик, цей період, «у зв'язку з розвитком бібліології, а також друкарської техніки і технології, став одним з найвагоміших в історії становлення терміносистеми видавничої справи» (Процик, 2004b: 160). Таку тенденцію можемо спостерігати, аналізуючи лексикографічні праці 20–30-х років ХХ ст.: «Російсько-український словничок ремесл, професій та підприємств» Івана Жигадла, виданий Центральним статистичним управлінням (Харків, 1925); «Словник технічної термінології з російським покажчиком М. Дармороса» (1927), «Російсько-український технічний словник» Віктора Дубровського (Київ, 1926); «Словник технічної термінології. Комунальне господарство (Проект)» Костя Туркала і Володимира Фаворського (Київ, 1928), «Словник технічної термінології (загальний)» Івана Шелудька і Тодоса Садовського (Київ, 1928). У цих лексикографічних працях уперше з'являється тематична група назв фахівців і підприємств видавничої та друкарської справи, видавничо-друкарські терміни подано з позначкою *тип.* (типографське). Як зауважує І. Кочан, «Словники інженера І. Шелудька – це своєрідне дзеркало тогочасних досягнень термінографічної практики. Провідною засадою названих словників автор уважав потребу наблизити термінологію до мови народної,

а тому "по змозі подає свої проекти на чужомовні терміни"» (Кочан, 2010: 103). Оцінюючи словники І. Шелудька з позицій XXI століття, І. Кочан наголошує, що вони є актуальними і сучасними й дотепер, адже кожен термін до входження в словниковий реєстр проходив відповідні етапи відбору: складання реєстру словника на основі опрацювання фахової літератури, живої народної мови; розгляд кожного терміна на засіданнях секції, відбір найбільш вдалого, який би найточніше позначав те чи те технічне поняття, був продуктивним (Кочан, 2010: 103).

Оригінальним є «Словник технічної номенклатури. Мануфактурні виробництва (Проект)» професора Федора Лоханька (1928), у якому велике значення надавалося новотворам. Словникові статті саме цього видання містять позначку *N.* – *новотвір*, у ньому зафіксовано терміни, що належать до терміносистеми поліграфічної справи, а також номінації, спільні для поліграфії і видавничої справи (Процик, 2004а). У зазначених джерелах представлено терміни друкарства та видавничої справи, утворені за українськими словотвірними моделями: *папірня, брошурувальня, оправня, шрифтарка, плянтування, хуткодруківний (апарат), пофарблення, ритівник, рисочка (дефіс), тискачі, проміжок, главиця, капітеля, копірувалька, складовина, точкування, перецифрування сторінок, височінь літери, друкарницьке майно, світляр (фотограф,) шво* та ін. Із наведених найменувань в окрему групу можна віднести термінологічні одиниці *папірня, брошурувальня, оправня*, що об'єднані спільною семою 'місце, де щось виробляється'. Такі слова часто трапляються в словниках Інституту української наукової мови, їх вважають новотворами технічної термінології 20-х років, які мали народномовну основу, але творилися за запозиченою із західнослов'янських мов словотвірною моделлю.

Однак процес пошуку таких термінів не був легким. Аналізуючи перекладні термінологічні словники, які в ту пору переважали, натрапляємо на численні варіанти термінологічних одиниць досліджуваної підсистеми. У лексикографічних працях 20-х рр. XX ст. спостерігаємо такі явища варіативності: *абзац – відступ (уступ), граверная мастерская – ритовня, гравірувальня, гравірувальна робітня; заплечик – плічко, заплечина; исправление – виправа, виправляння; калька – прозорівка, калька; контур – обрис, контур; метка – (по)значка, мітка; монотип – буквовивалька, монодрук тощо.*

Варто зауважити, що в окремих працях, зокрема в «Словнику технічної термінології», у лексикографічному описі з'являється вказівка на унормованість терміна, подана в дужках за допомогою скорочення (ТТ), яке означає, що термін затверджено Технічно-термінологічною комісією при департаменті освіти МНО.

Подекуди, як наприклад, у В. Фаворського «Словник механічної термінології. Ч. I. Силові: проєкт» (К., 1929), для кожного терміна подано синонімічні еквіваленти в українській мові із посиланням на джерела, із яких вони взяті. Із огляду на зазначене, період 20-х – початку 30-х років можемо вважати найбільш продуктивним і з погляду наукових підходів до систематизації різногалузевих терміносистем, і з погляду їх унормування.

Однак із 1933-го року почалося цілеспрямоване усунення з ужитку українських термінів і серед них – термінів видавничої справи: *вигин* (замінено на *згин*), *гніт* (замінено на *прес*), *перевіряння* (замінено на *перевірка*), *письмівка* (замінено на *курсив*), *скородруківний* (замінено на *скоропечатний*), *робітня* (замінено на *майстерня*), *папірня* (замінено на *паперова фабрика*). Вилучено не лише слова, а й знищено, за наказом Пленуму ЦК КПРС 1933-го року, понад три тисячі українських книжок. Унаслідок цього українську термінологію було максимально наближено до російської (Українська мова..., 2005).

Починаючи із середини 30-х років ХХ ст., формування української видавничої термінології відбувалося в напрямі зближення з російською видавничою термінологією. Вилучення з ужитку українських видавничих термінів започатковано випуском «Виробничого Термінологічного Бюлетеня» (К., 1935), у передмові до якого наголошено, що оскільки «творення української термінології було спрямоване на фальсифікацію української мови і водночас на відрив української мови від російської способом запровадження вигаданих слів, діалектизмів, застосування слів у іншому значенні замість слів спільних з словами в російській мові», усі термінологічні словники підлягають переробленню й виправленню (Виробничий..., 1935: 5). До «найбільше засмічених словників» автори видання зарахували саме «Словник Виробничої Термінології» (1931), виданий у Харківському видавництві «Радянська школа», зазначаючи, що Словник містить 40–50 відсотків слів (гнізд), які треба було «переробити і виправити», замінюючи інтернаціональними та іншомовними термінами. Саме так

терміни, які походять з живої української мови, замінено запозиченими, співзвучними з російськими: *коректура* (замість *коректа*), *пунктир* (замість *кранчак*, *точкування*), *набір* (замість *складовина*) та ін. У 50 – 70-х рр. XX ст. українська лексикографія ґрунтувалася на такому ж підході. «Короткий російсько-український словник поліграфічних і видавничих термінів» (1969) В. Бови і М. Доломіно є яскравою ілюстрацією таких тенденцій: *верстка* – *верстка*, *концевая полоса* – *кінцева полоса*, *листаж* – *листаж*, *набор* – *набір*, *пробел* – *пробіл*. Лише у 80-х роках XX ст. видавничо-поліграфічні терміни окремою підсистемою з'явилися на сторінках наукових, навчальних і періодичних видань (Медведь, 2013: 181–182).

Зауважмо, що наприкінці 80-х – у 90-ті роки XX ст. ситуація в історії української літературної мови кардинально змінюється. Українська мова набула статусу державної, розширилися сфери функціонування її літературного варіанта, що призвели до змін на всіх її рівнях. У лексичній системі зокрема, з одного боку, відбулося переміщення на периферію словникового складу української літературної мови значної кількості слів на позначення старої суспільно-політичної, економічної системи, з іншого, – «відновлення вживання тих слів, що були тенденційно вилучені з української мови та віднесені на периферію словникового складу з позначками *застаріле*, *діалектне*, *книжне*» (Муромцева, 2013: 65–66).

Наприкінці XX – на початку XXI ст., у період комп'ютеризації видавничо-поліграфічних процесів, відбувається розбудова видавничої термінології. Унаслідок переоснащення технічного видавництва і друкарських підприємств виникла значна кількість нових технічних понять і термінів, стрімко зростає кількість спеціальних термінів (*настільні редакційно-видавничі системи*, *оцифровані шрифти*, *процесор*, *сервер*, *сканер*, *твейджер*, *інтернет-видання*, *комп'ютерна коректура*, *факс* та ін.).

Упродовж цього часу видавничо-поліграфічна термінологія поповнилася, зокрема, й термінами зі сфери фінансів (*валютизація*, *венчурний*, *грант*, *диверсифікація*, *дотація*, *євро*, *кліринг*, *консорціум*, *ліміт*, *рамбусування*, *рефінансування*, *санація*, *спонсорування*, *тонізація*, *трансфер*, *чартист* та ін.); юриспруденції (*офшор*, *рейдерство*, *чартер* та ін.); економіки й бізнесу (*айстопер*, *антидемпінг*, *аудит*, *бізнес*, *бізнес-план*, *дилер*, *дотація*, *інвестиції*, *інвестування*, *інфляція*,

лізинг, логістика, маклер, макропоказник, макропрогноз, маркетинг, менеджмент, оренда, прайс-лист, проциклічний, рентабельність, рецесія, сертифікація, стагнація, співфінансування, тендер, холдинг та ін.). Із галузі мистецтва та реклами запозичено *бестселер, графіті, дизайн, дизайнер, кавер-версія, постер-трансформер, стікер, трилер, шелтокер* та ін. З хімічної галузі увійшли терміни, пов'язані з виробництвом та властивостями паперу, друкарських фарб, фотоматеріалів, лаків (*ламінування, трепінгування*, та ін.) (Лазановський, 2010; Нові слова..., 2008; Медведь, 2013). Варто зауважити, що терміни, залучені з інших терміносистем, подекуди зазнали звуження або переосмислення вихідного значення, тобто утворені лексико-семантичним способом.

Продуктування нових термінів відбувається також шляхом префіксації та суфіксації, тобто морфологічним способом (*вальцювання, відблиск, екранування, європеїзувати, желатинування, заставка, знежирення* та ін.). Варто відзначити, що характерною особливістю досліджуваної термінології є наявність греко-латинських афіксів *бі-, суб-, -ер* тощо, за допомогою яких утворюються назви: *біметалічний колір, бінар, сканер, субтрактивний синтез, тонер* та ін. Іншим надзвичайно продуктивним способом термінотворення в галузі видавничо-поліграфічної справи є складання основ: *авантитул, фарбовідбиток, фарбопрогін, фотоцинкографія, цинкографія, шмуцтитул, шовкографія, штрих-код* та ін. Аналіз таких одиниць також дає змогу виявити перевагу греко-латинських терміноелементів, що пов'язано з тенденцією до інтернаціоналізації наукових знань, характерною для сучасного етапу розвитку науки і техніки. Найпоширенішими є компоненти греко-латинського походження *анти-, мікро-, міні-, супер-, фото-* та інші (*антиква, антисикативи, мікрографія, мікропроцесор, мініатюра, мінімізація, суперобкладинка, фотошаблон* тощо).

Найбільша кількість термінів досліджуваної галузі має складну структуру, тобто являє собою дво-, три- та чотирикомпонентні словосполучення: *авторський аркуш, акліматизація паперу, брошурувальні процеси, авторська друкарська форма, автотипний синтез кольору, боковини з опущеними фасками, брошурувально-палітурні потокові лінії, виведення текстової і графічної інформації, відносна площа растрових елементів* тощо. Наявні також структури з п'ятьма компонентами: *алфавітно-цифровий режим роботи видавничої системи,*

колірний обхват тріади друкарських фарб. Такі терміни-словосполучення виникли в результаті синтаксичного способу термінотворення.

На розбудові сучасної української видавничої термінології позитивно позначається стрімке збільшення кількості україномовних наукових праць, навчальних посібників, довідників з видавничої справи й поліграфії. Сприяють утвердженню видавничої термінології і збірники наукових праць, статей, а також фахова періодика. Опубліковано лексикографічні праці, що фіксують та впорядковують українські видавничі терміни («Українсько-російський та російсько-український словник-довідник з видавничої справи» Е. Огар (2002); «Поліграфія та видавнича справа: Російсько-український тлумачний словник» Б. Дурняка, О. Мельникова, О. Васишин, О. Дячка (2002); «Словник сучасних поліграфічних термінів: книга редактора» В. Шпака (2019); «Лексика комп'ютерних редакційно-видавничих систем. Англо-український словник» (2000) та «Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої і комп'ютерної термінології» (2006) В. Шевченко; «Англо-українсько-російський словник з інформатики, програмування, обчислювальної техніки» (1995) уклад. А. Бартків; «Англо-українсько-російський словник з інформатики та обчислювальної техніки» (1991) та (1995) автор О. Косса; «Російсько-український словник-довідник з інженерної графіки, дизайну та архітектури» (2001) Є. Антоновича та ін.; «Російсько-український словник найбільш вживаних поліграфічних термінів» (1989), автори В. Буртник, О. Павлова, Т. Стратійчук; «Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи» (2006) за колективним авторством П. Таланчука, С.Я. Яреми, Ю. Коровайченко, С.М. Яреми, В. Моргунюка; «Словник-довідник основних видавничих термінів: для практики наукових установ» (2009) упорядник А. Радченко; «Енциклопедія для видавця та журналіста» (2010), автори Ю. Бондар, М. Головатий, М. Сенченко). Потреба у створенні таких словників зумовлена, з одного боку, неухильним розвитком і вдосконаленням самих об'єктів термінотворення – виникненням та впровадженням нових способів друку, підготовки та обробки друкарської продукції, всеохопною комп'ютеризацією технологічних процесів, а з другого – наявністю в обігу численних термінів, які вже застаріли, або змінили свій первісний зміст.

Серед причин необхідності впорядкування понятійного апарату галузі можна назвати і вплив на термінологічну систему поліграфії суміжних наук і галузевих знань. Укладачі словників намагаються відновити активне вживання призабутих українських термінів, повертаючи їх у професійний обіг: *береги сторінки видання, верстання в облямування текстом, одностомове видання, складання* та інші. Українська видавнича термінологія в науковому й виробничо-технічному мовному просторі поступово повертає собі позиції, що були втрачені в другій половині ХХ ст. (Огар, 2002; Перхач, 1997).

За спостереженнями дослідників, українська видавнича термінологія, уживана в текстах сучасної фахової наукової, навчальної й довідкової літератури, відображає зміни, яких зазнала видавничо-поліграфічна галузь на зламі століть: зумовлені реорганізацією видавничо-поліграфічного процесу та його окремих стадій; переорієнтацією видавничої справи на ринкові механізми функціонування; перерозподілом унаслідок динамічної комп'ютеризації основних технологічних операцій між видавничою та поліграфічною сферами; появою видавничих продуктів із видозміненими типологічними ознаками.

Аналізуючи норми вживання видавничо-поліграфічних термінів та їхні граматичні й орфографічні особливості в галузевих тлумачних та орфографічних словниках, а також їхню стабільність використання у фаховій літературі, текстах періодичних видань, дослідники (зокрема М. Медведь) стверджують, що введення нових і відновлення давніх українських термінів та визначень набуло поширення саме наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть.

Досліджуючи новаторчий аспект сучасного стану розвитку української видавничо-поліграфічної термінології, М. Медведь виділяє основні етапи, які спричинили динамічне оновлення фахової термінології: 1 етап – кінець ХІХ – початок ХХ ст.: розгалуження терміносистеми «друкарство» на дві самостійні терміносистеми «поліграфія» та «видавнича справа», ядровим шаром яких залишилися традиційні терміни з часу винайдення книгодрукування; 2 етап – кінець ХХ ст.: модернізація технологічних процесів унаслідок переоснащення видавництв та поліграфічних підприємств, викликана прогресом техніки і технологій, підвищеними вимогами до якості видавничої, друкувальної та пакувальної продукції; 3 етап – початок

XXI ст.: об'єднання терміносистеми «поліграфія» та «видавнича справа» у терміносистему «видавничо-поліграфічне виробництво» унаслідок комп'ютеризації видавничих та поліграфічних процесів та поповнення корпусу видавничих та поліграфічних термінів потужними ін'єкціями в українську мову англізмів. Основними причинами динамічного оновлення видавничо-друкарської термінології, спільними для кожного періоду, М. Медведь визначає науково-технічний розвиток галузі, модернізацію технології видавничого процесу та ін'єкції лексичних запозичень (Медведь, 2019: 74).

Оскільки у своєму дослідженні розглядаємо процес формування термінології видавничої справи і поліграфії впродовж XX – поч. XXI ст., вважаємо за доцільне виокремити такі основні етапи становлення термінології як системи зазначеної галузі під дією екстралінгвістичних чинників: 1 етап – початок XX ст. – 30-ті рр. (формування термінології на власнемовній основі); 2 етап – друга половина 30-х – 70-ті рр. (зближення з російською видавничою термінологією); 3 етап – 80-ті – 90-ті рр. (розбудова та поповнення видавничо-поліграфічної термінології різногалузевими термінами); 4 етап – початок XXI ст. (динамічне оновлення видавничо-поліграфічної термінології).

Сучасну українську видавничу термінологію характеризує зовнішньосистемна (загальнонавч. *вікно, коридор*), міжсистемна (математ. *інтерполяція*, архіт. *капітель*, комп'ют. *редактор*) та внутрішньосистемна (*абзац, боковик, хвіст*) полісемія. З огляду на вимогу однозначності терміна в межах окремої терміносистеми особливо важливо уникати останнього з перелічених видів – полісемії всередині самої видавничої термінології.

За кількістю значень помітно переважають двозначні видавничі терміни (*автограф, авторський примірник, автотипія, алігат, аркуш, асюре, ваката, верстання (верстка), видання, геліографюра, гравюра, гранка, декель, дублення, зернистість, колофон, копіювально-розмножувальна машина, копіювання, ксилографія, літера, літографія, марзан, накидка, наклад, натиск, основа, пергамент, приведення, редактор, роздрук, світлочутливість, складання, смуга набору, стопа, термографія, тигель, торшонування, фарбовідбиток, фарбопрогін, фоліо, цинкографія та ін.*), значно менше прикладів функціонування в українській видавничій термінології три- і чотиризначних термінів (*автор, графіка, заголовок, клапан, конструкція палітурних кришок,*

перекос, пробільний елемент, проявник та ін.). В аналізованій терміносистемі домінують полісемічні однослівні одиниці, оскільки значення окремого терміна-словосполучення уточнює кожен із його компонентів. Полісемія видавничих термінів найчастіше спричинена розвитком понять на основі метонімічних та метафоричних перенесень (*біг, вічко, золотий перетин, квадрат, комета, коректура, корінець, коридор, кришка, мідна сорочка, монтаж, оформлення, пиління паперу, пиління фарби, півні, підвал, поля, скління фарб, смуга, спинка, спуск, старіння паперу, стереотип, тверда копія, теплі кольори, травлення, трафік, фіксація, хвостик, холодні кольори та ін.*) (Словник..., 2019). Найважливішим завданням унормування української видавничої термінології на сучасному етапі є чітке розмежування значень полісемічних терміноодиниць усередині терміносистеми за допомогою використання різних дериваційних моделей української мови, що допоможе усунути неоднозначність термінів.

Поширеною в українській видавничій термінології є синонімія. Як відзначають мовознавці, різні типи видавничих термінів-синонімів не лише побутують у сфері усного мовлення, але й закріплені у сфері фіксації – у галузевих термінологічних словниках і стандартах. Найбільше абсолютних синонімів, що представлені парами, у яких один термін питомий, а другий – чужомовного походження: *авантитул – вихідний аркуш; антисикативи – сповільнювачі (висихання фарби); апрош – міжслівний пропуск; блиск – глянець; буквиця – ініціал; виокремлення – акцентація; глоса – ліхтарик; дигітайзер – цифровий перетворювач; екслібрис – книжковий знак; іміджсетер – вивідний пристрій; інтерліньяж – міжрядковий пропуск; контриштамп – матриця; наклад – тираж; примірник – екземпляр; шмуцтитул – додатковий титул та ін.* (Словник..., 2019). Таким чином, можемо спостерігати прояви глобалізаційних процесів, що виводять на перше місце у світовій комунікації мову англійську. Менше синонімічних об'єднань з двох або більше запозичень (абреже (фр.) – екстензо (лат.)) чи власне українських лексем (*прогалина – проміжок*). Поширені в українській видавничій термінології й терміни-варіанти – синоніми, що позначають тотожні поняття (*бінар – бінарний колір; блінт – блінтове тиснення; виворіт – виворітний друк; конгрес – конгресне тиснення та ін.*), поняття, утворені за допомогою різних афіксів (*коректура – коректування*) (Словник..., 2019). Забезпечуючи

унормування й стандартизацію термінів, важливо зважати на чинник усталеності терміна в українській видавничій термінології, адже підвищена активність у термінотворенні, що спостерігається наприкінці XX – на початку XXI ст., призводить до неправомірного введення в ужиток синонімів до вже усталених термінів: *вал-наїзник – мостовий вал; колонтитул – сигнальні слова; курсивний шрифт – писаний шрифт* та ін. Варто надавати перевагу українським термінам, а не чужомовним запозиченням, а також особливу увагу звертати на відповідність термінів нормам сучасної української літературної мови. Водночас не слід поспішати зі стандартизацією одного терміна із низки синонімічних, оскільки це питання найкраще вирішують реальна мовленнєва практика й час (*комп'ютерна графіка – машинна графіка; комп'ютерні шрифти – цифрові шрифти – дигітальні шрифти; літерний друкуючий пристрій – знакодруючий пристрій; нахльостування контурів – перекриття контурів* та ін.) (Словник..., 2019).

Не заперечуючи доцільності на сучасному етапі розвитку української термінології подання в довідкових виданнях варіантності одиниць, на думку О. О. Тараненка, слід водночас брати до уваги, що: а) це має бути не правило, а виняток (тільки щодо тих одиниць, до яких в українській мові справді є свої, питоміші синоніми або які виразно виявляють ознаки «чужорідності»); б) це має бути не механічний набір варіантів, зокрема взятий із словників кінця XIX – першої третини XX ст., а відбиття свідомої позиції автора (з обов'язковими і зрозумілими семантичними та стилістичними ремарками); в) у разі, коли прийнятних варіантів є, на думку автора, більше, ніж два, решту варто подати в окремому, довідковому відділі словникової статті (Тараненко, 2007: 30).

Лінгвістичні процеси, що відбуваються у видавничо-поліграфічній термінології: утворення багатокомпонентних термінологічних сполучень, різнотипних скорочених форм, явища синонімії, полісемії, інтернаціоналізації – мають не тільки внутрішню основу, а й екстралінгвальну зумовленість. Аналізуючи вживання видавничо-поліграфічних термінів в галузевих глумачних та орфографічних словниках, їх використання у фаховій літературі, текстах періодичних видань, М. Медведь стверджує, що найактивнішою у цьому процесі є трансформація визначень термінів, пов'язаних зі зміною технологій, адже «активність процесу детермінологізації спричинює

швидке поповнення видавничо-поліграфічної терміносистеми ззовні, а модернізація технологічного процесу випереджає модернізацію спеціальної підмови, що призводить до деструктивних явищ у мові» (Медведь, 2013).

Висновки

Аналіз термінології видавничо-поліграфічної справи демонструє її неоднорідний характер. Видавничо-поліграфічна термінологія є на сьогодні складною сукупністю різногалузевих термінів, репрезентованих відповідними одиницями, та відображає зміни в організації видавничо-поліграфічного процесу і його окремих стадій, переорієнтацію видавничої справи на ринкові механізми функціонування, перерозподіл основних технологічних операцій між видавничою та поліграфічною сферою внаслідок динамічної комп'ютеризації галузі.

У процесі формування термінології видавничої справи і поліграфії впродовж ХХ – поч. ХІ ст. виокремлено чотири основні етапи становлення термінології як системи зазначеної галузі під дією екстралінгвальних чинників: I етап – початок ХХ ст. – 30-ті рр. (формування термінології на власнемовній основі); II етап – друга половина 30-х – 70-ті рр. (зближення з російською видавничою термінологією), III етап – 80-ті – 90-ті рр. (розбудова та поповнення видавничо-поліграфічної термінології різногалузевими термінами); IV етап – початок ХХІ ст. (динамічне оновлення видавничо-поліграфічної термінології). З'ясовано, що спеціальні назви, залучені з інших наукових і технічних галузей, у сфері видавничої справи і поліграфії дістали нове термінологічне значення внаслідок зовнішньосистемної, міжсистемної та внутрішньосистемної полісемії.

Отже, вважаємо, що дослідження й опис особливостей формування та функціонування термінологічного корпусу лексики видавничо-поліграфічної галузі, що сформувалася внаслідок поступового урізноманітнення напрямів пізнання, розширення галузей застосування знань, значного вдосконалення технічної сфери діяльності людства, сприятиме її ефективному використанню в сучасних професійних комунікативних процесах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Виробничий Термінологічний Бюлетень «Викорінити націоналізм у виробничій термінології»*. (1935). Київ: Видавництво ВУАН. Узято з <http://eudusa.org/>

NTShOnline/29.pdf. 2. **Дурняк**, Б. В. та ін. (2002). *Поліграфія та видавнича справа: російсько-український тлумачний словник*. Львів: Афіша. 3. **Кочан**, І. (2010). *Словники Івана Шелудька: погляд з позицій XXI століття*. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 676, 102–106. 4. **Лазановський**, П. П. (2010). *Організація та економіка видавничої справи: навчально-методичний посібник*. Львів: «Магнолія 2006». 5. **Матеріали до української термінології та номенклатури**. Т. XV: *Словник механічної термінології*. Ч. 1: Силові: (проект). (1929). Центральна наукова бібліотека 1) Ви 6405/15; 2) Д.ХХІV. 64/1. Київ: ДВУ. 6. **Медведь**, М. М. (2019). Витоки видавничо-поліграфічної термінології та вплив інноваційних змін видавничо-поліграфічного виробництва на розвиток терміносистеми. *Науковий вісник Ужгородського університету*, 1 (41), 71–76. <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua/issue/view/11128>. 7. **Медведь**, М. М. (2013). Неотермінологічна взаємодія видавничо-поліграфічної галузі та суміжних з нею галузей науки і техніки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*, 18, 181–186. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsrui/handle/lib/1493>. 8. **Муромцева**, О. Г. (2002). Тенденції розвитку словникового складу української літературної мови (кінець 80-х – 90-ті рр.). У *Доповіді та повідомлення IV Міжнародного конгресу Україністів* (с. 22–25). Київ: Пульсари. 9. **Наконечна**, Г. (1999). *Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення*. Львів: Кальварія. 10. **Нові слова та значення**. (2008). Київ: Довіра. 11. **Огар**, Е. (2000). Вправне вживання термінів. *Українська мова та література*, 20, 12–14. 12. **Огар**, Е. І. (1996). *Українська друкарська термінологія: формування та функціонування*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: НАН України; Ін-т української мови. 13. **Огар**, Е. (2002). *Українсько-російський та російсько-український словник-довідник з видавничої справи*. Львів: Палітра друку. 14. **Перхач**, В., & Кінаш, Б. (1997). *Російсько-український науково-технічний словник*. Львів: Палітра друку. 15. **Піддубняк**, В. Г. (2005). *Словник журналіста і видавця*. Херсон: ХМД. 16. **Процик**, М. (2004a). Українські видавничі терміни у словниках 20–30-х років ХХ ст. *Вісник Львівського університету*, 34 (1), 486–491. 17. **Процик**, М. Р. (2006). Сучасна українська видавнича термінологія. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: НАН України; Ін-т української мови. 18. **Процик**, М. Р. (2004b). Українська видавнича термінологія у 30-х роках ХХ століття. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*, 503, 159–162. 19. **Словник сучасних поліграфічних термінів: книга редактора**. (2019). Київ: ДП «Експрес-об’ява». 20. **Тараненко**, О. (2007). Нормативні тенденції в сучасній українській мові і явище варіантності. У *Українська термінологія і сучасність* (с. 25–37). Київ: КНЕУ. 21. **Тимошик**, М. С. (2003). *Історія видавничої справи*. Київ: Наша культура і наука. 22. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали* (2005). Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія». 23. **Український тлумачний словник видавничо-поліграфічної справи**. (2011). Київ: НТУУ “КПІ”.

REFERENCES

1. **Vyrobnychi Terminolohichni Biuletен** «Vykorinyty natsionalizm u vyrobnychii terminolohii» [Industrial Terminological Bulletin “Eradicate nationalism in industrial terminology”]. (1935). Kyiv: Vydavnytstvo VUAN. Retrieved from: <http://eudusa.org/NTShOnline/29.pdf>. 2. **Durniak**, B. V. та in. (2002). *Polihrafiia ta vydavnycha sprava:*

rosiisko-ukrainskyi tlumachnyi slovnyk [Polygraphy and publishing: Russian-Ukrainian explanatory dictionary]. Lviv: Afisha. 3. **Kochan**, I. (2010). Slovnyky Ivana Sheludka: pohliad z pozytsii XXI stolittia [Ivan Sheludko's dictionaries: a view from the perspective of the 21st century]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika» – Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 676, 102–106. 4. **Lazanovskiy**, P. P. (2010). *Orhanizatsiia ta ekonomika vydavnychoi spravy: navchalno-metodychnyi posibnyk [Organization and economics of publishing: educational and methodological manual]*. Lviv: «Mahnoliia 2006». 5. **Materiialy** do ukrainskoi terminolohii ta nomenklatury [Materials for Ukrainian terminology and nomenclature]. T. XV: *Slovnyk mekhanichnoi terminolohii [Dictionary of mechanical terminology]*. Ch. 1: Sylovni: (proiekt). (1929). Tsentralna naukova biblioteka 1) Vy 6405/15; 2) D. XXIV. 64/1. Kyiv: DVU. 6. **Medved**, M. M. (2019). Vytoky vydavnycho-polihrafichnoi terminolohii ta vplyv innovatsiinykh zmin vydavnycho-polihrafichnoho vyrobnytstva na rozvytok terminosystemy [The origins of publishing and printing terminology and the impact of innovative changes in publishing and printing production on the development of the term system]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 1 (41), 71–76. <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua/issue/view/11128>. 7. **Medved**, M. M. (2013). Neoterminolohichna vzaïemodiia vydavnycho-polihrafichnoi haluzi ta sumizhnykh z neiu haluzei nauky i tekhniky [Neoterminological interaction of the publishing and printing industry and related fields of science and technology]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho – Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University*, 18, 181–186. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1493>. 8. **Muromtseva**, O. H. (2002). Tendentsii rozvytku slovnykovoho skladu ukrainskoi literaturnoi movy (kinets 80-kh – 90-ti rr.) [Trends in the development of the vocabulary of the Ukrainian literary language (late 1980s – 1990s)]. In *Dopovidi ta povidomlennia IV Mizhnarodnoho konhresu Ukrainistiv – Reports and communications of the IV International Congress of Ukrainianists* (p. 22–25). Kyiv: Pulsary. 9. **Nakonechna**, H. (1999). *Ukrainska naukovo-tekhnichna terminolohiia. Istoriiia i sohoddennia [Ukrainian scientific and technical terminology. History and the present]*. Lviv: Kalvariia. 10. **Novi slova ta znachennia: slovnyk [New words and meanings: dictionary]. (2008). Kyiv: Dovira. 11. **Ohar**, E. (2000). Vpravne vzhывання terminiv [Skillful use of terms]. *Ukrainska mova ta literatura*, 20, 12–14. 12. **Ohar**, E. I. (1996). Ukrainska drukarska terminolohiia: formuvannia ta funktsionuvannia [Ukrainian typographic terminology: formation and functioning]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: NAN Ukrayiny; In-t ukrayinskoyi movy. 13. **Ohar**, E. (2002). *Ukrainsko-rosiiskiy ta rosiisko-ukrainskyi slovnyk-dovidnyk z vydavnychoi spravy [Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian dictionary-handbook for publishing]*. Lviv: Palitra druku. 14. **Perkhach**, V., & Kinash, B. (1997). *Rosiisko-ukrainskyi naukovo-tekhnichnyi slovnyk [Russian-Ukrainian scientific and technical dictionary]*. Lviv: Palitra druku. 15. **Piddubniak**, V. H. (2005). *Slovnyk zhurnalista i vydavtsia [Dictionary of journalist and publisher]*. Kherson: KhMD. 16. **Protsyk**, M. (2004a). Ukrainski vydavnychi terminy u slovnykakh 20–30-kh rokiv XX st. [Ukrainian publishing terms in dictionaries of the 20s and 30s of the 20th century]. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Lviv University Bulletin*, 34(1), 486–491. 17. **Protsyk**, M. R. (2006). Suchasna ukrainska vydavnycha terminolohiia [Modern Ukrainian publishing terminology]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: NAN Ukrayiny; In-t ukrayinskoyi movy. 18. **Protsyk**, M. R. (2004b).**

Ukrainska vydavnycha terminolohiia u 30-kh rokakh XX stolittia [Ukrainian publishing terminology in the 1930s of the 20th century]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"* – *Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 503, 159–162. 19. **Slovnyk suchasnykh polihrafichnykh terminiv: knyha redaktora** [Dictionary of modern printing terms: editor's book]. (2019). Kyiv: DP «Ekspres-obiava». 20. **Taranenko, O.** (2007). Normatyvni tendentsii v suchasni ukrainskii movi i yavyshe variantnosti [Normative trends in the modern Ukrainian language and the phenomenon of variation]. In *Ukrainska terminolohiia i suchasnist – Ukrainian terminology and modernity* (pp. 25–37). Kyiv: KNEU. 21. **Tymoshyk, M. S.** (2003). *Istoriia vydavnychoi spravy* [History of publishing]. Kyiv: Nasha kultura i nauka. 22. **Ukrainska mova u XX storichchi: istoriia linhvotsydu. Dokumenty i materialy** [The Ukrainian language in the 20th century: the history of linguicide. Documents and materials]. (2005). Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». 23. **Ukrainskyi tlumachnyi slovnyk vydavnycho-polihrafichnoi spravy** [Ukrainian explanatory dictionary of publishing and printing business]. (2011). Kyiv: NTUU "KPI".

Черемська Ольга Степанівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та історії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, просп. Науки, 9-А, м. Харків, 61166, Україна

E-mail: olha.cheremska@hneu.net

orcid.org/0000-0002-3360-8421

Olga Cheremska – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology and History, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. 61166, 9A Nauka Ave., Kharkiv, Ukraine.

Ходарева Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та історії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця; просп. Науки, 9А, м. Харків, 61166, Україна

E-mail: iryna.khodarieva@hneu.net

orcid.org/0000-0002-6280-3429

Iryna Khodarieva – Candidate of Philological Sciences (PhD), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology and History, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; 9A Nauka Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine

Стаття надійшла до редакції 28 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Черемська О. С., Ходарева І. М. Етапи формування термінології видавничо-поліграфічної справи (XX – поч. XXI ст.). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 107–123. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.10>

APA: Черемська, О. С., Ходарева, І. М. (2024). Етапи формування термінології видавничо-поліграфічної справи (XX – поч. XXI ст.). *Лінгвістичні дослідження*, 61, 107–123. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.10>

ЛІНГВОАКСІОЛОГІЯ. ЛІНГВОКОГНІТОЛОГІЯ. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 821.161.2

О. О. Гнатишева

РОСЛИННІ СИМВОЛЕМИ ЯК ВЕРБАЛІЗАТОРИ ОЦІНКИ В СУЧАСНІЙ АМАТОРСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ВОЄННОГО ЧАСУ

У статті здійснено лінгвоаксіологійний аналіз використання типових для української лінгвокультури фольклорних символем-рослин у віршах на воєнну тематику українських поетів-аматорів. Розглянуто традиційні значення фольклорних квіткових символів, порівняно їх із тими, які використовуються у поезії воєнної доби. Проаналізовано позитивні та негативні конотації, що виражені за допомогою певних рослинних символем, продемонстровано їх роль для вербалізації оцінки. Приділено увагу інтертекстуальності в сучасних віршах, відсилкам до відомих літературних творів, що також містять у собі рослинні символи.

Ключові слова: лінгвоаксіологічний аналіз, символием-рослини, квіткові символи, поети-аматори, поезія воєнної доби, конотація, оцінка.

Hnatysheva O. Plant symbols as verbalizers of evaluation in modern amateur wartime poetry. *The relevance of this article lies in the study of the current turning point for Ukrainian mentality in the aspect of the linguistic axiological approach to text analysis. Folk symbols and their evaluative meanings not only demonstrate the connection of the author - the bearer of culture - with his heritage, but also personify and emphasize the ideals of past generations of the Ukrainian people, which are again under threat of extinction.*

The aim of this research is to carry out a linguistic axiological analysis of the use of folklore symbols typical for Ukrainian linguistic poetic culture which could be observed in modern wartime poems by Ukrainian amateur poets.

The main tasks are to analyze the usage of such floral symbols as viburnum, marigold, mallow, cherry and aspen in modern poetry as the ways to express evaluation and to compare their meanings with the traditional folk ones. The main methods of this research are axiological and contextual-interpretive methods, as well as the method of cultural-historical analysis.

The results show that in modern poetry by amateur authors we come across a great variety of symbols related to plants, which are the components of both negative and positive evaluation expressions. Most of them have not changed their traditional

meanings (mallow as a symbol of blood and death, viburnum as hope for a bright future), but there are also certain author's interpretations. It is also possible to change the meaning according to the context for some of the symbols (e. g. marigold as a symbol of home or the victims of war). There are also intertextual connections with folk songs and some other famous poems by Ukrainian writers.

In conclusion, we can say that it is planned to continue the analysis of evaluative language units in the poetic works of the modern wartime; in particular, to deal with the other symbols that are typical for the Ukrainian folklore tradition.

Keywords: *linguistic axiological analysis, plant symbols, flower symbols, amateur poets, wartime poetry*

Вступ

Сучасні політичні події змусили багатьох українців, які раніше не замислювалися над своєю національною ідентичністю, заглибитись у її вивчення, щоб знайти зв'язок із минулим та відповісти на нагальні проблеми сьогодення. Відбувається це, зокрема, завдяки пошуку натхнення в традиційній народній культурі, шляхом осмислення та використання типових для неї символів у різного роду творчості: від створення одягу та предметів побуту до музики та літератури.

Народні символи не тільки демонструють зв'язок автора – носія культури – зі своєю спадщиною, але й уособлюють та відроджують ідеали українського народу, які знову перебувають під загрозою винищення. Звісно, поетам-аматорам не завжди вдається донести їх глибину через недосконалість обраної форми. Однак ми можемо розглядати такі твори як своєрідну спробу зберегти й глибше осмислити ці ідеали для передачі наступним поколінням як моральний компас – і саме тому вони варті уваги.

Рослинні символи є невід'ємною та дуже важливою частиною української фольклорної традиції. Вони тісно пов'язані з народними звичаями та обрядами, що супроводжують людину все її життя. Дослідження та систематизацію рослинної символіки в поезії здійснювали ще О. Потебня та М. Костомаров. Серед сучасних фундаментальних праць, мета яких – з'ясувати походження та значення основних фольклорних символів, – монографія М. Дмитренка «Символи українського фольклору» (Дмитренко, 2011), а також спеціалізовані тлумачні словники: «Енциклопедичний словник символів культури України» (ЕСС, 2015) та «Знаки української етнокультури» В. Жайворонка (Жайворонек, 2006).

Різні аспекти мови творів сучасної воєнної доби перебувають у фокусі наукової уваги такі дослідники, як В. Калініченко, О. Колосова, Є. Пересада, Н. Піддубна, М. Стецик, Г. Сюта, С. Фіялка та інші. Поняття *символ* та *фольклорний символ* розглядаються в працях М. Дмитренка, Г. Кузенко, О. Маленко та ін., а проблемам категорії оцінки присвячені роботи таких науковців, як С. Бузько, Т. Космеда, Н. Карпенко, Л. Лисиченко, О. Халіман, Т. Яковлева та ін.

Утім, досі ніхто з дослідників детального не проаналізував народні, зокрема фольклорні, символи у воєнній поезії сучасності, що виступають як маркери оцінності, а тому ця тема потребує подальшого опрацювання, що й зумовлює актуальність дослідження.

Мета цієї статті – здійснити лінгвоаксіологійний аналіз використання типових для української лінгвокультури фольклорних символів у віршах на воєнну тематику українських поетів-аматорів. Для реалізації окресленої мети треба вирішити такі завдання: 1) виявити типи рослинних символів, які найчастіше трапляються в цій поезії; 2) проаналізувати їхнє семантичне наповнення в поетичних текстах; 3) з'ясувати, як саме реалізується їх оцінний потенціал у поезії.

Фактичним матеріалом дослідження стала поезія авторів-аматорів, що викладена у вільному доступі в мережі Інтернет, зокрема на сайті «Поезія Вільних», створеного Міністерством культури України.

Методи дослідження

Основними методами цього дослідження є аксіологічний та контекстуально-інтерпретаційний, а також метод культурно-історичного аналізу.

Виклад основного матеріалу

У цій статті здійснюємо спробу розглянути сучасну поезію авторів-аматорів, зокрема вербалізацію світосприйняття українців, які переживають сучасні бойові дії, крізь призму лінгвоаксіології – сфери лінгвістичних досліджень, скерованої на вивчення оцінки й оцінних категорій, вербалізованих чи граматикалізованих у мові (Ковтун, 2021: 274). Головна мета лінгвоаксіології – показати, як аксіологічна картина світу формується за допомогою лінгвальних засобів (Єдер: 35).

Символ, який є універсальним, тобто загальнолюдським феноменом культури, нерідко виражається саме на рівні національної свідомості (ЕСС, 2015: 739). У філософії символ розглядається як знак,

необхідний для надання ідеям тієї форми, яку можна досягнути за допомогою людських органів чуття (зорових або, що рідше, звукових) (Куліш, 2015: 106). Згідно зі С. Єрмоленко, символ є «словом, що має усталені асоціативні зв'язки з відповідним поняттям» (Єрмоленко, 2001: 153). Символи використовуються, щоб стати тригером для різних соціальних реакцій серед спільноти носіїв певної культури, адже символ набуває значення винятково в контексті культури й може динамічно змінюватись у певних проміжках часу (Пашкова, 2020: 36). Залежно від значення символу поділяють на універсальні, специфічні, випадкові, первісні, архетипні, міфологічні, колективні, індивідуальні, релігійні, національні тощо (Дмитренко, 2015: 22). Один символ може належати одночасно до декількох із наведених груп. У процесі мовлення символи можна використовувати як спеціально, так і несвідомо.

Рядки поезій, представлених у дослідженні, вивчаємо з погляду їхнього аксіологічного потенціалу, заґрунтованого на конотації – додатковому, супутньому емоційно-експресивному значенні мовної одиниці, що має зв'язок з описовим значенням, доповнюючи його (Зайченко, 2019: 84). Наявні в тексті конотації можуть бути наділені позитивною або негативною оцінністю залежно від того, що вкладає в них автор і як це впливає на формування контексту.

Рослинний та квітковий символізм, який є типовим для українського фольклору, часто використовують і сучасні поети-аматори. Ці символи, як правило, пов'язані з назвами квітів або рослин, що ростуть на українській землі, а саме: *калина, чорнобривець, мальва, вишня, осика* та ін.

Калина – традиційний у фольклорі символ сонця, неперервності роду, чистоти, козацтва та української нації (ЕСС, 2015: 326). Як і верба, калина є одним із центральних рослинних символів, пов'язаних з Україною: паралелізм *Україна – калина* з давніх часів відображений у піснях та прислів'ях. Яскравий приклад цього – стрілецька пісня «Ой у лузі червона калина», яка набула нової хвилі популярності після виконання її Андрієм Хливиюком у лютому 2022 року, а також прислів'я «*Без верби та калини нема України*». В аматорській поезії, як правило, калина має два основних значення, що пов'язані із позитивною оцінністю цього символу. Вона може бути пов'язана із героїзацією воїнів ЗСУ та демонструє їх відвагу й жагу до перемоги, порівн.: *Що незламна калина – червоніє, не гнеться, / Героями українськими рашист*

поперхнеться (М. Лебідь); Там, де **калина** червоніє / ... Де ворогу шепочуть ниви: «Межу заступили і ти – мрець!» (А. Куницька). Крім того, калина демонструє віру українського народу в краще майбутнє, що буде сповнене процвітанням так само, як і кущі калини навесні вкриваються рясним цвітом, порівн.: *І відійде війна у небуття. / І знову розцвіте **калина** в лузі, / Верба спіймає сонце у воді* (Н. Бровченко). Прикметник *калиновий*, що має позитивну конотацію, асоціюється із милозвучністю та красою української мови, порівн.: *Вони випалювали мову / Вогнем репресій і мечем. / Та проростала **калинова** / І була сонячним ключем* (Л. Міщенко).

Символема *чорнобривці* в лінгвокультурі означає сонячне сяйво та перемогу життя над смертю; саме чорнобривці у фольклорі засівають матер'ю-берегиню (ЕСС, 2015: 876). У сучасній військовій поезії чорнобривці мають як негативні, так і позитивні конотації. Наприклад, вони символізують нескореність українського народу перед ворогом, його прагнення до кращого майбутнього, порівн.: *Мама сіяла квіти... / Старий вузлик. А в ньому – **чорнобривці** і мак. / Край свого попелища, у селі вицент розбитім* (Л. Міщенко), витривалість воїнів ЗСУ, порівн.: *І **чорнобривці** – сонця квіти, / Стоятимуть, як моноліт...* (В. Павленко), або можуть символізувати рідній дім та його затишок, порівн.: *А **чорнобривці**, мов птахи строкати, / І мальви, намальовані немов... / Сакральні обереги біля хати* (О. Гальченко). Негативне значення цього символу пов'язане із тугою за тими, хто загинув на полі бою, порівн.: ***Чорнобривці** цвітуть біля хати, / А того, хто посіяв, нема...; Лечу до Бога, але дім наш бачу, / Тебе і **чорнобривці** в квітнику* (М. Савка).

Для українців мальва – це символ любові до Батьківщини та крові, що була пролита за її незалежність (ЕСС, 2015: 476). Переважно ця символема є негативно конотованою, бо вона демонструє жертви та людські страждання, порівн.: *Ось край дороги **мальва** проросла / Із сліз і крові, вся покрита горем. / Пропахла димом **мальва** розцвіла, / Тремтить слізьми, несамовитим болем* (Н. Шевель). Однак «кривавий» символізм цієї квітки може нести позитивну оцінність, якщо вона є символом палких сердець воїнів, що захищають рідну землю, порівн.: *За обрій кличе в бій сурмач... / Багряна **мальва** жарко в'ється...* (Ю. Папуша).

Традиційним для українців символом рідної землі є також вишня (ЕСС, 2015: 117). У народнопісенній творчості вишневий сад

використовується як поетичне тло для опису краси природи рідного краю (одна з найпопулярніших таких пісень «Ой у вишневому саду там соловейко щебетав»). У вживанні цього символу є й певна інтертекстуальність, перегукування з поезією Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати», яка описує тихий вечір у сільській місцевості. Основна функція цього символу в аматорській поезії – викликати асоціації з домашнім затишком, а отже, нести позитивну конотацію. Ті ж самі конотації демонструє й прикметник *вишневий*, порівн.: *Чорні плями з'явилися на мапі / Там, де квітли вишневі сади* (В. Павленко); *Не для війни сади цвітуть вишневі* (О. Васковська). У поетичних творах також представлена пряма аналогія *вишневий сад* – рідний дім, порівн.: *Додому вЕрнеться синочок, / знов у вишневий наш садочок – / зустрічай, мамо рідна – живий* (С. Пузіна); *Як скитальці вже третю весну... / Часто сниться білесенька хата. / Рій бджілок у вишневім саду* (Н. Башинська).

Негативно конотовані символами-флороніми вживають для експлікації емоції страху, порівнюючи людину, що тремтить, із тріпотінням листя, порівн.: *Тремтить, немов листок осики, / Серденько в грудях. І пече...* (Софія); *Перемога вже йде, перемога – за нами. / Вона десь уже близько, з журавлями летить. / Це знає вже й ворог, як осика тремтить* (В. Чуркіна). Осика є апокрифічним біблійним символом зради: за легендою, вона була деревом, на якому повісився Іуда – саме із цим і пов'язане її тремтіння (Жайворонок, 2006: 422), тому негативні конотації цієї символами закладені у свідомість українців.

У поезії воєнного часу негативною конотацією позначена й лексема-гіперонім *квітка*, що, з одного боку, імовірно, пов'язана з назвами військового озброєння на кшталт «Піон», «Гвоздика», що несуть смерть українцям, з другого боку, зумовлене зовнішнім виглядом розірваних снарядів, тобто лексема *квітка* набуває метафоричного значення «снаряд», порівн.: *З неба летіли квіти – / Сірі, сталеві квіти. / Гострими пелюстками / Рвали густе повітря* (М. Бекузаров).

Лексеми *заквітчаний, вквітчаний, квітучий*, що входять до лексико-семантичного поля «Квіти», формують позитивну оцінку концепту «Батьківщина», показуючи її як квітуче місце, порівн.: *Який же ти красивий, мій солдате, / Як українська вквітчана земля!* (Мальва). Автори часто персоніфікують Україну, зображаючи її в образі дівчини чи жінки, яка вбрана у квітковий вінок, порівн.: *Стояла Діва*

ясночоло / ... В стрічках, в **заквітчанім** вінку (М. Стасюк); Йде волошковим полем / нескорена Жінка, / хоч і бита недолею, / вся у мальвах й барвінку... / Україно рідненька, / берегине **заквітчана** (В. Пошкурлат).

Висновки

Сучасні твори авторів-аматорів воєнної доби містять різноманітні рослинні символи з позитивною або негативною оцінністю. Більшість із них уживається в традиційних значеннях, типових для фольклору, проте трапляються й певні авторські інтерпретації. Проаналізовані символи-флороніми найчастіше входять до складу порівняльних комплексів, а похідні від них прикметники стають яскравими епітетами. Деякі із символами можуть виявляти амбівалентність у формуванні оцінного значення.

Перспективу дослідження становить подальший аналіз типових для української фольклорної традиції символів у поетичних творах сучасної воєнної доби, що сприятиме виявленню нових особливостей їхнього оцінного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Дмитренко, М.** (2015). Символ. Символіка. Фольклор. *Україна в етнокультурному вимірі століть*, 5, 21–33.
2. **Дмитренко, М.** (2011). *Символи українського фольклору*. Київ: УЦКД.
3. **Енциклопедичний словник символів культури України** (2015). (Коцур, В. П., & Потапенко, О. І., Куйбіда, В. В., Ред.). 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М. 4.
4. **Єдер, О.** *Лінгвоаксіологічні особливості сучасного українського телефіру: аналіз контенту телепрограм*. Узято з <http://liber.opu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/13763/1/34-40.pdf>.
5. **Єрмоленко, С. Я.** (2001). *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ: Либідь.
6. **Жайворонок, В. В.** (2006). *Знаки української етнокультури*. Київ: Довіра.
7. **Зайченко, Ю. О.** (2019). Конотація як лінгвістичне явище: дефініція, типологія, властивості та структура. *Science and Education a New Dimension. Philology*, 210, 81–85.
8. **Ковтун, О. В.** (2020). Проблематика лінгвоаксіології в західній дослідницькій традиції. *Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing".
9. **Куліш, Ю. О.** (2015). Поняття символу: символи в українській культурі. *Науковий вісник*, 45(II), 106–110.
10. **Пашкова, Н. І.** (2020). Еволюція співвідношення термінів знак і символ у загальній семіотиці, лінгвістиці та культурології. *Культура і сучасність*, 1, 32–38.
11. *Поезія Вільних*. Узято з <https://war-poetry.mkp.gov.ua>.
12. *Словотвір*. Узято з <https://slovotvir.org.ua/words>.

REFERENCES

1. **Dmytrenko, M.** (2015). Symvol. Symvolika. Folklor [Symbols. Symbolics. Folklore]. *Ukraine v etnokulturnomu vymiri stolit – Ukraine in the ethno-cultural dimension of the centuries*, 5, 21–33 [in Ukrainian].
2. **Dmytrenko, M.** (2011). *Symvolvy ukrainskoho*

- folkloru* [Symbols of Ukrainian folklore]. Kyiv: UTsKD. [in Ukrainian]. 3. **Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy** [Encyclopedic dictionary of Ukrainian cultural symbols] (2015). (Kotsur, V. P., & Potapenko, O. I., Kuibida, V. V., Red.) Korsun-Shevchenkovskyyi: FOP Havryshenko V. M. [in Ukrainian]. 4. **Yeder**, O. *Linhvoaksiolohichni osoblyvosti suchasnoho ukrainskoho telefiru: analiz kontentu teleprohram* [Linguistic features of modern Ukrainian television: analysis of the television programs content]. Retrieved from <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/13763/1/34-40.pdf> [in Ukrainian]. 5. **Yermolenko**, S. Ya. (2001). *Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv* [Ukrainian language. A brief explanatory dictionary of linguistic terms]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]. 6. **Zhavoronok**, V. V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury* [Signs of Ukrainian ethnoculture]. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian]. 7. **Zaychenko**, Yu. O. (2019) Konotatsiia yak linhvistyчне yavyshe: defynitsiia, typolohiia, vlastyvoli ta struktura [Connotation as a linguistic phenomenon: definition, typology, properties and structure]. *Science and Education a New Dimension. Philology – Science and Education a New Dimension. Philology*, 210, 81-85. [in Ukrainian]. 8. **Kovtun**, O. V. *Problematyka linhvoaksiolohii v zakhidnii doslidnytskii tradytsii* [Problems of linguoaxiology in the Western research tradition]. Retrieved from <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/96/2408/5184-1> [in Ukrainian]. 9. **Kulish**, Yu. O. (2015). Poniattia symbolu: symboly v ukrainskii kulturi [The concept of a symbol: symbols in Ukrainian culture]. *Naukovyi visnyk – Scientific Bulletin*, 45(II), 106–110 [in Ukrainian]. 10. **Pashkova**, N. I. (2020). Evoliutsiia spivvidnoshennia terminiv znak i symbol u zahalnyi semiotytsi, linhvistytsi ta kulturolohii [The evolution of the relationship between the terms sign and symbol in general semiotics, linguistics and cultural studies]. *Kultura i suchasnist – Culture and Modernity*, 1, 32–38 [in Ukrainian]. 11. **Poeziia Vilnykh** [Poetry of the Free]. Retrieved from <https://warpoetry.mkp.gov.ua> [in Ukrainian]. 12. **Slovotvir** [Wordbuilding]. Retrieved from <https://slovotvir.org.ua/words> [in Ukrainian].

Гнатишева Ольга Олександрівна – аспірант кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна

E-mail: taria.eihani@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0417-5460>

Olha Hnatysheva – PhD student of the Professor L. Lysychenko Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Гнатишева О. О. Рослинні символами як вербалізатори оцінки в сучасній аматорській поезії воєнного часу. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 124–131. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.11>

APA: Гнатишева, О. О. (2024). Рослинні символами як вербалізатори оцінки в сучасній аматорській поезії воєнного часу. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 124–131. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.11>

ОБРАЗ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: МОДЕЛІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ГЕРОЇКИ УКРАЇНЦІВ

Наукова студія виконана в аспекті теорії лінгвоаксіології із залученням функційно-прагматичної наукової парадигми. Презентовано мовний образ війни у фокусі моделювання її героїки, що зреалізовано на основі актуалізації системи лексико-семантичних неологізмів. Виокремлено кілька моделей: узагальнений образ героїчного українського народу, конкретні реальні та ірреальні образи агентів, міфологізовані номінації, назви, що утворені на оригінальних асоціаціях; героїзується також світ фауни і флори, реальні предмети довкілля, топонімні назви, що набули статусу символів. Виокремлено характерні образні засоби, що залучені для творення зазначених образів.

Ключові слова: лінгвоаксіологія, мовний образ війни, моделювання героїки, лексико-семантичні неологізми, образні засоби, топоніми, міфоніми, семантика, прагматика.

Kosmeda T. Image of the Russian-Ukrainian War: Models of Verbalization of War Heroism. *The scientific study is conducted within the framework of the theory of linguo-axiology with the actualization of the functional-pragmatic scientific paradigm. The description of the Russian-Ukrainian war involves presenting the image of war heroism, which consists of a series of models actualized by lexico-semantic neologisms. The following are distinguished: (1) the generalized image of the heroic Ukrainian people, which presents the verbalization of Ukrainians as subjects of war – defenders, protectors of the Motherland, ordinary citizens capable of daily feats; (2) specific real and unreal images of agents, which are specified by relevant social factors, primarily belonging to (a) profession (representatives of various peaceful professions or types of activity of people; representatives of military professions or types of activities belonging to specific branches of the armed forces), (b) nationality, (c) gender factor: referring to the heroization of women; and (3) mythologized images of agents, formed based on the actualization of (a) myths, including biblicisms, (b) associations with the heroes of Ukraine, representing its history, distant and recent past (heroes of the Maidans, the beginning of the Russian-Ukrainian war), (c) associations with positive images of literary heroes from Ukrainian and world literature. It characterizes (4) the specified image of the fauna and flora world; (5) the specified material image of the realities of war, and (6) its toponymic image (heroism of Ukrainian cities). As the collected material shows, productive models of verbalizing heroism include tropeization through the actualization of periphrasis, metaphor, and language play, with appositive constructions being actualized. The creation of images is based on the phenomenon of precedentiality. We note the emergence of proper*

names based on heroized images projected onto pragmatonyms and trademarks, though not always appropriately. In contrast, Ukrainian writers heroize the activities of the Ukrainian people, modelling their image in the titles of works about the war.

Keywords: *linguo-axiology, the linguistic image of war, modelling heroism, lexico-semantic neologisms, figurative means, toponyms, mythonyms, semantics, pragmatics.*

Лише героїчне підноситься над землею

(Донцов Д. Щастя..., 2022: 66)

Вступ

Війна як соціолінгвістичний мегачинник системно й масштабно віддзеркалюється в мові, поступово моделюється її образ, фіксуються аксіологічно марковані смисли, панорамно вербалізуючи цілу гаму думок, інтенцій, емоцій та почуттів. Термін *образ війни* інтерпретують як «інтегроване уявлення людини чи групи людей про війну, що охоплює характерні елементи-символи для відображення найбільш значущих для людини і дуже емоційно забарвлених предметів, подій, вражень» (Васютинський, 2022: 15). Однак наголосімо, що «перевага» надається презентації образу ворожого, омовленню негативної оцінки, оскільки «актуальною ідеологемою в українському публічному просторі стало екзистенційне заперечення ворога» (Ажнюк, 2024: 4). До того ж, за ключовими постулатами лінгвоаксіології та психолінгвістики для людської психіки характерно приділяти більше уваги негативним явищам, ніж позитивним, відповідно омовлюючи їх, оскільки позитивне переважно трактується як нормативне, тому воно й не привертає такої уваги (див.: Космеда, 2000). Ця наукова студія виконана у фокусі *теорії лінгвоаксіології* й на ґрунті методологічних засад *функційно-прагматичної парадигми знань*.

Про мову війни сьогодні написано чимало, зокрема це солідне монографічне дослідження «Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика» (2024), у якому більшу увагу сфокусовано на омовленні образу ворога, розглядається питання мовної політики, що зреалізовується під час війни, характеризується воєнний дискурс загалом. Водночас героїка російсько-української війни презентована менше. Частіше дескрипція проектується на концептуальну опозицію *захисник – ворог*: такий дослідницький ракурс актуалізовано ще до початку повномасштабної російсько-української війни,

що почалася 24 лютого 2022 р., напр., у наукових розвідках Т. Вільчинської «Вербалізація бінарної концептуальної опозиції «захисник – ворог» (на матеріалі газетних текстів)» (Вільчинська, 2017) й О. Кирилюк «Формування образу захисника в умовах інформаційної війни: лінгвокогнітивний аспект» (Кирилюк, 2020). В останні роки проблеми вербалізації образу окупантів-москвитів присвячені ґрунтовні публікації Г. Вусик, Н. Павлик (Вусик, 2022) С. Гриценко (Гриценко, 2022), О. Ковтун (Ковтун, 2022) та ін., що сфокусовані на аспекті неологізації української мови у сфері агентивних назв, насамперед ворога. *Новизна* цієї наукової розвідки полягає в концентрації уваги на дослідженні *героїки українського народу*, що презентована в метафорах, перифразах, міфологемах, символах, презентантах прецедентності.

Отже, *об'єкт* дослідження – вербалізований образ російсько-української війни, а його *предмет* – дискурс героїки цієї війни: особливості моделювання позитивних образів, що проектується на людей-героїв війни, героїзований світ фауни і флори та світ неживих предметів, номінацій довкілля, назв продуктів людської діяльності, що набувають статусу національних символів, які характерні для російсько-української війни. Узагальнення таких моделей здійснюємо *вперше*.

Мета цього дослідження – аспектуально схарактеризувати образ війни в ракурсі презентації своєрідності вербалізації героїки українського народу, (1) зосередивши увагу на його позитивно маркованому образі, що (2) зреалізовується у відповідній системі образних засобів.

Дослідницьким матеріалом слугують контексти сучасного інтернетного дискурсивного простору українців. Для авторської картопки виокремлено понад 100 текстових зразків. До *джерельної бази* вналежнюємо й дискурсивно-текстовий простір словника образних номінацій російсько-української війни (Васютинський, 2022).

Методи дослідження

Дослідження дискурсивно-текстового простору війни, у якому вербалізовано моделі презентації її героїки, передбачає залучення відповідних дослідницьких методів, серед яких *контент-* та *дискурс-аналіз*, оскільки необхідно виокремити відповідні соціолінгвальні чинники актуалізації описуваної героїки, суб'єктів, які вербалізують

героїзм, продемонструвати зв'язок із соціальним контекстом, у межах якого здійснювалося моделювання позитивних образів, для чого актуалізовано й *аксіологійний метод*. Метод конструювання моделей позитивних образів доповнюється *контекстуальним* та *інтерпретативним* типами аналізу, що проектується на зібраний мовний матеріал. *Описовий* метод дає змогу послідовно викласти авторські рефлексії, докладно схарактеризувати об'єкт і предмет аналізу, а також презентувати висновки.

Виклад основного матеріалу

Однією з найяскравіших номінацій періоду війни з російськими загарбниками є *кларистична метафора війни світла*. Як зауважує Л. Шевченко, «еволюція уявлень про кларистичну <...> гармонію світу співвідносна <...> із пошуком людиною “ключів до розуміння” справжніх смислів буття, намагання віднайти його істинність, співмірність природі й духовним істинам, втіленим в абсолюті краси» (Шевченко, 2023: 170). Зазначене цілком проектується на перифрастичну метафору, що слугує для номінації українських воїнів періоду російсько-української війни, – *воїни світла*. Мотивація позитивної семантики цієї номінації пояснюється тим, що зазвичай *світло* асоціюється з Богом. Зазначена метафора має глибинний смисл, порівн.: «І сказав Бог: “Хай буде світло!” І настало світло. Побачив Бог світло, що воно добре і відділив Бог світло від тьми...» (Біблія, 2009: 3). Отже, актуалізовано Біблійну прецедентність: «Бачимо, що для Бога було дуже важливо відділити світло від темряви. Адже Сам Бог є світло. Це свідчить про намір Бога: темрява повинна бути переможена світлом. У Євангеліє від Івана наведено слова Ісуса Христа: “Я світло для світу. Хто йде вслід за мною, не буде ходити у темряві той, але матиме світло життя” (Ів. 8:12). Іоан Хреститель зауважує, що „прийшов на свідоцтво щоб засвідчити про Світло, щоб повірили всі через нього. Він тим Світлом не був, але свідчити мав він про Світло” (Ів. 1:7–8). Прихід Ісуса Христа на цю грішну землю був описаний словами пророка Ісаї: “Народ, який в темряві ходить, Світло велике побачить, і над тими, хто сидить у краю тіні смерті, Світло засяє над ними!” (Іс. 9:1)» (Вселенський...).

Згадаймо й концепцію *Добра як Сонця*, що запропонована Платоном. Сьогодні вже стало визнаним постулатом твердження,

що «людина християнської культури запліднена асоціаціями *світла / тьми* <...>. Вони завжди відчуваються та усвідомлюються людиною не тільки як психофізіологічні характеристики *homo sapiens*, але і як домінанта традиції, культури, можливості рефлексії на світ і його перетворення» (Шевченко, 2024: 171).

Отже, осмислення буття людини базується на аксіологічній дихотомії: позитив – це *світлий, ясний, осяйний, світосяйний, чистий, прозорий* та под., а негатив, відповідно, – *темний, похмурий, тьмянний, непрозорий, чорний* та ін. Однак до основних аксіологічних дихотомій буття відносять, власне, опозицію *світло – тітьма* (див.: Космеда, 2000). «Світлість є характеристикою здорової людини, здорової психіки – як здатність асоціювати себе з традицією та культурою, так і реагувати на нове» (Шевченко, 2024: 172). Лексема *світло* містить у тлумачному словнику української мови вісім лексико-семантичних варіантів значення, порівн.: (1) 'промениста енергія, що випромінюється яким-небудь тілом, сприймається зором і робить видимим навколишнє'; (2) 'освітлення, характерне для певного часу доби'; (3) 'джерело освітлення і пристрій для освітлення в приміщенні та на вулиці'; (4) 'місце, звідки йде освітлення; освітлене місце, освітлений простір'; (5) 'речовина для освітлення'; (6) 'світле місце, світла пляма на картині, що відтворює найінтенсивніше освітлення певної ділянки зображуваного простору; (7) блиск очей, що з'являється під впливом радісного, світлого почуття; радісний, світлий, ясний вираз обличчя; (8) 'те, що робить ясным, зрозумілим навколишній світ; те, що робить радісним, щасливим життя; уживається як символ істини, розуму, освіти або радості, щастя' (СУМ, т. 9: 92–93). Отже, лексема *світло* презентує такі ключові смисли, як 'промениста енергія', 'джерело позитиву', 'джерело радості', 'джерело щастя', 'джерело розуму', 'джерело істини', а, урахувавши присутні смисли в мовній свідомості християн, про що йшлося, можна додати 'божественність (уподібнення до того, хто йперше дав світло людям)', 'прагнення до позитиву', 'чистота помислів'.

Кларистична метафора *воїни світла* в сучасному мовному просторі презентує кілька значень, одне з яких зафіксовано в словнику образів російсько-української війни, порівн.: «<...> назва українських учасників спротиву російській агресії, яка походить з пісні білоруського панк-рок гурту "ЛяписТрубецкой" "Воины света, воины

добра» (її дебют відбувся 1 березня 2014 р.)» (Васютинський, 2022: 5). Простежуємо актуалізацію прецедентності, хоч, очевидно, номінацію *воїни світла* не обов'язково, як видається, пов'язувати з білоруською піснею, оскільки цей вираз має прозору мотивацію і є усталеним позитивним символом у християн здавна, а також був актуалізований в мовленні українців наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., про що йти-меться далі.

Простежуємо інші випадки використання метафори-перифрази *воїн світла*, що засвідчує її популярність, широку прецедентність у міжнародному дискурсивно-текстовому просторі, зокрема йдеться про «Книгу воїна світла» Пауло Коельо («Книга воїна світла» Пауло Коельо...), порівн.: «Книга воїна Світла» (*порт. Manual do Guerreiro da Luz*) – книга бразильського письменника Пауло Коельо, опублікована в 1997 році. Згідно з сюжетом, текст книги записує хлопчик, під диктовку таємничої дами; за деякими ознаками можна припустити, що ця дама – Діва Марія. Книга розповідає нам про **містичного воїна світла**, про людину, яка здатна вчитися на своїх помилках, розважливого і розумного стратега. <...> **лише той, хто є воїном Світла, буде йти своїм шляхом, навіть якщо він принесе невдачу, оскільки він отримує досвід, а досвід це його кредо...** (там само).

Під назвою «Воїни світла» (англ. «Daybreakers», дослівно «Володарі світланку») вийшов у світ (2009) і австралійсько-американський фантастичний трилер-антиутопія, порівн.: <...> *Дія фільму розгортається у футуристичному світі, підконтрольному вампірам. Вампірська корпорація ставить за ціль захопити людей-виживанців і доставити їх до “ферми”, досліджуючи заміну крові. Провідний гематолог-вампір Едвард Далтон (Ітан Хоук) зустрічається з лідером купки людей, колишнім вампіром “Елвісом” (Віллем Дефо), який має ліки, що можуть врятувати рід людський (Воїни світла...).*

Перифраза *воїни світла* була актуалізована в українському дискурсивному просторі в період Майдану, порівн.: *Добра воля живе в кожному. Поширювати це знання і власним прикладом демонструвати повагу до інших і означає бути посланцем доброї волі, або в термінології Майдану – воїном добра та світла* (Воїни добра та воїни світла...).

Номінація *воїни світла* мотивує і з'яву контекстуальних синонімів *воїни добра* і *воїни життя*, порівн.: *Захисники і захисниці*

України – **воїни світла, добра і життя**. Пам'ятаючи минуле, вони захищають теперішнє заради майбутнього (Воїни світла, воїни добра). Поняття *воїн світла* може уточнюватися і за допомогою заперечення, порівн.: **“Азовці” не “мученики”, вони – “ВОЇНИ СВІТЛА”**, які захищають свою землю, свій народ (Вселенський...).

Українці конкретизують значення перифрази *воїни світла*, оскільки ця номінація може слугувати й для позначення працівників комунальних служб, які також працюють на перемогу, жертвуючи своїм життям, зокрема й на лінії фронту, порівн.: **«Воїни світла»** так само, як і наші захисники, постійно працюють поблизу лінії фронту, – Віталій Бунечко...; Марка присвячена **нашим «воїнам світла»** – ремонтникам, аварійникам та комунальникам. **Воїни світла** так само, як і наші захисники, постійно працюють поблизу лінії фронту – на деокупованих територіях, де ворог залишає по собі випалені міста та села, а вони повертають їх до життя (там само).

Воїнами світла й воїнами добра номінують і, власне, добровольців, тих, хто виявив здатність до самопожертви, що проєктується ще в часи Майдану, порівн.: **Добровольці... Саме вони – воїни світла і добра** – повстали проти несправедливості, безправ'я, тоталітарного зла за гідність і свободу ще під час Майдану... Звідси формувалися загони з добровольців навесні 2014-го на початку російсько-української війни. Тоді добробати сплутали всі наміри кремля зі швидкого захоплення сходу України... (Воїни світла і добра...). Ця номінація охоплює і волонтерів: **“Воїни світла”, “Воїни Добра”** – [слугує – Т. К.] для назви волонтерів (Вселенський...).

Як бачимо, перифрази *воїни світла* й *воїни добра* можуть конкретизувати своє значення, проєктуючись на агентивні імена конкретної семантики: військові, воїни, волонтери, добровольці, захисники, працівники комунальних служб.

Водночас В. Зеленський пропонує узагальнювальну інтерпретацію значення перифрази *воїни світла*, проєктуючи цю метафоричну номінацію на весь український народ, який бореться за свою незалежність, порівн.: Зеленський: **Ми – воїни світла**, і ніхто на Землі не скаже, що це пафос...; “Якщо в російських політиків ще залишилися очі, вони зможуть побачити, що таке Україна, що таке наша свобода. Окупанти думали, що можуть відключити українцям телебачення, відключити наш зв'язок. Відібрати продукти харчування. Можуть

відключити електроенергію. Вони думали, що це змусить українців підкоритися. Але навіть якщо ви позбавите нас кисню, ми вдихнемо на повні груди, щоб сказати: геть з нашої землі! Навіть у повній темряві ми бачимо правду. І будемо битися, поки не потемніє в наших очах. **Бо ми – воїни світла.** І сьогодні ніхто на Землі не зможе сказати, що ця репліка – пафос”, – підкреслив глава Української держави (Зеленський...).

У сучасному дискурсивно-текстовому просторі української лінгвокультури презентовано міркування про семантику й прагматику перифрази *воїни світла*, зокрема в публікації під назвою «Хто такі Воїни Світла?» (Хто такі...). І знову значення конкретизується: *воїни світла* – це ‘українські енергетики, які завдяки своїй невинній праці, мужності і хоробрості’, що в період блекаутів, до яких призводили атаки ворога, безстрашно, інколи віддаючи своє життя, сприяли тому, щоб в українців було світло, порівн.: *воїн світла* – *працівник Світла, який робить щоденну роботу* (там само). Виокремімо смислове навантаження розглядуваної перифрази, що інтерпретована українськими журналістами, для створення цього збірного ідеального образу: це (1) ‘творча особистість «із високим польотом душі»’, (2) ‘лицар Духа: «меч – його справедливість, щит – його терпіння»’, (3) ‘простодушний як голуб»’, (4) ‘«мудрий як змія»’, (5) ‘пам’ятає про добро: «у цьому йому допомагають ангели і всі небесні сили»’, (6) ‘послідовний християнин: «на сході сонця він схиляє коліна й дякує ТВОРЦЮ за божественний покрив, що осіняє його»’, (7) ‘«бачить прекрасне, тому що носить красу природи всередині себе»’, (8) ‘«страждає мовчки», усвідомлюючи силу слова’, (9) ‘живе в гармонії зі своєю душею, коригуючи почуття і відчуття, актуалізуючи творчі здібності («складає вірші, малює картини, співає пісні або танцює»’), (10) ‘«відкидає минулі страждання», непотрібні почуття’, (11) ‘прагне до долання перешкод, надихаючись енергією, набутою під час долання труднощів’, (12) ‘чесна і гідна людина’, (13) ‘прагне бути корисним, щоб «зробити цей світ світлішим і добрішим»’, (14) ‘«перетворювач світу за допомогою творчих, духовних ідей»’, (15) ‘із радістю прагне змінювати життя на краще’, (16) ‘споглядач духовного рівня своєї душі й «божественних полів реальності»’, (17) ‘людина чистих помислів і справ’, (18) ‘виявляє любов і ласку’, (19) ‘аналізує власні помилки’, (20) ‘він м’який, пластичний «плинний як вода»’, (21) ‘«подібний до скелі»’, (22) ‘«уважний до всіх»’,

(23) ‘«радий маленьким чудесам повсякденності»’, (24) ‘«кожен його час і кожен його день повинен бути прожитий заради Служіння людям і БОГУ»’, (25) ‘«відкриває для себе великі Закони Космосу»’, (26) ‘скромний’, (27) ‘«відмінний стратег»’, (28) ‘«переслідує ЗЛО»’, (29) ‘«втілення терпіння і терпимості»’, (30) ‘«поєднує Разум, Дух і Душу в єдине ціле»’, це (31) ‘обрана людина’ і разом із тим (32) ‘звичайна людина’ (див. аналізований текст: там само). Такий комплексний набір смислів усебічно презентує концептуальну структуру перифрастичної метафори *воїн світла* як уособлення українського народу.

Сьогодні номінації *воїн світла* й *воїн добра* трансформовано в систему власних назв різного статусу: (1) вони розміщені на *шевронах* українських воїнів – ‘нарукавних знаках, що є декоративно-інформаційним елементом оформлення форменого одягу службовців Збройних сил України, Національної гвардії, Національної поліції, а також інших мілітарних та парамілітарних формувань’, порівн.: *Шеврон “Воїни світла, воїни добра” на липучці* (Шеврон “Воїни світла”...); (2) слугують для номінації певних видів роботи ощадбанків, порівн.: *Воїни Світла. Воїни Добра. Тепер це не просто слова з пісні, яка по праву вважається одним із гімнів Майдану. Тепер це назви двох важливих напрямків роботи “Ощадбанку”. Вони інтегровані у два великі проекти...; У “Воїнах Світла” ми об’єднали всі ініціативи “ощадівців” та наших партнерів, які стосуються допомоги українській армії, бійцям на передовій, пораненим в шпиталях та мирним жителям Донбасу на звільнених територіях. Усі проекти – і ті, які були, і ті, які будуть <...>; Перший [проект] – для наших бійців. Називається “Воїни Світла”. Другий – “Воїни Добра” – для волонтерів, які їм допомагають* (Воїни Світла. Воїни Добра...); (3) є номінацією марки, порівн.: *Марка «Воїни світла. Воїни добра» – як символ шани та вдячності* (Марка...); (4) назвою журналу «Воїн світла» (Журнал...); а також (5) назвою фотоколажу, порівн.: *Співробітники бібліотеки ВТЕІ ДТЕУ підготували фотоколаж “ВОЇНИ СВІТЛА – ВОЇНИ ДОБРА” з нагоди свята Дня захисників і захисниць України* (Співробітники...); (6) назвою пісні «Воїни світла» на слова і музику Сергія Міхалка, обробку слів здійснив Сергій Жадан, у тексті пісні є такі слова: *Радуйся молоту в сильній руці, / Водоспад, молодість у світлій ріці, / Бий в барабан: Бам! Бам! / Барикади, брати, тут, там! / Воїни світла, воїни добра! / Тьма ворожа підла, дорога стара. / Воїни добра, воїни*

світла!... (Воїни світла. Слова...); (7) входять у структуру назви картини Володимира Падуна “МІЙ ВОЇН СВІТЛА” (2020) (Картина...);

Другою поширеною метафорою періоду російсько-української війни, що вербалізує українських героїв і є близькою до перифрази *воїни світла*, є метафора *боги війни*, що, однак, конкретизує своє значення, порівн.: **Артилеристів називають богами війни**. Вони – чи не найбільша загроза для противника, відтак і найбажаніша для нього *ціль*... (Боги війни...). Метафора мотивована тим, що російсько-українську війну багато хто називає **війною артилерії**, і це справді так. Уже з 2015–2016 років **«боги війни»** почали відігравати на фронті помітну роль. Звісно, до такої інтенсивності, як сьогодні, не доходило, проте навіть тоді, у перші дні війни на Донбасі, артилерія не раз ставала ключовим аргументом у протистоянні (Боги війни без вас...); Змагаються **«боги війни» – пушкарі** (Змагаються...); **Українські артилеристи** вчергове довели високий рівень свого професіоналізму і виправдали прізвисько – **“Боги війни”** («Боги війни»: з’явилося захоплююче відео про українську артилерію...). Перифраза *боги війни*, ужита в множині, слугує для назви артилеристів, гармашів, а у формі однини (*бог війни*) – для назви артилерії як роду військ, порівн.: **Українські артилеристи зробили величезний внесок в стабілізацію ситуації в зоні АТО ще 2014 року. Цей рід військ традиційно називають “богом війни”** та з цим, в принципі, дуже складно посперечатися. Близько 90 % всіх вогневих завдань на Донбасі виконується саме артилерією, адже вона зараз стала одним з найпотужніших засобів ураження противника (Боги війни: як...). Нещодавно з’явилася книга військового експерта Михайла Жирохова «Боги гібридної війни», присвячена сучасній історії української артилерії (Книга Боги...); під назвою «Боги війни» вийшла у світ і збірка фантастичних розповідей відомих письменників та початківців, що присвячена героїці людей, які керують танками (Книга Боги війни...), тобто метафора *боги війни* може проєктуватися і на представників інших родів військ.

Олег Калашніков цілком доречно зафіксував образ *богів війни* в назві своїх фотоальбомів, порівн.: **«Гарт артилерійської бригади “Богів війни” 26»** (фотоальбом, 2017), а також **«Очі Бога війни»** (2021).

Метафору *боги війни* абсолютно недоречно використовують для назв товарів широкого вжитку, що номінуємо «несмаком» епохи в назовництві прагмонімів (див.: Космеда, 2024), порівн.: *Футболка*

Kramatan Боги війни (Футболка...); футболка 4-5-0 Артилерія, Ми – Боги війни (Футболка 4-5-0...); чоловіче худі Артилерія. Боги Війни (Чоловіче...); шкіряний ремінь “Боги війни” (Шкіряний...); плед-покривало Боги Війни плюш / велюр полуторне (Плед-покривало...); авторамка ЗСУ БОГИ ВІЙНИ (Авторамка...); срібний підвіс “Боги війни” (Срібний...).

Виразною метафорою, що окреслює героїчний образ українського воїна, є лексема *кіборги* як символ незламності, сили духу. Метафоричний образ виник, як відомо, під час оборони Донецького аеропорту імені Сергія Прокоф'єва (2014–2015 рр.), а сьогодні це слово має узагальнювальне значення ‘воїни – герої ЗСУ’.

Функціують і метафори-перифрази, що номінують окремих героїв України, образи яких також набули абстрактного значення і навіть міфологізувалися, зокрема *привид Києва* – ‘легендарний пілот літака-винищувача, який знищив рекордну кількість ворожих літаків, захищаючи небо над Києвом’, порівн.: *Командування ВПС України попередило у Фейсбук, що “Привид Києва – це супергерой-легенда, персонажа якого створили українці”* (Привид Києва...). «Привиди» швидко поширюються, порівн.: *У Чернігові теж є свій “Привид” та Народний герой! Сергій Чижиков. Скромний офіцер, котрий <...>, працював звичайним клерком у Чернігові. <...> Саме він збив СУхого, який бомбардував наше місто, – написав захисник України Андрій Кудабеков (Працівник...).* «Привида Києва» називають і *Білим Янголом*, що презентовано в поетичному тексті Наталії Бугай “Білим Янголом” називаю...», порівн.: *Над землею з’явився «Привид» – / Не містичний його літак... / Гул ракет, як криваві зливи – Наш Герой у бою мастак! / Серце в нього, мов жар, гаряче, / Мужній «Привид» – Вкраїни Син! / Україна від ран не плаче, / Україна гордиться ним! / Як пірнає в ворожу зграю, / Влучний постріл, коротка мить... / Білим Янголом називаю. / Знову хижий літак горить! / Розсікає журливе небо, / «Привид» крилами лине ввись. / ЩИРО МОЛИМОСЬ МИ ЗА ТЕБЕ. / ЗА ВКРАЇНУ ТИ ЗНОВУ БИВСЬ! (26.02 2022).*

У просторі сучасної української лінгвокультури змодельовано й іншу інтимізувальну назву – *наші котики*, порівн.: «*Наші Котики*» – так лагідно українці називають своїх воїнів-захисників («Наші Котики»...). Інтенсивності вербалізації позитивної семантики і прагматики сприяє актуалізація зменшено-пестливої форми (*котики*)

і, власне, означення, що виражене інтимізувальним присвійним займенником *наші*. Цю перифразу обрали назвою свого твору українські письменники Валерій Пузік та Володимир Тихий, порівн.: *“Наші котики. Бліндаж”* (2020). Виразно інтимізувальною, відповідно, є і назва книги *«Історії українських воїнів. Наші. Книга 3»* (заг. ред. В. Буряченка) (спецпроект журналу «Військо України», 2017), у склад якої входить згаданий присвійний займенник *наші*, що субстантивувалася і презентує смисли ‘свої’, ‘рідні’, ‘воїни’, ‘герої’.

Поширено й прикладкові номінації, як-от: *воїни-титани*, що змодельовані за прозорою схемою, оскільки *Титан* – це, як відомо, міфічне божество, що має усталене переносне значення ‘виняткова людина, людина надзвичайної сили і спроможності’. Ця номінація зафіксована в назвах низки публікацій, порівн.: *Сьогодні на захисті країни стоять справжні воїни-титани: вчорашні водії, слюсарі, учителі, лікарі, підприємці і представники інших мирних професій...* (Сьогодні...); *янголи-оборонці* чи *ангели-охоронці*, порівн.: *Вони – наші янголи-оборонці; Ви – Ангели-охоронці, вдягнені в піксель* (Збройні...); *козаки-відважники*, порівн.: *Українці на повну досягнули сміливості і героїзм вірності присязі та Батьківщині наших захисників і захисниць, у чийх жилах нестримно вирує волелюбна кров козаків-відважників* (там само).

Письменники моделюють назви своїх творів, актуалізуючи ознаки героїзму українців, наприклад: *«Відчайдухи»* – це назва збірки творів, що містить історії українських воїнів (Відчайдухи...). Видається назва вдала, оскільки презентує вищу форму оцінки діяльності людини в період війни; це слово, крім того, рідко вживана лексема в дискурсі українців, тому вона зберігає оригінальність, порівн. тлумачення, надане в академічному тлумачному словнику української мови: ‘про дуже хоробру, сміливу людину’ (СУМ, т. 1: 659). Актуалізовано інтенсифікатор ознаки – прислівник *дуже*. А Володимир Тимчук удало вжив лексему *зіскрижалені*, що ввійшла в назву його твору, порівн.: *“Зіскрижалені Азовом”* (поезія) (2020). Це досить доречний оказіоналізм, що презентує смисл ‘ті, які є надмірними, надмірно загартованими’. Креативною вважаємо й назву книги *«Історії українських воїнів. Побратими»* (спецпроект журналу «Військо України»; упор. В. Петровський, О. Панченко, А. Мирончук, 2016), що є ключовим словом російсько-української війни, оскільки *побратимство*

– це характеристика стосунків, що виникають між бійцями на фронті. Значення – ‘взаємопідтримка, взаємоповага, здатність на самопожертву заради товариша’. Прагматично виразною є і назва роману Влада Якушева *«Мобілізяка»* (2022): це оказіональне утворення викликає асоціацію з лексемою *залізяка*, тобто простежуємо таке значення: ‘мобілізований у військо – міцний як залізо’. За прозорою моделлю утворено й перифразу *залізний генерал*, що образно називає генерала Валерія Залужного, порівн.: *Після повномасштабного вторгнення РФ про Валерія Залужного заговорили в усьому світі. Головнокомандувач ЗСУ став уособленням мужності та стійкості українського народу, а у світових ЗМІ його назвали “залізним генералом”* (Чому...).

Виокремімо й модель творення сленгової лексем *КраЗСУнчик / КраЗСУня* і *краЗСУнчики* з актуалізацію графічної мовної гри, що поширена у фейсбук: відбувається своєрідне складання основ – ідеться про розмовні форми слів *красунчик / красуня / красунчики* + *вкладання в середину частини кореня КРА абревіатури ЗСУ* зі збереженням капіталізації в середині слова (написання з великої літери) + відповідні суфікси з їх аплікацією на попередню частину слова -*Унчик-*, -*Ун-*.

Простежуємо зразки *героїзації української жінки-захисниці*, напр.: *сумна хаскі* – ‘жінка, яка вирізняється силою бойового духу’. Ця перифраза є прецедентною, оскільки мотивована реальною подією, що мала місце на Сумщині, коли жінка зловила вовка, гадаючи, що це собака, який загубився: так вона намагалася врятувати тварину – жертву війни (див.: Васютинський, 2022: 18). Оригальною є й перифраза *жінка, яка збила ворожий дрон банкою помідорів*. Ця розлога номінація також базується на прецедентності: в її основі реальна історія. Наведімо назви публікацій про цей випадок: *ЗМІ знайшли киянку, яка збила ворожий дрон банкою помідорів* (ЗМІ...); *Жінка, що збила дрон окупантів консервацією* (Жінка...). Оновилося і значення номінації *колотопська відьма* – це сьогодні ‘колотопська відунка, знахарка, яка погрожує ворогам утратою здоров’я, якщо вони захоплять місто Колотоп’. Оскільки, коли окупанти намагалися взяти під контроль це місто, то на в’їзді до населеного пункту на них чекали розлючені місцеві жінки: вони пригрозили загарбникам проблемами із чоловічою потенцією.

Українці створили й **конкретизовані героїчні образи звичайних людей різних професій і національностей**, які активно долучаються

до участі в боротьбі проти російських окупантів. Зокрема, ідеться про *трактористів*, порівн.: *тракторна дивізія (тракторні війська, тракторні війська спеціального призначення)* – ‘звичайні люди, героїзм яких полягав у здобутті військової техніки, яку, причеплену до трактора, передавали українським воїнам’ (див.: Васютинський, 2022: 18). *Тракторні війська* зображені на спеціально випущеній поштової марці. З’явився усталений вираз *завести трактор* – ‘застосувати найбільш неочікуваний аргумент, найнесподіваніший засіб для боротьби з окупантом’. У цьому ж значенні використовується номінація *героїчні фермери*, що називає ‘фермерів, які надавали допомогу ЗСУ у здобуванні ворожої техніки’. Переносне okazіональне значення базується на реальних подіях, тобто актуалізовано прецедентність, порівн.: ... *на території тимчасово окупованої Херсонщини героїчні фермери розстріляли російських військових, які приїхали до них, аби змусити продати врожай за низькими цінами та викрасти сільськогосподарську техніку. Протягом усього повномасштабного вторгнення голіруч відбирають у росіян танки та іншу техніку по всій території країни (Фермери...)*.

Прецедентним став і вислів *цигани вкрали танк*, що омовлює ‘активну участь усього населення України, зокрема й циганів, у протидії ворожим загарбникам різними способами, передусім викраденням ворожої техніки й передаванням її ЗСУ’ (див.: Васютинський, 2022: 19). Як алюзію на *привид Києва* створено образну номінацію *циган-привид* (Циган...).

У лютому 2014 р. з’явилася багатослівна номінація *українські диванні війська*, що називає ‘воїнів інтернету’, які також мають свій фронт (Диванні...). Змодельовано навіть шеврон «Диванні війська України» (Шеврон «Диванні...»). Поширено й образне словосполучення-перифраза *ІТ-армія України*, що, зрозуміло, номінує ‘об’єднання ІТ-спеціалістів, які допомагають ЗСУ боротися з ворогом у кіберпросторі, також виявляючи своєрідний героїзм’, порівн.: ***Українська ІТ-армія зупинила роботу найбільшого інтернет-порталу в російії Mail.ru.*** (Українська...). Працівників ІТ-компаній, які борються проти окупантів, називають ще прозорими неологізмами (а) *кіберкозаки*, порівн.: *Їхня зброя – комп’ютер та інтернет. Із початком війни ІТ-івці набули більш української назви: кіберкозаки. З перших днів вони показують дива інтернет-атак, не забуваючи при цьому*

перекидати суми з багатьма нулями на рахунок Збройних Сил України (Кіберкозаки...), а також (б) кіберпартизани, однак у цьому разі йдеться про білоруських айтишників, наприклад: *Як білоруські кіберпартизани допомагають Україні* (Як...).

За аналогією з диванними військами номінацією кухонні війська «нагородили» тих, хто готує їжу для захисників України: йдеться про «працівників закладів громадського харчування чи волонтерів, які годують українську армію, територіальну оборону, медиків та біженців», порівн.: *«Кухонні війська»: 25 ресторанних проєктів, які готують для армії і волонтерів* («Кухонні...»); *Кухонні війська в дії: як ресторанний бізнес підтримує українців під час війни* (Кухонні війська...).

Ангелами війни чи янголами війни називають медиків, які рятують життя пораненим. Наведімо лише назви публікацій: *Ангели війни: як дівчата-медики воювали зі смертю, а тепер звикають до миру* (Ангели війни...); *«Янголи війни»: як працюють бойові медики у гарячих точках* («Янголи війни»...). Поетеса Тетяна Міг присвятила свій вірш Армену Нікогосяну – легендарному нейрохірургу-волонтеру, а також усім медикам, які рятують воїнів ЗСУ, де використовує лексему ангел, порівн.: *Ранок тихий клонить в сон. / Все в тумані потонуло... / Раптом – знову телефон: / – SOS! Нам треба допомога. / Невідкладна. Треба вкрай. / Через Брусино дорога. / Ждем, Армене, приїжджай. / Ангел знов розправив крила / Без вагань – назустріч дню. / У любові й честі – сила, / Винесе й тебе з вогню! (Клуб...).*

Українці, як відомо, дуже шанують і люблять природу, мають, відповідно, вироблену національну натурфілософію, тому реакцією на фейки москвитів щодо функціонування в Україні біолабораторій став гумор. Було створено легенди й міфи про українську біологічну зброю, міфологічні образи тварин, які допомагають боронити рідну землю, тобто змодельовано *героїку українського тваринного світу*, що актуалізується, зокрема, і в народному фольклорі, порівн.: *бойові одеські мідії – фантастичні молюски, що несуть на собі вибухівку, прикріплюються до ворожих кораблів і за командою здатні разом вибухнути*, а також *бойові гуси, бойові комарі, кліщі і воші*, порівн. назву публікації: *Бойові комарі, кліщі та воші: в Росії заявили, що на території України діють біолабораторії* (Бойові комарі...) або назва публікації *«Бойові гуси, бджоли, кози та не тільки: як природа воює на боці України з російським окупантом* (Бойові гуси...), а також

крилаті бандерівські бджоли: порівняймо назву публікації **Крилаті “бандерівські” бджоли** та пояснювальний контекст: *В Олешківському районі Херсонської області троє російських окупантів стали добровом після нерівного бою з херсонськими бджолами, ще 25 потрапили до лікарні (Крилаті...)*. Змодельовано й образ героїні кози-партизанки, порівн.: *Ця історія трапилася у тимчасово окупованому селі Кінські Роздори Пологівського району в приміщенні місцевої лікарні. На її території розмістились близько 40 військових окупаційної армії. З метою “кругової охорони”, вони розсередили по периметру лікарні вибухові пристрої у вигляді “розтяжок”. Після цього, з території одного із прилеглих господарств зайшла коза. “В результаті хаотичного руху, тварина «знешкодила» декілька гранат. Внаслідок ланцюгового спрацювання боєприпасів кілька рашистів отримали поранення різного ступеню тяжкості”, – поділилось Головне управління розвідки України (Коза...).*

У воєнний дискурс українців увійшов і героїчний *пес* на прізвисько *Патрон*. Створено про нього пісню, порівн.: *Хто тримає цей район? / Пес Патрон, пес Патрон! / Хто крутіший за iPhone? / Пес Патрон, пес Патрон! / Хто не ходить на газон? / Пес Патрон, пес Патрон... і т. д. (Пес...)*. Українська дитяча письменниця Олена Фінберг створила образ героїчного *котика Бучика* (він із міста Буча), який по-своєму борвся із загарбниками: назва твору «Неймовірні історії kota Бучика» (2023), а на сьогодні вже вийшло у світ три частини цього твору.

«Героїзується» не лише світ фауни, але й флори. Яскравим прикладом є образ «героїчного» *соняха, соняшника*, що уособлюється і вербалізує прохання, скероване до українських воїнів, щоб вони удобрювали ґрунт знищеними ворогами, а до окупантів *сонях* посилає побажання – згинуті, щоб удобрити українську землю, перетворити її на родючий ґрунт для проростання насіння з їхніх кишень, наповнених зернятами соняшника (див.: Васютинський, 2022: 7).

Назвімо ще один *символ війни* – це *українська хата* як місце буття українця, що часто уособлюється, сприймається як жива іпостась. У паремійному фонді українців тривалий час активно побутувало прислів'я *Моя хата скраю – нічого не знаю*, що презентувало значення ‘нічого не чую і не хочу чути; нічого не бачу і не хочу бачити; нічого не знаю і не хочу знати; це мене не стосується; це не моя справа’. Назване прислів'я засвідчувало *індивідуалізм* українців, які через те,

що були тривалий час поневолені, зафіксували у своїй ментальності переваги індивідуалізму. Однак у часи війни ментальність українців змінюється, нація росте, тому й формально трансформується і зазначене прислів'я, і його значення, порівн.: *Моя хата всюди, / Там де гинуть люди, / Там де солов'їна, / Там моя родина. / А у кого скраю – / Я таких не знаю! / І не хочу знати, / А жону із хати* (ФБ, Микола Савчук, 17.03.2022); *Моя хата скраю – перша ворога стрічаю, / Моя хата збоку – ворогам сюди ні кроку, / Хата за городом аж від заходу до сходу, / Бо віднині буде моя хата всюди* (ФБ, Катерина Фаліон, 26.05.2022). Отже, символ *української хати* сьогодні – це 'оселя, що є захистом для всіх; оселя людей, які турбуються про країну і яким є діло до всього, що в ній діється, оскільки вони гуртуються і розуміють, що в єдності їхня сила'; згадаймо й девіз Майдану (2006): *разом нас багато – нас не подолати. Українська хата* – це нині 'місце проживання активних борців з окупантами', вона стала героїзованою. Зазначене засвідчує вербалізацію зміни свідомості українців, які пройшли шлях від закоренілого індивідуалізму до солідарності, національної єдності.

Новими символами героїки українців є і збірний образ *кухонної шафи і глиняного півника на ній*, які збереглися в місті Бородянка після його окупації, погрому. Зазначене символізує стійкість українців, українських міст (у цьому разі Бородянки) та засвідчує з'яву нових символічних знаків української лінгвокультури. Як відомо, на стіні будинку, зруйнованого російськими обстрілами, залишилися лише *кухонна шафа та глиняний півник* (Як говорити...). Олександр Михед увіковічнив цей символ у назві своєї книги *«Котик, Півник, Шафка»* (2022): кожне слово написано з великої літери, тобто актуалізовано прийом капіталізації для вербалізації поваги й шани до цього нового героїзованого українського символу. *Котик* символізує тварину, яка залишилася в зруйнованому через атаку ворога будинку, однак захисники звільнили котика, спеціально для цього використавши відповідну техніку. Перша леді України Олена Зеленська, супроводжуючи Президента України під час його поїздки у Францію (початок червня 2024 р.), прикрасила свій піджак брошкою, що мала вигляд *глиняного півника*. Цей та інші нові символи, що уособлюють український героїзм, відомі не лише в Україні, оскільки їх увіковічнюють у витворах українських митців, популяризують і за межами нашої держави.

Активно героїзуються, як наголошувалося, і топонімні назви, які під час російсько-української війни стали символами героїчного протистояння ворогу: ідеться про такі міста, як *Гостомель*, *Бахмут*, *Бородянка*, *Буча*, *Ірпінь*, *Чорнобаївка* та ін., що частково на сьогодні вже дослідили українські вчені (див. про це, напр., Малицька, 2023).

Можна було згадати й про новий український образ *бавовни* та міфонім *Бавовнятко*; українську *паляницю*, що так лягає ворогів, а особливо, коли ця лексема стала назвою ракети великої дальності, назви наших *бойових пташок* – дронів та ін.

Висновки

Образ російсько-української війни передбачає презентацію моделей *героїки війни*, що складається з низки формул, насамперед це (1) *узагальнювальний образ героїчного українського народу*, що презентує окремих українців як суб'єктів війни – оборонців, захисників Вітчизни, звичайних її громадян, які здатні на щоденні подвиги; але це і (2) *реальні та ірреальні образи агентів*, які можуть конкретизуватися за відповідними соціальними чинниками, передусім належністю до певної (а) *професії* (представники фахівців різних різновидів і родів військ, репрезентанти цивільних професій чи роду діяльності – волонтери, лікарі, письменники та ін.), (б) *національності*, (в) простежується розрізнення за гендерним чинником: ідеться про героїзацію діяльності жінок. Також виокремлюємо (3) *міфологізовані образи агентів*, що утворені на основі актуалізації (а) світових міфів, зокрема й (б) біблізмів, (в) асоціацій із героями української історії, які презентують давнє (козаки) і близьке її минуле (герої обох Майданів та початку російсько-української війни), (г) асоціацій з українськими і світовими позитивними образами літературних героїв. Виокремлюється (4) *конкретизований образ світу української фауни і флори*; (5) *конкретизований предметний образ реалій війни* та (6) її *топонімний образ* (героїка міст України), що набув статусу нових символів. Простежуємо деяку позитивну зміну ментальності українців, які пройшли шлях від індивідуалізму до розуміння, що лише в єдності їхня сила.

Як показує зібраний матеріал, продуктивними моделями омовлення героїки російсько-української війни є тропеїзація за допомогою актуалізації перифраз, метафор, прийомів мовної гри, уживання

образних прикладкових конструкцій із виразною прагматикою. Переважно в основі творення героїчних образів – феномен прецедентності.

Прокоментовано й процес з'яви власних назв на основі героїзованих образів, що, зокрема, проектується і на прагматоніми, тобто назви товарних знаків, хоч не завжди такі новотвори є коректними.

Доведено, що українські письменники героїзують діяльність українського народу, моделюють його образ у назвах творів про війну, зокрема виявляючи лінгвокреативність у проєкуванні оригінальних лексико-семантичних неологізмів та актуалізуючи виразні слова української лінгвокультури, що були призабуті. Перспектива дослідження полягає в необхідності укласти словник героїзованих образів-концептів війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ажнюк, Б.** (2024). Мовне життя в координатах воєнних наративів. У *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика*: моногр. (с. 4–11). Київ : Вид-ий дім Дмитра Бурого.
2. **Вільчинська, Т.** (2017). Вербалізація бінарної концептуальної опозиції «захисник – ворог» (на матеріалі газетних текстів). *Медіапростір*, 10, 59–65.
3. **Вусик, Г. Л., & Павлик, Н. В.** (2022). Неологізми як мовне відображення російсько-української війни 2022 року. *Закарпатські філологічні студії*, 1, 52–57.
4. **Гриценко, С.** (2022). Мовні інновації російсько-української війни 2022. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2 (32), 9–13.
5. **Кирилюк, О. Л.** (2020). Формування образу захисника в умовах інформаційної війни: лінгвокогнітивний аспект. *Львівський філологічний часопис*, 8, 90–96.
6. **Ковтун, О.** (2023). Неологізми в системі ознаково-предметних агентивних імен (на матеріалі української і англійської лінгвокультури). *Лінгвістичні студії – Linguistic Studies*, 45, 27–40.
7. **Космеда, Т.** (2000). Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки : моногр. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
8. **Космеда, Т.** (2024). Тенденції в перейменуванні товарних знаків у період російсько-української війни: мовний «смак» епохи і її «несмак». У *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика*. (с. 476–508). Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого.
9. **Малицька, А.** (2023). Образи українських міст в антології воєнної лірики «Весна озброєна». *Новітні тенденції розвитку сучасної гуманітаристики (присвячена світлій пам'яті професора Гром'яка Романа Теодоровича)*. (с. 46–50). ТНПУ ім. В. Гнатюк.
10. **Шевченко, Л.** (2024). *Неолінгвістика в Україні: дослідницька перспектива*. Київ: Вид-во Ліра-К.

ДЖЕРЕЛА І ПРИЙНЯТІ СКОРОЧЕННЯ

Авторамка: Авторамка ЗСУ БОГИ ВІЙНИ. <https://rozetka.com.ua/ua/342792355/p342792355/> <https://epicentrk.ua/ua/shop/mplc-pled-pokrivalo-bogi-vijni-plus-velur-polutorne-160h200-sm-sinij-1eedbae2-3f6b-66c8-a741-21fee099617f.html>

- Ангели війни:* Ангели війни. <https://theukrainians.org/angely-vijny/>
- Біблія:* Біблія: Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту (2009). (І. Ориєнко, перекл.). Київ.
- Боги війни:* Боги війни. <https://reporters.media/bogy-vijny/>
- Боги війни без вас:* Боги війни без вас ніхто нікуди. <https://tyzhden.ua/bohy-vijny-bez-nas-nikhto-nikudy/>
- Боги війни: як:* Боги війни: як змінилася українська артилерія за останні роки. <https://razumkov.org.ua/komentari/bohy-viiny-iyak-zminyasia-ukrainska-artyleriia-za-ostanni-roky>
- Бойові гуси:* Бойові гуси, бджоли, кози та не тільки: як природа воює на боці України з російським окупантом. <https://dnister.in.ua/articles/229280/gusi-bojovibdzholi-kozi-ta-ne-tilki-yak-priroda-voyyue-na-boci-ukraini-z-rosijskim-okupantom->
- Бойові комарі:* Бойові комарі, кліщі та воші: в Росії заявили, що на території України діють біолабораторії. <https://goloskarpat.info/boundless/649ca03e24504/>
- Васютинський 2022:* Васютинський В. О., Горностай П. П., Губеладзе І. Г., Найдьонова Л. А., Слюсаревський М. М., Чуніхіна С. Л. (2022). Термінологічний словник російсько-української війни (М. М. Слюсаревський & С. Л. Чуніхіна, Ред.). Київ: Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України.
- Відчайдухи:* Відчайдухи. Історії українських воїнів (2016) (В. Буряченко, ред.). Київ: Військо України.
- Воїни світла:* Воїни світла. [https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%92%D0%B E%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BB%D0%B0_\(%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BC\).html](https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%92%D0%B E%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BB%D0%B0_(%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BC).html)
- Воїни світла. Слова:* Воїни світла. Слова: Сергій Міхалок. Обробка слів, переклад: Сергій Жадан. Музика: Сергій Міхалок. <https://www.pisni.org.ua/songs/8453552.html>
- Воїни Світла. Воїни Добра:* Воїни Світла. Воїни Добра. <https://blogs.pravda.com.ua/authors/pyshny/5481d62b98ba2/>
- Воїни світла, воїни добра:* Воїни світла, воїни добра, воїни життя: пам'ятаючи минуле, захищаємо майбутнє. <https://armyinform.com.ua/2022/10/14/voyniy-svitla-voyniy-dobra-voyniy-zhyttya-pamyatayuchy-mynule-zahyshhayemo-majbutnye/>
- Воїни світла і добра:* Воїни світла і добра. <http://www.golos.com.ua/article/377472>
- «Воїни світла» так само:* «Воїни світла» так само, як і наші захисники, постійно працюють поблизу лінії фронту, – Віталій Бунечко. <https://oda.zht.gov.ua/news/voyniy-svitla-tak-samo-yak-i-nashi-zahysnyky-postijno-pratsyuyut-poblyzu-liniyi-frontu-vitalij-bunetchko/>
- Воїни добра та воїни світла:* Воїни добра та воїни світла, ви ще тут? <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/09/15/226452/>
- Вселенський...:* Вселенський дух українців – воїнів світла. Роздуми щодо майбутнього нашої країни. <https://ukrreporter.com.ua/golovne/vselenjskyj-duh-ukrayintsiv-voyniv-svitla-rozdumy>
- Диванні:* Диванні війська. https://durkomore.miraheze.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0
- Жінка:* Жінка, що збила дрона окупантів консервацією <https://liza.ua/uk/lifestyle/self-development/ukra%D1%97nski-zhinki-yaki-gero%D1%97chno-vistupili-proti-okupantiv/>

Журнал: Журнал «Воїн світла» №14 (квітень 2021). <https://book-ye.com.ua/catalog/zhurnaly/zhurnal-voyn-svitla-14-kviten-2021/>

Збройні: Збройні сили України – Титани захисту рідної землі. <https://www.udau.edu.ua/ua/other-news/zbrojni-sili-ukraini-titani-zahistu-ridnoi-zemli.html>

Зеленський: Зеленський: Ми – воїни світла, і ніхто на Землі не скаже, що це пафос. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3420542-zelenskij-mi-voini-svitla-i-nihto-na-zemli-ne-skaze-so-ce-pafos.html>

Змагаються: Змагаються «боги війни» – пушкарі. <https://cheline.com.ua/news/society/zmagayutsya-bogi-vijni-pushkari-fotoreportazh-100847>

ЗМІ: ЗМІ знайшли киянку, яка збила ворожий дрон банкою помідорів https://lb.ua/society/2022/03/07/508428_zmi_znayshli_kiyanku_yaka_zbila_vorozhiy.html

Картина: Картина “МІЙ ВОЇН СВІТЛА” Володимира Падуна (2020). <https://kyiv.gallery/volodumyr-padun/kartyna-mii-voyn-svitla-13231>

Кіберкозаки: Кіберкозаки – бійці невидимого фронту. <https://zbruc.eu/node/110961>

Клуб: Клуб поезії. <https://www.poetryclub.com.ua/getpоеm.php?id=519708>

Книга Боги: Книга Боги гібридної війни. <https://www.yakaboo.ua/ua/bogigibridnoi-vijni.html>

Книга Боги війни: Книга Боги війни. <https://cbgames.com.ua/ua/igrovye-aksessuary/aksessuary-literatura/kniga-bogi-voini.htm>

«Книга воїна світла» Пауло Коельо: «Книга воїна світла» Пауло Коельо. <https://dovidka.biz.ua/kniga-voyina-svitla-paulo-koelohttps://dovidka.biz.ua/kniga-voyina-svitla-paulo-koelo/>

Коза: Коза-партизанка. <https://dnister.in.ua/articles/229280/gusi-bojovi-bdzholiki-ta-ne-tilki-yak-priroda-voyuje-na-boci-ukraini-z-rosijskim-okupantom->

Крилаті: Крилаті “бандерівські” бджоли. <https://dnister.in.ua/articles/229280/gusi-bojovi-bdzholiki-ta-ne-tilki-yak-priroda-voyuje-na-boci-ukraini-z-rosijskim-okupantom->

«Кухонні...»: «Кухонні війська» <https://bzh.life/ua/eda/kuhonni-vijska-25-restorannih-proektiv-yaki-gotuyut-dlya-armiyi-ta-volonteriv/>

Кухонні війська: Кухонні війська в дії... <https://insider.ua/kuhonni-vijska-u-dii-yak-restoranniy-biznes-pidtrimue-ukrainciv-pid-chas-viyni/>

Марка: Марка «Воїни світла. Воїни добра» – як символ шани та вдячності. <https://hoe.com.ua/post/marka-vojini-svitla-vojini-dobra-jak-simvol-shani-ta-vdjachnosti.html>

«Наші Котики»: «Наші Котики» – так лагідно українці називають своїх воїнів – захисників: <https://kr-rada.gov.ua/news/nashi-kotiki-tak-lagidno-ukrayintsi-nazivayut-svoyih-voyniv-zahisnikiv-u-muzeyi-osmorkina-vidkrilasya-vistavka-dityachih-malyunkiv-08042022.html>

Нещодавно: Нещодавно в X. <https://x.com/tiredwinemaker/status/1509912259430162441>

Пес: Пес Паррон. <https://www.pisni.org.ua/songs/2457550.html>

Плед-покривало: Плед-покривало Боги Війни плюш/велюр полуторне 160x200 см Синій. <https://epicentrk.ua/ua/shop/mplc-pled-pokrivalo-bogi-vijni-plus-velur-polutorne-160h200-sm-sinij-1eedbae2-3f6b-66c8-a741-21fee099617f.html>

Працівник: Працівник Укрпошти “доставив” ракету просто у ворожий Су-34. <https://zahid.espresso.tv/dva-tizhni-viyni-romi-kradut-tanki-a-domogospodarki-bankami-zbivayut-droni>

Привид Києва: Привид Києва... <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61291455>

Роми: Роми крадуть танки, а домогосподарки банками збивають дрони. Як українці під час війни рятуються гумором. <https://zahid.espresso.tv/dva-tizhni-viyni-romi-kradut-tanki-a-domogospodarki-bankami-zbivayut-droni>

СУМ: Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980: 1970. Т. 1, С. 659; 1978. Т. 9. С. 92–93.

Співробітники: Співробітники бібліотеки ВТЕІ ДТЕУ підготували фотоколаж “ВОЇНИ СВІТЛА – ВОЇНИ ДОБРА” з нагоди свята Дня захисників і захисниць України. <https://youtu.be/aOHOzCwalBs>

Срібний: Срібний підвіс “Боги війни”. <https://punisher.com.ua/futbolka-kramatan-bohy-voynu/>

Сьогодні: Сьогодні на захисті країни стоять справжні воїни-титани: вчорашні водії, слюсарі, учителі, лікарі, підприємці і представники інших мирних професій... <https://1trv.licey.org.ua/news/10-33-53-09-04-2024/>

Українська: Українська ІТ-армія зупинила роботу найбільшого інтернет-порталу в росії Mail.ru. <https://armyinform.com.ua/2024/02/29/ukrayinska-it-armiya-zupynyla-robotu-najbilshogo-internet-portalu-u-rosiyi-mail-gu/>

Фермери: Фермери на Херсонщині розстріляли окупантів, які прийшли їх грабувати... <https://glavcom.ua/news/fermeri-na-hersonshchini-rozstrilyali-okupantiv-yaki-priyshli-jih-grabuvati-zmi-851796.html>

Футболка: Футболка Kramatan Боги Війни. <https://vicenza.com.ua/sribnyi-pidvis-bohy-viiny/>

Футболка 4-5-0: Футболка 4-5-0 Артилерія, Ми – Боги війни. <https://punisher.com.ua/futbolka-4-5-0-artyleriia-my-bohy-viiny/>

Хто такі: Хто такі Воїни Світла? <https://presa.com.ua/svit-nepiznanoho/khto-taki-vojini-svitla.html>

Циган: Циган-привид. <https://www.youtube.com/watch?v=fNSDCo3kITs>

Чоловіче: Чоловіче худі Артилерія. Боги Війни. <https://prom.ua/ua/p2051858139-muzhskaya-hudi-artilleriya.html>

Чому: Чому Залужного називають "залізний генерал" і що про нього говорили союзники. <https://www.rbc.ua/rus/news/chomu-zaluzhnogo-nazivayut-zalizniy-general-1706883550.html>

Шеврон “Воїни світла”: Шеврон “Воїни світла, воїни добра” на липучці. <https://exact.com.ua/ua/p1752162602-shevron-voyni-svitla.html>

Шеврон «Диванні...»: Шеврон «Диванні війська України». <https://uarm.com.ua/ua/p2174155923-shevron-divanni-vijska.html>

Шкіряний: Шкіряний ремінь «Боги війни». <https://klamra.com.ua/remeni/leather-belts-with-brass-buckles1/leather-belts-with-brass-buckles/leather-belt-artillery.html>

Щастя 2022: Щастя – бути сильним: афоризми та сентенції Дмитра Донцова (2022). / укл. О. Микитюк; 2-ге вид., Львів: Вид-во Львівської політехніки.

Як: Як білоруські кіберпартизани допомагають Україні. <https://www.dw.com/uk/yak-biloruski-kiberpartyzany-dopomahaiut-ukraini-u-viini-z-rosiieiu/a-62288091>

Як говорити: Як говорити про російсько-українську війну в школі. Уроки стійкості, боротьби та перемог. <https://www.slideshare.net/slideshow/ss-abd1/266169464>

«Янголи війни»: «Янголи війни»: як працюють бойові медики у гарячих точках. <https://www.radiosvoboda.org/a/photo-den-medyka-front/32523010.html>

REFERENCES

1. **Azhyuk, B.** (2024). Movne zhyttya v koordynatakh voyennykh naratyviv [Language life in the coordinates of war narratives]. In: *Mova i viyna: dynamika movnoyi systemy i movna polityka [Language and War: Dynamics of the Language System and Language Policy]* (pp. 4–11). Kyiv: Vyd-iy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
2. **Vilchynska, T.** (2017). Verbalizatsiya binarnoyi kontseptual'noyi opozyttsiyi "zakhsnyk – voroh" (na materialy hazetnykh tekstiv) [Verbalization of the binary conceptual opposition "defender – enemy" (based on newspaper texts)]. *Mediaprostir – Mediaspace*, 10, 59–65 [in Ukrainian].
3. **Vusyk, H. L. & Pavlyk, N. V.** (2022). Neolohizmy yak movne vidobrazhennia rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku [Neologisms as linguistic reflection of the Russian-Ukrainian war in 2022]. *Zakarpatski filolohichni studii – Zakarpattian philological studies*, 1, 52–57 [in Ukrainian].
4. **Hrytsenko, S.** (2022). Movni innovatsii rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 [Linguistic innovations of the Russian-Ukrainian war in 2022]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literary studies. Linguistics. Folklore studies*, 2 (32), 9–13 [in Ukrainian].
5. **Kyryliuk, O. L.** (2020). Formuvannia obrazu zakhsnyka v umovakh informatsiynoyi viiny: linhvokohnyvnyy aspekt [Formation of the defender's image in the conditions of information war: a linguocognitive aspect]. *Lvivskiy filolohichnyi chasopys – Lviv Philological Magazine*, 8, 90–96 [in Ukrainian].
6. **Kovtun, O.** (2023). Neolohizmy v systemi oznakovo-predmetnykh aghentivnykh imen (na materialy ukrayins'koyi i anghliys'koyi linhvokul'tur) [Neologisms in the system of sign-object agentive names (based on Ukrainian and English linguistic cultures)]. *Linhvistychni studiyi – Linguistic Studies*, 45, 27–40 [in Ukrainian].
7. **Kosmeda, T.** (2000). *Aksiologichni aspekty prahmalingvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsynky [Axiological aspects of pragmalinguistics: formation and development of the category of evaluation]*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
8. **Kosmeda, T.** (2024). Tendentsii v pereyrenuvanni tovarnykh znakov u period rosiysko-ukrains'koyi viiny: movnyy "smak" epokhy i yiyi "nesmak" [Trends in renaming trademarks during the Russian-Ukrainian war period: linguistic "flavor" of the era and its "disflavor"]. In *Mova i viyna: dynamika movnoyi systemy i movna polityka – Language and war: dynamics of the language system and language policy: monograph* (pp. 476–508). Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
9. **Malitska, A.** (2023). Obrazy ukrains'kykh mist v antolohiyi voyennoyi lirkyky «Vesna ozbroiena» [Images of Ukrainian cities in the anthology of war lyrics "Spring armed"]. *Novitni tendentsii rozvytku suchasnoyi humanitarnistyky (prysvyachena svitliiy pamyati profesora Hromiaka Romana Teodorovycha). Vseukr. nauk. konf. TNPU im. V. Hnatyuka – New trends in the development of contemporary humanitarian studies (dedicated to the bright memory of Professor Roman Teodorovych Hromyak). All-Ukrainian scientific conference of V. Hnatyuk TNPU* (pp. 46–50) [in Ukrainian].
10. **Shevchenko, L.** (2024). *Neolinhvistyka v Ukraini: doslidnytska perspektyva [Neolinguistics in Ukraine: a research perspective]*. Kyiv: Vyd-vo Lira-K [in Ukrainian].

SOURCES AND ACCEPTED ABBREVIATIONS

Авторамка: Avtoramka ZSU BOHY VIINY [Photo frame ARMED FORCES OF UKRAINE – GODS OF WAR]. <https://rozetka.com.ua/ua/342792355/p342792355/> <https://epicentrk.ua/ua/shop/mplc-pled-pokrivalo-bogi-vijni-plus-velur-polutorne-160h200-sm-sinij-1eedbae2-3f6b-66c8-a741-21fee099617f.html>

Ангели війни: Anhely viiny [Angels of War]. <https://theukrainians.org/angely-vijny/>
Біблія: Bibliia: Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu (2009). (I. Ohienko, perekl.). Kyiv.

Боги війни: Bohy viiny [Gods of War]. <https://reporters.media/bogy-vijny/>

Боги війни без вас: Bohy viiny bez vas nikhto nikudy [Gods of War Without You, No One Goes Anywhere]. <https://tyzhden.ua/bohy-vijny-bez-nas-nikhto-nikudy/>

Боги війни: як: Bohy viiny: yak zminylasia ukrainska artyleriia za ostanni roky [Gods of War: How Ukrainian Artillery Has Changed in Recent Years]. <https://razumkov.org.ua/komentari/bohy-viiny-iak-zminylasia-ukrainska-artyleriia-za-ostanni-roky>

Бойові гуси: Boiovi husy, bdzholy, kozy ta ne tilky: yak pryroda voiuie na botsi Ukrainy z rosiiskym okupantom [War Geese, Bees, Goats, and More: How Nature Fights on Ukraine's Side Against the Russian Occupant]. <https://dnister.in.ua/articles/229280/gusi-bojovi-bdzholi-kozi-ta-ne-tilki-yak-priroda-voyuye-na-boci-ukraini-z-rosijskim-okupantom->

Бойові комарі: Boiovi komari, klishchi ta voshi: v Rosii zaiavyly, shcho na terytorii Ukrainy diit biolaboratorii. [War Mosquitoes, Ticks, and Lice: Russia Claims that Bi laboratories are Operating on the Territory of Ukraine]. <https://goloskarpat.info/boundless/649ca03e24504/>

Васютинський 2022: Vasiutynskiy V. O., Hornostai P. P., Hubeladze I. H., Naidonova L. A., Sliusarevskiy M. M., Chunikhina S. L. (2022). Terminolohichniy slovnyk rosiisko-ukrainskoi viiny [Terminological Dictionary of the Russian-Ukrainian War]. (M. M. Sliusarevskiy & S. L. Chunikhina, Eds.). Kyiv: In-t sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy.

Відчайдухи: Vidchaidukhy. Istorii ukrainskykh voyniv (2016) Kyiv: Viisko Ukrainy [Desperadoes. Stories of Ukrainian Soldiers] (2016) (V. Buriachenko, red.). Kyiv: Viysko Ukrainy.

Воїни світла: Voiny svitla [Warriors of Light]. [https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%92%D0%BE%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BB%D0%B0_\(%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BC\).html](https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%92%D0%BE%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BB%D0%B0_(%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BC).html)

Воїни світла. Слова: Voiny svitla. Slova: Serhii Mikhalok. Obrobka sliv, pereklad: Serhii Zhadan. Muzyka: Serhii Mikhalok [Warriors of Light. Lyrics: Serhiy Mikhalok. Words processing, translation: Serhiy Zhadan. Music: Serhiy Mikhalok]. <https://www.pisni.org.ua/songs/8453552.html>

Воїни Світла. Воїни Добра: Voiny Svitla. Voiny Dobra [Warriors of Light. Warriors of Goodness]. <https://blogs.pravda.com.ua/authors/pyshny/5481d62b98ba2/>

Воїни світла, воїни добра: Voiny svitla, voiny dobra, voiny zhyttia: pamiataiuchy mynule, zakhyshchaimo maibutnie [Warriors of Light, Warriors of Goodness, Warriors of Life: Remembering the Past, Protecting the Future]. <https://armyinform.com.ua/2022/10/14/voyiny-svitla-voyiny-dobra-voyiny-zhyttya-pamyatayuchy-mynule-zahyshhayemo-majbutnye/>

Воїни світла і добра: Voiny svitla i dobra [Warriors of Light and Goodness]. <http://www.golos.com.ua/article/377472>

«Воїни світла» так само: «Voiny svitla» tak samo, yak i nashi zakhysnyky, postiino pratsiuut poblyzu linii frontu, – Vitalii Bunechko [“Warriors of light”, just like our defenders, constantly work near the front line, – Vitaly Bunechko]. <https://oda.zht.gov.ua/news/voyniy-svitla-tak-samo-yak-i-nashi-zahysnyky-postijno-pratsyuyut-poblyzu-liniyi-frontu-vitalij-bunechko/>

Воїни добра та воїни світла: Voiny dobra ta voiny svitla, vy shche tut? [Warriors of Good and Warriors of Light, are you still here?]. <https://lifepravda.com.ua/columns/2017/09/15/226452/>

Вселенський...: Vselenskyi dukh ukrainsiv – voiniv svitla. Rozdumy shchodo maibutnoho nashoi krainy [The universal spirit of Ukrainians – warriors of light. Reflections on the future of our country]. <https://ukrreporter.com.ua/golovne/vselenskyj-duh-ukrayintsiv-voiniv-svitla-rozdumy>

Диванні: Dyvanni viiska [Couch armies]. https://durkomore.miraheze.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%96_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0

Жінка: Zhinka, shcho zbyla dron okupantiv konservatsiieu [The woman who downed the occupiers’ drone with a can of food] <https://liza.ua/uk/lifestyle/self-development/ukra%D1%97nski-zhinki-yaki-gero%D1%97chno-vistupili-proti-okupantiv/>

Журнал: Zhurnal «Voin svitla» №14 (kviten 2021). [Journal ‘Warrior of Light’ No. 14 (April 2021)]. <https://book-ye.com.ua/catalog/zhurnaly/zhurnal-voin-svitla-14-kviten-2021/>

Збройні: Zbrojni syly Ukrainy – Tytany zakhystu ridnoi zemli [Armed Forces of Ukraine – Titans of defending the homeland]. <https://www.udau.edu.ua/ua/other-news/zbrojni-sily-ukraini-titani-zahistu-ridnoi-zemli.html>

Зеленський: Zelenskyi: My – voiny svitla, i nikhto na Zemli ne skazhe, shcho tse pafos [Zelensky: We are warriors of light, and no one on Earth will say that it’s pomp]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3420542-zelenskij-mi-voini-svitla-i-nihto-na-zemli-ne-skaze-so-ce-pafos.html>

Змагаються: Zmahaiutsia «bohy viiny» – pushkari. [The ‘gods of war’ – artillerymen are competing]. <https://cheline.com.ua/news/society/zmagayutsya-bogi-vijni-pushkari-fotoreportazh-100847>

ЗМІ: ZMI znayshly kyianku, yaka zbyla vorozhyi dron bankoiu pomidoriv [The media found a Kyiv resident who downed an enemy drone with a can of tomatoes]. https://lb.ua/society/2022/03/07/508428_zmi_znayshli_kiyanku_yaka_zbila_vorozhyiy.html

Картина: Kartyna “MII VOIN SVITLA” Volodymyra Paduna [Painting ‘My Warrior of Light’ by Volodymyr Padun] (2020). <https://kyiv.gallery/volodymyr-padun/kartyna-mii-voin-svitla-13231>

Кіберкозаки: Kiberkozaky – biitsi nevydymoho frontu [Cyber Cossacks – fighters of the invisible front]. <https://zbruc.eu/node/110961>

Клуб: Klub poezii [Poetry club]. <https://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=519708>

Книга Боги: Knyha Bohy hibrydnoi viiny [Book The Gods of Hybrid War]. <https://www.yakaboo.ua/ua/bogi-gibrydnoi-vijni.html>

Книга Боги війни: Knyha Bohy viiny [Book The Gods of War]. <https://cbgames.com.ua/ua/igrovye-aksessuary/aksessuary-literatura/kniga-bogi-voini.htm>

«Книга війна світла» Пауло Коельо: «Knyha voyna svitla» Paulo Koelo ["Book of the Warrior of Light" by Paulo Koelío]. [https://dovidka.biz.ua/kniga-voyina-svitla-paulo-koelo/](https://dovidka.biz.ua/kniga-voyina-svitla-paulo-koelohttps://dovidka.biz.ua/kniga-voyina-svitla-paulo-koelo/)

Коза: Koza-partyzanka [Guerrilla goat]. <https://dnister.in.ua/articles/229280/gusi-bojovi-bdzholi-kozi-ta-ne-tilki-yak-priroda-voyuye-na-boci-ukraini-z-rosijskim-okupantom->

Крилаті: Krylati "banderivski" bdzholy [Winged 'Bandera's' bees]. <https://dnister.in.ua/articles/229280/gusi-bojovi-bdzholi-kozi-ta-ne-tilki-yak-priroda-voyuye-na-boci-ukraini-z-rosijskim-okupantom->

«Кухонні...» "Kukhonni viiska" ["Kitchen troops"]. <https://bzh.life/ua/eda/kuhonni-vijska-25-restorannih-proektiv-yaki-gotuyut-dlya-armiyi-ta-volonteriv/>

Кухонні війська: Kukhonni viiska v dii... [Kitchen troops in action...]. <https://insider.ua/kuhonni-vijska-u-dii-yak-restoranniy-biznes-pidtrimue-ukrainciv-pid-chas-viyni/>

Марка: Marka «Voyny svitla. Voyny dobra» – yak symvol shany ta vdiachnosti ["Warriors of Light" brand. Warriors of goodness" - as a symbol of respect and gratitude]. <https://hoe.com.ua/post/marka-vojini-svitla-vojini-dobra-jak-simvol-shani-ta-vdjachnosti.html>

«Наші Котики»: «Nashi Kotyky» – tak lahidno ukraintsi nazyvaiut svoikh voiniv – zakhysnykiv ["Our Cats" is how the Ukrainians affectionately call their warriors – defenders]. <https://kr-rada.gov.ua/news/nashi-kotiki-tak-lagidno-ukrayintsi-nazivayut-svoyih-vojiniv-zahisnikiv-u-muzeyi-osmorkina-vidkrilasya-vistavka-dityachih-malyunkiv-08042022.html>

Нещодавно: Neshchodavno v Kh. [Recently in Kh.]. <https://x.com/tiredwinemaker/status/1509912259430162441>

Пес: Pes Patron [Dog Patron]. <https://www.pisni.org.ua/songs/2457550.html>

Плед-покривало: Pled-pokryvalo Bohy Viiny plush/veliur polutorne 160kh200 sm Synii [Gods of War plaid blanket plush/velor one and a half 160x200 cm Blue]. <https://epicentrk.ua/ua/shop/mplc-pled-pokryvalo-bogi-vijni-plus-velur-polutorne-160h200-sm-sinij-1eedbae2-3f6b-66c8-a741-21fee099617f.html>

Працівник: Pratsivnyk Ukrposhty "dostavyv" raketu prosto u vorozhyi Su 34 [An employee of Ukrposhta simply "delivered" a missile to an enemy Su-34]. <https://zahid.espreso.tv/dva-tizhni-viyni-romi-kradut-tanki-a-domogospodarki-bankami-zbivayut-droni>

Привид Києва: Pryvyd Kyieva... [Ghost of Kyiv...]. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61291455>

Роми: Romy kradut tanky, a domohospodarky bankamy zbyvaiut drony. Yak ukraintsi pid chas viiny riatiuutsia humorom [Roma steal tanks, and housewives shoot down drones with cans. How Ukrainians save themselves with humor during the war]. <https://zahid.espreso.tv/dva-tizhni-viyni-romi-kradut-tanki-a-domogospodarki-bankami-zbivayut-droni>

СУМ: Slovyk ukrainskoi movy : v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] / Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Institute of Linguistics. named after O. O. Potebnia; editor: I. K. Bilodid (head) [etc.]. Kyiv: Nauk. dumka, 1970–1980: 1970. Vol. 1, p. 659; 1978. Vol. 9, pp. 92–93.

Співробітники: Spivrobitnyky biblioteki VTEI DTEU pidhotuvaly fotokolazh "VOINY SVITLA – VOINY DOBRA" z nahody sviata Dnia zakhysnykiv i zakhysnyts Ukrainy [Employees of the VTEI DTEU library prepared a photo collage "WARRIORS OF LIGHT – WARRIORS OF GOOD" on the occasion of the Day of Defenders of Ukraine]. <https://youtu.be/aOHOzCwalBs>

Срібний: Sribnyi pidvis "Bohy viiny" ["Gods of War" silver pendant]. <https://punisher.com.ua/futbolka-kramatan-bohy-voiny/>

Сьогодні: Sohodni na zakhysti krainy stoiat spravzhni voiny-tytany: vchorashni vodii, slusari, uchyteli, likari, pidpriyemtsi i predstavnyky inshykh myrnykh profesii... [Today, real warriors-titans stand on the defense of the country: yesterday's drivers, locksmiths, teachers, doctors, entrepreneurs and representatives of other peaceful professions...]. <https://1trv.lice.org.ua/news/10-33-53-09-04-2024/>

Українська: Ukrainska IT-armiia zupynyla robotu naibilshoho internet-portalu v rosii Mail.ru [The Ukrainian IT army stopped the operation of the largest Internet portal in Russia Mail.ru]. <https://armyinform.com.ua/2024/02/29/ukrayinska-it-armiya-zupynyla-robotu-najbilshogo-internet-portalu-u-rosiyi-mail-gu/>

Фермери: Fermery na Khersonshchyni rozstrilyali okupantiv, yaki pryshly yikh hrabuvaty... [Farmers in the Kherson region shot the invaders who came to rob them...]. <https://glavcom.ua/news/fermeri-na-hersonshchyni-rozstrilyali-okupantiv-yaki-priyshli-jih-grabuvati-zmi-851796.html>

Футболка: Futbolka Kramatan Bohy Viiny [T-shirt Kramatan Gods of War]. <https://vicenza.com.ua/sribnyi-pidvis-bohy-viiny/>

Футболка 4-5-0: Futbolka 4-5-0 Artyleriia, My – Bohy viiny [T-shirt 4-5-0 Artillery, We are Gods of War]. <https://punisher.com.ua/futbolka-4-5-0-artyleriia-my-bohy-viiny/>

Хто такі: Khto taki Voiny Svitla? [Who are the Warriors of Light?]. <https://presa.com.ua/svit-nepiznanoho/khto-taki-vojini-svitla.html>

Циган: Tsyhan-pryvud [Ghost gypsy]. <https://www.youtube.com/watch?v=fNSDCo3kITs>

Чоловіче: Choloviche khudi Artyleriia. Bohy Viiny [Men's hoodie Artillery. Gods of War]. <https://prom.ua/ua/p2051858139-muzhskaya-hudi-artilleriya.html>

Чому: Chomu Zaluzhnoho nazyvaiut "zaliznyi heneral" i shcho pro noho hovoryly soiuzyky [Why is Zaluzhnyi called the "iron general" and what did the allies say about him?]. <https://www.rbc.ua/rus/news/chomu-zaluzhnogo-nazivayut-zalizniy-general-1706883550.html>

Шеврон "Войни світла": Shevron "Voiny svitla, voiny dobra" na lypuchtsi [Chevron "Warriors of Light, Warriors of Good" on Velcro]. <https://exact.com.ua/ua/p1752162602-shevron-voyini-svitla.html>

Шеврон «Диванні...»: Shevron «Dyvanni viiska Ukrainy» [Chevron "Sofas of the troops of Ukraine"]. <https://uarm.com.ua/ua/p2174155923-shevron-divanni-vijska.html>

Шкіряний: Shkirianyi remin «Bohy viiny» [Gods of War Leather Belt]. <https://klamra.com.ua/remeni/leather-belts-with-brass-buckles1/leather-belts-with-brass-buckles/leather-belt-artillery.html>

Щастя 2022: Shchastia – buty sylnym: aforyzmy ta sententsii Dmytra Dontsova [Happiness is to be strong: aphorisms and maxims of Dmytro Dontsov] (2022). / compiled by O. Mykutyuk; 2nd ed., Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic.

Як: Yak biloruski kiberpartyzany dopomahaiut Ukraini [How Belarusian cyber guerillas help Ukraine]. <https://www.dw.com/uk/yak-biloruski-kiberpartyzany-dopomahaiut-ukraini-u-viini-z-rosiieiu/a-62288091>

Як говорити: Yak hovoryty pro rosiisko-ukrainsku viinu v shkoli. Uroky stiikosti, boroty ta peremoh [How to talk about the Russian-Ukrainian war at school. Lessons of resilience, struggle and victory]. <https://www.slideshare.net/slideshow/ss-abd1/266169464>

«Янголи війни»: «Ianholy viinu»: yak pratsiuiut boiovi medyky u hariachykh tochkakh ["Angels of war": how combat medics work in hot spots]. <https://www.radiosvoboda.org/a/photo-den-medyka-front/32523010.html>

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda Tetyana Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature, Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vynnytsia, 21021, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09 серпня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Образ російсько-української війни: моделі вербалізації героїки українців. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 132–159. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.12>

APA: Космеда, Т. А. (2024). Образ російсько-української війни: моделі вербалізації героїки українців. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 132–159. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.12>

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ВІДТВОРЕННЯ НАЗВ КВАЗІРЕАЛІЙ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ФЕНТЕЗІ

У статті викладено результати когнітивно-комунікативного аналізу англо-українського перекладу назв квазіреалій з роману Джоан Роулінг «Гаррі Поттер і напівкровний принц». Побудовано когнітивні моделі, які стоять за вихідними і перекладеними мовними виразами і санкціонують їх функціонування. Виявлено кореляції між компонентами когнітивних моделей, які активуються вихідними і перекладеними мовними виразами і спрогнозовано комунікативну вдалість / невдалість перекладу. Доведено, що когнітивне моделювання забезпечує чіткість процедури, а комунікативний аспект аналізу дозволяє об'єктивно підійти до оцінки якості перекладу.

Ключові слова: змістовий переклад, квазіреалія, когнітивно-комунікативний перекладацький аналіз, формальний переклад.

Martyniuk A., Severin M. Cognitive-Communicative Aspect of Rendering Quasi-realia Names in English-Ukrainian Translations of Fantasy. *The article aims to establish cognitive-communicative features of English-Ukrainian translations of quasi-realia names based on 200 examples from Joanne Rowling's fantasy «Harry Potter and the Half-Blood Prince». Reaching this aim presupposes fulfilling the tasks of constructing cognitive models that sanction the quasi-realia names functioning in the original and translation and correlating the components of these models. The relevance of the research stems from its cognitive-communicative perspective, which opens new opportunities for translation analysis. The conducted research shows that the translator can focus either on the reproduction of the form of the quasi-realia name, resorting to transliteration and transcription, or on the reproduction of its content using tracing, contextual substitution, integral transformation, semantic development, and supplementing them with stylistic (adding suffixes of subjective assessment) and cultural (replacement of the concept activated by the original expression with a culturally specific one) adaptation. Formal translation is communicatively successful in cases where a quasi-realia name is based on a general, culturally non-specific experience since the translation here opens up the same opportunities for interpretation as the original, and the realisation of these opportunities does not depend on knowledge of the language and culture of the original. Content translation is more informative from a linguistic perspective, and the communicative success of such a translation depends on a successful selection of words that could activate the same associations as the original quasi-realia names. Replacing the reference concept (SOMETHING), denoted by the original quasi-realia name, with a culturally specific one (NOUGAT → PAMPUSHKA) does not affect the quality of the translation*

if the translator attributes to it the same properties that the original concept possesses. Stylistic adaptation of the translation helps to achieve greater emotionality. The obtained results show that cognitive modelling can be successfully used in translation analysis, as it ensures the clarity of the procedure, and the communicative aspect of the analysis allows an objective approach to the assessment of translation quality.

Keywords: cognitive-communication translation analysis, content translation, formal translation, quasi-realia.

Вступ

Останнім часом все більшої наукової перспективи набуває когнітивний аналіз перекладу, який спирається на розуміння природної мови як когнітивного феномена, де мовні вирази не містять значення самі по собі, а натомість активують структури когнітивного досвіду, асоціативно пов'язані з об'єктами реального або фентезійного світу, які ці мовні вирази позначають. Відповідно, переклад мислиться як творча когнітивна діяльність перекладача, що передбачає оперування мінімальними одиницями досвіду – **ментальними репрезентаціями / концептами**, що формуються в конкретному культурному середовищі і тому поєднують універсальні і культурно-специфічні риси (Kovalenko, & Martynyuk, 2018; Krings, 1986; Martynyuk, & Akhmedova, 2022; Shlesinger, 2000; Shreve, & Angelone, 2010; Snell-Hornby, 1988; Zhulavska, & Martynyuk, 2023). Застосування когнітивного аналізу перекладу відкриває можливість розкриття механізмів прийняття перекладацьких рішень, що зумовлює **актуальність** наукової розвідки.

Метою дослідження є встановлення когнітивно-комунікативних характеристик англо-українського перекладу назв квазіреалій на матеріалі 200 прикладів з роману Джоан Роулінг «Гаррі Поттер і напівкровний принц» (Rowling, 2005) та їх перекладів, виконаних Віктором Морозовим (Ролінг, 2005).

Завдання дослідження включають: 1) побудову когнітивних моделей, які уможливають функціонування вихідних і перекладених назв квазіреалій; 2) співвіднесення компонентів цих моделей.

Назви квазіреалій неодноразово опинялися у фокусі уваги вітчизняних перекладознавців (Карачун, & Півень, 2022; Линтвар, & Плетенецька, 2019; Миколишена, 2017; Нечипоренко, & Душновська, 2018), які фокусувалися на структурно-семантичних аспектах їх перекладу і виявляли способи і трансформації, задіяні для досягнення еквівалентності.

У нашому дослідженні структурно-семантичний перекладацький аналіз назв квазіреалій доповнюється когнітивним, а саме: побудовою когнітивних моделей, що стоять за вихідними і перекладеними мовними виразами й уможливають їх функціонування, і комунікативним, а саме: виявленням кореляцій між компонентами когнітивних моделей, що активуються вихідними і перекладеними мовними виразами для прогнозування комунікативної вдалості / невдалості перекладу. Когнітивно-комунікативний підхід до аналізу перекладу забезпечує наукову новизну дослідження.

Методи дослідження

Когнітивний аналіз перекладу передбачає: 1) побудову когнітивних моделей (поєднань концептів за певною схемою), які стоять за вихідними і перекладеними мовними виразами, і впливають на перекладацькі рішення (цей тренд отримав робочу назву «підхід до аналізу перекладу як продукту») (Risku, 2020); 2) вивчення процесу перекладацької діяльності за допомогою спеціальних методик, забезпечених комп'ютерною апаратурою і програмами на кшталт «реєстрації натиску клавіатури» або «протоколів роздумів вголос» («підхід до аналізу перекладу як процесу») (Там само).

Наше дослідження спирається на напрацювання першого когнітивного підходу і доповнює побудову когнітивних моделей вихідних і перекладених назв квазіреалій прогнозуванням комунікативної вдалості перекладу, яка визначається відповіддю на запитання, чи є перекладений вираз потенційно здатним активувати всі складники когнітивної моделі вихідного виразу.

Для побудови когнітивних моделей, що стоять за квазіреаліями і санкціонують їх функціонування, використовуємо класичну **пропозицію**, відому з часів Аристотеля (Aristotle, 1853) і широко застосовувану в когнітивній науці у вигляді абстрактної концептуальної схеми-моделі, яка гіпотетично організує в пам'яті концепти, що символічно репрезентують смислові відношення між об'єктами світу (Pylyshyn, 1973). Пропозиційні моделі будуються шляхом **інференцій** (логічних умовиводів) на основі осмислення і структурування досвіду, що гіпотетично активується відповідними мовними виразами. Невід'ємними компонентами пропозиційних моделей є логічний аргумент [ХТОСЬ / ЩОСЬ] і логічний предикат, який приписує аргументу певні властивості [Є ТАКИЙ / ДІЄ ТАК тощо]. Співвіднесення

компонентів моделей, активованих вихідними і перекладеними мовними виразами, також здійснюється на основі інференційного аналізу.

Виклад основного матеріалу

Результати проведеного структурно-семантичного перекладацького аналізу дозволяють зробити висновок, що відтворення назв квазіреалій відбувається за формальним або змістовим принципом.

Орієнтація на форму передбачає застосування транслітерації: *Sirius Black* – Сіріус Блек, *Gwenog Jones* – Івеног Джонс, *Auror* – Аврор, *Inferi* – Інферії, *Azkaban* – Азкабан, *Fleur Delacour* – Флер Делакур або транскрипції: *Stan Shunpike* – Стен Шанпайк, *Hagrid* – Герід.

Розглянемо, які структури досвіду активує транслітероване власне ім'я *Sirius Black*. Компонент імені *Sirius* відсилає до зірки нічного неба. Беремо до уваги, що в пам'яті різних індивідів це знання активуватиметься з різним ступенем деталізації: хтось просто асоціюватиме слово *Sirius* з якимось небесним світилом, а хтось – із зіркою сузір'я Великого пса, яку прийнято вважати найяскравішою зіркою Всесвіту. Компонент *Black* асоціюється з чорним кольором. Поєднання цих, на перший погляд, несумісних ознак («яскравість світла» і «темнота») повністю висвітлює характер персонажа. На початку історії читач мало що знає про цього героя і Сіріус Блек постає перед нами як персонаж з «темним» та загадковим минулим, але пізніше з'ясовується, що Сіріус Блек – хрещений батько Гаррі Поттера, людина з добрим серцем та «світлою» душею. Асоціація з псом є також важливою, оскільки в описуваному світі фентезі Сіріус Блек має здатність перетворюватися на великого чорного пса. Відтак, вихідна назва квазіреалії *Sirius Black* актуалізує таку пропозиційну модель: ХТОСЬ (СІРІУС БЛЕК) Є ТАКИЙ (СВІТЛИЙ-ДОБРИЙ / ТЕМНИЙ-УТАЄМНИЧЕНИЙ / ЗДАТНИЙ ПЕРЕТВОРЮВАТИСЯ У ПСА).

Вдаючись до транслітерації, перекладач досягає максимального збереження форми вихідного тексту. Транслітерований компонент *Sirius* як назва зірки відображає усі смисли, асоційовані з цією зіркою, доступні носію української мови тією ж мірою, що й носію англійської мови, адже їх активація залежить лише від рівня обізнаності індивіда й не залежить від його / її мовної і культурно-специфічної компетенції. Що ж до компонента *Блек*, він активуватиме смисли, закладені в оригіналі, лише для читачів, які володіють англійською мовою і асоціюють це слово з чорним кольором.

Розглянемо приклад транскрипції *Stan Shunpike* – *Стен Шанпайк*. В оригіналі це ім'я не лише ідентифікує особу, а й активує певні асоціації. Цей персонаж працює помічником водія швидкого і не дуже зручного Лицарського автобуса (*Knight Bus*), створеного для магів, що потрапили в скрутне становище. В англійській мові *shun* означає 'уникати', а *pike* є частиною складного слова *turnpike*, що має значення 'платна швидкісна дорога'. Відповідно, *shunpike* метонімічно відсилає до людини, яка уникає платних доріг, а метафорично – до квазіреалії світу фентезі – людини, яка може забезпечити вихід зі скрутного становища, уникнути неприємностей, провезти "обхідною дорогою". Відтак вихідна назва квазіреалії *Stan Shunpike* актуалізує таку пропозиційну модель: ХТОСЬ (СТЕН ШАНПАЙК) Є ТАКИЙ (ЗДАТНИЙ ВИБЕЗТИ ЗІ СКРУТИ). Вдаючись до транскрипції, перекладач не відтворює цих асоціацій, хоча переклад *Стен Шанпайк* є досить милозвучним. Можливо, варіанти перекладу цього імені *Стен Шляхохбід* чи *Стен Швидкорух* були би більш змістовними.

Окрім зазначених вище способів формального перекладу, ми зафіксували створення в перекладі **оказіоналізмів**. Оказіоналізм розуміємо за Ларисою Мінич – як «незвичне, експресивно забарвлене слово, яке по-новому, свіжо, оригінально називає предмети, явища дійсності, утворене з відхиленням від законів словотворення чи мовної норми, існує лише в певному контексті, у якому воно виникло, має свого автора і характеризується такими ознаками: належністю до мовлення, утворюваністю, залежністю від контексту, одноразовістю і нерегулярністю використання, ненормативністю, незвичністю і новизною, експресивністю, індивідуальною належністю» (Мінич, 2020: 48).

Найпростішим є створення оказіоналізму на основі адаптивної транскрипції: *Oh no, oh no, I bet she'd been Imperiused and I didn't realize!* – *Ой, ні-ні-ні, мені тепер ясно, що її імперіунули, але тоді до мене не дійшло!* Для того, щоб зрозуміти це висловлювання, варто зазначити, що в магічному світі, змальованому в романі, існує прокльон, який має назву *Imperius*. При його застосуванні, жертва підкоряється волі того, хто використав цей прокльон. Назва походить від англійського слова *imperative*, що означає 'імператив; наказовий спосіб' від латинського *imperium* – 'влада, велич правління'. Отже, назва цієї квазіреалії активуватиме у свідомості англomовного читача таку пропозиційну модель: ЩОСЬ (ПРОКЛЬОН) Є ТАКЕ (ЗМУШУЄ ПІДКОРИТИСЯ ЧУЖИЙ ВОЛІ).

Для полегшення інтерпретації можна було б використати описовий переклад: ‘вона перебуває під чарами прокльону Імперіус’, але для органічності та збереження авторського стилю термін було перекладено одним словом-оказіоналізмом. Застосовуючи адаптивну транскрипцію і створюючи okazіональне дієслово *імперіуснути*, перекладач опирається на гіпотетичний лінгвістичний досвід своїх читачів, які мають бути здатними розпізнати інтернаціональний корінь *імпер-*, а також і на контекст, який має додати необхідні деталі для виведення смислових нюансів оригіналу.

Орієнтація на зміст виявляється у використанні таких трансформацій, як калькування, контекстуальна заміна, цілісне перетворення, смисловий розвиток.

Розглянемо приклад поєднання калькування та адаптивної транслітерації: *Horace Slughorn* – *Горацій Слизоріг*. *Horace* є ім’ям, яке у індивіда, обізнаного з культурою давнього Риму, викликає асоціації з Горацієм Квінтом, високоінтелектуальним поетом “золотої доби” давньоримської літератури. Це ім’я гармонує з образом персонажа, досвідченого авторитетного професора, що володіє мудрістю і гострим розумом. Другий компонент імені *Slughorn* сам складається з двох частин – *slug*, що буквально означає ‘слизняк’, і *horn* – ‘ріг’. Ця частина імені акцентує негативні якості персонажа, активуючи асоціації з хитрістю та “слизькістю” – небезпечністю, двозначністю, сумнівністю, адже він в минулому мав відношення до становлення Волдеморта, головного ворога Гаррі Поттера, і наразі є частиною інтриг, намагаючись впливати на інших. Відтак, власне ім’я *Horace Slughorn* актуалізує таку пропозиційну модель: ХТОСЬ (ГОРАЦІЙ СЛАГГОРН) Є ТАКИЙ (РОЗУМНИЙ / АВТОРИТЕТНИЙ / ХИТРИЙ / МАНІПУЛЯТИВНИЙ).

У перекладі застосовується адаптивна транслітерація (*Horace* – *Горацій*) і калькування основ складного слова-оказіоналізму, внаслідок чого утворюється український okazіоналізм-калька (*Slughorn* – *Слизоріг*). Що стосується транслітерації, то, як і в усіх випадках формального перекладу, перекладач покладається на енциклопедичний досвід своїх читачів. Проте, слід зазначити, що він надає їм рівні можливості з англомовними читачами, оскільки асоціювання імені Горацій з РОЗУМОМ / АВТОРИТЕТОМ не передбачає наявності культурно-специфічного досвіду. Щодо калькованого okazіоналізму, він активує усі компоненти когнітивної моделі, актуалізованої вихідним мовним

виразом: і *слизь*, і *rig* асоціюються з непевністю, двозначністю, небезпечністю, які в контексті описуваного світу фентезі конкретизуються як ХИТРИСТЬ / МАНІПУЛЯТИВНІСТЬ.

У перекладі імені дівчинки-привиду *Moaning Mirtle* – *Плаксива Міртл* використано контекстуальну заміну та транслітерацію. У світі фентезі цей персонаж-привид відома тим, що постійно жаліється та дуже пронизливо плаче. Можливо, авторка також натякає на зв'язок між ім'ям *Mirtle* та вічнозеленою рослиною мирт, що є символом тиші та миру. Зіткнення цих несумісних / неконгруентних концептів (ПРОНИЗЛИВИЙ ЗВУК / ПЛАЧ – ТИША / СКОКІЙ) створює гумористичний стимул, який є результатом несумісності одночасно активованих когнітивних структур (Koestler, 1964). Це припущення підкріплюється контекстом. В одному з епізодів Міртл розповідає Гаррі Поттеру, як була настільки засмученою, що хотіла себе вбити, аж раптом пригадала, що вона і так вже мертва. Відтак, це ім'я квазіреалії активує таку когнітивну модель: ХТОСЬ (МОНІНГ МІРТЛ) Є ТАКА (ПЛАКСИВА / НЕАДЕКВАТНА → ВИКЛИКАЄ ПОСМІШКУ).

Перекладач транслітерує ім'я *Mirtle*, залишаючи українському читачеві усі можливості для інтерпретації, що є і в читачів оригіналу, адже асоціація МИРТ → СПОКІЙ / ТИША / МИР не є частиною культурно-специфічного досвіду. Щодо контекстуальної заміни, вона є цілком виправданою, оскільки прямий переклад дієслова *to mourn* – 'оплакувати померлого' створював би дисонанс з гумористичною тональністю опису цього персонажа. У підсумку, перекладений вираз актуалізує усі компоненти моделі вихідної назви квазіреалії.

Не можна оминати увагою і переклад *Nosebleed Nougat* – 'пампушечки-зносаюшечки', де було використано цілісне перетворення з культурною і стилістичною адаптацією. Ця назва квазіреалії складається зі складного слова *Nosebleed* (буквально 'ніс' + 'кровоточити') і слова *Nougat* – 'нуга' і означає 'нуга, яка спричиняє кровотечу з носа'. Переклад слова *nougat* не становить труднощів для перекладача, однак він цілісно переосмислює цей концепт і вдається до культурної адаптації, замінюючи його назву на назву улюбленої української випічки, що разом з часником є ідеальним доповненням до славетної української страви – борщу. Крім цього, перекладач стилістично адаптує слово *пампушки*, додаючи до нього суфікс суб'єктивної оцінки *-ечк-*, який, окрім зменшувального значення, ще й передає емоції задоволення, викликані позначуваною стравою. Відтворюючи складне

слово *Nosebleed*, перекладач утворює слово-оказіоналізм зі складною структурою яка корелює з еліптичним реченням – ‘з носа юшка [тече]’ і яку він ускладнює, додаючи суфікс суб’єктивної оцінки *-ечк-* для рими зі словом *пампушечки*. Важливо також, що замість прямого відповідника слова *blood* – ‘кров’, який метонімічно репрезентує кровотечу перекладач вживає його розмовний переносний відповідник *юшка*. У підсумку, культурно адаптована назва активує ті ж асоціації, що й оригінальна: ЩОСЬ (НУТА) Є ТАКЕ (СПРИЧИНЯЄ КРОВОТЕЧУ З НОСА) = ЩОСЬ (ПАМПУШКИ) Є ТАКЕ (СПРИЧИНЯЄ КРОВОРЕЧУ З НОСА). Разом з тим, український переклад наділяє текст більшою емоційністю.

Наступний приклад ілюструє смисловий розвиток: *Skiving Snackboxes* – ‘спецхарчування для спецсачкування’. Словосполучення *Skiving Snackboxes* позначає магічний предмет – цукерку, одна половина якої викликає в учня симптоми хвороби, а інша виліковує після того, як учень покидає клас. Таким чином цей предмет допомагає учням позбутися небажаних уроків. Слово *skiving* буквально означає ‘пропуск роботи або навчання’ і точно відтворюється українським сленгом *сачкувати*; слово *snackboxes* означає ‘контейнери з перекусами’. Перекладач продовжує логічний ланцюжок, переосмислюючи контейнери з перекусами як *спецхарчування* і на додаток створює риму, додаючи до *сачкування* префікс *спец-*, який надає смислові відтінки важливості та утаємниченості позначуваному об’єкту. Як наслідок, вихідний і перекладений вирази активують схожі асоціації ЩОСЬ (ЇСТИВНЕ У КОНТЕЙНЕРАХ З ПЕРЕКУСАМИ) Є ТАКЕ (ЗВІЛЬНЯЄ ВІД УРОКІВ). Щоправда ні оригінальна, ні українська назва квазіреалії сама по собі не містить інформації, про те, що “спецпризначення” харчування полягає саме у звільненні від небажаних уроків. Ця інформація виводиться з контексту.

Висновки

Проведене дослідження свідчить, що в процесі перекладу назв квазіреалій перекладач може орієнтуватися на відтворення форми, вдаючись до транслітерації та транскрипції, або на відтворення змісту, застосовуючи калькування, контекстуальну заміну, цілісне перетворення, смисловий розвиток, та доповнюючи їх стилістичною (додавання суфіксів суб’єктивної оцінки) і культурною (заміна концепту, активованого вихідним виразом, на культурно-специфічний) адаптацією.

Формальний переклад є комунікативно вдалим у випадках, коли квазіреалія спирається на загальний, культурно-неспецифічний досвід, оскільки переклад тут відкриває ті ж самі можливості для інтерпретації, що й оригінал, і реалізація цих можливостей не залежить від знання мови і культури оригіналу.

Змістовий переклад є більш інформативним у суто мовному ракурсі і комунікативна вдалість такого перекладу залежить від вдалого підбору слів, які мають активувати ті ж самі асоціації, що й оригінальні назви квазіреалій. Заміна референтного концепту (ЩОСЬ), позначуваного оригінальною назвою квазіреалії, на культурно-специфічний (НУГА → ПАМПУШКА) не позначається на якості перекладу якщо перекладач приписує йому ті ж самі властивості, якими володіє концепт оригіналу. Стилїстична адаптація перекладу сприяє досягненню більшої емоційності.

Отримані результати свідчать, що когнітивне моделювання може успішно застосовуватися в перекладацькому аналізі, оскільки забезпечує чіткість процедури, а комунікативний аспект аналізу дозволяє об'єктивно підійти до оцінки якості перекладу.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у застосуванні розробленої методики когнітивно-комунікативного перекладацького аналізу в дослідженнях англо-українських перекладів художніх текстів різних жанрів на більш обширному матеріалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Карачун**, Ю., & Півень, Ю. (2022). Квазіреалії як невід'ємна частина науково-фантастичного тексту та проблеми їх перекладу. *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*, 56(2)б 122–129.
2. **Линтвар**, О. М., & Плетенецька, Ю. М. (2019). Квазіреалії в романі-антиутопії Джорджа Орвелла «1984» у перекладацькому вимірі. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки. Мовознавство»*, 12, 117–120.
3. **Мінич**, Л. (2020). Оказіоналізми як основа синергетики ідіостилію Миколи Вінграновського. *Studia Ukrainica Posnaniensis*, 8(2), 45–55.
4. **Миколишена**, Т. В. (2017). Квазіреалія як засіб об'єктивації фантастичної картини світу та особливості її перекладу. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Іноземна філологія*, 86, 152–159.
5. **Нечипоренко** Б., & Душновська О. (2018). Способи відтворення квазіреалій в українських перекладах роману Олдоса Гакслі «Який чудесний світ новий!». *Південний архів*, LXXIV, 201–205.
6. **Ролінг**, Д. К. (2005). *Гаррі Поттер і напівкровний принц* (В. Морозов, Перекл.). А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.
7. **Aristotle**. (1853). *The organon, or logical treatises, of Aristotle* (O. O. Freire, Trans.). John Childs & Son.
8. **Koestler**, A. (1964). *The Act of creation*. Hutchinson.
9. **Kovalenko**, L., & Martynuk, A. (2018). English container metaphors of emotions in Ukrainian translations. *Advanced Education*, 10, 190–197.
10. **Krings**, H. P. (1986). *Was in den Köpfen von Übersetzern*

vorgeht: Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern. Narr. 11. **Martynyuk, A.**, & Akhmedova, E. (2022). (Sub)cultural specificity of fiction simile and the choice of translation strategy. *Topics in Linguistics*, 23(2), 50–62. 12. **Pylyshyn, Z. W.** (1973). What the mind's eye tells the mind's brain: A critique of mental imagery. *Psychological Bulletin*, 80, 1–36. 13. **Risku, H.** (2020). Cognitive approaches to translation. In C. A. Chapelle (Ed.), *The encyclopedia of applied linguistics*. <https://onlinelibrary.wiley.com/> 14. **Rowling, J. K.** (2005). *Harry Potter and the half-blood prince*. Bloomsbury. 15. **Shlesinger, M.** (2000). Interpreting as a cognitive process: How can we know what really happens? In S. Tirkkonen-Condit & R. Jääskeläinen (Eds.), *Tapping and mapping the processes of translating and interpreting* (pp. 3–16). John Benjamins. 16. **Shreve, G. M.**, & Angelone, E. (Eds.). (2010). *Translation and cognition*. John Benjamins. 17. **Snell-Hornby, M.** (1988). *Translation studies: An integrated approach*. John Benjamins. 18. **Zhulavska O.**, & Martynyuk A. (2023). Linguacultural isomorphism / anisomorphism and synesthetic metaphor translation procedures. *Translation and Interpreting*, 15(1), 275–287.

REFERENCES

1. **Karachun, Yu.**, & Piven, Yu. (2022). Kvazirealii yak nevidiemna chastyna naukovo-fantastychnoho tekstu ta problemy yikh perekladu [Quasi-realia as an integral part of science fiction text and problems of their translation]. *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk. Movoznavstvo. Literaturoznavstvo – Topical issues of the humanities. Linguistics. Literary studies*, 56(2)b, 122–129 [in Ukrainian]. 2. **Lyntvar, O. M.**, & Pletenetska, Yu. M. (2019). Kvazirealii v romani-antyutopii Dzhordzha Orvella «1984» u perekladatskomu vymiri [Quasi-realia in George Orwell's dystopian novel «1984» in the translation dimension]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriia «Filolohichni nauky. Movoznavstvo» – Scientific Bulletin of Ivan Franko State Pedagogical University. Series 'Philological Sciences. Linguistics'*, 12, 117–120 [in Ukrainian]. 3. **Mynych, L.** (2020). Okazionalizmy yak osnova synerhetyky idiostyliu Mykoly Vinhranovskoho [Occasionalisms as the basis of synergy of Mykola Vingranovsky's idiosyle]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 8(2), 45–55 [in Ukrainian]. 4. **Mykolysheha, T. V.** (2017). Kvazirealiiia yak zasib obiektyvatsii fantastychnoi kartyny svitu ta osoblyvosti yii perekladu [Quasi-realia as a means of objectifying a fantastic picture of the world and peculiarities of its translation]. *Visnyk KhNU im. V. N. Karazina. Inozemna filolohiia – V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Foreign philology*, 86, 152–159 [in Ukrainian]. 5. **Nechyporenko, B.**, & Dushnovska, O. (2018). Sposoby vidtvorennia kvazirealii v ukrain-skykh perekladakh romanu Oldosa Haksli «Iakyy chudesnyi svit novyy!» [Ways of reproducing quasi-realities in Ukrainian translations of Aldous Huxley's novel «What a Wonderful New World!»]. *Pivdennyi arkhiv – Southern Archive, LXXIV*, 201–205 [in Ukrainian]. 6. **Roling, D. K.** (2005). Harri Potter i napivkrovnyi prynts (V. Morozov, Pekl.). A-BA-BA-HA-LA-MA-HA [in Ukrainian]. 7. **Aristotle.** (1853). *The organon, or logical treatises, of Aristotle* (O. O. Freire, Trans.). John Childs & Son [in English]. 8. **Koestler, A.** (1964). *The Act of creation*. Hutchinson [in English]. 9. **Kovalenko, L.**, & Martynyuk, A. (2018). English container metaphors of emotions in Ukrainian translations. *Advanced Education*, 10, 190–197 [in English]. 10. **Krings, H. P.** (1986). *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht: Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern*. Narr [in German]. 11. **Martynyuk, A.**, & Akhmedova, E. (2022). (Sub)cultural

specificity of fiction simile and the choice of translation strategy. *Topics in Linguistics*, 23(2), 50–62 [in English]. 12. **Pylyshyn**, Z. W. (1973). What the mind's eye tells the mind's brain: A critique of mental imagery. *Psychological Bulletin*, 80, 1–36 [in English]. 13. **Risku**, H. (2020). Cognitive approaches to translation. In C. A. Chapelle (Ed.), *The encyclopedia of applied linguistics*. <https://onlinelibrary.wiley.com/> 14. **Rowling**, J. K. (2005). *Harry Potter and the half-blood prince*. Bloomsbury [in English]. 15. **Shlesinger**, M. (2000). Interpreting as a cognitive process: How can we know what really happens? In S. Tirkkonen-Condit & R. Jääskeläinen (Eds.), *Tapping and mapping the processes of translating and interpreting* (pp. 3–16). John Benjamins [in English]. 16. **Shreve**, G. M., & Angelone, E. (Eds.). (2010). *Translation and cognition*. John Benjamins [in English]. 17. **Snell-Hornby**, M. (1988). *Translation studies: An integrated approach*. John Benjamins [in English]. 18. **Zhulavska**, O., & Martynyuk, A. (2023). Linguacultural isomorphism / anisomorphism and synesthetic metaphor translation procedures. *Translation and Interpreting*, 15(1), 275–287 [in English].

Мартинюк Алла Петрівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

E-mail: a.p.martynyuk@karazin.ua

<http://orcid.org/0000-0003-2804-3152>

Alla Martynyuk – Doctor of Philological Science, Professor, Professor of Mykola Lukash Translation Department, V. N. Karazin National University, 4 Majdan Svobody, Kharkiv, 61022, Ukraine

Северін Маргарита Олександрівна – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти другого року навчання, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

E-mail: severinmargarita05@gmail.com

Marharyta Severin – a student of the second (Master's) level of higher education of the second year of study, V. N. Karazin National University, 4 Majdan Svobody, Kharkiv, 61022, Ukraine

Стаття надійшла до редакції 27 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Мартинюк А. П., Северін М. О. Когнітивно-комунікативний аспект відтворення назв квазіреалій в англо-українських перекладах фентезі. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2024. Вип. 61. С. 160–170. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.13>

АРА: Мартинюк, А. П., Северін, М. О. (2024). Когнітивно-комунікативний аспект відтворення назв квазіреалій в англо-українських перекладах фентезі. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 160–170. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.13>

АРХЕТИПОВИЙ СИМВОЛ СЕРЦЕ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НЕВЕРБАЛІЦІ

У статті проаналізовано репрезентацію архетипового символу СЕРЦЕ в сучасному художньому й публіцистичному дискурсі засобами невербальної комунікації (НК) з урахуванням асоціативно мотивованої візуалізації зазначеного жесту як семіотичного знака і невербального концепту в аспекті його семантики, прагматики, оцінки. Продемонстровано єдність вербального і невербального складників комунікативної лінгвістики, феномена вербалізації невербаліки.

Ключові слова: архетип, асоціативна мотивація, візуалізація, жести, комунікація, концептуалізація, невербальний засіб, оцінка, прагматика, публіцистичний дискурс, семантика, семіотика, феномен НК, художній дискурс.

Osipova T. The Archetypal Symbol of the HEART in Contemporary Ukrainian Non-Verbal Communication. *The article analyses the archetypal symbol of the HEART in contemporary Ukrainian non-verbal communication. It explores its cultural and historical roots, the evolution of its meanings, and its role in modern symbolic practices of Ukrainians. The HEART symbol represents various levels of communication, from intimate to social, while retaining its function of expressing emotions, relationships, and values. Through an analysis of non-verbal practices, the article seeks to reveal the cultural meanings that modern Ukrainians attribute to this archetype and how they use the HEART symbol to convey emotions, values, and social bonds. The study examines the representation of the archetypal HEART symbol in contemporary artistic and publicist discourse through non-verbal communication, taking into account the associative and motivated visualisation of this gesture as a semiotic sign and a non-verbal concept in terms of its semantics, pragmatics, and evaluative aspects. The article demonstrates the unity of verbal and non-verbal components in communicative linguistics as a phenomenon of verbalising non-verbal cues.*

Keywords: archetype, associative motivation, visualisation, gestures, communication, conceptualisation, non-verbal means, evaluation, pragmatics, publicist discourse, semantics, semiotics, the phenomenon of non-verbal communication, artistic discourse.

Вступ

Коллективна свідомість (КС) на різних етапах розвитку людства відображала загальні умови життя, культурні особливості та ключові зміни в суспільстві, що ставали основою нових понять, символів і уявлень. Зокрема, у первісному суспільстві КС ґрунтувалася на міфах і ритуалах, що пояснювали світ через уособлення природних сил.

На більш пізніх етапах розвитку суспільства, з появою писемності та філософії, уявлення в КС ускладнювалися появою абстрактних символів, що стали основою релігійних і філософських систем. У процесі індустріалізації та наукових революцій КС трансформує нові ідеї про науковий прогрес, раціональність та індивідуалізм. Глобалізація, технологічний прогрес та інформаційна революція формують новий рівень КС, що поєднує ідеї швидкого обміну знаннями, міжкультурного діалогу та індивідуального самовираження. КС, таким чином, еволюціонує разом з людством, інтегруючи в себе як історичні корені, так і нові реалії, що постійно впливають на спільне уявлення про світ.

Архетипи визначають як універсальні початкові вроджені психічні структури, що складають зміст КС, розпізнаються в нашому досвіді і з'являються, зазвичай, в символіці міфів, типових думках, уявленнях, образах, що виникають під впливом успадкованого колективного підсвідомого (див. про це: Медведева, 2014). У сучасній лінгвістиці теорію архетипу розвивають Л. Алексієвець, Л. Белехова, С. Васьківська, В. Даниленко, Л. Дорошина, І. Процик, В. Жайворонко, Т. Лях, А. Макарова, Ю. Михайло, М. Міщенко, Н. Семергей та ін. Погляд на символ як на спосіб вираження незримого в зримому, безконечного в кінцевому був детально опрацьований Е. Кассіроном у його «Філософії символічних форм». На відміну від інших знаків, такі, що зберігають пам'ять, символи отримують високу автономію від свого культурного контексту й функціують не тільки в синхронному зрізі культури, але й у її діахронних вертикалях (Лановик, 2005).

Мета цієї наукової розвідки – дослідити символ *СЕРЦЕ* як архетип у сучасній українській НК, зосередившись на його культурно-історичних коренях, еволюції значень і використанні в сучасних комунікативних практиках. Досягнення мети зумовлює виконання низки завдань, зокрема проаналізувати культурно-історичні корені символу *серця* в українській традиції та культурі; оцінити взаємодію вербальних і невербальних компонентів у сучасних формах комунікації через призму архетипового символу *серця*; розкрити семантичне і прагматичне значення символу *серця* в сучасних українських соціокультурних дискурсах.

Методи дослідження

У науковій розвідці застосовано *описовий метод*, зокрема прийоми *внутрішньої й зовнішньої інтерпретації*; *дискурс-аналіз*,

спроєктований на з'ясування соціальних, психічних, духовних, культурних чинників, що впливають на принципи моделювання різних типів дискурсів; *аксіологічний* – з метою окреслення ціннісного компонента національної комунікації; частково *метод етимологічного аналізу* з метою встановлення мотиваційного номінативного підґрунтя жесту.

Виклад основного матеріалу

Згідно з архетиповою теорією Карла Густава Юнга, символи мають корені в колективному несвідомому, що об'єднує досвід минулих поколінь. Архетип *серце* належить до групи базових символів, які асоціюються з любов'ю, життям та духовністю (див. про це: Юнг, 1993).

Символіка серця є одним з найпоширеніших архетипових образів, що має глибокі корені в різних культурах і традиціях. Зазначають, що «в Стародавньому Єгипті серце вважалося центром тіла і джерелом як фізичного, так і духовного життя; греки вважали, що серце є джерелом всіх емоцій, у тому числі кохання та щастя, вони також вірили, що серце пов'язане з душею, що відбилося в грецькій міфології; у християнстві серце сприймається як центр відносин людини з Богом. Воно також пов'язане з Ісусом Христом, серце якого, як кажуть, сповнене любов'ю та співчуттям до всього людства» (Зотов, URL). За свідченнями істориків, «у Середньовіччі з'являються перші зображення серця – такі, до яких ми звикли сьогодні. У рукописі французького роману XIII століття “Романс про грушу” ми бачимо уклінного чоловіка, що дарує своє серце прекрасній дамі. <...> У середньовічних рукописах знак серця (♥) іноді використовували як сучасний емодзі – вставляли замість слів “серце” або “кохання”» (там само).

Традиція сприйняття серця зберіглася і набула нових значень у сучасній українській культурі, включаючи НК. *Серце* вважається універсальним символом, що передає не лише кохання, а й співчуття, прихильність, життєву силу, зв'язок із божественним та цінності, які особистість вважає священними.

Серед слов'янських народів *серце* традиційно символізувало не тільки любов, але й життєву силу, а також було образом духовного й сакрального. З появою християнства значення *серця* трансформувалося, зберігаючи зв'язок з любов'ю, але набуваючи також асоціацій із милосердям, співчуттям та священною душею.

В українській культурі *серце* також стало символом особистої та колективної ідентичності, що об'єднує людей на рівні їхніх цінностей і стосунків. Український фольклор широко репрезентує цей символ, зокрема в українців *серце палає* (від любові), *серце в'яне* (від туги), *серце тенькнуло* (від тривоги або радості), *серце тріпочиться*, *мліє* (від хвилювання), *серце болить*, *крається*, *плаче* (від горя), *веселе серце мати* (про когось веселого, товариського), *серденько з каменя* (про байдужу, черству людину) тощо. Символ серця поетизується в художніх текстах, порівн.: *В'яне серце моє од щасливих очей, що горять в тумані наді мною* (В. Сосюра); у пісенних рядках, порівн.: *Кажуть, всі дівчата однакові, / Та одна у сні мої ввійшла, / Полонила серце юнакові, / А ключі від свого не дала* («Розпустили кучері дівчата», укр. народ. пісня).

Сьогодні жести з серцем також стали важливим елементом НК. Використання жестів, що зображають серце, стало популярним способом вираження емоцій у сучасному суспільстві. Такі жести поєднують символіку любові, турботи та підтримки.

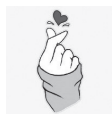
Один з популярних жестів – *складання рук у формі серця* – символізує почуття любові, вдячності та підтримки. Цей жест є поширеним у молодіжній субкультурі, а також в комунікації українських діячів та активістів, що підтримують патріотичні рухи.

Складання пальців у формі серця – один з найпопулярніших жестів у молодіжній культурі. Жест походить з поп-культури, де його популяризували артисти, знаменитості та інфлюенсери. Він використовується для вираження симпатії, прихильності чи вдячності, особливо в соціальних мережах, де цей символ став знаковим.

Серце з пальців однієї руки – цей варіант жесту менш поширений, проте він використовується, зокрема, в азіатських країнах, і отримав назву “сердечко-клік”. Такий жест став популярним в південнокорейській культурі та символізує дружбу, симпатію або турботу.

З розвитком цифрових технологій символ серця також проник в онлайн-комунікацію у вигляді емодзі та реакцій у соціальних мережах. Використання “сердечок” у коментарях, повідомленнях та постах є сучасною формою вираження підтримки та позитивного відгуку,

що дозволяє людям невербально передавати емоції, не обмежуючи себе тільки текстом. Це також сприяє поширенню архетипового символу *серця* на нові рівні комунікації та його використанню у глобальному культурному просторі. ♥♥♥ виконують функцію невербальних сигналів, замінюючи інтонацію та емоції, які недостатньо передати лише словами. Вони можуть виражати любов, симпатію, підтримку, вдячність або просто позитивний настрій. Зокрема **червоне** ♥ зазвичай символізує сильну прихильність або теплі почуття, а **рожеве** – ніжність і романтичні емоції; **жовте** вказує на дружелюбність, а **зелене** – на гармонію та надію. Користувачі, відправляючи ♥, прагнуть наголосити на своїй емоційній участі в розмові, виявити підтримку чи просто зробити повідомлення більш теплим і чуттєвим. В умовах російсько-української війни сучасні українці демонструють національну самосвідомість, віру в перемогу, супроводжуючи текстові повідомлення ♥♥ **жовтого** і **блакитного** кольору, закладаючи в них глибокі національні смисли єдності, стійкості, патріотизму.

У мережі існує паспортизація жестового емодзі та інструкції щодо його використання у віртуальному мовленні (Сайт PiliApp), порівн.:

«Емодзі, офіційно назване “Сердечні руки” Юнікодом, зображає дві руки, що формують форму серця. Воно було представлено у 2022 році як частина Юнікоду 14.0 та Емодзі 14.0. Це емодзі представляє любов, підтримку та вдячність у формі жесту.

Поширені глумачення та використання емодзі: вираження любові або прихильності: “Я тебе так сильно люблю ♥”; підтримки або солідарності: “Ми з тобою ♥”; передача вдячності: “Дякую за твою допомогу ♥”; святкування дружби: “Найкращі друзі назавжди ♥”; поширення позитиву: “Надісилаю тобі хороші вібрації ♥”

Отримання та відповідь на емодзі. Значення може варіюватися залежно від контексту та ваших стосунків з відправником: **у неформальних розмовах** – для вираження загальної прихильності або вдячності; **у робочих контекстах** – вдячність за допомогу або підтримку в проєкті; **у соціальних мережах** – для підтримки справ або осіб; **у романтичних стосунках** може бути милим способом сказати “Я тебе люблю” або “Я про тебе думаю”; **у колі родини та друзів** – для вираження турботи та емоційної близькості.

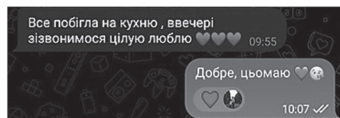
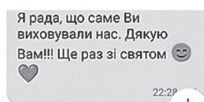
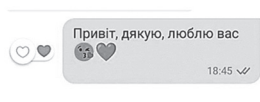
Щоб відповісти на емодзі, ви можете: повернути таке ж емодзі, щоб взаємно висловити почуття; використати інше сердечне емодзі (♥, 💕, 💞) для вираження вдячності; поєднати його зі словами вдячності або прихильності» (Сайт PiliApp).

Не можна не зазначити й деякі комунікативні девіації, пов'язані з використанням цього символічного жесту. Зокрема активну критику в публіцистиці викликав жест у виконанні колишньої прем'єрки Ю. Тимошенко під час новорічного привітання українців.

«Юлія Тимошенко опублікувала у своєму FB привітання українцям до нового року, супроводивши його дивним знімком. На фото вона зображує складений із пальців символ своєї партії. Тимошенко спробувала зобразити пальцями серце – символ своєї політичної сили. Проте сталося щось інше. Принаймні скрупульозні користувачі Facebook побачили в цьому жесті натяк на іншу частину людського тіла. (...) Причому багато хто з них не посоромився, давши чітке визначення того, що показує політик» (TODAY.UA, 02.01.2020).

Віртуальне спілкування сучасних мовців сьогодні не обходиться без використання смайликів-сердечок, що стали невід'ємною частиною цифрової комунікації. Найбільш частотно мовці використовують емоційні смайлики, зокрема: 😍 – 'закоханість'; 😘 – 'кохання'; 😏 – 'поцілунок'. Ці знаки легко заступають не тільки окремі слова, але й цілі тексти, репрезентують думки, бажання, підсилюють почуття.

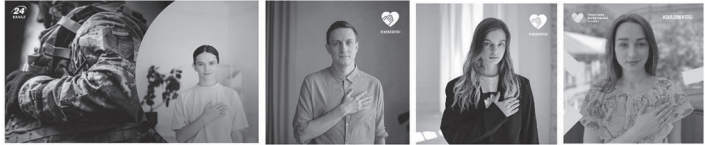
«Оцінка як логіко-психологічне явище не тільки супроводжує пізнавальну діяльність, а є її невід'ємним компонентом. Унаслідок актуалізації когнітивного й комунікативного аналізів вербалізатора невербаліки значення категорії оцінки входить у більш широке – модальне, що дає змогу простежити мотиви моделювання нових смислів» (Осіпова, 2019 : 179).

У липні 2022 року в Україні стартував громадський рух подяки військовим, що стримували і продовжують стримувати агресію сусідньої держави-терористки.

«Цей жест [долоня, прикладена до серця] покликаний продемонструвати захисникам та захисницям, що їхні зусилля на цій війні та їхня боротьба за Незалежність високо цінуються суспільством» (ШосткаNews.City, 15.07.2022).

#ЗАВДЯКИТОБИ

Ініціатива проекту поширилася мережами Facebook, Instagram, YouTube, TikTok і була підхоплена відомими представниками мистецтва, науки, політики, а також звичайними громадянами України.

Висновки

Отже, варто наголосити на значенні та функціях символу *СЕРЦЯ* в сучасній українській комунікативній культурі. Він є найпопулярнішим засобом вираження емоцій. Використання його в НК дає можливість відобразити глибину та щирість почуттів, що часто складно передати словами. *СЕРЦЕ* як символ єднання набуло особливого значення в умовах національних змін та соціальної мобілізації. Воно не лише виражає особистісну прихильність, але й акцентує на суспільній підтримці, символізує патріотизм і солідарність.

Нові цифрові платформи значно розширили можливості для використання символу *СЕРЦЯ* як компонента культурної комунікації, додаючи йому важливого значення в українській та глобальній культурі. Перспективними видаються дослідження писемних джерел, у яких репрезентовано цей символ, і деталізація його прагматики на синхронійних зрізах.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Белехова, Л. І.** (2002). Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії). Херсон: Айлант. 2. **Васьківська, С.** (2023). Динамічні архетипи емоцій як інструмент психотерапевтичної роботи: методика “Стимул, Емоція, Тип”. *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Психологія*, 1(17), 5–11. 3. **Даниленко, В. Г.** (1994). Архетип, монотип, стереотип як формотворчі структури художнього тексту (на матеріалі прози Григора Тютюнника). (Дис. ... канд. філол. наук). Київ: Ін-т літерат. ім. Шевченка НАН України. 4. **Лановик, М. Б.** (2005). Розвиток концептів “символ”, “архетип” і “міф” у теоретико-літературних дослідженнях науки про переклад. *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*, 22, 150–155. 5. **Любчук, О., Шостак, В.** (2013). Феномен архетипу: трактування, прояви й роль у національній культурі. *Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*, 11, 38–42. 6. **Макарова, А. О.** (2020). Архетип як предмет досліджень у сучасній українській гуманітаристиці. *Гілея*, 152 (1), 171–177. 7. **Медведева, Н. В.** (2014) *Теорія архетипів К. Г. Юнга та дослідження творчого сприймання. Symbolic and archetypic in culture and social relations ymbolic and archetypic in culture*

and social relations: materials of the IV international scientific conference on March 5–6, 2014 (pp. 21–30). Prague: «Sociosfera-CZ». 8. **Осіпова, Т.** (2019). Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки. Харків: Вид-во Іванченка І. С. 9. **Процик, І. В.** (2011). Архетип і символ: проблеми визначення та взаємодії. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство, XXIV / 2*, 368–377. 10. **Юнг, К.** (1993). Архетипи колективного несвідомого. Психологічні типи. Вибрані праці з аналітичної психології (Упоряд., перекл. В. М. Тарасенко). *Читанка з філософії (у 6 кн.). Кн. 6: Зарубіжна філософія XX століття*. Київ: Довіра.

ДЖЕРЕЛА

11. **Зотов С.** Що означає символ серця. Узято з <https://aqua-svit.com.ua/koral/?%D0%A9%D0%BE%20%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%94%20%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B2%D0%BE%D0%BB%20%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%86%D1%8F>. 12. **Сайт PiliApp.** Узято з <https://uk.piliapp.com/> 13. **ШосткаNews.City**, 15. 07. 2022. Узято з <https://shostkanews.city/articles/224718/v-ukraini-vigadali-zhest-podyaki-vijskovim-dolonya-do-sercyu>. 14. **TODAY.UA**, 02.01.2020 Узято з <https://today.ua/ru/nam-opa-yulya-ne-sovret-tymoshenko-zhestom-pokazala-chto-zhdet-ukrayntsev-v-nastupyvshem-godu/>.

REFERENCES

1. **Bieliekhova, L. I.** (2002). Slovesnyi poetychnyi obraz v istoriko-typolohichnii perspektivi: linhvokohnytvnyi aspekt (na materialy amerykanskoj poezii) [Verbal Poetic Image in Historical and Typological Perspective: Linguistic and Cognitive Aspect (Based on American Poetry)]. Kherson: Ailant [in Ukrainian]. 2. **Vaskivska, S.** (2023). Dynamichni arkhetypy emotsii yak instrument psykhoterapevtychnoi roboty: metodyka “Stymul, Emotsiia, Typ” [Dynamic archetypes of emotions as a tool for psychotherapeutic work: the Stimulus, Emotion, Type methodology]. *Visnyk Kyiv. nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka. Psykholohiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Psychology*, 1(17), 5–11 [in Ukrainian]. 3. **Danylenko, V. H.** (1994). Arkhetyp, monotyp, stereotyp yak formotvorchi struktury khudozhnogo tekstu (na materialy prozy Hryhora Tiutiunynka) [Archetype, Monotype, Stereotype as Formative Structures of a Literary Text (Based on the Prose of Hryhor Tyutyunnyk)]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Instytut literatury imeni Shevchenka NAN Ukrainy [in Ukrainian]. 4. **Lanovyk, M. B.** (2005). Rozvytok kontseptiv “symvol”, “arkhetyp” i “mif” u teoretyko-literaturnykh doslidzhenniakh nauky pro pereklad [The Development of the Concepts of ‘Symbol’, ‘Archetype’ and ‘Myth’ in the Theoretical and Literary Studies of the Science of Translation]. *Visnyk Zhytomyr. derzh. un-tu im. I. Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*, 22, 150–155 [in Ukrainian]. 5. **Liubchuk, O., Shostak, V.** (2013). Fenomen arkhetypu: traktuvannia, proiavy y rol u natsionalnii kulturi [The Phenomenon of the Archetype: Interpretation, Manifestations and Role in National Culture]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievrop. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Eastern European National University*, 11, 38–42 [in Ukrainian]. 6. **Makarova, A. O.** (2020). Arkhetyp yak predmet doslidzhen u suchasnii ukrainskii humanitarystytsi [Archetype as a Subject of Research in Contemporary Ukrainian Humanities]. *Hileia – Gilea*, 152 (1), 171–177 [in Ukrainian]. 7. **Medvedeva, N. V.** (2014). Teoriia arkhetyviv K. H. Yunha ta doslidzhennia tvorchoho sprymannia [C. G. Jung's theory of

archetypes and the study of creative perception]. *Symbolic and archetypic in culture and social relations symbolic and archetypic in culture and social relations: materials of the IV international scientific conference on March 5–6, 2014* (pp. 21–30). Prague: «Sociosfera-CZ» [in Ukrainian]. 8. **Osipova, T.** (2019). Neverbalna komunikatsiia ta svoieridnist yii omovlennia v ukrainskomu dyskursi: fenomen verbalizatsii neverbaliky [Non-verbal communication and the peculiarity of its utterance in Ukrainian discourse: the phenomenon of verbalisation of non-verbalism]. Kharkiv: Vyd-vo Ivanchenka I. S. [in Ukrainian]. 9. **Protsyk, I. V.** (2011). Arkhetyp i symvol: problemy vyznachennia ta vzaiemodii [Archetype and symbol: problems of definition and interaction]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii. Serii: Lnhvistyka i literaturoznavstvo – Actual problems of Slavic philology. Series: Linguistics and Literary Studies, XXIV/2*, 368–377 [in Ukrainian]. 10. **Yunh, K.** (1993). Arkhetypy kolektyvnoho nesvidomoho. Psykholohichni typy. Vybrani pratsi z analitichnoi psykholohii [Archetypes of the collective unconscious. Psychological types. Selected works on analytical psychology] (V. M. Tarasenko, Ed., trans.). In *Chytanka z filosofii (u 6 kn.)*. Kn. 6: *Zarubizhna filosofiiia XX stolittia [Readings in philosophy (in 6 books). Book 6: Foreign philosophy of the twentieth century]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

SOURCES

11. **Zotov, S.** Shcho oznachaie symvol sertsia [What the heart symbol means]. Retrieved from <https://aqua-svit.com.ua/koral/?%D0%A9%D0%BE%20%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%94%20%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B2%D0%BE%D0%BB%20%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%86%D1%8F>. 12. **Sait PiliApp.** Retrieved from <https://uk.piliapp.com/>. 13. **ShostkaNews.City**, 15. 07. 2022. Retrieved from <https://shostkanews.city/articles/224718/v-ukraini-vigadali-zhest-podyaki-vijskovim-dolony-a-dosercyu>. 14. **TODAY.UA**, 02.01.2020 Retrieved from <https://today.ua/ru/nam-opa-yulya-nesovret-tymoshenko-zhestom-pokazala-chto-zhdet-ukrayntsev-v-nastupyvshem-godu/>

Осіпова Тетяна Федорівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

E-mail: ostaniya1967@hnpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2899-2606>

Osipova Tetiana – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Professor L. Lysychenko Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Осіпова Т. Ф. Архетиповий символ *СЕРЦЕ* в сучасній українській невербаліці. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 171–179. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.14>

АРА: Осіпова, Т. Ф. (2024). Архетиповий символ *СЕРЦЕ* в сучасній українській невербаліці. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 171–179. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.14>

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНГЛІЦИЗМІВ В ІТАЛІЙСЬКОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі онлайн-газети *CORRIERE DELLA SERA*)

У статті проаналізовано лінгвокогнітивний потенціал англіцизмів в італійському публіцистичному дискурсі. Зазначено, що англіцизми активно входять в ужиток у сучасному спілкуванні, виступаючи активним засобом оновлення лексичного складу італійської мови. Розглянуто особливості впливу англіцизмів на когнітивні процеси, досліджено культурно-когнітивні аспекти вживання англомовних запозичень в італомовному культурному середовищі на прикладі публіцистичних текстів. Проаналізовано когнітивні механізми англіцизмів та їхнє використання у різних жанрах публіцистики. Певну увагу приділено шляхам адаптації англомовних запозичень у систему італійської мови на прикладі публіцистичного дискурсу.

Ключові слова: англіцизм, лінгвокогнітивний потенціал, лінгвокультурний аспект, запозичена лексична одиниця, публіцистичний дискурс.

Seliverstova A. Linguocognitive Potential of Anglicisms in Italian Journalistic Discourse (as Evidenced by the Online Newspaper *Corriere Della Sera*). The article analyzes the linguocognitive potential of anglicisms in Italian journalistic discourse. It is noted that anglicisms are actively used in modern communication, acting as an effective means of updating the lexical structure of the Italian language. The specificity of the influence of anglicisms on cognitive processes is considered, and the cultural and cognitive aspects of the use of English borrowings in the Italian-speaking cultural environment are studied on the example of journalistic texts. The cognitive mechanisms of anglicisms and their use in different genres of journalism are analyzed. Particular attention is paid to the ways of adaptation of English borrowings into the Italian language system on the example of journalistic discourse. The article highlights how anglicisms shape new meanings and reflect ongoing cultural transformations within Italian society. Moreover, the research studies the role of anglicisms in enhancing expressiveness and stylistic diversity in journalistic texts, particularly in relation to emerging global trends. It is noted that the active use of anglicisms is due to modern expressive techniques, some of which facilitate the comprehension and understanding of context. In addition, the impact of frequent anglicism usage on the perception of credibility and modernity in the Italian media landscape is analyzed. It is concluded that anglicisms actively used in Italian-language journalistic discourse are usually not subject to linguistic changes, adaptations, analogization and other phenomena, as in this way, they may lose their role in understanding the written word and their value for philological research.

Keywords: anglicism, linguocognitive potential, linguocultural aspect, borrowed lexical unit, journalistic discourse.

Вступ

Публіцистика є унікальним явищем у будь-якій мові, адже саме вона не просто описує, але й повністю відображає соціальні, політичні та культурні зміни в суспільстві. Як відомо, мова перебуває у постійному процесі трансформації, змінюючись, оновлюючись, удосконалюючись. Так і публіцистичний дискурс, будучи найяскравішим прикладом живої мови, адаптується до нових реалій і вносить свої корективи, безліч інновацій та оновлень. Ці зміни стосуються не лише лексичного складу, а й способів вираження, стилістики, когнітивного сприйняття та розуміння засобів масової комунікації. У результаті публіцистичний дискурс стає дзеркалом сучасності, одночасно впливаючи на громадську думку та відображаючи поточні тенденції в мові.

Українська енциклопедія дає публіцистичному стилю мовлення два тлумачення. Перш за все, це один з функціональних стилів літературної мови, що використовується у сфері масової інформації. По-друге, це емоційно забарвлена, піднесена мова з ознаками вольової оцінності (Лук'янова, 2008).

Як зазначають певні науковці, «публіцистичний дискурс є сердовищем систематичного поширення повідомлень серед численних розосереджених аудиторій з метою здійснення впливу на формування та зміну оцінок, думок, переконань і поведінки людей у вигляді передачі прагматично призначеної інформації» (Мосейчук, 2012).

Основними рисами публіцистичного стилю є логічність, актуальність, експресивність та точність. Для втілення та функціонування цих рис обираються певні мовні засоби, як-от: різноманітні види синтаксичних конструкцій, риторичні фігури, специфічна лексика та фразеологія. Одним із важливих елементів публіцистики сьогодення є наявність неологізмів та лексичних запозичень з інших мов, оскільки саме ці одиниці збагачують та насичують текст, додають йому відтінку сучасності, цікавості, іноді навіть своєїрідної екзотичності, що приваблює читача.

Метою статті є дослідження лінгвокогнітивного потенціалу англіцизмів у італійському публіцистичному дискурсі, зокрема в контексті онлайн-газети *Corriere della Sera*. Зазначена мета передбачає виконання наступних **завдань**:

- збір та аналіз нових лексичних утворень, що з'являються в італійському публіцистичному дискурсі на прикладі газети *Corriere della Sera*;
- дослідження соціально-культурних, політичних та технологічних чинників, що сприяють виникненню нових термінів у публіцистичному дискурсі;
- аналіз лінгвокогнітивних аспектів англомовних лексичних одиниць у публіцистичних текстах;
- вивчення факторів та особливостей впливу запозичених англомовних лексичних одиниць на процеси життєдіяльності людей.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети дослідження були застосовані *метод лінгвістичного аналізу*, який допоміг дослідити форми, значення та функції англіцизмів у текстах публіцистичного дискурсу; *метод контекстуального аналізу*, за допомогою якого було розглянуто, як англіцизми використовуються у певному контексті та як впливають на сприйняття інформації; також був застосований *когнітивний метод дослідження*, для розуміння, як вжиті англіцизми відображають певні концептуальні структури, а також впливають на сприйняття інформації, процеси мислення та комунікацію.

Виклад основного матеріалу

Варто зазначити, що італійська публіцистична діяльність має довгу історію: на початку XX століття в Італії випускалося дві газети – “Secolo” та “Corriere della Sera”. Остання була певним відповідником англійської “Times”, адже тут переважала якісна хроніка; також значна увага приділялася новинам культури та спорту, що не було притаманне журналістиці інших країн. До сьогодні “Corriere della Sera” є найбільш популярною та читаною італійською газетою, яка виносить на порядок денний не лише новини політики чи економіки, але й культури, спорту, мистецтва, історії тощо.

Мова публіцистики має бути живою, актуальною, сучасною та зрозумілою. Саме тому публіцистичний стиль часто підпадає під стилістичні зміни, що відбуваються у мовленні. Найчастіше такі зміни призводять до виникнення нових слів. Однією з продуктивних сфер утворення неологізмів є засоби масової інформації, у яких часто виникає нова лексика, частина якої з часом закріплюється, а інша

не входить до активного складу мови. Загалом iнтерес до вивчення неологiзмiв спричинений необхіднiстю успiшної комунiкацiї всiм, хто володiє iноземною мовою.

Процеси глобалiзацiї та культурнi змiни iталійського суспiльства виражаються насамперед змiною лексичного складу мови. Однiєю з особливостей мовного розвитку iталійського сьогодення є постiйне зростання обсягу запозиченої лексики, що стосується насамперед англійської мови. Англiцизми стали, по сутi, важливими складовими щоденного спiлкування: вони вiдiграють важливу роль у рiзноманiтних сферах життя та дiяльностi людини.

Говорячи про масштабнiсть використання та лiнгуокультурний потенціал англiцизмiв, необхідно враховувати той факт, що англiцизми не просто проникають у мову, а й стають її невидiмною частиною, пiдкреслюючи не лише свою практичну значущiсть, а й культурний аспект, допомагаючи формувати новi семантичнi зв'язки та збагачувати iталійський лексикон. Засоби масової iнформацiї, преса, публiцистика, соціальнi мережi є комфортним простором для формування та поширення англiцизмiв.

З огляду на зазначене вище, а також для глiбшого розумiння цього феномену, у статтi пропонується розглянути та проаналiзувати конкретнi приклади використання англiцизмiв в iталійських газетах. Цi приклади наочно демонструють, як запозиченi слова вбудовуються в мову й активно використовуються в рiзних контекстах, пiдтверджуючи власну важливiсть i актуальнiсть.

- *La **popstar** USA Taylor Swift ha dichiarato di essere «completamente sotto shock» dopo che tre bambini sono stati accoltellati e uccisi durante un corso di danza che celebrava la sua musica a Southport. [...] Feriti anche i due adulti che cercavano di difendere i piccoli che stavano partecipando al **workshop*** (Corriere della sera, 2024).

У наведеному прикладі можна помітити особливості вживання та вплив англiцизмiв на мовну структуру та сприйняття написаного. Зокрема, зустрiвши у тексті англiцизм *popstar*, у читача одразу ж виникають асоціацiї з захiдним свiтом шоу-бiзнесу, що пiдтверджується наступними даними: *la popstar USA Taylor Swift*. Загалом слово *popstar* не потребує додаткового пояснення, оскiльки воно вже тривалий час iнтегроване у когнiтивне сприйняття суспiльства. Наступний англiцизм *workshop* вказує на своєрiдний майстер-клас захiдного

формату навчання, не притаманного італійському суспільству. Натомість вживання конструкції *sotto shock* є доволі ефектним, оскільки в італійській мові існує відповідник *scioccato*. Проте саме використання англійської орфографії несе певне емоційне навантаження, звучить більш драматично та коротко, чим підсилює емоційний вплив на читача.

Вживання зазначених англіцизмів надає тексту відтінків сучасності, актуальності та певної глобальності, демонструючи важливість їхнього використання у когнітивних процесах сприйняття та відображення культурних зв'язків між двома світами – італійським та англійським.

- *Eugenio in via di Gioia, in un videoclip la voce del rapper iraniano Toomaj. Un flash mob organizzato sui social e portato in piazza in cui giovani, anziani e bambini cantano e ballano insieme. Realizzato con una camera 360, il video è volutamente privo di regia cosicché lo spettatore su YouTube possa muoversi con il mouse e sentirsi partecipe anche da casa* (Corriere della sera, 2024).

Наведений уривок демонструє доволі активне вживання англійських лексичних одиниць в італійській мові. Наприклад, слова *il mouse*, *videoclip*, *camera 360* пов'язані з активним технологічним процесом та інноваціями, що, перш за все, розвивалися в англомовному середовищі. У цілому, наведені англіцизми є знайомими для сучасних читачів, відповідно, при вживанні англійських термінів відбувається своєрідне когнітивне спрощення: подальше роз'яснення термінів не є необхідним. Наступні лексеми – *rapper* та *flash mob* – напряму пов'язані з музичною та культурною сферами. На позначення соціальних мереж замість італійського еквіваленту *i reti sociali* було використано запозичений скорочений термін *social* (не *social networks*), адже це слово більш звичне для сучасного соціуму. Використання зазначених англіцизмів у заголовках привертає увагу молоді, а також показує інтеграцію італійського суспільства у міжнародні культурні процеси. При перекладі таких лексичних одиниць на італійську, по-перше, втрачається відтінок сучасності; по-друге, сам переклад може бути занадто складним для розуміння.

- *In un vecchio episodio del 2000 dal titolo «Bart al futuro», si vede Lisa Simpson seduta sulla scrivania ovale come prima presidente donna degli Stati Uniti: l'outfit e la pettinatura possono evocare Kamala Harris.*

Dalla performance di Lady Gaga al Super Bowl alla diffusione della pandemia d'Ebola, le anticipazioni di Matt Groening destano ogni volta stupore. Una cosa è certa: i Simpson sono la nostra bibbia-pop (Corriere della sera, 2024).

У цьому прикладі бачимо вживання наступних англіцизмів: *outfit*, *performance*, а також *bibbia-pop*. Варто зазначити, що термін *bibbia-pop* є лексевою-гібридом, що об'єднує у собі дві лексичні одиниці – італійське слово *Bibbia* (Біблія) та англійське *pop* (пов'язане з поп-культурою). Таке злиття двох лексем формує нове поняття на позначення своєрідного культурного орієнтиру. Таким чином відбувається когнітивна адаптація терміна у мові – одразу ж виникає асоціація з чимось впливовим та важливим. Вживання англіцизма *pop* додає сучасності до лексеми традиційного характеру *Bibbia*. У цьому контексті термін *bibbia-pop* носить певний символічний характер – це щось канонічне у світі поп-культури.

Говорячи про лінгвокультурні особливості англіцизмів *outfit* та *performance*, треба сказати, що цих два терміни узвичаїлися у щоденному використанні не лише у публіцистичному, але й у розмовному дискурсі. Це слова міжнародного лексикону, з якими знайомий мало не кожен сучасний читач. Відповідно, вживання англійських лексичних одиниць в італійському контексті є універсальним та простим: вони додають тексту відтінок сучасності та актуальності.

- «*Dexter: Resurrection*», *prima di tante fiction degli anni Duemila di cui si prepara il revival, riprenderà dal punto in cui il sequel del 2021, «Dexter: New Blood», si era interrotto, con la morte del protagonista Dexter Morgan — un tecnico forense specializzato nell'analisi delle macchie di sangue in carico alla polizia scientifica di Miami, in realtà sanguinario serial killer —, spingendo molti fan a credere che qualsiasi seguito futuro sarebbe stato impossibile. Apparso in splendida forma al Comic-con, dove ha ricevuto una standing ovation dal pubblico, quello di Hall non è un ritorno isolato* (Corriere della sera, 2024).

Цей приклад публіцистичного дискурсу містить доволі велику кількість англіцизмів: *revival*, *sequel*, *serial killer*, *fan*, *Comic-con* та *standing ovation*, кожен із яких має певну культурну та лінгвокогнітивну складову. Наприклад, використання терміна *revival* асоціюється з ідеєю відродження забутого серіалу. Зазначений англіцизм відображає певний когнітивний процес відновлення та повернення,

припускаючи, що культурний продукт може успішно повернутися в центр уваги, пробудити зацікавленість навіть після тривалого заатишся. Такий термін дає змогу зрозуміти та класифікувати культурні явища, які мають повторюваний життєвий цикл. Стосовно італійського еквівалента варто зазначити, що *revival* можна перекласти як *rinascita*, але вживання англійського слова все ж таки більше асоціюється з кіноіндустрією та загалом поп-культурою. Англіцизм *sequel* означає продовження фільму, книги чи історії. В італійській мові існує відповідний термін *seguito*, але запозичений з англійської *sequel* є більш сучасним, логічним і частіше використовується в кіно- та літературному контексті. Цей термін добре інтегрований в італійську лексику, особливо коли йдеться про міжнародні постановки, тому він є легко впізнаваним та уживаним, коли говоримо про публіцистичний дискурс. Те ж саме стосується одиниць *serial killer* і *fan*: цих два англіцизми настільки узвичаїлися у використанні, що читач краще їх сприйматиме саме в такому форматі, ніж у перекладеному чи адаптованому.

У наведеному прикладі помітна активна когнітивна інтеграція англіцизмів: *Comic-con* демонструє яскравий приклад англіцизма, який в італійській мові сприймається не просто як запозичене поняття, а як концепт, наповнений культурним змістом. Цей неологізм-англіцизм асоціюється з певним способом життя, культурою прихильників коміксів і фільмів, що робить його невід'ємною частиною масової культури, незалежно від мови. Власне, тому набагато зручніше та ефективніше використовувати оригінальні лексичні одиниці. Англіцизм *standing ovation* також є яскравим прикладом того, як культурні концепти легко переходять в іншу мову, стаючи частиною лексичного фонду. В італійській мові це словосполучення не тільки запозичене, а й збережене у своєму оригінальному вигляді, оскільки якнайкраще передає конкретне культурне явище, притаманне західній культурі, що не є настільки відомим в італійській традиції. Окрім цього, саме вживання англомовних термінів у статтях про мистецтво привертає більшу увагу читача: одразу виникає асоціація із західною творчістю, чимось іноземним та неординарним.

- *Un ombrellone e due lettini gratis nel Lazio, beach tennis e pet therapy sulle spiagge venete, passerelle sulla Costa dei Trabocchi* (Corriere della sera, 2024).

У наведеному прикладі заголовку спостерігаємо вживання двох англіцизмів – *beach tennis* та *pet therapy*. Їхнє вживання зумовлене кількома факторами: по-перше, в італійській мові не існує чітких еквівалентів зазначених словосполучень. Власне, використання англійських аналогів полегшує розуміння та робить ці терміни більш упізнаваними – відбувається процес лінгвокультурного спрощення. По-друге, вживання англіцизмів є простішим та зручнішим, ніж їхнє калькування чи італізація. Наприклад, словосполучення *pet therapy* можна було б адаптувати як *terapia con gli animali domestici*, але таким чином втрачається легкість та простота розуміння. Окрім цього, варто зазначити, що англійська мова часто асоціюється з сучасністю, своєрідною міжнародністю: текст стає більш привабливим, особливо для іноземців чи, скажімо, міжнародних туристів, на яких ці заголовки можуть бути орієнтовані.

- *Il ceo della tech company milanese Ferrari: il brand olandese fortissimo (vincitore di un Oscar) ha un grande futuro. Un miliardo di dollari investito in acquisizioni dall'ex startup milanese che vale oltre tre miliardi. Sicuramente una retribuzione molto competitiva e benefit importanti aiutano, ma non sono la chiave di volta. [...] In Europa ci sono tantissime persone brillanti e motivate, non è necessario essere in Silicon Valley per creare team di assoluta eccellenza* (Corriere della sera, 2024).

Програмування – одна зі сфер, де з'являється найбільша кількість неологізмів: це спричинене постійним розвитком та удосконаленням технологій. У зазначеному прикладі також можна виокремити кілька лінгвокогнітивних аспектів, пов'язаних із використанням англіцизмів.

Передусім, варто згадати про лінгвофункціональну специфікацію: терміни *CEO*, *tech company*, *startup* є англіцизмами, які в італійській мові використовуються для позначення конкретних понять, пов'язаних із розвитком бізнесу. Ці англіцизми несуть певне лінгвофункціональне навантаження, оскільки вони максимально точно передають поняття, що стали загальновідомими та загальноживаними у глобальному бізнес-середовищі: такі лексеми не потребують пояснень. Необхідно також зазначити, що вживання певних англіцизмів спрощує когнітивне сприйняття, даючи змогу уникати довгих і громіздких аналогів італійською – у свою чергу, терміни, що не потребують перекладу чи адаптації, підкреслюють універсальність

та простоту тексту, роблячи його доступнішим та легшим для розуміння, також і для міжнародної аудиторії.

Цікавим є і використання англійської власної назви *Silicon Valley*, оскільки відразу в уяві читача виникають певні когнітивні асоціації з інноваціями та високим рівнем технологічного розвитку. Використання цього англіцизму в італійському контексті акцентує увагу на високих стандартах і глобальному визнанні, а також підкреслює, що місцеві компанії можуть конкурувати зі світовими лідерами. Англіцизми *benefit* та *team* також узвичаїлися у використанні саме в оригінальній формі, і читач краще їх сприйматиме в такому форматі, ніж у перекладеному чи адаптованому.

- *Originaria di Bilbao, 49 anni, la First Lady, esperta di marketing, è accusata di aver favorito aziende private che fanno capo all'imprenditore Juan Carlos Barrabes, professore del master dell'Università Complutense che lei co-dirigeva* (Corriere della sera, 2024).

У цьому прикладі вжито англіцизми *la First Lady* та *marketing*, які у свою чергу також вносять певний лінгвокогнітивний аспект у текст. Як відомо, запозичення *marketing* вже узвичаїлося у використанні: термін зазвичай не перекладається і не адаптується, а використовується у своїй оригінальній формі. Однак *la First Lady* – термін із лінгвокультурним аспектом, що має сильні культурні та політичні асоціації, викликає певний образ дружини голови держави і надає читачеві певні очікування офіційного контексту. Вживання у такому випадку італійського еквіваленту рівносильне втраті культурно-політичних цінностей та спрощенню сприйняття зазначеного. Також варто звернути увагу на не характерне італійському словотвору калькування з англійської *co-dirigeva* (інф. *co-dirigere*, від англ. *co-direct*). Завдяки такому використанню англіцизмів тексту надається більш сучасний та культурно-професійний тон, що є доволі важливим компонентом офіційного стилю мовлення.

- *La "The Oakley Exoplanetary Outpost" è una sorta di bunker che si ispira al design industriale e offre ai visitatori un viaggio immersivo che attraversa i quasi 50 anni della rivoluzionaria storia del brand per arrivare alla visione che ne delinea il futuro* (Corriere della sera, 2024).

The Oakley – відомий виробник спортивних окулярів, а також взуття та аксесуарів, що належить італійській компанії *Luxottica*. У 2024 році *The Oakley* спроектував будівництво своєрідного метапростору

в Парижі, охарактеризувавши його англiцизмами *bunker con il design industriale*, підкресливши промисловий стиль та архiтектуру споруди. Проте бiльший iнтерес викликає саме англiйське найменування iталiйського проєкту – “*The Oakley Exoplanetary Outpost*”, що справляє враження чогось незвіданого, футуристичного, авангардного та загадкового. Вживання таких неологiчних одиниць несе у собі, передусiм, лiнгвокогнітивну складову, що передає настрої, цiнності та сенси бренду; по-друге, культурно-стилистичний компонент, який викликає певнi асоцiацiї, пов’язанi з науково-фантастичним чи промисловим дизайном, та атмосферу футуризму, привертаючи цим бiльшу увагу.

Висновки

Публiцистичний дискурс – продуктивна сфера утворення неологiчних одиниць та застосування запозиченої лексики. Англiцизми, як один з елементiв публiцистики, доволi активно стають компонентами лексичного фонду iталiйської мови сьогодення. Це пов’язано, насамперед, з лiнгвокультурними та лiнгвокогнітивними особливостями англiйської лексики: по-перше, використання англiцизмiв у мовi публiцистичного стилю вказує на актуальнiсть, сучаснiсть та глобалiнiсть написаного – читачiв приваблює запозичене з iнших мов слово, зростає їхнiй iнтерес до прочитання статей. По-друге, англiйська мова асоцiюється з високим рiвнем розвитку в рiзних сферах, як-от: програмування, мистецтво, технологiчний прогрес, спорт тощо. Вiдповiдно, вживання англiйських одиниць свiдчитиме про своєрiдне когнітивне спрощення, тому що набагато легше передати певне поняття за допомогою англiцизма (особливо, якщо цей концепт мiжнародний), нiж знайти йому iталiйський еквивалент. Тим паче, що велика кiлькiсть англiцизмiв iнтегрована в iталiйський словник i вживається на щоденнiй основi, особливо в певних сферах дiяльностi. Саме тому не вiдбуватиметься перенавантаження тексту через пояснення певного запозиченого термiна за допомогою iталiйської лексики. Окрiм цього, чимало термiнiв-англiцизмiв використовуються з певним лiнгвокультурним аспектом, мають сильнi культурнi асоцiацiї, тому їхнiй переклад чи адаптацiя є зайвими, бо когнітивно-культурна складова перекриває собою цю потребу.

З усього вище зазначеного робимо висновок: сьогоднi англiцизми, що активно вживаються в iталомовному публiцистичному

дискурсі, мають велике лінгвокогнітивне та культурне навантаження, у чому й полягає їхнє значення. Вони зазвичай не підлягають мовним змінам, адаптаціям, аналогізації та іншим явищам, оскільки таким чином вони можуть втратити свою роль для розуміння написаного та цінність для філологічних досліджень.

Перспективи. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про важливість англіцизмів у сучасному італійському публіцистичному дискурсі та їх роль у формуванні мовних тенденцій. Говорячи про публіцистику, варто зазначити, що знання про запозичені з інших мов лексичні одиниці допомагають журналістам і редакторам створювати матеріали, що відповідають сучасним мовним тенденціям, а також розробляти ефективні комунікативні стратегії, що, у свою чергу, сприятиме покращенню якості медійного контенту та забезпеченню його відповідності актуальним мовним і культурним контекстам. Врешті-решт, регулярне розуміння запозичених термінів допоможе забезпечити точний і адекватний переклад публіцистичних текстів, що покращить міжнародну комунікацію та взаєморозуміння між культурами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лук'янова, Т. Г. (2008). Об'єктивація гендерних стереотипів англійськими атрибутивними сполученнями, що позначають природні характеристики людини. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 39. *Філологічні науки*. Узято з <http://eprints.zu.edu.ua/2431/1/209-212.pdf>. 2. Мосейчук, О. М. (2012). Публіцистичний дискурс як контекст реалізації комунікативного впливу на масового адресата. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Вип. 65. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_65_36

ДЖЕРЕЛА

3. **Corriere della sera** (2024). Taylor Swift sotto shock per bimbi uccisi vicino Liverpool. https://www.corriere.it/spettacoli/24_luglio_30/taylor-swift-sotto-shock-per-bimbi-uccisi-vicino-liverpool-12a5dfab-5cc0-4683-9c78-bfbfeec7f7xlk.shtml?appunica=true&app_v2=true. 4. **Corriere della sera** (2024). Eugenio in via di Gioia, in un videoclip la voce del rapper iraniano Toomaj. https://www.corriere.it/spettacoli/24_luglio_30/eugenio-in-via-di-gioia-in-un-clip-la-voce-del-rapper-iraniano-toomaj-6349849d-74e9-42f8-879b-721a43e54xlk.shtml?appunica=true&app_v2=true. 5. **Corriere della sera** (2024). Quelle «profezie» dei Simpson (anche sulla Casa Bianca). https://www.corriere.it/spettacoli/24_luglio_29/quelle-profezie-dei-simpson-anche-sulla-casa-bianca-fc504e9a-ccb1-4f55-9799-66cf94486xlk.shtml. 6. **Corriere della sera** (2024). Il ritorno di Dexter e gli altri: revival delle serie Anni 2000. https://www.corriere.it/spettacoli/cinema-serie-tv/24_luglio_28/il-ritorno-di-dexter-e-gli-altri-revival-delle-serie-anni-2000-43326676-f3d8-4766-a1e1-fc9cbb7f7xlk

shtml?appunica=true&app_v2=true. 7. **Corriere** della sera (2024). Le spiagge inclusive, il mare alla portata di tutti dalla Liguria alla Sicilia. https://www.corriere.it/buone-notizie/cards/le-spiagge-inclusive-il-mare-alla-portata-di-tutti-dalla-liguria-alla-sicilia/genova-un-tuffo-nellinclusion-principale.shtml?appunica=true&app_v2=true. 8. **Corriere** della sera (2024). WeTransfer diventa italiana: Bending Spoons compra in Olanda la piattaforma di condivisione file. https://www.corriere.it/economia/finanza/24_luglio_31/bending-spoons-compra-wetransfer-ferrari-vinciamo-nel-mondo-con-le-radici-in-italia-8cfd8bb8d-c020-43a0-a35d-3e04944d6xlk.shtml?appunica=true&app_v2=true. 9. **Corriere** della sera (2024). Spagna, Sánchez passa all'attacco: non risponde alle domande del giudice che indaga sulla moglie e lo denuncia. https://www.corriere.it/esteri/24_luglio_31/spagna-sanchez-passa-all-attacco-non-risponde-alle-domande-del-giudice-che-indaga-sulla-moglie-e-lo-denuncia-6aa22f32-afe3-4f08-89c3-796f0db9fxlk.shtml?appunica=true&app_v2=true. 10. **Corriere** della sera (2024). Olimpiadi e moda: il "bunker" di Oakley (con gli atleti griffatissimi). https://www.corriere.it/moda/24_luglio_31/olimpiadi-e-moda-il-bunker-di-oakley-con-gli-atleti-griffatissimi-d929e49a-39f6-455b-86f8-f97deb507xlk.shtml?appunica=true&app_v2=true

REFERENCES

1. **Luk'ianova**, T. H. (2008). Ob'iektyvatsiia hendernykh stereotypiv anhlomovnykh atrybutyvnymy spoluchenniamy, shcho poznachaiut pryrodni kharakterystyky liudyny [Objectification of gender stereotypes by English attributive combinations denoting natural human characteristics]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Filolohichni nauky – Buletin of Zhytomyr State University. Philological sciences*, 39. Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/2431/1/209-212.pdf> [in Ukrainian]. 2. **Moseichuk**, O. M. (2012). Publitsystychnyi dyskurs yak kontekst realizatsii komunikatyvnoho vplyvu na masovoho adresata [Publicistic discourse as a context for the realization of communicative influence on the mass addressee]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*, 65. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_65_36 [in Ukrainian].

SOURCES

3. **Evening Courier** (2024). Taylor Swift in shock over toddlers killed near Liverpool. Retrieved from https://www.corriere.it/spettacoli/24_luglio_30/taylor-swift-sotto-shock-per-bimbi-uccisi-vicino-liverpool-12a5dfab-5cc0-4683-9c78-bfbfeec7fxlk.shtml?appunica=true&app_v2=true. 4. **Evening Courier** (2024). Eugene on his way to Joy, in a video clip the voice of Iranian rapper Toomaj. Retrieved from https://www.corriere.it/spettacoli/24_luglio_30/eugenio-in-via-di-gioia-in-un-videoclip-la-voce-del-rapper-iraniano-toomaj-6349849d-74e9-42f8-879b-721a43e54xlk.shtml?appunica=true&app_v2=true. 5. **Evening Courier** (2024). Those Simpsons “prophecies” (also about the White House). Retrieved from https://www.corriere.it/spettacoli/24_luglio_29/quelle-profezie-dei-simpson-anche-sulla-casa-bianca-fc504e9a-ccb1-4f55-9799-66cf94486xlk.shtml. 6. **Evening Courier** (2024). The return of Dexter and others: revival of the 2000s series. Retrieved from https://www.corriere.it/spettacoli/cinema-serie-tv/24_luglio_28/il-ritorno-di-dexter-e-gli-altri-revival-delle-serie-anni-2000-43326676-f3d8-4766-a1e1-fc9cbba7fxlk.shtml?appunica=true&app_v2=true. 7. **Evening Courier** (2024). Inclusive beaches, the

sea within everyone's reach from Liguria to Sicily. Retrieved from https://www.corriere.it/buone-notizie/cards/le-spiagge-inclusive-il-mare-alla-portata-di-tutti-dalla-liguria-alla-sicilia/genova-un-tuffo-nellinclusione_principale.shtml?appunica=true&app_v2=true. 8. *Evening Courier* (2024). WeTransfer goes Italian: Bending Spoons buys Dutch file-sharing platform. Retrieved from https://www.corriere.it/economia/finanza/24_luglio_31/bending-spoons-compra-wetransfer-ferrari-vinciamo-nel-mondo-con-le-radici-in-italia-8cfd8b8d-c020-43a0-a35d-3e04944d6xlk.shtml?appunica=true&app_v2=true. 9. *Evening Courier* (2024). Spain, Sánchez goes on the attack: does not answer questions from judge investigating his wife and sues him. Retrieved from https://www.corriere.it/esteri/24_luglio_31/spagna-sanchez-passa-all-attacco-non-risponde-alle-domande-del-giudice-che-indaga-sulla-moglie-e-lo-denuncia-6aa22f32-afe3-4f08-89c3-796f0db9fxlk.shtml?appunica=true&app_v2=true. 10. *Evening Courier* (2024). Olympics and fashion: the Oakley “bunker” (with designer athletes). Retrieved from https://www.corriere.it/moda/24_luglio_31/olimpiadi-e-moda-il-bunker-di-oakley-con-gli-atleti-griffatissimi-d929e49a-39f6-455b-86f8-f97deb507xlk.shtml?appunica=true&app_v2=true.

Селіверстова Анастасія Олегівна – асистент кафедри романської філології, Навчально-науковий інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, бульв. Тараса Шевченка, 14, м. Київ, Україна.

Email: a.seliverstova@knu.ua

<https://orcid.org/0009-0002-8113-5523>

Anastasiia Seliverstova – Assistant of the Department of Romance languages, Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 14 blvd. Tarasa Shevchenko, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 17 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Селіверстова А. О. Лінгвокогнітивний потенціал англіцизмів в італійському публіцистичному дискурсі (на матеріалі онлайн-газети CORRIERE DELLA SERA). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 180–192. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.15>

APA: Селіверстова, А. О. (2024). Лінгвокогнітивний потенціал англіцизмів в італійському публіцистичному дискурсі (на матеріалі онлайн-газети CORRIERE DELLA SERA). *Лінгвістичні дослідження*, 61, 180–192. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.15>

ВПЛИВ КУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ КОМУНІКАЦІЇ У МІЖКУЛЬТУРНОМУ РОДИННОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена дослідженню впливу культурних стереотипів на функціонування вербальних та невербальних компонентів комунікації у міжкультурному родинному дискурсі, зокрема в міжнаціональних парах, один із членів якої є носієм американської лінгвокультури, а інший – представником афроамериканської лінгвокультури, який у відносинах спілкується англійською мовою. Аналіз стереотипізації в міжкультурному родинному дискурсі є важливим напрямом сучасної лінгвістики та соціології, оскільки стереотипи відіграють ключову роль у формуванні міжкультурних відносин у процесі комунікації. У міжкультурному контексті стереотипи, як когнітивні конструкції, дозволяють нам спрощувати складні соціальні реалії, але водночас вони можуть призводити до неправомірних узагальнень і упереджень. З метою налагодження конструктивно спрямованого спілкування комуніканти використовують стратегію подолання стереотипів, яка реалізується певними тактиками залежно від типу стереотипу і є спрямованою на мінімізацію впливу стереотипів для забезпечення гармонійності процесу комунікації.

Ключові слова: вербальний компонент комунікації, невербальний компонент комунікації, міжкультурна комунікація, родинний дискурс, стереотип, стратегія, тактика.

Soloshchuk L., Trach K. The influence of cultural stereotypes on the functioning of verbal and non-verbal components of communication in intercultural family discourse. *The article is focused on the study of the influence of cultural stereotypes on verbal and non-verbal components of communication in intercultural family discourse, in particular in international couples, in which one member is a native representative of American linguistic culture, and the other is a representative of African-American linguistic culture speaking English in their relationship.*

In the context of modern globalization processes, the analysis of stereotyping in intercultural family discourse is an important area of contemporary linguistics and sociology, because stereotypes play a key role in establishing intercultural relations in the process of communication. Stereotypes, as cognitive structures, allow us to simplify complex social realities, but at the same time they can lead to unjustified generalizations and prejudices. In the intercultural context, these generalizations can lead to misunderstandings, conflicts, and discrimination, which makes our study extremely relevant.

The analysis of stereotypes is of particular importance in the context of intercultural interaction between representatives of American and African American linguistic cultures, where the interaction of cultural traditions and social standards can be a complex and multilayered process. In order to establish constructively directed communication, communicators use a strategy of overcoming stereotypes, which is implemented by certain tactics depending on the type of stereotype and is aimed at minimizing the impact of stereotypes to ensure the harmony of the communication process. Studying the process of stereotyping is an extremely important component of increasing the level of intercultural competence and promoting tolerance in today's globalized world, where mutual understanding and cooperation between representatives of different cultures are becoming a prerequisite for successful coexistence.

Keywords: *family discourse, intercultural communication, non-verbal component of communication, stereotype, strategy, tactics, verbal component of communication.*

Вступ

З розвитком інформаційних технологій і формуванням глобального інформаційного простору, стереотипи стають більш помітними в різних аспектах родинного життя, створюючи певні шаблони поведінки й очікувань, які можуть передавати як позитивно спрямовані інтенції, так і негативні (Почепцов, 2012; Ребрій, 2022; Manakin, 2012), що позначатиметься на взаєморозумінні між міжкультурними партнерами та членами сім'ї з американської та афроамериканської лінгвокультурних спільнот.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження є постулати комунікативно-дискурсивного напрямку філологічного знання: *дослідження теорії дискурсу та невербальної комунікації* – Зимич Є. В. (2011), Козлова В. В. (2023), Котов М. В. (2019), Мартинюк А. П. (2015), Морозова І. І. (2023), Скриннік Ю. С. (2021), Солощук Л. В. (2020, 2022), *теорії міжкультурної комунікації* – Кучмій О. П. (2003), Манакін В. М. (2012), Почепцов Г. Г. (2012), Ребрій О. В. (2022), Luhmann N. (1922), *теорії стереотипів* – Ануфрієва Н. М. (2023), Єрмакова Н. О. (2023), Зелінська Т. М. (2023), Москаленко В. В. (2007), Товщик С. А. (2014), Edwards A. L. (1940), Lippman W. (1995), Tajfel (1981).

Метою дослідження є виявлення специфічних стереотипів у міжкультурному родинному дискурсі, а саме під час комунікації міжнаціональних пар, один із членів яких є носієм американської лінгвокультури, а інший – афроамериканської лінгвокультури.

Матеріалом для аналізу слугували 470 дискурсивних фрагментів, виокремлені методом суцільної вибірки з англомовної художньої літератури та скриптів англомовних фільмів.

Методи дослідження

Загальнонауковими методами цього дослідження є *метод контекстуально-інтерпретативного аналізу* – для класифікації та систематизації мовного матеріалу; *метод дискурс-аналізу* – для виявлення характерних особливостей організації міжкультурного родинного дискурсу; *метод інтерпретаційно-текстового аналізу* – для виділення дискурсивних фрагментів, що складають обміни інформацією між представниками американської та афроамериканської лінгвокультур; *функціонально-семантичний метод* – для визначення типових вербальних та невербальних компонентів комунікації у міжкультурній парі, один з членів якої є носієм американської лінгвокультури, а інший – афроамериканської; *прагмасемантичний аналіз* – для визначення головних тактик, які використовують партнери у процесі комунікації; *метод систематизації та узагальнення* – для систематизації та узагальнення отриманих результатів та формулювання висновків дослідження.

Виклад основного матеріалу

Концептуальні підходи до вивчення міжкультурної взаємодії як важливого чинника міжнародних відносин ґрунтуються на теорії багатомірності і динамічності міжнародних процесів і глобального розвитку (Кучмій, 2003: 52). На думку німецького вченого Нікласа Люмана, під міжкультурною комунікацією слід розуміти історично-конкретну, залежну від контексту подію, сукупність дій, характерних тільки для соціальних систем, під час здійснення яких відбувається перерозподіл знання та незнання, перенесення семантичних змістів від однієї психічної системи, що володіє ними, до іншої (Luhmann, 1995). У культурній антропології міжкультурна комунікація розглядається як сукупність різноманітних форм стосунків і спілкування між індивідами і групами, які належать до різних лінгвокультур (Manakin, 2012). Цей процес відбувається як у політиці, так і в міжособистісному спілкуванні людей у побуті, родині, неформальних контактах, тобто на макро- та мікрорівнях (Кучмій, 2003; Manakin, 2012). У цьому дослідженні було проаналізовано комунікацію міжкультурних

партнерів, один з яких є представником американської лінгвокультури, а інший – афроамериканської. **Актуальність** дослідження зумовлена необхідністю аналізу комунікативного впливу партнерів при спілкуванні в міжкультурному шлюбі з урахуванням сучасних процесів глобалізації та розширення етнічних кордонів. **Об'єктом** дослідження є вербальні компоненти комунікації в їхній взаємодії з невербальними в міжкультурному родинному дискурсі. **Предмет** дослідження – комбінація вербальних і невербальних компонентів комунікації та закономірності їхнього використання під час комунікації міжкультурної пари, один з членів якої є представником американської лінгвокультури, а інший – афроамериканської.

Центральною ланкою в міжкультурному родинному дискурсі є комунікація в родині (Зимич, 2011; Солощук, Теняєва, 2022). Діалогічність міжкультурного родинного дискурсу полягає у взаємному обміні думками, ідеями та емоціями між його учасниками (Морозова, Вакулєнко, 2023; Brovkina, Baranova, 2019: 34; Kozlova, 2023) і характеризується особливою внутрішньою спільністю партнерів, наявністю спільної теми розмови (Зимич, 2011; Солощук, Теняєва, 2022). Процес і результат розуміння залежать не лише від текстових та смислових доміант, а й від апперцепції адресата, його суб'єктивного стану на момент рецепції, історичного й культурного контекстів спілкування (Котов, 2019, Skrynnyk, 2021; Soloshchuk, 2020). Стадії стосунків партнерів є важливою частиною процесу розуміння, оскільки розвиток відносин між комунікантами може впливати на сприйняття та інтерпретацію повідомлень (Knapp, 1978). Американський науковець Марк Кнапп виокремлює такі етапи стосунків: ініціація (перший контакт між партнерами); експериментування (вивчення інтересів, цінностей одне одного); інтенсифікація (підсилення зв'язку, розвиток емоційної близькості); інтеграція (партнери починають діяти як єдина команда, інтегруючи свої соціальні кола); взаємодія (партнери визнають свої стосунки та виконують свої зобов'язання юридично) (Кнапп, 1978). У цьому дослідженні розглядаються стосунки міжкультурних партнерів на стадії інтенсифікації та інтеграції, тобто партнери перебувають у цивільному шлюбі, але при цьому не є офіційно одруженими.

Труднощі та складнощі, що виникають у процесі спілкування, зокрема представників різних лінгвокультур, дістали назву бар'єрів – проблем, що виникають у процесі взаємодії і знижують її

ефективність (Ануфрієва, Єрмакова, Зелінська, 2023). Одним із видів бар'єрів у комунікації є стереотипи (Ануфрієва, Єрмакова, Зелінська, 2023). На сьогодні існує два визначення стереотипу: динамічний стереотип – відносно стійка система умовно-рефлекторних реакцій людини на звичні подразники, і соціальний стереотип – схематичний, стандартизований образ або емоційно забарвлене й стійке уявлення про певне явище або об'єкт, у якому висловлюється звичне ставлення, що склалося під впливом умов їхнього буття й попереднього досвіду (Мартинюк, 2015; Товщик, 2014). За У. Ліппманом, поняття стереотипу визначається як стійкий, стандартизований, емоційно насичений, ціннісно визначений образ, уявлення про соціальний об'єкт (Lippman, 1922). У соціальній психології стереотип – це думка людей, їх сприйняття, оцінка соціальних об'єктів (Москаленко, 2007). У структурі соціальних стереотипів популярною є 4-компонентна модель Л. Едвардса, яка характеризується за такими критеріями: змістовність (приписування, або пізнавальний блок стереотипів); одноманітність (ступінь згоди приписуваними якостями); спрямованість (співвідношення позитивної чи негативної представленості у свідомості комунікативних партнерів); інтенсивність (рівень упередженості) (Edwards, 1940). Механізм стереотипізації реалізується через протилежні образи, антропоморфні зв'язки, персоніфікацію (Товщик, 2014). Цим пояснюється такий феномен стереотипів, як феномен поляризації, або «чорно-білого мислення» (Ануфрієва, Єрмакова, Зелінська, 2023). У сучасній кінокультурі, наприклад, афроамериканці передусім асоціюються зі злочинністю та іншими соціальними проблемами (Москаленко, 2007). Когнітивною основою механізму стереотипізації є класифікація значного обсягу соціальної інформації, яку людина отримує у повсякденному житті (Мартинюк, 2015; Товщик, 2014). Разом з тим, уже створені та функціонуючі стереотипи спрямовують соціальну взаємодію в таке русло, що індивід, який сприймається стереотипно, починає своєю поведінкою підтверджувати типізовані уявлення про себе (Москаленко, 2007: 495). Науково доведено, що стереотипи можуть створювати лінгвокультурний простір, що своєрідно відбиває мовлення, поняття, концепти та ідеї, тобто складові картини світу окремої особистості та загальної для інваріантної картини дійсності, а також цілі, інтереси, мотиви, настанови особи, стереотип якої створюється в певному соціумі

(Москаленко, 2007). Мотиваційною основою механізму стереотипізації є оцінна поляризація на користь своєї групи, що дає людині почуття належності та захищеності. Г. Тайфель виокремлює чотири функції стереотипів: селекція соціальної інформації; створення й підтримання позитивного «Я-образу»; формування і підтримка групової ідеології, яка виправдовує і пояснює поведінку групи; створення і підтримка позитивного «ми-образу» (Tajfel, 1981).

Спираючись на класифікацію Г. Тайфеля, згідно із кількісними підрахунками нашого матеріалу, було виявлено стереотипи, що є найбільш впливовими під час комунікації міжкультурних партнерів, один з яких є носієм американської, а інший – афроамериканської лінгвокультури: 1) когнітивні стереотипи (приписування) – 32%; 2) афективні стереотипи (спрямованість емоційного плану) – 39%; 3) інтенсивні стереотипи (рівень упередженості) – 29% (Рисунок 1).

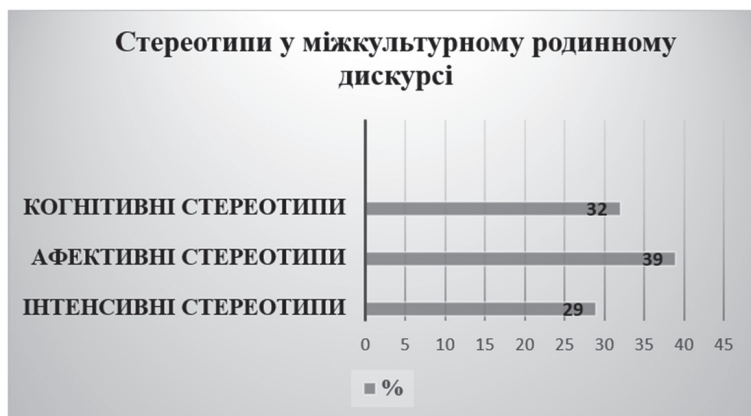

Рисунок 1

У ході дослідження було встановлено, що стереотипи не тільки виконують роль спрощення комунікативних процесів між представниками різних лінгвокультур. Вони також можуть спричиняти виникнення упереджень і хибних уявлень про представників інших культур, що водночас може призвести до комунікативних невдач та непорозумінь. З метою забезпечення взаєморозуміння представники американської та афроамериканської лінгвокультур використовують стратегію подолання стереотипів, яка реалізується за допомогою певних тактик: 1) тактики категоризації, 2) тактики маніпуляції, 3) тактики

радикалізації поглядів (Рисунок 2), використання яких залежить від типу стереотипу.

Рисунок 2

Когнітивні стереотипи можуть впливати на те, як партнери сприймають одне одного і себе в контексті своїх взаємовідносин. Це може призводити до того, що міжкультурні партнери підсвідомо очікують певної поведінки, намагаючись уникати негативних стереотипів. У міжкультурній парі Джордан є представником афроамериканської лінгвокультури, а дівчина Лі - американської. Афроамериканець сприймає комплімент дівчини (*I bet you're really good at basketball*) як образу. Непорозуміння між комунікантами (хлопцем та дівчиною) виникає через об'єктивні причини, адже комунікативний партнер підсвідомо намагається уникнути негативного стереотипу - оскільки існує упереджене припущення, що афроамериканці добре грають у баскетбол, цей комплімент сприймається адресатом як фраза, що базується на узагальненнях, а не на особистих якостях чи досягненнях людини, тому в цьому випадку індивідуальність зводиться до расової ознаки. Під час комунікації Джордан використовує тактику категоризації, комунікація при обраній тактиці супроводжується риторичними запитаннями (*What makes you say that? Because I'm black?*), з метою наголошення на тому, що комплімент був сказаний через расову відмінність. Таким чином, адресант опиняється в незручному становищі і повинен вибачитися. Американка Лі використовує кінесичний комунікативний компонент - вона опускає очі, що вказує

на те, що дівчина відчуває себе винною і хоче уникнути зустрічного погляду чоловіка, потім Лі почала виправдовуватися, описуючи незаперечні, з її точки зору, переваги свого партнера (*you're an athlete*). Натомість Джордан використовує модальне дієслово поради (*should*) з прикметником (*careful*) для висловлення гіпотетичної можливості нанесення йому образи і робить дівчині зауваження (*Well, maybe you should be careful with your assumptions. You might hurt some people*) для того, щоб вона більше так не висловлювалася:

1) *Jordan: Hey.*

Lee: Hey, uh, why don't I take this up to the house, and you maybe play some basketball with Logan? It would mean a lot to him.

Jordan: Yeah, yeah, sure.

Lee: I bet you're really good at basketball [scoffs].

Jordan: What makes you say that? Because I'm black?

Lee: Well, that, and you're an athlete.

Lee: [eyes are lowered] Well, maybe you should be careful with your assumptions. You might hurt some people (Baugh, 2019: 4).

Члени сім'ї та родичі, які мають упередження, або афективні стереотипи щодо міжрасових шлюбів, можуть створювати напругу у відносинах між партнерами, які вирішили укласти міжкультурний шлюб. Американка Джоанна запитує в афроамериканця Джона, як відреагували його батьки, коли дізналися, що в нього є наречена, вона використовує спеціальні риторичні запитання, які починаються з питального слова (*What*), щоб отримати додаткову інформацію, дівчина не використовує прикметник (*white*) задля уникнення інформації про стереотипні расові розбіжності, але вимовляє прикметник (*coloured*) для більш чіткого розуміння запитання. З відповідей Джона розуміємо, що він не мав бажання засмучувати батьків тим, що його наречена не є афроамериканкою, тому чоловік застосовує тактику маніпуляції: він використовує **експресивну структуру** (*It felt like*) у поєднанні з прислівником міри та ступеню (*too*) та якісним прикметником (*big*) для вираження суб'єктивного відчуття. Потім Джон використовує комбінацію (*a lot of people*), яка функціонує як складне прислівникове словосполучення разом з гіперболою (*we're a very shocking pair*), спрямованою на сильний емоційний акцент на тому, наскільки дивно є їхня пара, таким чином чоловік намагався запевнити Джоанну, що він вчинив усе правильно:

2) *Joanna: What did they say? Did you tell them about me?*

John: Yes.

Joanna: What'd they say?

John: They said I sounded serious and asked if you were pretty. I said you were. They said this was a big surprise. I said it was.

Joanna: Well, what did they say when you told them I wasn't a colored girl?

John: I didn't. It felt like too big shock for the telephone. After all, a lot of people will think that we're a very shocking pair. Isn't that right? (Kramer, 1967: 30–31).

Схожа ситуація відбувається у парі між американцем Саймоном та його дівчиною – афро-американкою Терезою. Тереза не розповіла батькам про «білого нареченого», тому робить вигляд, що не розуміє про що запитує Саймон. Задля ухилення від прямої відповіді на запитання вона ставить багато уточнювальних коротких запитань (*What? Tell them what? Cute? Clean-shaven? Pigment-challenged?*). Чоловік зрозумів, що дівчина не хоче відповідати на запитання, тому ставить своє питання прямо, застосовуючи прикметник (*white*) (*Did you tell them that I'm white?*). Натомість Тереза використовує вигуки (*oh*), (*my God*) та конструкцію (*look at*) у поєднанні з кінесичним невербальним компонентом – показує рукою на вікно, щоб змінити тему:

3) *Simon: Did you tell them?*

Theresa: What? Tell them what?

Simon: Babe, don't... The...

Theresa: What?

Simon: Did you... I'm...

Theresa: Cute? Clean-shaven? What? Pigment-challenged?

Simon: Did you tell them that I'm white?

Theresa: Oh, my God! Look at what you... [gestures toward a window] (Sullivan, 2005:1-2).

Насправді Тереза боялася розповідати своїй родині про свого обранця – американця Саймона, тому що знала, що наврядчи батьки схвалять її вибір. Коли вона представила Саймона, члени родини були вражені, а сестра Терези цілеспрямовано нагадувала батькові, що хлопець Терези «білий», для того, щоб бачити незадоволене обличчя батька, який жадав для своєї дочки чоловіка афроамериканця і вважає, що одружившись з білим американцем, Тереза зрадить свою

расу, тобто в цьому випадку в родині передували афективні стереотипи:

- 4) *"Dad, Theresa's boyfriend is white." "I know. I know you know. I just wanted to see your face when you heard it again" (Sullivan, 2005: 4–5).*

Інтенсивні стереотипи поширені серед членів суспільства, що належать до маргінальної або периферійної зон дискурсивного оточення комуніканта (Солощук, 2006: 127–128). Однорупниці Лі негативно реагують, дізнавшись, що її хлопець афроамериканець. Коли дівчина розповідає про свого афроамериканського обранця із захватом, вона чує на свою адресу саркастичні висловлювання (*Yeah. Isn't that weird? And he's... African-American? Oh, really? I had no idea. This is blowing my mind. I gotta sit down.*) А після цього одна з товаришок намагається переконати Лі в тому, що їй не потрібні відносини з відтінком расової драми:

- 5) *"Jordan Bishop. What is going on?" "Okay, it literally came out of nowhere. And he's just so smart and solid and sweet... And in college!" "Yeah. Isn't that weird? And he's... African-American?" "Yes." "Oh, really? I had no idea. This is blowing my mind. I gotta sit down." "[Lee] Please." "Are you sure you're ready for the racial drama?" (Baugh, 2019: 12)*

Коли афроамериканець Джордан зі своєю дівчиною американкою Лі приходять у магазин, власник з недовірою спостерігає за чоловіком, тому що думає, що він може щось вкрати. Джордан відкрито говорить дівчині, що його це бентежить. Лі дуже здивована такою поведінкою власника магазину, на це вказує невербальний сигнал – вона широко розплющує очі, а також використовує вигуки (*oh*), (*my gosh*) та конструкцію (*to be right*) з прислівником міри (*totally*) (*You're totally right*), щоб підсилити іллокутивну силу цього мовленнєвого акту. Натомість Джордан, щоб самоствердитися перед коханою, використовує тактику радикалізації поглядів і намагається довести власнику магазину, що він не такий, яким його стереотипно сприймають, тому неодноразово використовує *Present Continuous* (*I'm taking, I'm learning*) для посилення іллокутивної сили свого твердження при перерахуванні своїх переваг. Також мовець застосовує просодичний комунікативний компонент – підвищену інтонацію – для забезпечення перлокутивного ефекту, щоб запевнити, що він має рацію:

6) Jordan: The store owner is following me. Stay here. Watch this.

Lee: Okay. Oh, my gosh. You're totally right. What's his problem? [eyes are wide open].

Jordan: It happens all the time.

Lee: Look, don't worry about it. Don't let it ruin our date.

Jordan: No. We have to do something... Hey, sir, were you following me because I'm a male? Let me give you a tip. So, I attend the local college where I'm taking Sociology 210. And there I'm learning that women are more likely to engage in retail theft than men" [speaks loudly] (Baugh, 2019:15).

Отже, стереотипи у міжкультурній комунікації виступають своєрідними бар'єрами, здатними суттєво впливати на певні взаємодії між представниками американської та афроамериканської лінгвокультур. Вони можуть змінювати сприйняття партнера, провокувати виникнення упереджень і непорозумінь, а також знижувати ефективність комунікації, тому використання стратегії подолання стереотипів є важливим етапом на шляху до формування взаєморозуміння і гармонійних стосунків у міжкультурній взаємодії.

Висновки

Таким чином, функціонування стереотипів під час взаємодії міжкультурних комунікантів представлено у вигляді стандартизованих уявлень про модель поведінки, риси характеру, расові відмінності міжнаціональних партнерів, один із яких є носієм американської лінгвокультури, а інший – представником афроамериканської лінгвокультури. Стереотипи впливають на індивідуальне та соціальне сприйняття міжкультурних партнерів, створюючи як позитивні, так і негативні наслідки для їхньої комунікації. З метою уникнення непорозуміння під час комунікації представники американської та афроамериканської лінгвокультур використовують стратегію подолання стереотипів, що реалізується за допомогою тактики категоризації, тактики маніпуляції та тактики радикалізації поглядів залежно від типу стереотипу. Когнітивні стереотипи є уявленнями про певні якості, риси або поведінкові шаблони, що приписуються індивідам на основі їхньої культурної або етнічної приналежності в контексті взаємовідносин лінгвокультурних партнерів. З метою подолання когнітивних стереотипів члени міжкультурної пари використовують

тактику категоризації, яка реалізується риторичними запитаннями, при цьому характерним є використання кінесичних компонентів комунікації. Афективні стереотипи базуються на упереджених думках щодо расового походження, такі уявлення супроводжуються негативним ставленням або критикою з боку дискурсивних особистостей, які належать до ядерної зони дискурсивного оточення, тобто батьків та родичів, що призводить до стресу й напруги у відносинах міжкультурних партнерів. З метою подолання афективних стереотипів члени міжкультурної пари використовують тактику маніпуляції, для якої характерним є використання **експресивних синтаксичних структур**, гіпербол для вираження суб'єктивних відчуттів, уточнювальних запитань. Інтенсивні стереотипи поширені серед членів суспільства, які належать до маргінальної або периферійної зон дискурсивного оточення комунікантів. З метою подолання інтенсивних стереотипів члени міжкультурної пари використовують тактику радикалізації поглядів, яка проявляється в агресивних чи захисних реакціях на інших людей або групи, при цьому характерним є висока частотність застосування просодичних комунікативних компонентів

Перспективи цього дослідження вбачаємо у виокремленні стереотипів позитивного та негативного ставлення до партнера у міжкультурному шлюбі, в якому один з членів подружньої пари є представником англійської лінгвокультури, а інший – неанглійської.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ануфрієва**, Н. М., Єрмакова, Н. О., & Зелінська, Т. М. (2023). *Соціальна психологія*. Київ: Каравела.
2. **Зимич**, Є. В. (2011). Структурно-семантичні і прагматичні особливості маритального діалогічного дискурсу. (Дис. ... канд. філол. наук). Харків: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.
3. **Котов**, М. В. (2019). Особливості взаємодії тактик кооперативного та некооперативного спрямування у ситуації спілкування англійською як лінгва франка. *Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*, 89, 7–11.
4. **Кучмій**, О. П. (2003). Міжкультурні комунікації: структура і динаміка процесів. *Культура народів*, 37, 52–55.
5. **Мартинюк**, А. П. (2015). Аргументація та сугестія як інструментальні стратегії дискурсу. *Мовні і концептуальні картини світу*, 55, 238–246.
6. **Морозова**, І. І., & Вакуленко, А. І. (2023). Стратегії і тактики британського парентального дискурсу: історична перспектива. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 22–28.
7. **Москаленко**, В. В. (2007). Психологія соціального впливу. Київ: Центр учбової літератури.
8. **Почепцов**, Г. Г. (2012). *Інформаційно-комунікативні процеси в сучасних суспільствах*. Київ. Узято з <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13544>.
9. **Ребрій**, О. В. (2022). Теорія міжкультурної

комунікації: конспект лекцій для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» факультету іноземних мов. Харків: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. 10. **Солощук, Л. В.** (2006). Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі. Харків: Константа. 11. **Солощук, Л. В., & Теняєва, А. О.** (2022). Вербальні і невербальні аспекти сучасного англomовного дискурсу закоханих. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 96, 42–49. 12. **Товщик, С. А.** (2014). *Соціальні стереотипи. Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект*. Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. Ів. Франка. 13. **Brovkina, O., & Baranova, S.** (2019). Family vs Discourse. *Psycholinguistics*, 25(2), 31–49. DOI: 10.31470/2309-1797-2019-25-2-31-49 14. **Edwards, A. L.** (1940). Four dimensions in political stereotypes. *Journal of Abnormal Social Psychology*, 35(4), 566–572. 15. **Knapp, M. L.** (1978). *Social intercourse: From greeting to goodbye*. Boston: Allyn and Bacon. 16. **Kozlova, V. V.** (2023). Speech acts of control in English dominant parental discourse. *Slobozhansky scientific journal*, 1, 11–16. 17. **Lippman, W.** (1922). *Public Opinion*. New York: Macmillan. 18. **Luhmann, N.** (1995). *Social Systems*. Stanford, CA: Stanford University Press. 19. **Manakin, V. M.** (2012). *Language and Intercultural Communication*. Kyiv. 20. **Skrynnik, Yu. S.** (2021). Super-verbal components as discourse-forming medium for social roles. *Science and Education. A New Dimension. Philology*, 9(74). Issue 251, 71–76. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-251IX74-17>. 21. **Soloshchuk, L. V.** (2020). The Processes of Diversification of the Non-verbal Communicative Components in the Modern English Discourse. *Cognition, communication, discourse*, 21, 50–60. 22. **Tajfel, H.** (1981). *Human Groups and Social Categories*. UK: Cambridge University Press.

REFERENCES

1. **Anufriieva, N. M., Yermakova, N. O., Zelinska, T. M.** (2023). *Sotsialna psykholohiia [Social psychology]*. Kyiv: Karavela [in Ukrainian]. 2. **Zymych, Ye. V.** (2011). *Strukturno-semantychni i prahmatychni osoblyvosti marytального dialohichного dyskursu [Structural-semantic and pragmatic features of marital dialogic discourse]*. *Candidate's thesis*. Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t im. V. N. Karazina [in Ukrainian]. 3. **Kotov, M. V.** (2019). *Osoblyvosti vzaємodii taktyk kooperatyvного ta nekooperatyvного spriamuvannia u sytuatsii spilkuvannia anhlіiskoiu yak lінhva franka [Peculiarities of the interaction of tactics of cooperative and non-cooperative direction in the situation of communication in English as a lingua franca]*. *Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov – Foreign philology. Methods of teaching foreign languages in English*, 89, 7–11 [in Ukrainian]. 4. **Kuchmii, O. P.** (2003). *Mizhkulturni komunikatsii: struktura i dynamika protsesiv [Intercultural communications: structure and dynamics of processes]*. *Kultura narodiv Prychornomorіa – Culture of the Black Sea peoples*, 37, 52–55 [in Ukrainian]. 5. **Martyniuk, A. P.** (2015). *Arhumentatsiia ta suhestiia yak instrumentalni stratehii dyskursu [Argumentation and suggestion as instrumental strategies of discourse]*. *Movni i kontseptualni kartyny svitu –*, 55, 238–246 [in Ukrainian]. 6. **Morozova, I. I., & Vakulenko, A. I.** (2023). *Stratehii i taktyky brytanskoho parentalного dyskursu: istorychna perspektyva [Strategies and Tactics of British Parental Discourse: A Historical Perspective]*. *Visnyk Kharkivskoho natsionalного universytetu imeni V. N. Karazina – V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin*, 22–28 [in Ukrainian]. 7. **Moskalenko, V. V.** (2007). *Psykholohiia sotsialного vplyvu [Psychology of social influence]*. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury. [in Ukrainian]. 8. **Pocheptsov, H. H.**

- (2012). *Informatsiino-komunikatyvni protsesy v suchasnykh suspilstvakh [Information and communication processes in modern societies]*. Retrieved from <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13544> [in Ukrainian]. 9. **Rebrii**, O. V. (2022). *Teoriia mizhkulturnoi komunikatsii: konspekt leksii dlia studentiv osvitno-kvalifikatsiinoho rivnia «Mahistr» fakultetu inozemnykh mov [The theory of intercultural communication: a summary of lectures for students of the "Master's" educational and qualification level of the Faculty of Foreign Languages]*. Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t im. V. N. Karazina [in Ukrainian]. 10. **Soloshchuk**, L. V. (2006). *Verbalni i neverbalni komponenty komunikatsiyi v anhlomovnomu dyskursi [Verbal and non-verbal components of communication in the English discourse]*. Kharkiv: Constanta [in Ukrainian]. 11. **Soloshchuk**, L. V. & Tieniaieva, A. O. (2022). Verbalni i neverbalni aspekty suchasnoho anhlomovnoho dyskursu zakokhanykh [Verbal and non-verbal aspects of the modern English discourse of lovers]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin*, 96, 42–49 [in Ukrainian]. 12. **Tovshchuk**, S. A. (2014). Sotsialni stereotypy [Social stereotypes]. *Entsyklopediia prav liudyny: sotsialno-pedahohichnyi aspekt – Encyclopaedia of human rights: social and pedagogical aspect*. Zhytomyr: Zhytomyr. derzh. un-t im. Iv. Franka [in Ukrainian]. 13. **Brovkina**, O., & Baranova, S. (2019). Family vs Discourse. *Psycholinguistics*, 25(2), 31–49. DOI: 10.31470/2309-1797-2019-25-2-31-49 [in English]. 14. **Edwards**, A. L. (1940). Four dimensions in political stereotypes. *Journal of Abnormal Social Psychology*, 35(4), 566–572 [in English]. 15. **Knapp**, M. L. (1978). *Social intercourse: From greeting to goodbye*. Boston: Allyn and Bacon [in English]. 16. **Kozlova**, V. V. (2023). Speech acts of control in English dominant parental discourse. *Slobozhansky scientific journal*, 1, 11–16 [in English]. 17. **Lippman**, W. (1922). *Public Opinion*. New York: Macmillan [in English]. 18. **Luhmann**, N. (1995). *Social Systems*. Stanford, CA: Stanford University Press [in English]. 19. **Manakin**, V. M. (2012). *Language and Intercultural Communication*. Kyiv: «Academy» [in English]. 20. **Skrynnik**, Yu. S. (2021). Super-verbal components as discourse-forming medium for social roles. *Science and Education. A New Dimension. Philology*, 9(74), 251, 71–76. <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-251IX74-17> [in English]. 21. **Soloshchuk**, L. V. (2020). The Processes of Diversification of the Non-verbal Communicative Components in the Modern English Discourse. *Cognition, communication, discourse*, 21, 50–60 [in English]. 22. **Tajfel**, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. UK: Cambridge University Press [in English].

SOURCES

1. **Baugh**, B. *The World We Make*. Retrieved from https://sublikescript.com/movie/The_World_We_Make-7643622.
2. **Kramer**, S. *Guess Who's Coming to Dinner*. Retrieved from https://www.scripts.com/script/guess_who%27s_coming_to_dinner_9393.
3. **Sullivan**, K. R. *Guess who*. Retrieved from https://www.scripts.com/script/guess_who_9392.

Солощук Людмила Васи́лівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків, Україна.

E-mail: lsolo@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2934-7721>

Lyudmila Soloshchuk – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of English Philology and Foreign Language Teaching Methods, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine.

Троч Христина Володимирівна – аспірант, викладач кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, 61022, м. Харків, Україна.

E-mail: khrystyna.trach@karazin.ua

<https://orcid.org/0009-0006-8695-798X>

Khrystyna Trach – PhD student, Lecturer at the Department of English Philology and Foreign Language Teaching Methods, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Солощук Л. В., Троч Х. В. Вплив культурних стереотипів на функціонування вербальних та невербальних компонентів комунікації у міжкультурному родинному дискурсі. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 193–207. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.16>

APA: Солощук, Л. В., Троч, Х. В. (2024). Вплив культурних стереотипів на функціонування вербальних та невербальних компонентів комунікації у міжкультурному родинному дискурсі. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 193–207. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.16>

ПСИХОЛІНГВІСТИКА. ДИСКУРСОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'23+81'272:81(092)

В. А. Папіш

УКРАЇНСЬКЕ ЗАРУБІЖЖЯ: ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИХ ЗНАНЬ У ПРАЦЯХ ІВАНА ОГІЄНКА ТА НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «РІДНА МОВА»

У статті презентовано психолінгвістичні ідеї І. Огієнка, що охоплюють питання зв'язку мовного й психологічного чинників мовленнєвого процесу, психологічних основ оволодіння рідною та іноземною мовами, особистісного потенціалу родинного виховання у формуванні мовної свідомості, загальних психолого-дидактичних настанов. Продемонстровано, що психолінгвістичні проблеми вчений уводить у контекст національного світобачення. З'ясовано внесок заснованого І. Огієнком часопису «Рідна мова» в популяризації наукових знань у галузі психолінгвістики.

Ключові слова: І. Огієнко, мовна особистість, мовна свідомість, національне світобачення, психолінгвістика, часопис «Рідна мова».

Papish V. Ethnic Ukrainians Abroad: Popularization of Psycholinguistics Studies in the Works by Ivan Ohienko and at the Magazine «Ridna mova» [Native language]. *The actual significance of the article is accounted for by the fact that basic ideas conceived and accumulated by Ukrainian scientists in the sphere of psycholinguistics call for further comprehensive investigation and systematization thereof. The novelty of this analysis stands to the fact that, for the first time, the contribution made by I. Ohienko in the development of psycholinguistics as an ingredient of linguistics is subject to the comprehensive analysis on the basis of the scientific explorations of psycholinguistics as a branch of science what is presented in the magazine «Ridna Mova» founded and edited by the sciences. The principal purpose of the study is an interpretation of psycholinguistic ideas by I. Ohienko, which are still underappreciated in the national science and not thoroughly perceived for what herein (1) given the full-scale presentation of his psycholinguistic activity; (2) the guidelines of popularization of psycholinguistic studies are demonstrated by the magazine «Ridna mova». It is found out that psycholinguistic ideas by Ію Ohienko embrace issues of (1) the correlation between linguistic (speech) and psychological elements, (2) psycholinguistic principles for mastering native and foreign languages, (3) the personal potential of family upbringing as to the language linguistic consciousness, (4) general*

psychological-didactic principles significant for the process of studying. Attention is drawn to the significance of education in the native language, which motivates the spiritual development of the personality on a full scale. It is demonstrated that, in particular, psycholinguistic problems are incorporated by the scientists in the nation's worldview and promote some spiritual Christian values. Herein, the characteristic is given to the contribution of the magazine "Ridna mova" as to the (a) psychological method of language study, (b) interpretation of native language, (c) specifics of the development of child speech in the early ontogeny. For the first time, attention is focused on describing psychological elements of the linguistic personality of I. Ohienko as scientific fellow and methodological science.

Keywords: I. Ohienko, linguistic personality, linguistic consciousness, national world view psycholinguistic magazine «Ridna mova» [Native language].

*Мова – це найясніший вираз нашої психіки,
це найперша сторожа нашого психічного я ...*

(Огієнко, 1992: 240)

Вступ

Активна науково-творча діяльність Івана Огієнка тривала понад 70 років (із 90 прожитих). Можна констатувати, що ідіостиль автора сьогодні має високий рівень упізнаваності в колах українських науковців попри те, що не вся його спадщина повернута на Батьківщину. В останні десятиріччя суттєво збільшилися тематичні обшари ґрунтовних розвідок про цього дослідника, і світу вже відомо про освітню, політичну, наукову, редакторську, церковну, громадсько-культурну, художню, перекладацьку його діяльність. Однак маловивченою залишається інтерпретація психолінгвістичної проблематики в його працях, що зумовлює *новизну* цієї розвідки. Утім, зазначений учений продовжив розробляти в українському мовознавстві психологічний напрям, започаткований О. Потебнею, Д. Овсянико-Куликовським, І. Франком, що потребує належної уваги й мотивує *актуальність* цього дослідження.

Отже, *об'єкт* дослідження – науковий текст Івана Огієнка та дискурсивний простір часопису «Рідна мова», а його *предмет* – окреслення своєрідності психолінгвістичної діяльності І. Огієнка.

Мета цієї наукової студії – інтерпретувати психолінгвістичні ідеї І. Огієнка, що залишилися недооціненими й неосмисленими, (1) цілісно описавши вектор його психолінгвістичної діяльності

та (2) продемонструвавши напрями популяризації психолінгвістичних досліджень на сторінках часопису «Рідна мова», засновником якого і був І. Огієнко.

Джерельною базою наукової розвідки є (а) такі праці Івана Огієнка, як «Метода психологічна» (Огієнко, 1935а), «Наука про рідномовні обов'язки» (Огієнко, 1995), «Письменник і рідна мова» (Огієнко, 1937), «Рідне слово. Початкова граматики української літературної мови» (Огієнко, 1935б), «Почесне завдання “Союзу українок”» (Огієнко, 1933а); «Складня української мови. Вступ до вивчення складні» (Огієнко, 1935в), «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (Огієнко, 1992), «Чужі впливи на українську мову» (Огієнко, 1933б); (б) дослідження, присвячені інтерпретації наукової спадщини цього дослідника (наведені в списку літератури студії Т. Білоусової, С. Болтівця, І. Кучинської, Н. Піддубної, Н. Шеремети та ін.); (в) праці сучасників І. Огієнка, які друкували свої наукові розвідки на сторінках журналу «Рідна мова» (В. Барагури, М. Гнатишака, П. Кривоносюка).

Методи дослідження

Вивчення діяльності вченого, що базується на сукупності його наукових текстів, потребує актуалізації низки дослідницьких методів, серед яких: метод *історіографії* – для презентації задекларованої проблеми в синхронно-діахроному зрізі, *інтерпретативний* аналіз, що дасть змогу з'ясувати методологічні засади його психолінгвістичної концепції, *класифікаційний* та *системного* аналізу буде в нагоді під час виокремлення актуалізованих у працях дослідника питань психолінгвістичної проблематики, з'ясування низки векторів його діяльності, *описовий* метод спроектовано загалом на презентацію матеріалу, виокремлення своєрідності мовної особистості І. Огієнка.

Виклад основного матеріалу

У розбудові сучасного огієнкознавства вагоме значення має науковий центр у Кам'янці-Подільському, де з 2006 року виходить науковий журнал «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія історична та філологічна». Тематичний огляд перших дев'ятох його випусків (2003–2012) здійснила О. Завальнюк (Завальнюк, 2013). На сьогодні оприлюднено 20 випусків цього видання.

Якби зібрати воедино тільки назви статей, що присвячені І. Огієнкові, то однозначно було б укладено не один том. Тому аспектуально в цій науковій розвідці представимо деякі сучасні праці мовознавчого, психологічного та психолінгвістичного спрямування, у яких висвітлено окремі питання психолінгвістичної концепції І. Огієнка. Зокрема, Н. Шеремета спроектувала увагу на проблему синергетики мови в науковому набутку І. Огієнка (Шеремета, 2015); Н. Піддубна простежує особливості релігійного мовомислення Т. Шевченка в рецепції І. Огієнка (Піддубна, 2021); Т. Білоусова зупиняється на вивченні іншомовних запозичень у наукових публікаціях ученого та особливостях сприйняття цього процесу (Білоусова, 2020). Особливості розвитку психолого-лінгвістичної проблематики в напрацюваннях ученого досліджують С. Болтівець (Болтівець, 2010), І. Гнатюк (Гнатюк, 1992); психолого-педагогічні ідеї І. Огієнка частково інтерпретують П. Давидов і Л. Бернацька (Давидов, & Бернацька, 1997), І. Кучинська (Кучинська, 2002) та О. Чеканська (Чеканська, 2011). Окремі напрацювання в задекларованій царині відображено в монографічному дослідженні В. Папіш, зокрема йдеться про визначення типу лінгвопсихоакцентуації (термін В. Папіш) І. Огієнка, що здійснено на матеріалі філософських містерій (Папіш, 2022).

Наголосімо, що українознавча енергетика відчувається в кожній студії вченого. Рідне слово, за переконанням І. Огієнка, є джерелом щастя для особистості й найвищою цінністю держави, осердям формування справжнього патріотизму. Рідна мова – запорука існування та розвитку нації, що починається не так із держави, як із глибинних пластів ментальної психологічної пам'яті й національної культури, адже «мова – це наша національна ознака, у мові – наша культура, *ступінь нашої свідомості* (курсив автор. – В. П.). Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – *душа кожної національності*, її святощі, її найцінніший скарб...» (Огієнко, 1992: 239).

Насильницькі методи радянської політики були спрямовані на руйнування національної свідомості інших народів, зокрема й українського. І це здійснювалося насамперед через зросійщення. Наміри Москви добре усвідомлював І. Огієнко, тому так пристрасно захищав рідномовну освіту, науку, культуру, церкву, порівняймо: «без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, нема нації,

а без свідомості нації – нема державності, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» (Огієнко, 1995: 11). Етнічну єдність нації він пов'язував із єдиною соборною літературною мовою.

І. Огієнко звертався і до базових психолінгвістичних понять, що передусім простежуємо в трактуванні вченим понять *рідна мова, материнська мова, перша мова, наукова мова, внутрішня мова, зовнішня мова*. «Дитина вважатиме тільки ту мову за рідну, якою говоритиме перші п'ять років свого життя» (Огієнко, 1995). Рідну мову дослідник уважав і першою материнською мовою, водночас акцентуючи на великій психологічно-виховній ролі матері: «Кожна мати перші п'ять літ віку дитини повинна розмовляти з нею не інакше, як тільки рідною мовою» (Огієнко, 1995: 28). Дослідник був переконаний, що саме мати повинна прищепити дитині любов до рідної мови, оскільки вона «найміцніша твердиня збереження та плекання рідної мови» (Огієнко, 1995: 28). У статті «Почесне завдання “Союзу українок”» І. Огієнко писав: «В своїй хаті – то вона [жінка. – В. П.] найперший і наймиліший професор своїм дітям. Не вільно жінкам забувати ані на хвилину, що то ж вони творці “матерньої” мови, що то від них перших усі ми переймаємо свою початкову мову. Мати – то найглибший і найреальніший творець літературної мови» (Огієнко, 1933а: 346). У родинях, де батьки є носіями різних мов, бувають певні психологічні труднощі в оволодінні дітьми рідною мовою. Саме тому І. Огієнко негативно ставився до змішаних шлюбів. Щодо наукової мови, то в розумінні вченого, – це не штампи чи канцеляризми, не просто знакова система, – вона повинна будуватися на *рідній* основі.

Наголосімо, що І. Огієнко аналізував і питання внутрішньої та зовнішньої мови, надаючи їм конкретного визначення. *Внутрішньою* мовою він уважав «невисловлені думки», а *зовнішньою* – «наші думки, висловлені на папері» (Огієнко, 1935б: 326). Безперечно, можна стверджувати, що внутрішня мова виконує функцію когнітивної обробки інформації, тоді як зовнішня – є засобом трансформації цієї інформації іншим реципієнтам через вербалізацію думок.

Важливим є і *психолінгвістичний портрет мовної особистості* як комплекс індивідуальних здібностей, що включає аспекти мовної компетенції, мовленнєвої поведінки, психологічні та соціокультурні особливості діяльності мовця. С. Болтівець, зокрема, схарактеризував

І. Огієнка як *психолога й методиста*, який дбав про доступність викладу матеріалу й рекомендував учителям збуджувати цікавість учнів запитаннями, живими фактами зі шкільного життя, малюнками. Ці педагогічні настанови викладені в низці укладених дослідником видань, серед яких «Українська граматики: Основи українського правопису: підручник для 2-го та 3-го року навчання» (Київ, 1918); «Рідне писання. Українська граматики: Основи українського правопису: підручник для 1-го року навчання» (Київ – Львів – Відень, 1921); «Головніші правила українського правопису» (Тарнів, 1922); «Чистота і правильність української мови: підручник для вивчення української літературної мови» (Львів, 1925). Підручники для школярів містять тексти, заґрунтовані на фольклорній основі з презентацією найкращих моральних цінностей українського народу. На матеріалі казок, легенд, прислів'їв, приказок, пісень, загадок І. Огієнко намагався прищепити молодшим школярам любов до рідного слова, моральних чеснот; радить учителям моделювати різні ситуації зі шкільного життя, обігрувати матеріал у мовному аспекті. Як бачимо, учений-методист дбає не лише про змістове наповнення навчальної літератури, але й указує на потребу актуалізації емоційного чинника в процесі комунікативної взаємодії з учнем. Для психодидактики й лінгвометодики важливими є асоціації, емоції, які викликає в дітей саме рідне слово. Родзинкою розроблених І. Огієнком уроків стали й «Молитва перед навчанням» і «Молитва по навчанні».

До сфери психолінгвістичних зацікавлень ученого належить і питання *двомовності* та *багатомовності*. З одного боку, він відчував гордість від того, що українці були добрими знавцями іноземних мов, а з іншого, – зауважував, що «наука чужою мовою не пускає в людині глибокого коріння» (Огієнко, 1992: 122). За глибоким переконанням І. Огієнка, у психічному розвитку дитини важливим є оволодіння іноземною мовою в більш пізньому віці, бо іноземна засвоюється за іншими психолінгвістичними законами, ніж рідна мова.

У психолінгвістичному ракурсі оцінював учений і міжмовну взаємодію, про що йдеться в статті «Чужі впливи на українську мову», де розглянуто феномен запозичення як «нормальне й корисне джерело для зростання кожної мови» (Огієнко, 1933б: 113). Щодо *іношомовних запозичень в українській мові*, то тут його позиція відзначається науковою поміркованістю. Наприклад, слова, спільні для української

і російської мов, дослідник не радить викидати з мови, розглядаючи це як спільний лексичний фонд, успадкований ще з праслов'янського періоду, де збереглися «як стародавнє спільне культурне добро».

Значний внесок у розвиток психолінгвістичних ідей належить й українському щомісячному науково-популярному часопису «Рідна мова», який виходив упродовж семи років (1933–1939) у Варшаві та Жовкві (91 випуск), а поширювався по всьому світу. «Найголовнішою ідеєю, що її втілював журнал, була думка про те, що соборна літературна мова є запорукою міцної *національної свідомості* (курсив автор. – В. П.) і самостійної державності» (Болтівець, 2010: 13). Засновником, видавцем, головним редактором та автором більшої частини статей (понад 160) був, власне, професор І. Огієнко. У кількох номерах цього журналу вчений друкував свою ґрунтовну працю «Методи вивчення складні», зокрема в серпневому номері за 1935 рік було вміщено частину цієї студії «8. Метода психологічна», де йдеться про використання психологічних методів у мовознавчих дослідженнях. «Метода – душа праці <...>», – так образно підкреслював він важливість використання цього методу (Огієнко, 1935в: 42). Було вербалізовано актуальну думку про «велике зближення граматики і психології, через що тепер маємо т. зв. “психологічне мовознавство”» (Огієнко, 1935а: 337).

І. Огієнко вивчав мовленнєву діяльність в органічному зв'язку з чинниками людської психології, мовомисленням людини. У названій студії він писав: «<...> мова – то вияв людського духа, що поза зв'язком із мисленням не існує, а це відразу наказує нам глибше заглянути до джерел повстання її й зкооперуватися з психологією» (Огієнко, 1935а: 337–338). Учений наголошував, що психологічні методи необхідні для вивчення всіх мовних рівнів, порівняймо: «Психологічне освітлення прикладається тепер до вияснення всіх мовних явищ, а особливо морфологічних та складневих, <...> а пов'язання психології з історією мови надзвичайно корисне: добуті історією факти життя мови треба конечно освітити психологічно, а тоді вони стають ясніші й вірніші; в цьому напрямі історія мови й психологія йдуть тепер рука-в-руку. Факти історичних пам'яток дуже часто потребують доброго психологічного освітлення, від чого стають вони тільки цінніші» (Огієнко, 1935а: 338). У цій розвідці вказано на психологічний підхід до розуміння явищ мови, що простежувалося в працях

Г. Ляйбліца, Ф. Гумбольдта, Г. Штайнталя, а також В. Вунда, О. Потєбні, Д. Овсяннико-Куликовського, Д. Кудрявського, Ф. Травнічека та ін. Великим здобутком застосування психології в мовознавстві І. Огієнко вважав (а) т. зв. *закон аналогії (уподібнення)*; (б) *закон людової етимології* (тобто народної етимології); (в) *закон економії сил* (у неповних реченнях); г) *закон т. зв. контамінації*.

Прогресивні думки про зв'язок лінгвістики з психологією презентовано й у кількох статтях П. Кривоносюка, що опубліковані в журналі «Рідна мова». Зокрема, у праці «Психо-фізіологія мови» порушено питання про (а) *експресійну роль мови*, (б) *мовні центри* та осередок *зорових символів* у мозку, що беруть участь у «призвучовій та графічній мовах» (Кривоносюк, 1935б: 175–178). У його науковій розвідці «Недуги мови» йдеться про *мовленнєві вади* природної генези (заїкання, белькотіння через невиразну артикуляцію чи переставлення звуків у вимові) (Кривоносюк, 1935а). Цей дослідник приділив увагу й питанням вивчення дитячого мовлення. Зокрема, описував перші психічні надбання дітей у вигляді мімічної мови, що презентовано в публікації «Мова немовляти» (Кривоносюк, 1933). Пізніша праця цього ж автора «Як досліджувати дитячу мову» (Кривоносюк, 1935в) спрямована на питання щодо особливостей засвоєння мови дітьми в ранньому онтогенезі. Зокрема, тут презентовано чіткі методичні вказівки щодо фіксації перших дитячих слів у контексті пізнавальних та інших психологічних процесів (Кривоносюк, 1935в).

У розвідці «Мовні прогріхи» авторства М. Балагури (Балагура, 1935) йдеться про мінливість мовних форм, що пов'язана з психологічними причинами. «Мова, – зауважує дописувач часопису, – це звукова, артикульована форма психічного змісту. Психічний зміст прямує до того, щоб знайти своє відбиття в слові. <...> Кожна людина старається індивідуально, на свій лад, інакше, ніж інші люди, висловлювати свій душевний стан» (Балагура, 1935: 217).

Спорадично на сторінках часопису порушується і проблематика психолінгвістичної мовної здатності. Про це йдеться в низці статей М. Гнатишака (Гнатишак, 1935), присвячених Степану Руданському, мова якого «багата на художні народні образи, своєрідну тропіку й фігуральність», і в ній «вербалізовано відповідні типові релігійні емоції й відчуття <...>» (Космеда, Осіпова, & Піддубна, 2015: 9). Аналізуючи музичну ритміку, пародійний стиль співомовок С. Руданського,

автор праці актуалізує й питання *внутрішньої* мовної форми (в розумінні тен Брінка), пор.: «Внутрішня мовна форма – це ті засоби, що ними старається поет або письменник спонукати свою публіку відтворювати в собі саме цей погляд на річ, що був при творенні у нього» (Гнатишак, 1935: 104). Тобто дослідник спирається на принципи гуманістичного мислення й апелює до аперцепції.

Епізодичне використання психолінгвістичних прийомів можна продемонструвати на матеріалі дитячої сторінки «Грамматика малої Лесі. Сторінка для наших молодших», що друкувалася в 13-ох випусках названого часопису. Мовний матеріал було презентовано у вигляді цікавих історій із побутового мовлення, і часто його подавали у формі авторської розповіді чи діалогу малої Лесі з Дідом Огієм (псевдонім Огієнка. – В. П.). Так у доступній формі пояснювалися складні для учнів лінгвістичні питання. Слово Діда Огія – ласкаве, мудре, щире, ліричне, тож може слугувати і практичним порадином із родинного виховання, де пропагуються мудрі чуттєві цінності, лагідне переконання, терплячість, позитивна комунікація дорослого з дитиною.

Мовну особистість самого І. Огієнка теж можна вважати лінгвопсихолінгвістичним феноменом. Ученому був властивий певний склад індивідуальних рис, які вирізняли його з-поміж інших лінгвістів, про що пишуть сучасні дослідники. До цих рис вналежнюють глибинне й пророче мислення, харизму, надзвичайну працездатність, вболівання за долю українського народу й рідної мови, природне мовне чуття. Високий авторитет І. Огієнка вплинув на рівень української науки й утвердження націєцентризму в той час, коли репресивна радянська ідеологія придушувала все українське, знищувала основи християнської моралі, викорінювала мінімальні вияви індивідуалізму. Патріотичні пориви втілилися в його подвижницькій діяльності на благо українського народу. Відомо, що, окрім науково-творчого набутку, учений рятував від знищення цінні українознавчі праці, допомагав тим, кого переслідувала репресивна радянська влада, непримиренна до всього українського, дуже терпляче й безперестанно рецензував відповідні видання, готуючи їх до друку. У свою різносторонню діяльність він уклав не лише глибокі знання, але й енергію любові, яка пережила його самого й продовжує духовно збагачувати наступні покоління. Образно кажучи, сприймати текст душею й серцем – це про І. Огієнка. Як редактор наукових видань, він міг щиро

захоплюватися окремим словом, влучністю й дотепністю висловлення; умів професійно відчутти й визначити рівень естетичної вартості праці, оцінити моральну культуру автора; щоправда, болісно сприймав мовні покручі, незнання мовних норм. Неспроста, мабуть, психологічне бачення свого Я він передав промовистою метафорою *мовний лікар*, порівняймо: «Я свідомий того, що беру на себе найневдячнішу роллю мовного лікаря, бо стягую на свою сиву голову найбрудніше болото подразнених амбіцій... Не боюся того» (Огієнко, 1937: 246).

Висновки

Серед найактуальніших психолого-лінгвістичних проблем, до яких звертався І. Огієнко, виокремлюємо концептуально значущі, зокрема щодо методологічно правильного розуміння (1) статусу мови як джерела фіксації національного духу, (2) деяких понять лінгвометодики та філософії мови, зокрема *білінгвізму*, *рідної мови*, *материнської мови*, *іноземної мови*; (3) потреби актуалізувати психологічний підхід до навчання рідної мови; (4) базових психолінгвістичних понять, передусім *закону мовної аналогії*, *закону уподібнення (прецедентності)*, *народної етимології*; (5) важливості чинника особистісного потенціалу родинного та шкільного виховання у формуванні мовної свідомості особистості; (7) чинника взаємозв'язку національної мови й колективної психології нації (зародки етнопсихології).

У редактованому І. Огієнком виданні «Рідна мова» популяризація психолінгвістики стосувалася таких проблем, як (1) психологічні передумови формування мовлення в ранньому онтогенезі, (2) особливості дитячого мовлення (праці П. Кривоносюка); (3) патопсихолінгвістика (розвідки В. Балагури); (4) інтерпретація психологічного методу в дослідженні мовних явищ (студії І. Огієнка); (5) аперцепційна роль мови (статті М. Гнатишака).

Психологічний і водночас лінгвістичний портрет І. Огієнка як мовної особистості заґрунтований, зрозуміло, на його мовно-світоглядних переконаннях та особистісних психологічних рисах. Перебуваючи тривалий час у чужому мультикультурному середовищі, учений зберіг вірність національній ідеї та стійкість ідеалів; мав чітку психолінгвістичну позицію, дбаючи про доступність і ясність викладу найскладніших понять, що відображено і в його академічних працях, і в шкільних підручниках. Він уважав мову основним чинником,

що об'єднує народ і сприяє розвитку колективної свідомості, зокрема й мовної. Своїм словом формував морально-етичні цінності, популяризуючи їх у світі, зокрема й через діяльність журналу «Рідна мова». Дослідник пройшов шлях від *лікаря тіл* (за першою освітою І. Огієнко був медиком) до *лікаря душі*, ставши світлим натхненником і науковим авторитетом для своїх дописувачів і шанувальників, уболіваючи про те, щоб українська мова завжди була основою національного визнання.

Ідеї І. Огієнка та інших вчених, які були викладені на сторінках часопису «Рідна мова», не втратили своєї значущості й сьогодні. Є нагальна потреба їх поглибленого вивчення і введення в українські навчальні підручники та посібники з психолінгвістики з метою донесення цих методологічно важливих наукових знань до українського читача, що і є *перспективою* цього дослідження. В умовах сучасної реальності, зокрема російсько-української війни, коли утвердження національної ідентичності стало моральним осердям психологічної стійкості, національно-психологічна концепція І. Огієнка є надзвичайно затребуваною.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Барагура**, В. (1935). Мовні прогріхи. *Рідна мова*, 5, 217–220.
2. **Білоусова**, Т. П. (2020). Проблема іншомовних запозичень у науковій спадщині Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*, 17, 5–14. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/IvanOgienko_2020_17_3.
3. **Болтівець**, С. І. (2010). Психологічні чинники розвитку мовної свідомості у науковій спадщині Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*, 7, 4–15.
4. **Гнатишак**, М. (1935). Поетична мова. *Рідна мова*, 3, 101–106.
5. **Гнатюк**, І. (1992). Іван Огієнко про психолого-лінгвістичні основи популяризації науки. *Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка в контексті українського національного відродження. Тези доповідей наук.-теор. конф. до 110-річчя від дня народження* (с. 169–170). Кам'янець-Подільський: Поділля.
6. **Давидов**, П. Г., & Бернацька, Л. В. (1997). Формування національної ментальності підростаючого покоління у психолого-педагогічних системах І. Огієнка та вчених сучасної української діаспори. *Іван Огієнко (митрополит Іларіон) і виховання національно свідомої особистості (до 115-річного ювілею видатного вченого). Наук. доповіді Всеукр. конференції* (с. 132–137). Київ: Вид-во Київ. міжрегіон. ін-ту удосконалення вчителів ім. Б. Грінченка.
7. **Завальнюк**, О. М. (2013). Огієнкіана в Кам'янці-Подільському: щедрий десятилітній ужинок. (Огляд наукової збірки «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» 2003–2012 рр.). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*, 10, 308–318. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ioism_2013_10_48.
8. **Космеда**, Т. А., Осіпова, Т. Ф., & Піддубна, Н. В. (2015). *Степан Руданський: феномен «живого» мовлення українців*. Харків – Познань – Дрогобич: КОЛО.
9. **Кривоносок**, П. (1933). Мова немовляти. *Рідна мова*,

11, 354–356. 10. **Кривоносюк, П.** (1935a). Недуги мови. Плутання. *Рідна мова*, 8, 357–358. 11. **Кривоносюк, П.** (1935b). Психо-фізіологія мови. *Рідна мова*, 4, 175–176. 12. **Кривоносюк, П.** (1935в). Як досліджувати дитячу мову. *Рідна мова*. 8, 305–308. 13. **Кучинська, І. О.** (2002). Психолого-педагогічні основи виховання духовної особистості у творчій спадщині Івана Огієнка. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, кн. 2, 198–203. 14. **Огієнко, І.** (1935a). Метода психологічна. *Рідна мова*, 8, 337–343. 15. **Огієнко, І.** (1995). *Наука про рідномовні обов'язки*. Львів: Фенікс. 16. **Огієнко, І.** (1937). Письменник і рідна мова. Як збагачувати свою мову. *Рідна мова*, 6, 241–248. 17. **Огієнко, І.** (1933a). Почесне завдання «Союзу українкою». *Рідна мова*, 10, 346. 18. **Огієнко, І.** (1935b). «Рідне слово». Початкова Граматика української літературної мови. *Рідна мова*, 7, 323–330. 19. **Огієнко, І.** (1935в). *Складня української мови. Ч. 1: Вступ до вивчення складні*. Жовква: друкарня О. О. Висиліян. 20. **Огієнко, І.** (1992). *Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу*. Київ: Довіра. 21. **Огієнко, І.** (1933b). Чужі впливи на українську мову. *Рідна мова*, 4, 113–118. 22. **Папіш, В. А.** (2022). *Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика*. Вінниця-Ужгород: Поліграфцентр «Ліра». 23. **Піддубна, Н. В.** (2021). Тарас Шевченко як релігійна мовна особистість у дослідженнях Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, XVIII, 38–45. 24. **Чеканська, О. А.** (2011). Розуміння активності психіки та здатності до саморуку і самостворення особистості І. І. Огієнком на початку ХХ століття. *Проблеми сучасної психології*, 11, 922–932. 25. **Шеремета, Н. П.** (2015). Українознавча синергетика наукового набутку Олександра Потебні й Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*, 12, 342–347.

REFERENCES

1. **Barahura, V.** (1935). Movni prohriky [Linguistic mistakes]. *Ridna mova – Native language*, 5, 217–220 [In Ukrainian].
2. **Bilousova, T. P.** (2020). Problema inshomovnykh zapozychen u naukovii spadshchyni Ivana Ohienka [The problem of foreign language borrowings in the scientific heritage of Ivan Ohienko]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita – Ivan Ohienko and modern science and education*, 17, 5–14. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/IvanOgienko_2020_17_3 [In Ukrainian].
3. **Boltivets, S. I.** (2010). Psykholohichni chynnyky rozvytku movnoi svidomosti u naukovii spadshchyni Ivana Ohienka [Psychological factors of the development of language awareness in the scientific heritage of Ivan Ohienko]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita – Ivan Ohienko and modern science and education*, 7, 4–15 [In Ukrainian].
4. **Hnatyshak, M.** (1935). Poetychna mova [Poetic language]. *Ridna mova*, 3, 101–106 [In Ukrainian].
5. **Hnatiuk, I.** (1992). Ivan Ohienko pro psykholoho-linhvistychni osnovy populiaryzatsii nauky [Ivan Ohienko on the psychological and linguistic foundations of the popularization of science]. *Dukhovna i naukovo-pedahohichna diialnist I. I. Ohienka v konteksti ukrainskoho natsionalnoho vidrozhennia. Tezy dopovidei nauk.-teor. konf. do 110-richchia vid dnia narodzhennia – Spiritual and scientific-pedagogical activity of I. I. Ohienko in the context of the Ukrainian national revival. Abstracts of the scientific and theoretical conference dedicated to the 110th anniversary of his birth* (pp. 169–170). Kamianets-Podilskyi: Podillia [In Ukrainian].
6. **Davydov, P. H., & Bernatska, L. V.** (1997). Formuvannya natsionalnoi mentalnosti

pidrostaiuchoho pokolinnia u psykhologo-pedahohichnykh systemakh I. Ohiienka ta vchenykh suchasnoi ukrainskoi diaspory [The formation of the national mentality of the younger generation in the psychological and pedagogical systems of I. Ohienko and scientists of the modern Ukrainian diaspora]. *Ivan Ohiienko (mytropolyt Ilarion) I vykhovannia natsionalno svidomoi osobystosti (do 115-richnoho yuvileiu vydatnoho vchenoho)*. Nauk. dopovidi Vseukr. konferentsii – Ivan Ogienko (Metropolitan Hilarion) and the education of a nationally conscious personality (to the 115th anniversary of the outstanding scientist). *Scientific reports of the All-Ukrainian conference* (pp. 132–137). Kyiv: Vyd-vo Kyiv. mizhrehion. in-tu udoskonalennia vchyteliv im. B. Hrinchenka [In Ukrainian]. 7. **Zavalniuk**, O. M. (2013). Ohiienkiana v Kamianski-Podilskomu: shchedryi desiatytilnii uzhynek (Ohliad naukovoї zbirky “Ivan Ohiienko i suchasna nauka ta osvita” 2003–2012 rr.) [Ohienkiana in Kamianets-Podilskyyi: a generous ten-year feast. (Review of the scientific collection “Ivan Ogienko and Modern Science and Education” 2003–2012)]. *Ivan Ohiienko i suchasna nauka ta osvita – Ivan Ohienko and modern science and education*, 10, 308–318. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ioishn_2013_10_48 [In Ukrainian]. 8. **Kosmeda**, T. A., Osipova, T. F., & Piddubna, N. V. (2015). *Stepan Rudanskyi: fenomen “zhyvoho” movlennia ukrainsiv* [Stepan Rudanskyi: the phenomenon of “live” broadcasting of Ukrainians]. Kharkiv – Poznan – Drohobych: KOLO [In Ukrainian]. 9. **Kryvonosiuk**, P. (1933). Mova nemovliaty [Baby language]. *Ridna mova – Native language*, 11, 354–356 [In Ukrainian]. 10. **Kryvonosiuk**, P. (1935a). Neduhy movy. Plutannia [Speech disorders. Confusion]. *Ridna mova – Native language*, 8, 357–358 [In Ukrainian]. 11. **Kryvonosiuk**, P. (1935b). Psykho-fiziologhiia movy [Psycho-physiology of speech]. *Ridna mova – Native language*, 4, 175–176 [In Ukrainian]. 12. **Kryvonosiuk**, P. (1935v). Yak doslidzhuvaty dytiachy movu [How to study children’s language]. *Ridna mova – Native language*, 8, 305–308 [In Ukrainian]. 13. **Kuchynska**, I. O. (2002). Psykhologo-pedahohichni osnovy vykhovannia dukhovnoi osobystosti u tvorchi spadschchyni Ivana Ohiienka [Psychological and pedagogical foundations of spiritual personality education in the creative heritage of Ivan Ohienko]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and methodological problems of education of children and students*. 2, 198–203 [In Ukrainian]. 14. **Ohiienko**, I. (1935a). Metoda psykhologichna [The method is psychological]. *Ridna mova – Native language*, 8, 337–343 [In Ukrainian]. 15. **Ohiienko**, I. (1995). *Nauka pro ridnomovni oboviazky [The science of mother tongue obligations]*. Lviv: Feniks, 1995 [In Ukrainian]. 16. **Ohiienko**, I. (1937). Pysmennyk i ridna mova. Yak zbahachuvaty svoiu movu [Writer and native language. How to enrich your language]. *Ridna mova – Native language*, 6, 241–248 [In Ukrainian]. 17. **Ohiienko**, I. (1933a). Pochesne zavdannia “Soiuzu ukrainok” [Honorable task of the “Union of Ukrainian Women”]. *Ridna mova – Native language*, 10, 346 [In Ukrainian]. 18. **Ohiienko**, I. (1935b). “Ridne slovo”. Pochatkova Hramatyka ukrainskoi literaturnoi movy [“Native word”. Elementary Grammar of the Ukrainian Literary Language]. *Ridna mova – Native language*, 7, 323–330 [In Ukrainian]. 19. **Ohiienko**, I. (1935v). *Skladnia ukrainskoi movy. Ch.1.: Vstup do vyvchennia skladni [Difficult Ukrainian language. Part 1: Introduction to the study is difficult]*. Zhovkva: drukarnia O. O. Vysyliian [In Ukrainian]. 20. **Ohiienko**, I. (1992). *Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho narodu [Ukrainian culture. A brief history of the cultural life of the Ukrainian people]*. Kyiv: Dovira [In Ukrainian]. 21. **Ohiienko**, I. (1933b). Chuzhi vplyvy na ukrainsku movu

[Foreign influences on the Ukrainian language]. *Ridna mova – Native language*, 4, 113–118 [In Ukrainian]. 22. **Papish**, V. A. (2022). *Linhvopsykhoaktsentuatsiia elitarnoi movnoi osobystosti: teoriia, istoriia, dyskursyvna praktyka* [Linguistic psychoaccentuation of an elite language personality: theory, history, discursive practice]. Vinnytsia-Uzhhorod: Polihraftsentr “Lira” [In Ukrainian]. 23. **Piddubna**, N. V. (2021). Taras Shevchenko yak relihiina movna osobystist u doslidzhenniakh Ivana Ohienka [Taras Shevchenko as a religious and linguistic personality in Ivan Ohienko's studies]. *Ivan Ohienko I suchasna nauka ta osvita – Ivan Ohienko and modern science and education*, XVIII, 38–45 [In Ukrainian]. 24. **Chekanska**, O. A. (2011). Rozuminnia aktyvnosti psykhyky ta zdatnosti do samorukhu i samostvorennia osobystosti I. I. Ohienkom na pochatku XX stolittia [Understanding the activity of the psyche and the ability to self-movement and self-creation of personality by I. I. Ohienko at the beginning of the 20th century]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 11, 922–932 [In Ukrainian]. 25. **Sheremeta**, N. P. (2015). Ukrainoznavcha synerhetyka naukovoho nabutku Oleksandra Potebni u Ivana Ohienka [Ukrainian studies synergetics of the scientific achievements of Oleksandr Potebna and Ivan Ohienko]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita – Ivan Ohienko and modern science and education*, 12, 342–347 [In Ukrainian].

Папіш Віталія Андріївна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88000, Україна.

E-mail: vitalija.papish@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-2609-1620>

Vitaliia Papish – doctor of philological sciences, associate professor, professor Department of Ukrainian Language Uzhgorod National University, 14 University St., Uzhgorod, 88000, Ukraine

Стаття надійшла до редакції 23 липня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Папіш В. А. Українське зарубіжжя: популяризація психолінгвістичних знань у працях Івана Огієнка та на сторінках часопису «Рідна мова». *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 208–221. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.17>*

APA: Папіш, В. А. (2024). Українське зарубіжжя: популяризація психолінгвістичних знань у працях Івана Огієнка та на сторінках часопису «Рідна мова». *Лінгвістичні дослідження*, 61, 208–221. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.17>

«НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ» ЯК ЕЛЕМЕНТ ІКОНІЧНОСТІ В ТЕКСТАХ ЖАХІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто лінгвістичне вираження поняття невизначеності як елемент іконічності в текстах жахів. Дослідження припускає, що мовні маркери невизначеності, зокрема займенник *something*, слугують психологічними та онтологічними інструментами у створенні вигаданих світів жахів. Стаття також торкається ширших імплікацій іконічності в мові: мовна невизначеність, пов'язана з когнітивними та емоційними реакціями, демонструє, як прості граматичні структури можуть викликати очікувані емоції, наприклад, коли в текстах жахів «*something*» асоціюється з негативними або загрозовими конотаціями, на відміну від стандартних текстів англійською мовою, де воно залишається нейтральним або позитивним.

Ключові слова: прагматика дискурсу, модальність тексту, знак, іконічність, невизначеність, *something*.

Sazonova Ya. “Indefiniteness” as an Element of Iconicity in Horror Texts: a Problematic Issue. *The article explores the concept of “indefiniteness” as an element of iconicity in horror texts, challenging the structuralist approach that emphasises the arbitrary nature of linguistic signs. The study hypothesises that linguistic markers of indefiniteness, particularly the pronoun “something”, serve as psychological and ontological tools in constructing fictional horror worlds. Through a comparative analysis of Stephen King’s “Dreamcatcher” and Iris Murdoch’s “The Sacred and Profane Love Machine”, the research demonstrates how the frequent use of “something” in horror discourse evokes a sense of the unfamiliar and unidentifiable, contributing to the tension and fear experienced by readers.*

Furthermore, the article touches on the broader implications of iconicity in language. By linking linguistic indefiniteness with cognitive and emotional responses, the study highlights how language can evoke expected reactions through relatively simple grammatical structures. The use of “something” in horror texts is not just a matter of stylistic choice but is integral to the thematic and emotional impact of the narrative. This insight contributes to a growing body of research on the relationship between language, cognition, and emotional experience in literature.

The analysis reveals that, in horror texts, “something” is often associated with negative or threatening connotations, unlike in standard English texts where it retains a neutral or positive meaning. The study also highlights the importance of the comparison stage in the identification process within horror narratives, where subjects struggle to find familiar equivalents for new, potentially dangerous objects.

The findings suggest that the use of “something” in horror texts not only creates narrative suspense but also serves as an iconic marker of the cognitive search for meaning in an altered ontological reality.

Keywords: *discourse, text, sign, iconicity, indefiniteness, something.*

Вступ

Багаторічне домінування структуралістського підходу утвердило думку, що людська мова – це знакова система, яка ґрунтується на принципі символічної, тобто довільної, природи мовного знака як найбільш абстрактного, порівняно з іншими типами знаків за системою Ч. Пірса. Однак наприкінці 20 століття це стале уявлення зрушилося завдяки роботами групи філологів (О. Фішер, І. Фонагі, Е. Табаковська, К. Вілемс та інші), які розпочали дослідження іконічності мови чи то елементів іконічності в мові (залежно від поставленої мети). Ідея про іконічність мовних знаків знайшла підтримку серед багатьох дослідників. Дозволимо тут згадати імена й роботи, опубліковані в останні роки: Л. Наталл і його дослідження про залучення читача до переживання описуваних у текстах емоцій шляхом когнітивної симуляції (Nuttall, 2024), Р. Бенчез та Г. Ковач і їхня праця про іконічність різних звуків угорської мови та їхню здатність асоціюватися з емоціями (Benczes & Kovács, 2022). Порушена проблема як альтернатива загальноновизнаній траєкторії лінгвістичної думки спонукає до роздумів і потребує ретельного дослідження.

У межах цієї короткої розвідки висловимо гіпотезу про те, що мовні засоби, які мають лексичне або граматичне значення «невизначеність», є маркерами психологічних і онтологічних засад побудови вигаданого світу жахів. У зв'язку з цим їх можна вважати елементами іконічності (певної її міри) в мові текстів жахів. Така гіпотеза виникає унаслідок аналізу теоретичного доробку вчених, які присвятили свої зусилля вивченню іконічності в мові. Так Е. Табаковська зауважує, що «користувач мови може асоціювати (розпізнаючи відповідні подібності) певні вирази з певними поняттями, а внаслідок прийти до певного розуміння або інтерпретації реальності» (Tabakowska, 1999: 411). Тож **мета** дослідження – з'ясувати можливості мовних засобів, що виражають значення «неозначеність», набувати іконічності в окремих дискурсах, зокрема в дискурсі жахів. **Матеріалом** дослідження став текст роману С. Кінга «Ловець снів» (контрастним матеріалом – текст

роману Айріс Мердок «Свята і гріховна машина кохання» (у подальшому аналізі – T2). До аналізу були залучені лише текстові фрагменти з неозначеним займенником *something*.

Методи дослідження

Використання застосунку Sketch Engine дозволяє визначити кількісні параметри використання неозначеного займенника *something*, для прикладу, у тексті роману С. Кінга «Ловець снів». Текст роману взятий рандомно як один із зразкових і типових для дискурсу жахів. Зауважимо, що через обмеженість обсягу статті не беремо до аналізу займенник *some*, який, ужитий з іменниками, виконує ту саму функцію, хоча, напевно, долучення до аналізу інших мовних засобів вираження неозначеності є перспективним і надасть розпочатому дослідженню завершеного вигляду. З метою унаочнення дискурсивної специфіки вживання займенника *something* і доведення його іконічності в текстах жахів окремо було проаналізовано за тими ж критеріями текст роману Айріс Мердок «Свята і гріховна машина кохання», що дозволило показати кількісну і якісну (змістовну) відмінність використання цього займенника в різних дискурсах. T2 при цьому вважаємо зразком унормованої англійської мови, де використання цього займенника не відрізняється від загальномовного стандарту.

Виклад основного матеріалу

Перш ніж здійснювати подальше дослідження, важливо зупинитися на лінгвофілософському уявленні про «інтерпретацію реальності» мовними засобами. Звичним для іконічності порядком інтерпретації є «реальність – її імітація», тобто те, як, наприклад, ономапія імітує звуки об'єктів навколишньої дійсності, оскільки «наслідування – це, мабуть, найпоширеніше поняття, що лежить в основі іконічного використання мови» (Freeman, 2009: 428). Прихильники ж ширшого розуміння іконічності в мові наголошують на таких принципових речах:

– пережитий реальний досвід також може мати регулярну мовну актуалізацію; відповідно, використання цієї мовної одиниці кожного разу актуалізує цей досвід (Tabakowska, 1999; Sagan, 2007);

– реальність сумнівна й суб'єктивна, що відкриває можливості створення альтернативних світів, тому авторський текст – це уявний пережитий досвід (Freeman, 2009);

– «якщо визнати, що базовим значенням ізоморфізму є спільність структури, то [іконічність у художньому тексті – *вставка наша, Я.С.*] не просто питання відбиття форми у змісті, але й питання про те, як подібні форми можуть породжувати значення» (Freeman, 2009: 431).

Тобто якщо іконічність у мові розуміється широко (не лише як основа онома-topії) і неодноспрямовано, то спостереження за дійсністю (вигаданою зокрема), її усвідомлення й закріплення мовних одиниць за певними спостереженнями і є процесом, який пояснює елементи іконічності в мові.

Умотивованість асоціацій, що виникають при використанні певних форм, ґрунтується на схожості, яка, як стверджує У. Стівенс, «не є ні тотожністю, ні наслідуванням. За його словами, це «один із важливих компонентів структури дійсності» і створюється уявою за посередництва метафори. Ця схожість може мати такі форми: 1) між двома або більше частинами дійсності; 2) між чимось реальним і чимось уявним; 3) між чимось уявним і чимось реальним; 4) між двома уявними речами» (цит. за: Freeman, 2009: 433).

Пропоноване до розгляду значення невизначеності, звичайно, певною мірою антонімічне до схожості, тотожності тощо, але не заперечує, а навпаки, унаочнює процес когнітивного пошуку з метою мовного вираження пережитого досвіду або процесу його набуття, а саме – пошук тотожності, намагання умотивувати актуалізацію досвіду стикається із перешкодами чи навіть неможливістю досягти результату.

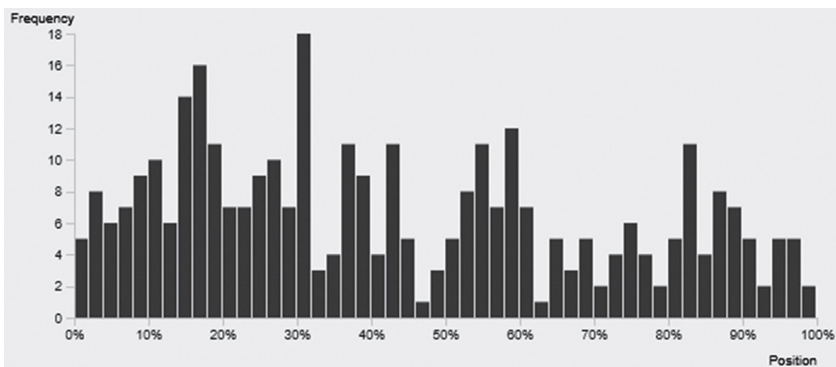
Визначеність / невизначеність – це одне з логіко-граматичних значень, яке виражається в мовах на різних рівнях різними мовними засобами, серед яких частотним є використання займенників (укр. *щось, якийсь*, Eng. *some, somebody, something*). Високий рівень абстрактності понять визначеність / невизначеність створює певні проблеми з потрактуванням їхнього змісту, тому пропонуємо залучити до розуміння й інші поняття, такі як «обізнаність / знайомство» і «можливість ідентифікувати» (Eng. *familiarity and identifiability*), як це пропонує К. Лайонс (Lyons, 2005).

Залучення саме цих понять дозволить унаочнити ті відтінки невизначеності, які використовуються для побудови уявного світу дискурсу жахів. Тут також важливо вказати, що психологи довели, що зустріч із чимось новим, незнайомим, невідомим або відмінним

від звичної норми викликає острах і побоювання, а знайоме, відоме, визначене асоціюється з теплотою і комфортом (більше див. «принцип обізнаності» (Eng. *the familiarity principle* (Zajonc, 2001)). Як було зазначено раніше (Сазонова, 2018), тексти творів цього дискурсу побудовані на протиріччі звичної онтології світоустрою і тих змін, яких він зазнає. У цьому вигаданому світі суб'єкти, а з ними і читач, спостерігають за цими змінами, усвідомлюють їх і актуалізують у мовному вираженні, тобто проживають уявний досвід. Наприклад, це відбувається, коли суб'єкт стикається з незнайомим об'єктом, не може його ідентифікувати, згодом застосовує логічні операції порівняння в пошуку тотожності з відомими об'єктами і, не виявляючи тотожності зі звичним світом, ідентифікує цей об'єкт у довільний спосіб.

Саме стадія порівняння в пошуку ідентифікації є принциповою для розгортання побудови нової онтології вигаданого світу дискурсу жахів і сюжетної лінії твору. На нашу думку, на цій стадії будь-які маркери наближаються до іконічності, адже асоціюють невизначеність із напругою, переживаннями, непевністю наслідків контактів із незнайомими й неідентифікованими об'єктами. Пропонуємо викладений далі аналіз з метою доведення висунутої гіпотези.

Статистичні дані, отримані за допомогою комп'ютерної обробки програмою Sketch Engine, свідчать про 0,13 % частотності уживання цього займенника у тексті роману С. Кінга «Ловець снів» (для порівняння T2 – 0,09%), причому частотність уживання значно більша в першій третині тексту (див. Мал. 1), хоча значна протягом усього тексту.

Мал. 1

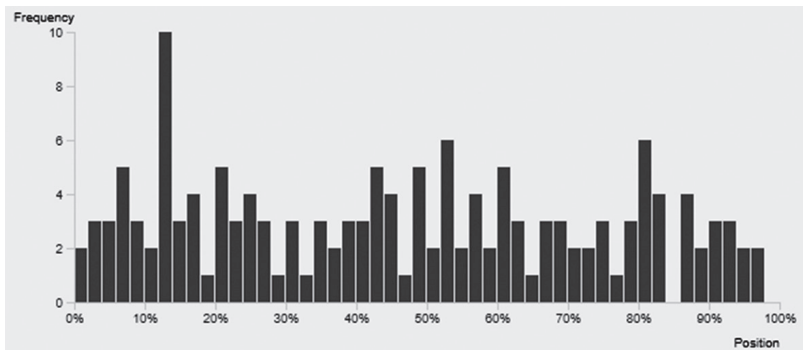
Більш детальна розкладка даних по тексту дозволяє проаналізувати текстові фрагменти з «піковою» невизначеністю, де речення з використанням цього займенника є частиною роздумів суб'єкта про змінену навколишню дійсність. Примітно, що в першій третині твору кількісно більша не лише частотність, а й щільність використання неозначеного займенника. Наприклад, у найщільніших текстових уривках концентрація займенника *something* сягає 18 і 16 одиниць на 2 % тексту, а загалом у середньому варіюється у проміжку 8–10 вживань на 2 % тексту. Наприклад:

Something that could have been blood. / And something else, something like mine-gas trapped a million years and finally let free. / This was something richer and far more awful. / At bottom, Jonesy thought, it was the smell of something contaminated and dying badly.

Або в наступному прикладі:

It looked like mildew or some kind of fungus. Red-gold, or maybe that was just reflected firelight. Something had come out of her. Something – Yes. Something. And it's watching me right now. / Something was out there, something that didn't do well in the cold, something that preferred warm, wet places.

T2 демонструє іншу діаграму вживання цього неозначеного займенника (див. Мал. 2), найвищий показник щільності – 10 у перших 14 % тексту, а загальна щільність – 4.

Мал. 2

Окрім очевидної кількісної відмінності – переваги частотності й щільності використання займенника в текстах жахів, маємо і яскраво виражену різницю в його сполучуваності (як лексичної, так

і граматичної). Займенник *something* набуває іконічності в дискурсах жахів, оскільки конструкції з ним в цьому типі художнього дискурсу мають негативні чи загрозливі асоціації або такі, де об'єкт описаний, як неможливий для ідентифікації, що підтверджує вибірка найбільш вживаних із цим займенником прикметників:

- *wrong (something wrong with him)*,
- *new (something new in his existence that he hadn't even suspected / having an actual out-of-body experience)*,
- *terrible (something terrible)*,
- *contagious (something contagious)*,
- *different (something different)*,
- *good (something too good to be true)*.

Зауважимо, що навіть нейтральні за конотацією прикметники вжиті в негативному ширшому контексті, наприклад, *too good to be true*.

У T2 ж, по-перше, неозначений займенник сполучається із більшою кількістю прикметників (програма нарахувала їх 25), а по-друге, ці прикметники не мають негативної конотації (*individual, patient, great, hard, huge, radioactive, live, sacred, wonderful, perfect* тощо).

Так само негативно конотують сполучення займенника *something* із дієсловами у функції підмета (5 дієслів) або додатка (13). Дієслова *be* і *have* до уваги не брались, оскільки вони використовувалися здебільшого для вираження граматичних значень. Програма виокремлює більшість сполучень із такими дієсловами:

дієслово	кількість уживань	конотація в тексті
<i>say</i>	19	19 x
<i>do</i>	13	5 - 8 x
<i>know</i>	6	3 - 3 x
<i>get</i>	8	1 - 5 x
<i>see</i>	7	7 -
<i>catch</i>	3	2- 1x

дієслово	кількість уживань	конотація в тексті
<i>hear</i>	3	3 -
<i>understand</i>	2	2х
<i>go (wrong)</i>	2	2 -
<i>need</i>	2	1х 1-
<i>hit</i>	1	1 -
<i>eat</i>	1	1 -
Загальна кількість – 67: 26 негативна, 0 – позитивна		

Наголосимо на тому, що уживання займенника *something* з дієсловами в контекстах із позитивною конотацією не зафіксовано.

У Т2 лексична сполучуваність займенника значно більш різноманітна: неозначений займенник *something* ужито у функції додатка з 31 дієсловом і у функції підмета з 9 дієсловами, серед яких дієслова різних семантичних груп (говоріння, мисленнєвої діяльності, фізичної дії та інші). Жодного негативного контексту не зафіксовано. Навіть єдиний приклад сполучуваності *something* з дієсловом *to fear* не створює контексту страху, притаманного текстам жахів, і тим більше – не впливає на онтологію «нового» світу тексту, оскільки описує ситуативне побоювання можливих міжособистісних ускладнень у відносинах (*She still kept discreetly accosting him, conspiratorial and smiling. More lately Blaise had begun to fear something else, nebulous but horrible. What was Pinn, anyway? He now thought that he discerned in her something which she tried to hide from him*).

Звернімо увагу на семантику дієслів із контекстів з негативною конотацією. В однаковому або майже однаковому відсотку нейтрального й негативного контекстів *something* сполучається з дієсловами *to do* і *to know*, що, на нашу думку, відповідає ідеї про те, що в текстах дискурсу жахів актуалізується намагання упорядкувати онтологію «нового» світу шляхом побудови системи нової онтології, системи знань про це середовище, даючи оцінку діям незнайомих, можливо, страхітливих об'єктів. Але ще найбільш вагомою рисою вживання неозначеного займенника *something* є негативна асоціація, створювана в поєднанні з дієсловом *to see* (усі випадки несуть сенс очікування страшного або спостереження за страшним). Тобто первинним

у текстах дискурсу жахів є візуальне спостереження, пошук тотожності, спільності або навпаки відмінності між об'єктами звичного і «нового» світу і фіксація цих відмінностей, які завжди виразно негативні. Так само виразно негативним є споживання чимось невідомим об'єктів дійсності в їжу або фізичне зіткнення з ним (тут простежується зв'язок з ідеєю Ф. Бацевича про функціонування недиспозиційних предикатів в одивнених текстах (Бацевич, 2018)).

Одним із найбільш важливих відтінків значення «невизначеність» у текстах жахів, на нашу думку, є сенс «неможливість ідентифікувати» (non-identifiability). Намагання ідентифікувати новий і потенційно загрозливий об'єкт стають основою подальшого розгортання сюжету і транслявання відповідних сенсів. Саме тому процес пошуку відповідників спостережуваного об'єкта у звичній онтології здебільшого омовлено в конструкціях:

– *be / feel / look like something* (e.g., ... *only he had never seen one like McCarthy's was now, one that **looked like something inside had fired a flare or a shotgun shell** in order to – to what?; And once again he could smell that aroma of bananas and ether, a fermenting active smell, **like something which has just started to go over***). Тут наводимо два речення, оскільки *like* може бути використане і як сполучник (перший приклад), і як порівняльний прийменник (другий приклад);

– *be / feel / look something like* (e.g., *He can see it on the candy-rack, a bright yellow mark **something like a handprint***);

– іменник/Participle II + *or something* (*If that's **a bear or something**; maybe it's **the barometer or something**; if he's **infected or something***);

– *something* + атрибутивне речення з модальними дієсловами сумніву або можливості (e.g., *Something that **could** have been blood*).

У T2 зафіксована лише одна конструкція *like something* (*It's **like something** in a legend*), що вказує на відсутність необхідності пошуку суб'єктами відповідників у «новому» і звичному світах; так само зафіксовано одну структуру іменник / Participle II + *or something* (*long lost mother or **something***); конструкції *something* + атрибутивне речення з модальними дієсловами сумніву або можливості не зафіксовано.

Конструкції з *something* можуть мати додаткові маркери неозначеності, наприклад, прикметник із суфіксом *-ish*, який додає значенню відтінок «типу, схожий на» (*Speech all at once seemed hard; he felt a debilitating fear grip him, **something feverish and constant***,

like a low-grade flu); прикметник у порівняльному ступені (*This was something richer and far more awful*); дієслово фізичного сприйняття у формі Continuous задля позначення несправжності відчуттів (*Now Jonesy was hearing something else – hearing it without hearing it...*).

Саме в першій частині тексту, де використання займенника *something* має найбільшу частотність і щільність, спостерігаємо, так би мовити, «звичку» чи то «пристосування» до існування неозначеного об'єкта у «новій» онтології – таким чином він залишається неозначеним, але вже відомим. Про це свідчить фіксація факту існування цього об'єкта в оточенні і більш усвідомлений, майже науковий, аналіз його дій і характеристик, наприклад, *Something was out there, something that didn't do well in the cold, something that preferred warm, wet places*. Тобто реципієнт страху підсумовує свій досвід спостережень за неозначеним об'єктом і фіксує його життєво важливі ознаки.

Висновки

Аналіз кількісних і якісних показників використання займенника *something* у тексті жахів дав можливість з'ясувати, чи можна вважати цей мовний знак іконічним. Застосунок Sketch Engine дозволив навести статистичну аргументацію на користь висунутої гіпотези, а лінгвістичний аналіз комп'ютерної вибірки мовного матеріалу це підтвердив. Тож у порівнянні з T2 було виявлено 1) кількісну перевагу (0,13 % до 0,09 % від абсолютної кількості мовних одиниць у тексті); 2) відносну перевагу (щільність у 16–18 вживань до 10 у пікових 2 % тексту; середня щільність 8–10 до 4 вживань на 2 % тексту); 3) якісну специфіку вживання (обмежена кількість дієслів і прикметників, з якими сполучається займенник у тексті жахів, і висока варіативність лексичної сполучуваності у T2); 4) граматичну специфіку вживання (широке вживання порівняльних конструкцій і засобів вираження можливості/неможливості чи сумніву на противагу одиничних випадків таких структур у T2); 5) прагматично-комунікативну специфіку (максимально використовується в першій третині тексту з метою створення напруги, очікування і страху, що використовується у подальшому розгортанні нарації); 6) основним відтінком неозначеності в аналізованому тексті є «неможливість ідентифікувати». Висновки, до яких призвів аналіз, вказують на дискурсивну залежність

і вмотивованість властивості займенника *something* бути елементом іконічності в текстах.

Перспективи дослідження: залучення більшої кількості текстів різних жанрів до аналізу з метою усебічного вивчення специфіки вираження «неозначеності» в художньому дискурсі; залучення до аналізу текстів іншими мовами з метою з'ясування універсальності такої специфіки; вивчення інших мовних засобів зі значенням «неозначеність» в різножанрових текстах іншими мовами з метою виявлення міри іконічності цих засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич**, Ф. (2018). *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*. ВЦ ЛНУ імені Ів. Франка.
2. **Саконова**, Я. (2018). *Феномен страху в текстах жакхів української й англомовної літератур: (лінгвопрагматичні аспекти)*. ХІФТ.
3. **Benczes**, R., & Kovács, G. (2022). Palatal is for happiness, plosive is for sadness: evidence for stochastic relationships between phoneme classes and sentiment polarity in Hungarian. *Language and Cognition*, 14(4), 672–691. doi:10.1017/langcog.2022.23
4. **Fónagy**, I. (1999). Why Iconicity? In M. Nänny & O. Fischer (Eds.), *Form Miming Meaning: Iconicity in Language and Literature*, 1, 3–36. John Benjamins.
5. **Freeman**, M. (2009). Minding: Feeling, Form, and Meaning in the Creation of Poetic Iconicity. In G. Brône & J. Vandaele (Ed.), *Cognitive Poetics: Goals, Gains and Gaps* (pp. 169–236). Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
6. **Lyons**, C. (2005). *Definiteness*. Oxford University Press.
7. **Nuttall**, L. (2024). *Experiencing Mind Style: From Iconicity to Sensory Simulation*. In: Pillière, L., Sorlin, S. (eds) *Style and Sense(s)*. Palgrave Macmillan, Cham.
8. **Sagan**, C. (2007). *The Varieties of Scientific Experience: A Personal View of the Search for God*. A. Druyan (Ed.). New York: Penguin.
9. **Stevens**, W. (1965). *The Necessary Angel: Essays on reality and the imagination*. New York: Vintage Books.
10. **Tabakowska**, E. (1999). Linguistic expression of perceptual relationships. In M. Nanny, O. Fischer (Eds.), *Form miming meaning: Iconicity in language and literature*, 1, 409–22. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
11. **Zajonc**, R.B. (2001). Mere Exposure: A Gateway to the Subliminal. *Current Directions in Psychological Science*. 10 (6), 224–228.

REFERENCES

1. **Batsevych**, F. (2018). *Ukrainskyi odyvnenyi khudozhnii tekst: lnhvistychni vymiry*. [The Ukrainian estranged literary text: Linguistic dimensions]. VTs LNU imeni Iv. Franka [in Ukrainian].
2. **Sazonova**, Ya. (2018). *Fenomen strakhу v tekstakh zhakhiv ukrainskoi y anhlovmovnoi literatur: lnhvoprhamatychni aspekty* [The phenomenon of fear in horror texts of Ukrainian and English literature: Linguo-pragmatic aspects]. KHIFT [in Ukrainian].
3. **Benczes**, R., & Kovács, G. (2022). Palatal is for happiness, plosive is for sadness: evidence for stochastic relationships between phoneme classes and sentiment polarity in Hungarian. *Language and Cognition*, 14(4), 672–691. doi:10.1017/langcog.2022.23 [in English].
4. **Fónagy**, I. (1999). Why Iconicity? In M. Nänny & O. Fischer (Eds.), *Form Miming Meaning: Iconicity in Language and Literature*, 1, 3–36. John Benjamins [in English].

5. **Freeman, M.** (2009). Minding: Feeling, Form, and Meaning in the Creation of Poetic Iconicity. In G. Brône & J. Vandaele (Ed.), *Cognitive Poetics: Goals, Gains and Gaps* (pp. 169–236). Berlin, New York: De Gruyter Mouton [in English].
6. **Lyons, C.** (2005). *Definiteness*. Oxford University Press [in English].
7. **Nuttall, L.** (2024). *Experiencing Mind Style: From Iconicity to Sensory Simulation*. In: Pillière, L., Sorlin, S. (eds) *Style and Sense(s)*. Palgrave Macmillan, Cham [in English].
8. **Sagan, C.** (2007). *The Varieties of Scientific Experience: A Personal View of the Search for God*. A. Druyan (Ed.). New York: Penguin [in English].
9. **Stevens, W.** (1965). *The Necessary Angel: Essays on reality and the imagination*. New York: Vintage Books [in English].
10. **Tabakowska, E.** (1999). Linguistic expression of perceptual relationships. In M. Nanny, O. Fischer (Eds.), *Form miming meaning: Iconicity in language and literature, 1*, 409–22. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins [in English].
11. **Zajonc, R.B.** (2001). Mere Exposure: A Gateway to the Subliminal. *Current Directions in Psychological Science, 10* (6), 224–228 [in English].

Сазонова Ярослава Юрїївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства і романо-германської філології, Харківський національний педагогічний університету імені Г. С. Сковороди; вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна.

E-mail: sazonova.yaroslava.hnpu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9249-448X>

Yaroslava Sazonova – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of General Linguistics and Romanic-Germanic Languages, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Alchenskyh Str. 29, Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Сазонова Я. Ю. «Невизначеність» як елемент іконічності в текстах жаків: постановка проблеми. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 222–233. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.18>

APA: Сазонова, Я. Ю. (2024). «Невизначеність» як елемент іконічності в текстах жаків: постановка проблеми. *Лінгвістичні дослідження, 61*, 222–233. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.18>

ОЙКОНІМ ХАРКІВ У ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА: НОМІНАТИВНО-АКСІОЛОГІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

У статті висвітлено специфіку функціонування прецедентного ойконіма Харків і прямих та опосередкованих утворень від нього – хороніма Харківщина, катойконіма харків'янин (харків'янка, харків'яни), атрибутива харківський – у щоденниковому дискурсі О. Гончара. За допомогою прийомів статистичного методу встановлено ступінь уживаності досліджуваних онімно-апелятивних одиниць. Вирізнено й системно проінтерпретовано регулярну для них номінативно-локалізаційну, або реально-номінативну, функцію з її типовими локативно-аксіологійними координатами «місце дії», «напряму руху», «шлях руху», а також субфункції, зокрема темпоральну, констатувальну й оцінну. Комплексно схарактеризовано щоденникову подієвість, інваріантним експлікатором якої є пропріатив Харків, у проєкції на ойконімно-антропонімні сюжети, вирізнені на основі контекстуально-ідентифікувальних сем [авто]біографізм, 'особистості', 'мовна ситуація в Україні'. Аналіз функційного потенціалу, змістового наповнення, символічного коду прецедентного оніма Харків як однієї зі знакових констант прецедентного діарійного тексту здійснено крізь призму авторської екзистенції та принципу дії соціальних чинників. Така дослідницька технологія логізує, аргументує, зрештою, концептуалізує засадничі положення пропонованої наукової розвідки.

Ключові слова: ойконім Харків; похідні утворення харківський, Харківщина, харків'янин, харків'янка, харків'яни; щоденниковий дискурс О. Гончара; функції / субфункції пропріатива Харків; ойконімно-антропонімні сюжети; ідентифікувальні семи [авто]біографізм, 'особистості', 'мовна ситуація в Україні'.

Stepanenko N. The Oikonym Kharkiv in Oles Honchar's Diary Discourse: Nominative and Axiological Potential. *The article is devoted to the analysis of text-forming properties of the precedent oikonym Kharkiv and its derivatives – the choronym Kharkivshchyna, the katoikonym Kharkivian (Kharkiv woman, Kharkiv citizens), the attributive modifier Kharkivskiyi (Kharkiv's) – in the precedent discourse – O. Honchar's diaries (time period from June 1943 to 09.07.1995) from the standpoint of intra- and extra-linguistic properties. The relevance of the proposed work lies in the application of a comprehensive methodology for the study of a single precedent toponym in the precedent diary discourse. One of its most important tasks is to establish the functional potential, semantic content, and symbolic code of the*

described onomie through the prism of the author's existence and the principle of social factors. Such a research technology logicalizes, argues, and ultimately conceptualizes the fundamental provisions of the proposed scientific research. It is proved that in the structure of any text, including a diary text, toponyms are endowed with important constitutive properties. Using the techniques of the statistical method, the degree of usage of the studied onomatopoeic-appealative units is established (the quantitative dominant is the propriative Kharkiv – 54 %). The factors that influence the degree of usage, semantic polyphony, and axiological potential of the oikonym Kharkiv are identified: the precedent of the oikonym, its exceptional place in the historical context of twentieth-century Ukraine, the undisputed status of Kharkiv as one of the leading scientific, industrial, educational, and spiritual centers of Ukraine, and the organic connection of this city with the author's biography. The author distinguishes and systematically interprets the regular nominative-localization, or real-nominative, function of the oikonominial Kharkiv and its derivatives, with its typical locative-axiological coordinates, as well as subfunctions, including temporal, stating, and evaluative, with reference to such strategic functions for the text as social, cultural, historical, and emotional evaluation. The diary eventfulness, the invariant explicator of which is the propriative Kharkiv, is comprehensively characterized in the projection on the oikonymic-anthroponymic plots, singled out on the basis of contextual-identifying semes '[auto]biography,' 'personalities,' 'linguistic situation in Ukraine'; specific intra- and extra-linguistic markers of these plots are identified. It is proved that the studied propriative actualizes valuable information about a specific temporal section – real time, before and after time – in its multifaceted existential and personal dimensions through the background of diary discourse.

Keywords: oikonym Kharkiv; oikonymic formations Kharkiv, Kharkiv region, Kharkiv citizen, Kharkiv woman, Kharkiv citizens; O. Honchar's diary discourse; functions/subfunctions of the propriative Kharkiv; oikonymic-anthroponymic plots; identifying semes '[auto]biography,' 'personality,' 'linguistic situation in Ukraine'.

Вступ

Топонім споріднює з будь-яким пропріативом те, що в структурі тексту йому відведено акцентовану за різними ознаками (інформаційною, семантичною, стилістичною, конотативною та ін.) позицію. Присутність цього оніма детермінують дискурсивні макро- чи мікростратегії. Як справедливо зауважує Ю. Браїлко, топоніми є «семантично багат шаровими лексичними одиницями, функції яких не обмежуються локалізаційною. Ці власні назви можуть кодувати в собі екстралінгвальну інформацію різного обсягу, причому цей процес неспинний, він залежить від історичного, політичного, культурного, мистецького, наукового тощо розвитку суспільства»

(Брайло, 2023: 122). Цілоком закономірно аналізовані одиниці називають своєрідними «пам'ятниками», «музеями», «дзеркалами історії та культури народу» (Доценко, 2016: 20), специфічними маркерами, які «акумулюють важливу національно-культурну та історичну інформацію, пов'язану з життям певного етносу» (Мороз, 2011: 49), зі значущими структурними компонентами тексту. З'явилися численні наукові студії, у яких системно й різновекторно схарактеризовано конститутивні властивості топонімів у текстах різної жанрової належності: народних піснях (Данилюк, 2011), веснянках (Дубина, 2013), художніх творах (Брайло, 2023; Мельник, 2019; Крупеньова, 2004; Корнієнко, & Єфімовська, 2016; Тележкіна, 2012), у масмедійному контенті (Дергач, 2010). Актуальність пропонованої праці полягає в застосуванні комплексної методики дослідження окремо взятого прецедентного топоніма в прецедентному щоденниковому дискурсі. Посилює значущість роботи те, що функції пропріативів у діарійному тексті, на відміну від інших, ще недостатньо з'ясовані.

Мета статті – системний аналіз з позицій екстра- та інтралінгвальності ойконіма *Харків* і різного рангу похідних від нього утворень (*харківський, харків'янин, харків'янка, харків'яни, Харківщина*) у щоденниках О. Гончара. З-поміж найважливіших завдань її – установлення функційного потенціалу, змістового наповнення, символічного коду описуваного оніма крізь призму авторської екзистенції та принципу дії соціальних чинників.

Методи дослідження

У роботі використано описовий метод (для класифікації матеріалу та інтерпретації його текстоконститутивного потенціалу), метод контекстуального аналізу (для виявлення лінгвомаркерів), інтепретаційно-текстовий метод (для ідентифікування змістових і символічних модусів ойконіма *Харків* у проекції на авторську екзистенцію та соціальні чинники), прийоми стастичного методу (для встановлення ступеня функційної активності ойконіма *Харків* і похідних онімних та апелятивних утворень).

Виклад основного матеріалу

Топоніми як важливий компонент ономастичного простору мають різну міру знаковості – від світового рівня прецедентності (*Рим, Еллада, Візантія...*) до національного (*Париж, Берлін, Київ...*) і навіть

адміністративно-територіального (*Диканька* – селище на Полтавщині, яке прославив українець Микола Гоголь). В окремих дискурсах вони набувають конститутивності, оскільки постають важливими інформативними центрами, довкола яких розвиваються події в їхньому чинному віддзеркаленні, ретроспективі або перспективі. До текстів такого взірця належить передусім мемуаристика, зокрема діаріуш.

Висловлені міркування виразно підтверджують щоденники видатного українського майстра слова й державного та громадського діяча Олеса Гончара (червень 1943 – 9 липня 1995 рр.). За поданим у них топонімним орієнтиром, насамперед суверенонімно-астіонімно-комонімним, чітко виструктуровуються віхи біографії і творчого шляху письменника (*Суха, Ломівка, Мануйлівка, Козельщина, Полтава, Київ, Харків, Дніпропетровськ...*), його тяжкі воєнні дороги (*Кременчук, Кіровоград, Калинівка, Дружківка, Мар'ївка, Компаніївка, Красноярськ, Ташкент, Будапешт, Банська Бистриця, Братислава, Відень...*), дипломатична, духовна (*Вашигтон, Фресно, Лос-Анджелес, Едмонтон...*) та інші важливі місії цієї прецедентної особистості на тлі епохи, у якій їй судилося жити.

Особливу акцентованість у щоденниках О. Гончара має пропріатив *Харків* та похідні утворення – іменник-хоронім *Харківщина*, іменник-катоїконім *харків'янин*, атрибутивний модифікатор *харківський*. За результатами суцільної вибірки, у досліджуваному матеріалі вони представлені такими кількісними показниками:

Обсяг досліджуваного матеріалу: сторінок – 1630 слів – 437954 знаків – 2462192 (Гончар, 2008, Т.1: 9–444; Т.2: 5–588; Т.3: 5–617)	Ойконім	Похідні субстантивно-ад'єктивні утворення		
	<i>Харків</i>	<i>Харківщина</i>	<i>Х(х)арківський</i>	<i>харків'яни</i> (<i>харків'янин,</i> <i>харків'янка</i>)
Кількісні показники: усього вживань у %	73 54 %	7 5 %	48 35 %	8 6 %

На ступінь уживаності, семантичний поліфонізм, аксіологічний потенціал ойконіма *Харків* і безпосередньо та опосередковано поставили на його базі субстантивних (*Харківщина, харків'янин, харків'янка, харків'яни*) та ад'єктивних [*X(x)арківський*] лексичних одиниць вплинули різні чинники: 1) прецедентність оніма *Харків*, сформована в процесі різних історичних обставин, 2) виняткове місце його в історичному контексті України ХХ сторіччя [неформальний (грудень 1919 – липень 1923 рр.), офіційний (липень 1923 – січень 1924 рр.) столичний статус], 3) незаперечний статус Харкова як одного з провідних наукових, промислових, освітніх, духовних центрів України, 4) навчання майбутнього письменника в (харківському) Українському газетному технікумі імені М. Островського (1934–1937 рр.), Харківському університеті (1938–1941 рр., 1–3 курси).

Основну функцію ойконіма *Харків* у досліджуваному щоденниковому дискурсі – номінативно-локалізаційну, або реально-номінативну, з її типовими координатами «місце дії», «напрямок руху», «шлях руху» – регулярно супроводжують субфункції, найчастіше темпоральна, констатувальна та оцінна, пор.: *Іду з Харкова, ранок сонячний, трохи млистий* (Гончар, 2008, Т. 1: 213), *Отже, він живий, він тут, у Харкові, наш Юрій Володимирович!* (Гончар, 2008, Т. 3: 574) ↔ *Повість [про Сковороду] загинула в Харкові під час фашистської окупації* (Гончар, 2008, Т. 3: 574), *Василь Бережний пішов із життя, найближчий із товаришів від давніх студентських літ. 54 роки знали один одного (з Харкова, з технікуму), і ні разу не порушилася вірність товаришування* (Гончар, 2008, Т. 3: 184). Моно- і поліфункційність, про які йдеться, формує лексичне оточення. Саме воно «здатне актуалізувати різноманітні потенційні семи, що є в топоніма, посилити його експресивність і емоційну виразність» (Максимюк, 2006: 98).

Найважливішими часовими координатами є передвоєнний, воєнний та післявоєнний Харків. У тексті вони корелюють чи не корелюють із моментом авторського проартикульовування. О. Гончар нотує події або за свіжими слідами, або подумки повертається до них, опираючись частіше на власний досвід, а подеколи й на фонові знання, або висловлює свої футурологічні версії. Щоденникова подієвість та оцінка – це авторська екзистенція, відрефлексування всього, що відбувається, актуалізація пережитого, почутого, досягнутого в проекції на чинну реальність, збігле або майбутнє.

Ойконім *Харків* регулярно функціює в контекстах із такими трьома найтиповішими ідентифікувальними семами:

1. '[Авто]біографізм'. Удокладнено описано життя окупованого фашистами міста на основі двох джерел: свідчення інших людей, лінгвальним маркером яких є вставні конструкції *кажуть* (Гончар, 2008, Т. 1: 16), *за оповідями* (Гончар, 2008, Т. 1: 10), *як повідомляє «Нова Україна»* (Гончар, 2008, Т. 1: 10) й ін., та власні спостереження, пор.: *Кажуть, у Харкові полонені вантажили снаряди і зірвали самі себе з ними* (Гончар, 2008, Т. 1: 16) ↔ *Спочатку в Харкові вони [наші дівчата] зі стриманими сльозами проводжали нас аж до Чугуєвських таборів, згодом відвідували нас щонеділі* (Гончар, 2008, Т. 1: 15). Найпромовистіше це зафіксовано в першому щоденниковому записі, датованому червнем 1943 року (ойконім *Харків* використано 10 разів). Учорашній студент, а сьогоднішній військовополонений не лише відтворює конкретні події, а й оцінює їхню соціальну, власне людську сутність. Найвиразнішим аксіологічним репрезентантом є описові звороти, як-от: *Харків – новий Вавилон* (Гончар, 2008, Т. 1: 10), *місто моєї молодості, сонячних ілюзій* (Гончар, 2008, Т. 1: 18). До воєнного Харкова письменник звертатиметься не раз, згадуючи «бої на Білгородщині, коли ... рвались до Харкова» (Гончар, 2008, Т. 3: 54), «найтяжчі бої ... між Полтавою і Харковом» (Гончар, 2008, Т. 3: 379), тяжке поранення «в боях під Харковом» (Гончар, 2008, Т. 2: 491), коли «з Харкова до Красноярська два тижні везуть в ешелоні без перев'язки – відро гною потім виточили на операційнім столі» (Гончар, 2008, Т. 2: 441). Свою молодість письменник ідентифікує передусім із Харковом, яскравим свідченням чого є щоденниковий запис від 9 травня 1985 року: «Подзвонили, вітаючи зі святом, Дмитро Білоус, Альоша Коломієць. Війнуло юністю, Харковом» (Гончар, 2008, Т. 3: 55).

2. 'Особистості'. У діаріуші крізь призму описуваного хронотопу подано цінну інформацію про багатьох людей, які народилися і жили в Харкові або опинилися в цьому місті й пов'язали з ним свою діяльність. Згадано, зокрема, харківського академіка *Усикова* (Гончар, 2008, Т. 3: 89), харківського лікаря-психіатра *Цуккера* (Гончар, 2008, Т. 1: 236), харківського лікаря *Дубровського*, що «творить чудеса, виліковує заїкуватих» (Гончар, 2008, Т. 1: 296), харківського літературознавця, перекладача Брюггена (Гончар, 2008, Т. 3: 307), харківського критика, «патріота» В. Дяченка (Гончар, 2008, Т. 3: 378), харківського

«держиморду й дуба», «“русского” дуба» Соколова (Гончар, 2008, Т. 2: 250) та багатьох інших. Нереальних осіб не виявлено.

За ойконімно-антропонімним реєстром вибудовуються інформативно насичені сюжети про життя міста, країни, тобто на основі аналізованої ідентифікувальної семи актуалізуються супровідні значення «політика», «керівна роль тодішньої комуністичної партії», «наука», «освіта», «медицина», «література», «національне питання» та ін.

Щодо апелятивних найменувань, то вони лише спорадично виконують роль граматично панівних компонентів моделі *X із Харкова* й регулярно входять до складу моделі іншої формально-граматичної будови – *харківський X*. Для прикметника *харківський* характерною є сполучуваність з іменниками – назвами людей за різними ономасіологічними ознаками: вік (*харківські десятикласники*, Гончар, 2008, Т. 2: 84); вид наукової (*харківський академік*, Гончар, 2008, Т. 2: 265; *харківський професор*, Гончар, 2008, Т. 2: 529); фахової (*харківський редактор*, Гончар, 2008, Т. 2: 139), мистецької (*харківський модерніст*, Гончар, 2008, Т. 3: 525), освітньої (*харківські студенти*, Гончар, 2008, Т. 3: 465) та інших видів діяльності; суспільний або виробничий ранг (*харківський меценат*, Гончар, 2008, Т. 2: 87; *харківський бюрократ*, Гончар, 2008, Т. 2: 101); причетність до воєнних дій (*харківські підпільники*, Гончар, 2008, Т. 3: 376; *харківські біженці*, Гончар, 2008, Т. 3: 440); меркантильні інтереси (*харківський ... кар'єрист*, Гончар, 2008, Т. 2: 154). Описуваний синтагматичний ланцюг розширюють субстантиви зі значенням збірності, що мають негативну конотацію (*харківське чиновництво*, Гончар, 2008, Т. 3: 89).

Для прикметника *харківський* нетиповими є семантико-синтаксичні зв'язки з іменниками-апелативами, об'єднаними семою 'не-особа'. Це, зокрема, лексеми *лікарня* (Гончар, 2008, Т. 2: 470), *коци* (Гончар, 2008, Т. 2: 444), *тюрма* (Гончар, 2008, Т. 1: 18), *оточення* (Гончар, 2008, Т. 3: 191), *газетка* (Гончар, 2008, Т. 3: 575). Сполучаючись із субстантивом *пекло* (1, т. 3: 191), він бере участь у формуванні метафоричної семантики «тяжкі воєнні випробування» і реалізує тропеїчну функцію: *Хрущов, який зблизька звідав харківське пекло, краще за інших розумів, як люди потрапляють у полон...* (Гончар, 2008, Т. 3: 196). Принагідно зауважимо, що до типових актуалізаторів цієї пропріативної спеціалізації в щоденниковому дискурсі О. Гончара

належить епітетне оточення ойконіма Харків: *Ще й це мусить витримати наш прекрасний Харків...* (Гончар, 2008, Т. 2: 414).

Ад'єктивна лексема *харківський* входить також до ономастичної сфери. Її репрезентують адміністративний хоронім *Харківська губернія* (Гончар, 2008, Т. 3: 142), ергоніми *Харківський університет* (Гончар, 2008, Т. 2: 401, Т. 3: 74), *Харківський машинобудівний інститут* (Гончар, 2008, Т. 2: 463), *Харківський оперний театр* (Гончар, 2008, Т. 3: 69). Екстралінгвальні чинники зумовлюють експлікацію додаткових значень «історія краю», «освіта краю», «економіка краю», «духовне життя краю», унаслідок чого номінативна функція в контекстах із вирізненими онімами гармонійно корелює з іншими функціями – соціально-оцінювальною, культурно-історичною і навіть емоційно-оцінювальною. Сказане стосується й неофіційних назв на взірець *харківської бібліотеки імені Короленка* (Гончар, 2008, Т. 3: 118) (*Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка*), *харківської Павлівки* (Гончар, 2008, Т. 3: 73), *харківської Холодної гори* (Гончар, 2008, Т. 3: 414) (офіційний / неофіційний мікротопонім, або кварталонім).

Нарешті, прикметник *харківський* може конкретизувати за локативною характеристикою «місце знаходження» пропріатива, зокрема ідеоніма: *харківське видання «Чумацький шлях»* (Гончар, 2008, Т. 3: 447).

3. 'Мовна ситуація в Україні'. На прикладі російськомовного Харкова автор щоденників характеризує складність мовної ситуації в Україні, недолугість, шкідливість мовної політики в колишньому Радянському Союзі, вияскравлюючи на хронотопічному тлі такі супровідні значення: 1) «вибір мови навчання»: *Генеральний прочитав мого листа і «поставився до нього д о б р е», доручив відділам ґрунтовно розібратися в порушених питаннях. Згодились одразу, що вивчення української мови і в російських школах має бути о б о в' я з к о в и м... А от «державний захист мови» – тут, мовляв, щось не те. І «право вибору» батьками має залишитись. Добре, кажу: а ось я, скажімо, в **Харкові**, в мене українська сім'я, хочу дитину вчити рідної мови, але ж д е, я к я зреалізую це своє право, коли на весь Харків уже немає жодної української школи? Мовчать* (Гончар, 2008, Т. 3: 158); 2) «ціннічне російщення освіти»: *Розбалакує цей псевдоакадемік про нібито існуюче право вивчати українську мову в школі, але чим це «право»*

забезпечується там, де українських шкіл уже нема, як, наприклад, у **Харкові** чи *Запоріжжі?* (Гончар, 2008, Т. 3: 169); 3) «зневажливе ставлення до української мови»: *Щоправда, в Харкові Єльченко саме в ці дні чіпляє ярлики на комсомольських журналістів, які посміли виступити на захист рідної мови* (Гончар, 2008, Т. 3: 177).

Ойконім *Харків* має і специфічні умови функціонування. Ідеться про побутування його у структурі бібліонімів (*спогоди Олександра Семененка «Харків, Харків...»*, Гончар, 2008, Т. 3: 389), інтертекстуальних укралень («*Горбачов! Харків – українське місто!*», Гончар, 2008, Т. 3: 274) та паремійних висловлень (– *У Харкові дощ, в Тирасполі слизько, ой тікайте, постолі, бо чоботи близько*, Гончар, 2008, Т. 1: 44).

З аналізованим пропріативом пов'язаний районізм *Харківщина*. Різняться ці оніми семою «ареал поширення», а зближує їх, поперше, іманентна номінативно-локалізувальна функція з можливими її часовими, подієвими, аксіологічними та іншими ускладнювачами, по-друге, конститутивні властивості на дискурсивному рівні, передусім уживання в контекстах з ідентифікувальною семою «особистості», пор.: *На Харківщині вирує Шевченківське свято* (Гончар, 2008, Т. 3: 191), *Секретар Джизацького райкому розповідає, як під час війни врятувала йому життя жінка десь на Харківщині* (Гончар, 2008, Т. 2: 149) ↔ *Цікавий чоловік – скульптор Макогон Іван Васильович. З Харківщини родом* (Гончар, 2008, Т. 2: 97).

Катойконім *харків'яни* має двопланове представлення: апелятивне та онімне олюднення. Щодо апелятивів, то мовиться про мешканців міста загалом або окремі об'єднання, угруповання їх за різними ідентифікувальними ознаками, наприклад, трудовою діяльністю чи духовною спорідненістю (сумісністю / несумісністю поглядів, смаків, уподобань тощо): *Одна із кинутих у білий світ моїх записочок знайшла мою сестру аж у Дніпропетровську, кинута під ноги стражденним харків'янкам, знайшла їхню посестру в далекому заводському селищі – така була народна солідарність!* (Гончар, 2008, Т. 3: 574), *Зараз і в радосні (тепер держмаєтку) більшість робітників ... це харків'яни, дніпропетровці, люботинські, чугуївські, кам'янські...* (Гончар, 2008, Т. 1: 120), *А харків'яни вже стогнуть від цього пройдисвіта, від цієї гниди [харківського редактора Махненка]...* (Гончар, 2008, Т. 2: 139). Антропонімна репрезентація – це інформація про

відомих харківських особистостей, як-от: дослідник архівів *Микола Куценко* (Гончар, 2008, Т. 3: 304), журналістка з «четвертої еміграції» *Валентина Моравецька* (Гончар, 2008, Т. 3: 427), «чистий серцем, змучений таборами» письменник *Іван Вирган* (Гончар, 2008, Т. 3: 451). Розглядувані прикладкові структури семантично корелюють із тими, в основі яких лежить аналізована вище модель *X із Харкова*, пор.: *Виступає академік Усиков з Харкова...* (Гончар, 2008, Т. 3: 135) і *У Верховній Раді конфлікт: головуючий на засіданні харківський шовініст Гриньов явно провокаційно спробував усе повести російською мовою* (Гончар, 2008, Т. 3: 300). З катайконімом *харків'яни* у відношенні із-функційності перебуває ойконім *Харків* як репрезентант семантики «метоніміяна особа», пор.: *Просили харків'яни написати передмову до творів Скороди, і я вже був згодився, та ось тепер доводиться відмовитись – так жаль!* (Гончар, 2008, Т. 3: 382) ↔ *...Воли на фронті, корови гуляють з німцями, а свині в поліції. Це прислів'я народив Харків* (Гончар, 2008, Т. 3: 300).

Висновки

Проведений аналіз дає підстави твердити, що прецедентний ойконім *Харків* у щоденниках О. Гончара виконує біографічну, соціально-оцінювальну, культурно-історичну, хронотопічну, характеризувальну й навіть тропеїчну функції у проекції на конкретний темпоральний зріз – реальний час, передчас і післячас. Маркерами його основної семантики та супровідних значень є контекстуальне оточення в макро- чи мікроформаті. Досліджуваний пропріатив актуалізує крізь дискурсивну призму цінну інформацію про той або той відтинок часу в його багатопланових буттєвих і персональних вимірах.

Перспективним напрямом подальших досліджень має стати комплексний власне лінгвістичний та соціолінгвістичний аналіз онімного простору щоденників О. Гончара.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Брайло**, Ю. (2023). Топоніми як конструкти мілітарного простору в українському поетичному дискурсі 2022–2023 років. *Мова: класичне–модерне–постмодерне*, 9, 121–139. 2. **Гончар**, О. (2008). *Щоденники* (Т. 1–3). Київ: Веселка. 3. **Данилюк**, Н. О. (2011). Топоніми на позначення іноземних локусів у текстах народних пісень. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки: Мовознавство»*, 5(2), 30–35. 4. **Дергач**, Д. В. (2010). Стилістика онімів

в українських мас-медіа. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 5. **Доценко**, М. В. (2016). Зв'язок топонімікону і жанрово-стильової природи тексту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 20(1), 20–22. 6. **Дубина**, Н. М. (2013). Функції топонімів у веснянках. Узято з <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Dubina4.pdf> 7. **Корнієнко**, І. & Єфімовська, О. (2016). Поетони́ми як стилістичні засоби в історичному романі Ліни Костенко «Маруся Чурай». *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*, 2, 136–139. 8. **Крупеньова**, Т. І. (2004). *Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки*. Одеса: Астропринт. 9. **Максимюк**, М. (2006). Особливості функціонування топонімів у романі В. Кожелянка «Дефілянда в Москві». *Ономастичні науки*, 1, 97–103. 10. **Мельник**, М. Р. (2019). Функції антропонімів і топонімів у збірці «Вибране» Ліни Костенко. *Закарпатські філологічні студії*, 1(9), 12–16. 11. **Мороз**, О. А. (2011). Топоніми в українській мові: когнітивний, прагматичний, конотативний аспекти. *Вісник Маріупольського державного університету*, 5, 45–51. 12. **Тележкіна**, О. О. (2012). Топопоетони́ми в художньому просторі Дмитра Павличка. *Вісник Запорізького національного університету*, 1, 431–436.

REFERENCES

1. **Brailko**, Yu. (2023). Toponymy як konstruktury military prostroru v ukrainskomu poetychnomu dyskursi 2022–2023 rokiv [Toponyms as constructs of military dimension in the ukrainian poetic discourse of 2022–2023]. *Language: Classic–Modern–Postmodern – Language: classical-modern-postmodern*, 9, 121–139 [in Ukrainian].
2. **Honchar**, O. (2008). *Shchodennyky [Diaries]* (Vol. 1–3). Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
3. **Danyliuk**, N. O. (2011). Toponymy na poznachennia inozemnykh lokusiv u tekstakh narodnykh pisen [Place Names for Foreign Loci in the Texts of Folk Songs]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University*, 5(2), 30–35 [in Ukrainian].
4. **Derhach**, D. V. (2010). *Stylistyka onimiv v ukrainskykh mas-media 6 monohrafiia [Stylistics of Numerals in the Ukrainian Mass Media]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
5. **Dotsenko**, M. V. (2016). Zv'язok toponimikonu i zhanrovo-stylovoi pryrody tekstu [The Relationship between Place Names and the Genre and Style of the Text]. *Scientific Herald of International Humanitarian University – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 20(1), 20–22 [in Ukrainian].
6. **Dubyna**, N. M. (2013). *Funktsii toponimiv u vesniankach [Functions of place names in spring-themed spring folk songs]*. Retrieved from <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Dubina4.pdf> [in Ukrainian].
7. **Korniienko**, I. & Yefimovska, O. (2016). Poetonimy як stylistychni zasoby v istorychnomu romani Liny Kostenko «Marusia Churai» [Poetonyms as stylistic devices in the historical novel Lina Kostenko «Marusia Churai»]. *Scientific bulletin of Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi national university – Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University*, 2, 136–139 [in Ukrainian].
8. **Krupenova**, T. I. (2004). *Funktsii vlasnykh nazv u dramatychnykh tvorakh Lesi Ukrainky [Functions of Proper Nouns in Lesya Ukrainka's Dramatic Works]*. Odessa: Astroprynt [in Ukrainian].
9. **Maksymiuk**, M. (2006). Osoblyvosti funktsionuvannia toponimiv u romani V. Kozheliianka «Defilianda v Moskvi» [Peculiarities of functioning of toponyms in V. Kozheliianka & apos; s novel «Defilianda v Moskvi»] [Booze in Moscow]. *Onomastychni nauky – Onomastic Sciences*, 1, 97–103 [in Ukrainian].
10. **Melnyk**, M. R. (2019). Funktsii

antroponimiv i toponimiv u zbirtsi «Vybrane» Liny Kostenko [Functions of antroponyms and toponyms in the collection «Favorites» by Lina Kostenko]. *Transcarpathian Philological Studies*, 1(9), 12–16. 11. **Moroz**, O. A. (2011). Toponymy v ukrainskii movi: kohnityvnyi, prahmatychnyi, konotatyvnyi aspekty [Toponyms in Ukrainian language: cognitive, pragmatic, connotative aspects]. *Bulletin of Mariupol State University*, 5, 45–51 [in Ukrainian]. 12. **Tieliezhkina**, O. O. (2012). Topopoetonimy v khudozhnomu prostori Dmytra Pavlychka [Topopethonyms in the stylistic space of Dmytro Pavlychko]. *Bulletin of Zaporizhzhia National University – Bulletin of Zaporizhzhia National University*, 1, 431–436 [in Ukrainian].

Степаненко Ніна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України; вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна.

E-mail: stepanenko_nina@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>

Nina Stepanenko – Candidate of Philologica Sciences, Associate Professor at the Department of Journalism and Linguistic Communication, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine; 15 Heroiv Oborony St., Kyiv 03041, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29 серпня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Степаненко Н. С. Ойконім ХАРКІВ у щоденниковому дискурсі Олеся Гончара: номінативно-аксіологічний потенціал. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди* / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 234–245. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.19>

APA: Степаненко, Н. С. (2024). Ойконім ХАРКІВ у щоденниковому дискурсі Олеся Гончара: номінативно-аксіологічний потенціал. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 234–245. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.19>

ЛІНГВОПОЕТИКА

УДК 811.161.2-26'367.3

О. А. Олексенко

ПРИРОДА Й ФУНКЦІЇ НОМІНАТИВНИХ ТА ІНФІНІТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Актуальність теми статті полягає в необхідності дослідити виразальні можливості номінативних та інфінітивних речень у поетичному мовленні з огляду на їхню когнітивну природу, такий підхід відповідає сучасній науковій парадигмі. Мета статті – на основі вчення Л.С. Виготського про зв'язок мислення і мовлення з'ясувати когнітивно-психологічні причини поширеності в українських поетичних текстах названих типів речень, окреслити семантичні нюанси їхнього художнього наповнення у зв'язку з процесом мислення і його образним відображенням у синтаксичній структурі тексту. Висновки заґрунтовані на активності названих типів речення у чотирьох процесах моделювання внутрішнього потоку свідомості автора чи ліричного героя.

Ключові слова: поетичне мовлення, мислення, номінативні речення, інфінітивні речення, когнітивна природа речень, предикація, художні смисли.

Oleksenko O. The Nature and Functions of Nominative and Infinitive Sentences in Poetic Language. *The relevance of the article lies in the need to investigate the expressive possibilities of nominative and infinitive sentences in poetic language, considering their cognitive nature. Based on L. S. Vygotsky's theory of the connection between thinking and speech, the article aims to clarify the cognitive-psychological reasons for the prevalence of these types of sentences in Ukrainian poetic texts. The goal is also to outline the semantic nuances of their artistic meaning in connection with the process of thinking and its imaginative reflection in the syntactic structure of the text.*

The conclusions are based on the activity of these sentence types in four processes that model the internal flow of consciousness of the author or lyrical hero. First, nominative sentences are productively used to convey sensory perception and observation, particularly those with deictic markers, expressing the observer's position. Second, the process of thinking and understanding the world's phenomena is revealed through predication as a psychological act, accompanied by assigning various characteristics to objects of thought. The lack of processuality is compensated for by interrupting a series of nominative sentences with verbal ones.

Third, the expression of the speaker's emotional-volitional impulses is consistently reflected in lyrical texts, primarily through infinitive sentences and nominative ones, highlighting the modality of desire and expressing the intense psycho-emotional state of the lyrical hero. Sometimes, nominative sentences are used in combination with a series of infinitive ones, creating a shared modal plane. Modal evaluation is conveyed primarily by extended nominative sentences with the appropriate intonation and, occasionally, by infinitive sentences.

*The fourth process, direct speech, is primarily revealed in dialogue with oneself, less often with the world or another person. This linguistic feature is less productively represented by infinitive sentences and even less by nominative ones. In such cases, the infinitive expresses imperativeness as a warning (with the particle *не*), a wish, or a call for action.*

Keywords: *poetic language, thinking, nominative sentences, infinitive sentences, cognitive nature of sentences, predication, artistic meanings.*

Вступ

Мовознавці неодноразово відзначали, що в поетичному мовленні спостерігається тенденція до згущення думки шляхом концентрації предикативної семантики, причому ущільнення інформації здійснюється за допомогою як лексичних елементів, так і синтаксичної структури. Таке ущільнення широко презентоване за допомогою інфінітивних і номінативних речень (самостійних чи як еквівалентів простого у складних конструкціях), що є носіями предикації в її узагальненому, сконденсованому вигляді.

Сутність номінативних та інфінітивних речень, критерії їхнього виділення в площині проблем синтаксису простого речення досі остаточно не з'ясовані. Як відомо з історії синтаксичної науки, інфінітивні речення спочатку розглядали у складі безособових: Ф. І. Буслаєв, О. О. Потебня, Д. М. Овсянко-Куликовський, Л. А. Булаховський та ін. (Ці дані наводимо за Коваль, 2015). Пізніше їх виокремили в самостійний різновид односкладних речень, головний член яких виражений граматично незалежним інфінітивом, зокрема, українські вчені Г. П. Арполенко (1982), В. М. Бріцин (1990), А. П. Загнітко (2011), Л. М. Коваль (2015), О. Г. Межов (2013) та ін. Як різновид інфінітивних виділяють також інфінітивно-безособові речення (А. П. Загнітко (2011), І. Ю. Шкіцька, К. Ф. Шульжук (2004) та ін.). Такі розбіжності в трактуванні інфінітивних речень пов'язані, на нашу думку, з неоднорідними критеріями підходу до них, серед яких важливе місце займає

комунікативний і когнітивно-ономасіологічний, одним із завдань якого є пояснення лінгвістичної природи інфінітива, його двоїстості як морфологічної одиниці, що генетично пов'язана з іменником, а на синхронічному рівні називає дію узагальнено, безвідносно до суб'єкта, часу і, певною мірою, способу дії. У цьому сенсі інфінітив має багато спільного з називним відмінком іменника, що відображається й на деяких спільних рисах функціонування інфінітивних та номінативних речень, їхній предикативності (без кореляції підмет – присудок), яка по-особливому виявляється в художньому наповненні поетичного тексту.

Виокремлення номінативних речень в автономний тип з усіма його особливостями теж, як відомо, тема для дискусій не нова, що пов'язано з різними підходами до розуміння сутності предикативності, поняття речення тощо. Генезу номінативних речень, історію їхнього дослідження й своє бачення їхнього семантико-граматичного статусу переконливо обґрунтував Ю. В. Шевельов у праці «До питання про генезу й природу називних речень» (Шевельов, 2012). Зокрема він зазначив, що ні Ф. І. Буслаєв, ні О. О. Потебня та його учні, ні П. Ф. Фортунатов, ні західноєвропейські лінгвісти В. Вундт, Г. Павль не вживали термін «називне речення», відносячи такі конструкції або до неповних речень (еквівалентів речення), або до безособових, або до вигуків і звертань (С. Шобер). О.О. Шахматов перший поклав основу їхнього наукового вивчення, назвавши іменними номінативними реченнями, де «головний член... сам собою відповідає... сполученню суб'єкта з предикатом» (Цитується за Шевельов, 2012: 35). Л. А. Булаховський, зазначає Ю. В. Шевельов, хоча й не визнавав їх реченнями, спираючись на відсутність психологічної предикації, а вважав називними словами й словосполуками, але звернув увагу на їхню поширеність в особливій сфері – поетичному мовленні (Там само: 36). Важливим вважаємо спостереження Ю. В. Шевельова щодо коріння називних речень, яке слід шукати не тільки в писаній мові, а насамперед в усній, у живій, народній, тому в українській літературі, насамперед у поезії, вони трапляються частіше, ніж у російській (Там само: 53). Науковець розрізняє номінативні екзистенційні речення (до них він відносить і деякі двоскладні бездієслівні та неповні речення) і називний відмінок назви (заголовки, вивіски тощо). Сучасне мовознавство загалом визнає автономність називних речень,

однак не завершені дискусії щодо їхньої предикативності, модальності, структури, принципів класифікації тощо: роботи Н. В. Гуйванюк (1994), С. Я. Єрмоленко (1975), А. П. Загнітка (2011), М. Ф. Кобилянської (1994), З. З. Коржак (2007), І. І. Слинька (1994), К. Ф. Шульжука (2004) та ін. Ми дотримуємося утрадиційненого погляду на номінативні речення як односкладні з головним членом – називним відмінком імені чи кількісно-іменним, що виражає судження про буття предмета чи явища (екзистенційні) або ускладнюється значенням вказівки (вказівні) чи емоційної оцінки. Актуальність окресленої теми вбачаємо в необхідності дослідити виражальні можливості обох типів речень у поетичному мовленні з огляду на їхню когнітивну природу.

Деякі думки щодо художньої вартості номінативних речень ми виклали в іншій статті (Олексенко, 2022). Мета цієї роботи – з'ясувати когнітивно-психологічні основи поширеності в українських поетичних текстах інфінітивних та номінативних речень, окреслити семантичні нюанси художнього наповнення цих типів речень у зв'язку з процесом мислення і його образним відображенням у синтаксичній структурі тексту. Окреслена мета передбачає виконання таких завдань: 1) опрацювати погляди Л. С. Виготського на зв'язок мислення і мовлення для встановлення когнітивно-психологічних підстав поширеності досліджуваних типів речень у поетичних текстах; 2) з'ясувати функції інфінітивних та номінативних речень у моделюванні образу чуттєвого сприйняття, споглядання; 3) окреслити функції названих речень у передачі емоційно-вольових імпульсів мовця; 4) визначити роль інфінітивних і номінативних речень у відображенні пізнання мовцем явищ світу; 5) виявити особливості адресованого мовлення за допомогою інфінітивних речень.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети в роботі застосовано такі методи: науково-пошуковий для узагальнення теоретичних поглядів на когнітивно-психологічні проблеми поетичного синтаксису й ролі в ньому інфінітивних та номінативних речень; метод інтерпретаційно-текстового аналізу для виявлення змістової характеристики аналізованих конструкцій; описовий метод для виявлення їхнього структурного наповнення.

Виклад основного матеріалу

Відомий психолог Л. С. Виготський вважав питання зв'язку мислення і мовлення одним із найважчих і найзаплутаніших в експериментальній психології, що пов'язано з поняттям зовнішнього і внутрішнього мовлення, з психологічною природою внутрішнього мовлення і його відношенням до мислення (Выготский, 1934). Він порівнював внутрішнє мовлення з усним розмовним і з письмовим мовленням, виходячи з того, що функціональне призначення мовлення прямо впливає на його структуру, на його лексику і синтаксис. У внутрішньому мовленні мовцеві завжди відомий предмет і тема мовлення. Ми знаємо, про що ми думаємо. Предмет нашого внутрішнього судження завжди є в наших думках. Він завжди маєсья на увазі, тому немає потреби називати те, про що мовиться, тобто підмет (Выготский, 1934: 301–302). Звідси впливає предикативність як основна синтаксична форма внутрішнього мовлення.

На думку Л. С. Виготського, поетичне мовлення займає проміжне місце між непоетичним письмовим мовленням і внутрішнім мовленням. У ньому відзначається лише нахил до абсолютної предикації. Науковці звернули увагу на те, що в поетичному мовленні спостерігається тенденція до згущення думки шляхом концентрації предикатної семантики, цьому сприяє і єдність та тіснота віршового ряду (Ковтунова, 1986). Відзначається, що предикація ліричного тексту виражається його особливою семантичною структурою, яка конденсує предикативну семантику. Згорнені предикати можуть займати позиції будь-яких членів речення або номінативних чи інфінітивних речень. Такий структурний принцип організації ліричного тексту ніби повторює структурний принцип внутрішнього мовлення, де згущення думки досягається суцільною предикативністю (Ковтунова, 1986). Підвищена предикативність, що виникає внаслідок утворення рядів предикатів, зокрема виражених рядами номінативних та інфінітивних речень, ущільнює інформацію, актуалізує змістове наповнення та виявляє зображальні засоби поетичного мовлення. Лінгвісти звертають увагу на те, що поетичний текст, який містить одні предикати, без підметів і присудків, має підвищену динамічність, у вірші гостро відчувається «енергія стискання».

Дослідники поетичного мовлення виділяють мовні риси, що моделюють внутрішній потік свідомості, чотири процеси, які образно

передаються синтаксичною структурою ліричних творів (Ковтунова, 1986).

По-перше, це чуттєве сприйняття, споглядання. Такий образ сприйняття створюється дейктичними засобами мови – вказівними займенниками і частками та займенниковими прислівниками, які фіксують центр сприйняття, і назвою об'єкта сприйняття, зазвичай, номінованого іменником у називному відмінку: *А через півжиття, коли ти вже здоровий, / ця нереальна мить – як сон серед садів! / Ця тиша, це вікно, цей погляд заворожений, / і навіть той їжак, що в листі шарудів* (Л. Костенко); *І цілий світ, і ось така дрібничка – / димок туману в пригорицах долин, / і кухлик той, і та в яру криничка, / і обважнілі грона горобин...* (Л. Костенко); *О ніч німа, пустельна і совина! / Цей холод, ця тілесна печія...* (Ю. Андрухович). Такі синтаксичні конструкції включають у свою семантику позицію спостерігача, вони семантично співвідносні з двоскладними реченнями моделі «я – дія – тут – зараз». Як відомо, предикат номінативного речення пов'язаний з теперішнім часом як нульовим (О. М. Пешковський. За матеріалами Шевельов, 2012) або витриманим у широкому контексті, а тому теж нульовим (Ю. В. Шевельов, 2012), дейктичні засоби сприяють вираженню часового значення, але зауважимо, що займенники *цей, ця, це, ці*, як і вказівна частка *ось* та *це*, більшою мірою співвідносять буття з теперішнім часом, а займенники *той, та, те, ті* ніби віддаляють зображувану картину в плині часу.

Другий компонент внутрішнього світу, що відображається в ліричному тексті – процес мислення, пізнання явищ світу, що полягає в наданні предметам думки різноманітних ознак, предикація як психологічний акт, що відбувається у внутрішньому мовленні (Ковтунова, 1986). Наприклад: *Пекучий день... лісів солодка млява... / смага стежок... сонливиці левад...*, і кінцеві рядки: *Тремтіння віт, і жах, і насолода, / шаленство злив у білому вогні!* (Л. Костенко). Початок і кінець вірша – антитетичні за своєю семантикою, що виражається і пунктуаційно – крапками для передачі уповільненої картини буття, і динаміка грози, підкріплена інтонаційно та знаком оклику.

Хоча існує думка, що речення з семантикою заперечення не належать до номінативних, ми розглядаємо їх, вважаючи, що заперечення тут стосується не дії, а ознак предмета, що номінується: *Не дівчина, не мати, не сестра – / богине віри і добра богине... / Блискуча маска*

віри і добра! (М. Вінграновський). У цьому разі друга частина речення містить ствердження, антонімічне заперечуваному, пізнання світу й криється в такому протиставленні / зіставленні.

Дехто з мовознавців висловлює думку про те, що номінативні речення організуються за допомогою іменників із конкретним значенням, бо вони безпосередньо номінують картини буття. Однак матеріали ліричних текстів спростовують цю думку, номінативні речення в них можуть мати у своєму складі позначення абстрактних понять, передаючи дії без уживання дієслова, а завдяки нанизуванню відповідних синтаксичних одиниць переважно як частин складних речень: ***І сонце, і гудки, і запахи ялини, / і шелести беріз, і птичі голоси, / і паротягу крик, що у простори лине, і неба синій зір у сяєві краси*** (В. Сосюра). У такий спосіб передається рух життя, його динаміка. Мовознавці слушно зауважують, що номінативи з процесуальною семантикою виконують функцію монтажу динамічних сцен (Скоробогатова, 2012). Ми б додали, що таку функцію виконують і номінативні речення, до складу яких увіходять іменники з непроцесуальною семантикою, але значення яких містять сему, пов'язану з рухом: ***Машини, шини, стрес, експрес, / кермо, гальмо, впритул, з-за рогу!*** І наступна строфа: ***Таксі, автобуси, авто, / і мотоцикли, і кибитки***. І далі: ***Маршрути горя і безчесть*** (Л. Костенко).

Мовознавці відзначають той факт, що номінативні речення (як формально прості речення) часто утворюють один ряд із двоскладними еквівалентами простих речень у складі складносурядного чи безсполучникового речення, таким чином компенсуючи недостатність процесуальності: ***Ластівки тікають із Європи. / Що поробиш? Скрегіт, регіт, рев. / Чад, бензин, вібрації, галопи, – / птиці мертві падають з дерев*** (Л. Костенко). Найбільш цілісна картина буття в її динаміці й сприйнятті людиною створюється асиметричною синтаксичною організацією твору: перериванням низки номінативних речень дієслівними (односкладними чи двоскладними): ***Весняний день. Вологий вітер. Хмари. / Гримлять струмки. Ламаються льоди. / Граки в садах влаштовують базари. В полях – озера талої води. / То дощ. То сніг. То пролісків іскринки. / То перший грім. То пломінка блакить... / Усе мінливе, наче настрої жінки: / Не добереш, чого чекать за мить*** (М. Луків).

Найбільш виразною в поетичних текстах виявляється третя мовна риса, яка відображає емоційно-вольові імпульси мовця – бажання /

небажання, щоб щось відбувалося, позитивна / негативна оцінка об'єкта думки, ситуації тощо, що образно передається синтаксичними структурами ліричних творів. Ця авторська інтенція втілюється різноманітними мовними засобами, що передають суб'єктивну модальність, з-посеред них вирізняються інфінітивні й номінативні речення чи їхні еквіваленти у складному реченні.

Більшість мовознавців дотримується думки, що в інфінітивних реченнях модальність визначається формою інфінітива й інтонацією, яка на письмі передається крапкою, трьома крапками, знаком оклику, знаком питання, нюанси модальності досягаються за допомогою часток. У поетичному мовленні інфінітивні речення зрідка вживаються поодинокі, зазвичай, вони, як і номінативні, становлять ряди, що сприяє посиленню модальності, іноді її градації, створюючи значний художній ефект. Відзначаємо особливу поширеність у поетичному мовленні інфінітивних речень, які виражають модальність бажання. Наведемо як приклад поезію Ліни Костенко «Напитись голосу твого», всуціль побудовану з інфінітивних конструкцій і як окремих речень, і як еквівалентів складного: **Напитись** голосу твого / того закоханого струму, / тієї радості і суму, / чаклунства дивного твого. / **Завмерти, слухати, не дихать**, / зненацька думку **перервать**. / Тієї паузи безвихідь / красивим жартом **рятувать**. / Слова **натягувать**, як луки, / щоб вчасно **збити** на льоту / нерозшифрованої муки / невідворотну німоту. / **Триматись** вільно й незалежно, / **перемовчати**: хто кого. / І так беззахисно й безмежно / **чекати** голосу твого! (Л. Костенко). Увесь текст пронизаний семантикою модальності «хотіти», «бажати», що спрямовано на об'єкт, який криється за присвійним займенником *твій* (співвідносний з *ти* співрозмовника). Синтаксична структура тексту передає напруженість психоемоційного стану ліричного героя, що впливає на емпатію адресата / читача. Подібний ефект спостерігаємо в поезії М. Вінграновського, де ліричний об'єкт почуттів теж окреслено прономінативами *ви, ваш*, а всі почуття-наміри-бажання ліричного героя одягнуті у форму інфінітива недоконаного виду, що маніфестує незавершеність дії як постійно бажаного процесу: **Сміялись** вам, **мовчати** вами, / **Вашим ім'ям сповнять** гортань / **І тихотихими губами** / **Проміння пальчиків гортать**... (М. Вінграновський). Увираження досягається й порушенням правил керування дієслова залежними іменниками. Слід зазначити, що в цьому

тексті інфінітив *любити* вжито сім разів на 20 рядків, що акцентує основну думку поезії.

Трапляються випадки поєднання в одному ряду інфінітивних речень із семантикою бажання, але оформлених за допомогою модальної частки умовного способу *б* та без неї: *Жайворонком стати б! Знятись над ланами / І розкидять пісню срібними дзвінками! / Душу напоїти волею, красою / І розсипать повну срібною росою / <...> Жайворонком стати б! Землю привітати, / В кожній рідній хаті пісню проспівати, / В кожну хату кинуть золоту пшеницю: / «Роди, Боже, жито і всяку пашиницю!»* (О. Олесь). Експресія цього тексту досягається окличною інтонацією та інфінітивами доконаного виду, що семантично відтворюють інтенцію автора – спрямованість на результат прагнень, упевненість у їхньому здійсненні.

Модальність бажання, наміру, що виражається інфінітивними реченнями, може поєднуватися з рядами екзистенційних номінативних речень, які, розірвані паузами (крапками на письмі), ніби готують підстави для висловленого бажання, зумовлюють намір ліричного героя: *Пливе перон за сизими шибками. / Туман... Шлагбаум... Тиша... Переїзд... / Дерева, як закидані шапками, / стоять у гронах ще порожніх гнізд. / Пройти уранці вулицями тиші. / Знайти готелик. Скинути пальто / [...] І тільки шум далекого прибою – / дерева, люди, вулиці, мости... / Валізу віршів привезти з собою / з цього притулку тиші й самоти* (Л. Костенко). Зрідка трапляються художньо промовисті ліричні тексти, де для зображення буттєвого локусу вдало поєднуються двоскладні бездієслівні, інфінітивні та безособові в складі безсполучникового та номінативні речення. Відсутність діяча, узагальнена семантика ірреальної гіпотетичної дії, закладена в еквіваленти інфінітивного й безособового речень, низка назв предметів довкілля відображають процес внутрішнього мовлення автора, потік його свідомості, скерований на читача: *Місто мале. На дзвіницю залізти, – / Видко жита й хутори сусідні. / Виконком, аптека й канцеляристи... / Всі знайомі, всі рідні* (Є. Плужник).

Крім того, інфінітивні речення в поетичному мовленні можуть виражати модальність безперервної дії без певної мети, чому сприяє недоконаний вид дієслів із семантикою руху: *І йти, і йти, не знаючи, куди* (Т. Мельничук) або ж: *Втікати мовби тінь, тікати наосліп* (Ю. Андрухович), в останньому прикладі йдеться про втечу від реальності.

Емоційна сфера мовця тісно пов'язана з модальністю оцінки, яка в поетичних текстах знаходить вираження за допомогою номінативних речень, поширених означеннями: *Білі сніги. Морозна тиша. Тепла хата* (В. Стус), *Тиха молитва. Світлі зорі. Безмежне небо* (Т. Мельничук), *Тихі води. Ясні зорі. Світла ніч* (Л. Костенко). Додаткове естетичне враження створюється окличною інтонацією: *Світ який – мереживо казкове! / Світ який – ні краю ні кінця! / Зорі й трави, мрево світанкове, / Магія коханого лиця* (В. Симоненко). Емоційний стан ліричного героя може бути негативний – сум, жаль, що часто передається номінативними реченнями подібної семантики, нанизаними в один ряд сполучником *і* (полісиндетон) та обмежувально-видільними частками і вказівними займенниками, функціонально наближеними до партикул: *І тільки степ, і тільки спека, спека, / і озерявин проблиски скупі. / І той у небі зморений лелека, / І те гніздо лелече на стовні* (Л. Костенко).

Четвертий процес, що образно передається синтаксичною структурою ліричного твору – адресоване мовлення (діалог з собою, іншою особою, світом), незначною мірою представлений номінативними й інфінітивними реченнями. Передусім це висловлення бажання чи наміру як відголосок внутрішнього діалогу мовця з самим собою, про що вже йшлося. Це також може бути зверненням до уявного співбесідника (конкретної особи чи узагальненої назви осіб) зі своїм баченням бажаного розвитку подій, можна сказати, зі своїм планом дій. Звісно, що такі дії номінуються узагальнено, чому сприяють форми інфінітива. Яскравим прикладом скупчення таких інфінітивних рядів є текст поезії В. Стуса «Звіром вити, горілку пити...»: *Звіром вити, горілку пити – і не чаркою, поставцем, / і добі підставляти спите вірнопідданого лице. / І не рюмсати на поріддя, коли твої гайдамацький рід / ріжуть ливами на обіддя кілька сот божевільних літ. / І не бештати, пане-брате, а триматися на землі! / Нею б до печінок пропахнути, в ґрунт вгрузаючи по коліна. / А щоб звикнути – остудити, закропити у крик, у кров, / заперіщити вишневим віттям віком викрадену любов. / І з ордою під дикі галаси прорешечуватись гробами, / раз жене нас ненатля казу по роках, по віках, по горбах!* (В. Стус). У цьому тексті звертає на себе увагу багатство модальних відтінків, передаваних інфінітивом – це й констатація дій, й імперативність у всіх її нюансах: і застереження, й побажання, і заклик.

Висновки

Л. С. Виготський стверджує, що поетичне мовлення займає проміжне місце між непоетичним письмовим мовленням і внутрішнім мовленням, для якого предикативність є основною синтаксичною формою існування. Єдність і тіснота віршового ряду як визначальні риси поетичних текстів сприяють згущенню думки шляхом концентрації предикатної семантики, вираженої номінативними та інфінітивними реченнями. Вони беруть активну участь у моделюванні внутрішнього потоку свідомості, образно відображеного в тексті.

По-перше, для передачі чуттєвого сприйняття, споглядання продуктивно використовуються номінативні речення, зокрема з дейктичними маркерами – вказівними займенниками, частками. Такі ряди номінативних речень виражають позицію спостерігача, мовця, ліричного героя.

По-друге, процес мислення, пізнання явищ світу виявляється в предикації як психологічному акті. Що супроводжується наданням предметам думки різноманітних ознак стверджувального і заперечувального планів, пов'язаних як з назвами конкретних, так і абстрактних понять, зокрема назвами дії. Недостатність процесуальності компенсується перериванням низки номінативних речень дієслівними, що створює певну асиметрію синтаксичної структури тексту.

Третя риса, що відображає емоційно-вольові імпульси мовця, виявляється в ліричних текстах найбільш послідовно. З-посеред різноманітних мовних засобів, що її забезпечують, вагоме місце займають передусім інфінітивні речення, а також номінативні. Вони можуть утворювати ряди, а можуть функціонувати як основна одиниця цілого тексту, акцентуючи модальність бажання, виражаючи напружений психоемоційний стан ліричного героя. Значну роль у посиленні емотивності таких речень відіграє категорія виду дієслів. Спостерігається іноді вживання номінативних речень в одному комплексі з рядами інфінітивних, внаслідок чого вони утворюють спільний модальний план, номінуючи причину волевиявлення. Модальність оцінки передається передусім поширеними номінативними реченнями з відповідною інтонацією, а також зрідка інфінітивними реченнями.

Четвертий процес – адресоване мовлення насамперед виявляється в діалозі з собою, рідше зі світом та іншою особою. Ця мовна риса ліричних текстів не так продуктивно представлена інфінітивними

реченнями, а ще менше – номінативними. Інфінітив у таких випадках виражає імперативність як застереження (з часткою не), побажання і заклик до дії.

Отже, розуміння когнітивно-психологічних засад поетичного мовлення сприяє більш глибокому проникненню в семантику ліричних текстів, в лабораторію творення автором художніх образів і смислів.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні рушійних сил творення поетичного мовлення, у пошукові специфічних мовних рис індивідуального стилю українських поетів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Арполенко**, Г. П., Забеліна, В. П. (1982). *Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові*. Київ: Наукова думка, 1982.
2. **Брицын**, В. М. (1990). *Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке*. Киев: Наукова думка.
3. **Выготский**, Л. С. (1934). *Мышление и речь: психологические исследования*. Москва; Ленинград: Гос. уч.-пед. изд-во.
4. **Єрмоленко**, С. Я. (1975). Бездієслівні речення в системі простих речень. У *Синтаксис словосполучення і простого речення* (с. 131–170). Київ: Наукова думка.
5. **Загнітко**, А. П. (2011). *Теоретична грамати́ка сучасної української мови: Морфологія. Синтаксис*. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО».
6. **Коваль**, Л. М. (2015). *Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові*. Вінниця: ТОВ «Ніпан-ЛТД».
7. **Ковтунова**, И. И. (1986). Поэтическая речь как форма коммуникации. *Вопросы языкознания*, 1, 3–13.
8. **Коржак**, З. З. (2007). Вираження експресивності номінативних речень (на матеріалі сучасних українських художніх текстів) (Автореф. дис.... канд. філол. наук). Івано-Франківськ: ПНУ імені Василя Стефаника.
9. **Коржак**, З. З. Предикативність у номінативному реченні сучасної української мови. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2016_5%281%29__40
10. **Межов**, О. Г. (2013). Специфіка семантико-синтаксичної організації безособових та інфінітивних односкладних конструкцій. *Філологічні студії*, 9, 284–291.
11. **Олексенко**, О. А. (2022). Художня функція номінативних речень в українському поетичному мовленні. *Лінгвістичні дослідження*, 56, 283–294.
12. **Приходько**, І. В. (2018). Поетичний текст як особлива форма комунікації (на матеріалі англійськомовної канадської поезії XVIII – XXI ст.). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*, 29(68), 1, 48–52.
13. **Слинько**, І. І., Гуйванюк, Н. В., Кобилянська, М. Ф. (1994). *Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання*. Київ: Вища школа.
14. **Скоробогатова**, Е. А. (2012). *Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени)*. Харьков: НТМТ.
15. **Шевельов**, Ю. (2012). *До питання про генезу й природу називних речень*. Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
16. **Шкіцька**, І. *Безособово-інфінітивні речення в синтаксичних дослідженнях: проблемні питання*. Узято з http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/9761/1/shkitska_stattja%202006%20chernivci.pdf
17. **Шульжук**, К. Ф. (2004). *Синтаксис української мови*. Київ: Наукова думка.

REFERENCES

1. **Arpolenko**, H. P., Zabelina, V. P. (1982). *Strukturno-semantyczna budova rechennia v suchasni ukrainskii movi* [Structural and Semantic Structure of a Sentence in the Modern Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka, 1982 [in Ukrainian].
2. **Bricyn**, V. M. (1990). *Sintaksis i semantika infinitiva v sovremenom russkom yazyke* [Syntax and semantics of the infinitive in the modern Russian language]. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
3. **Vygotskij**, L. S. (1934). *Myshlenie i rech': psixologicheskie issledovaniya* [Thinking and speech: psychological research]. Moskva; Leningrad: Gos. uch.-ped. izd-vo [in Russian].
4. **Yermolenko**, S. Ya. (1975). Bezdiieslivni rechennia v systemi prostykh rechen [Verbless sentences in the system of simple sentences]. In *Syntaksys slovospoluchennia i prostoho rechennia* [Syntax of a phrase and a simple sentence] (pp. 131–170). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
5. **Zahnitko**, A. P. (2011). *Teoretychna hramatyka suchasnoi ukrainskoi movy: Morfolohiia. Syntaksys* [Theoretical grammar of the modern Ukrainian language: Morphology. Syntax]. Donetsk: TOV «VKF «BAO» [in Ukrainian].
6. **Koval**, L. M. (2015). *Semantyko-syntaksychna osnova holovnoho komponenta odnoskladnykh rechen v ukrainskii movi* [The semantic and syntactic basis of the main component of one-part sentences in Ukrainian]. Vinnytsia: TOV «Nipan-LTD» [in Ukrainian].
7. **Kovtunova**, I. I. (1986). Poe'ticheskaia rech' kak forma kommunikatsii [Poetic speech as a form of communication]. *Voprosy yazykoznavniya – Questions of linguistics*, 1, 3–13 [in Russian].
8. **Korzhak**, Z. Z. (2007). Vyrzhennia ekspresyvnosti nominatyvnykh rechen (na materialy suchasnykh ukrainskykh khudozhnikh tekstiv) [Expressiveness of nominal clauses (on the basis of modern Ukrainian literary texts)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk: PNU imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].
9. **Korzhak**, Z. Z. *Predykativnist u nominatyvnomu rechenni suchasnoi ukrainskoi movy* [Predicativity in the Nominal Sentence of the Modern Ukrainian Language]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2016_5%281%29__40 [in Ukrainian].
10. **Mezhov**, O. H. (2013). Spetsyfika semantyko-syntaksychnoi orhanizatsii bezosobovykh ta infinityvnykh odnoskladnykh konstruksii [Specificity of semantic and syntactic organisation of impersonal and infinitive monosyllabic constructions]. *Filolohichni studii – Philological studies*, 9, 284–291 [in Ukrainian].
11. **Oleksenko**, O. A. (2022). Khudozhnia funktsiia nominatyvnykh rechen v ukrainskomu poetychnomu movlenni [The Artistic Function of Nominative Sentences in Ukrainian Poetic Speech]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, 56, 283–294 [in Ukrainian].
12. **Prykhodko**, I. V. (2018). Poetychnyi tekst yak osoblyva forma komunikatsii (na materialy anhliiskomovnoi kanadskoi poezii XVIII – XXI st.) [The Poetic Text as a Special Form of Communication (on the Material of English-Language Canadian Poetry of the XVIII – XXI Centuries)]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho – Scientific Notes of Vernadsky Kyiv Polytechnic National University*, 29(68), 1, 48–52 [in Ukrainian].
13. **Slyngo**, I. I., Huivaniuk, N. V., Kobylanska, M. F. (1994). *Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia* [The syntax of the modern Ukrainian language: Problematic issues]. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
14. **Skorobogatova**, E. A. (2012). *Grammaticheskie znacheniya i poe'ticheskie smysly: poe'ticheskij potencial russkoj grammatiki (morfologicheskie kategorii i leksiko-grammaticheskie razryady imeni)* [Grammatical meanings and poetic meanings: poetic potential of Russian grammar (morphological categories and lexico-grammatical classes of a name)]. Xar'kov: NTMT [in Russian].
15. **Shevelov**, Yu. (2012). *Do pytannia pro henezu y pryrodu nazyvnykh rechen* [On the Genesis and Nature of Nominal Clauses]. Kharkiv: Kharkivske istoriko-filolohichne tovarystvo [in Ukrainian].

16. **Shkitska, I.** *Bezosoobovo-infinityvni rechennia v syntaksychnykh doslidzhenniakh: problemni pytannia [Impersonal Infinitive Sentences in Syntactic Studies: Problematic Issues]*. Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/9761/1/shkitskastattja%202006%20chernivci.pdf> [in Ukrainian] 17. **Shulzhuk, K. F.** (2004). *Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Олексенко Олена Андріївна – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

E-mail: oleksenkoolena@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-6541-8040>

Olena Oleksenko – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Full Professor, Professor at the Professor L. Lysychenko Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Олексенко О. А. Природа й функції номінативних та інфінітивних речень у поетичному мовленні. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 246–259. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.20>

APA: Олексенко, О. А. (2024). Природа й функції номінативних та інфінітивних речень у поетичному мовленні. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 246–259. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.20>

МОВНІ ВИЯВИ БІБЛІЙНОСТІ В ПОЕЗІЇ МАКСИМА КРИВЦОВА

У статті розглянуто вербалізацію біблійності через актуалізацію біблійної прецедентності й біблійної символіки як прикметну рису лінгвопоетики М. Кривцова.

Топонім Голгофа зазнає граматичної і семантичної трансформації, що є засобом граматичної виразності поетичного тексту і виявом потенціалу поетичної граматики. Антропоніми-бібліїзми набувають, окрім біблійного символічного значення, національної прецедентності: відбувається накладання загальновідомої біблійної символіки на національно зумовлену, ресакралізація біблійного антропонімікону на тлі національного контексту. Це вможливує посилення художньо-виражальних можливостей текстів і вербалізує новітню сакралізацію подвигу українських воїнів і всього українського народу.

Ключові слова: лінгвопоетика, граматична виразність, поетичний онім, поетична граMATика, національна символіка, біблійна символіка, національний контекст, біблійний контекст.

Piddubna N. Linguistic Expressions of Biblical References in Maksym Kryvtsov's Poetry. *The article examines the features of the linguopoetics in M. Kryvtsov's works, focusing specifically on the verbalisation of the phenomenon of biblical references in his works during the Russian-Ukrainian war period. It is shown that the verbalisation of biblical precedence and biblical symbolism is one of the distinctive features of M. Kryvtsov's poetic creativity.*

In Kryvtsov's works, the toponym Golgotha undergoes grammatical and semantic transformation, appearing in the plural form, which is uncommon for proper names. This means of grammatical expressiveness in the poetic text reveals the potential of poetic grammar. It is demonstrated that in the poetic context, the noun Golgotha undergoes only partial deonymisation, denoting not just suffering but the greatest suffering, retaining an element of the semantics of the biblical name. The superlative meaning of the original biblical onym is transferred into its secondary usage. Used in the plural, the toponym Golgotha gains the status of a grammatical pun. The contextual semantic convergence of the multicultural biblical toponym Golgotha and the ethnocultural toponym Bucha is traced, leading to the sacralisation of the Ukrainian toponym.

Biblical anthroponyms in the discourse of poetry acquire, in addition to their biblical symbolic meaning and universal precedence, national precedence as well: there is a kind of overlaying of well-known biblical symbolism on nationally determined symbolism, leading to the re-sacralisation of the biblical anthroponymicon against the background of the national context.

The article emphasises the precedence of biblical symbolism, the active inclusion of biblical references in the creative modelling of imagery, and the intensification of biblical allusions projected onto the national context, particularly in the context of war. As a result, the artistic expressiveness of the texts is enhanced, and the verbalisation of the modern sacralisation of the heroism of Ukrainian soldiers and the entire Ukrainian nation is achieved.

Keywords: *linguopoetics, grammatical expressiveness, poetic onym, poetic grammar, national symbolism, biblical symbolism, national context, biblical context.*

Вступ

Українська лінгвокультура воєнного періоду, особливо від 2022 року, позначена низкою особливостей, оприявлених у цей героїчний і драматичний для нашої країни час. Власне, ідеться не лише про появу низки неолексем і неосем, фразеологізмів (див. більш докладно: Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика, 2024; Досвід війни. Медійно-дискурсивний простір сучасної України, 2024), зміни в українському ономастичному просторі (Космеда, 2024), модифікацію значення топонімів як таких, що відображають травматичну реальність сьогодення (Бибик, 2022), але й про незвичне сприйняття сакрального, яке називаємо новітньою сакралізацією, переосмисленням, а відтак, і нове омовлення багатьох культурно значущих образів-символів, зокрема й релігійних.

Авторка цієї статті неодноразово зверталася до дослідження вербалізації феномена біблійності в поетичних текстах періоду повномасштабного російського воєнного вторгнення (Піддубна, 2022; Піддубна, 2023), однак повз нашу увагу не міг пройти творчий доробок полеглого поета-воїна Максима Кривцова, який загинув, захищаючи Україну 7 січня 2024 року і незадовго до своєї смерті видав поетичну збірку «Вірші з бійниць». Його поезія, що стала фактичним матеріалом цієї розвідки, насичена творчо переосмисленими біблійними висловами й алюзіями, що не були предметом спеціального лінгвопоетичного аналізу в цьому аспекті. Актуальність цієї статті зумовлена важливістю презентації суб'єктивного бачення війни крізь призму поетичного мовомислення її учасника. Мета наукової розвідки – висвітлити особливості вербалізації феномена біблійності в поезії М. Кривцова з огляду на екстралінгвальні чинники, серед яких і російсько-українська війна.

Методи дослідження

У дослідженні було використано *контекстуально-інтерпретаційний, дискурсивний, комунікативно-прагматичний та лексико-синтаксичний* методи, а також елементи *компонентного та трансформаційного* аналізів.

Виклад основного матеріалу

З одного боку, релігійний дискурс уважають одним із найбільш статичних, з другого, він виявляє надзвичайно потужну здатність до взаємодії з іншими, зокрема художнім, дискурсами, що передовсім виявляється в інтертекстуальному потенціалі прецедентних релігійних текстів.

У поетичних творах М. Кривцова фіксуємо як прецедентні біблійні антропоніми й топоніми, так і на прецедентні біблійні вислови та ситуації.

Біблізм-оронім *Голгофа* в християнській традиції загалом і в українській лінгвокультурі зокрема означає «місце страти»: його традиційно пов'язують із біблійною оповіддю про страдницьку смерть Ісуса Христа, зокрема з горою, на якій на хресті був розп'ятий Син Божий, порівн.: *Голгофа книжн.* Місце страти (від назви гори Голгофи в Єрусалимі, де було розп'ято Ісуса Христа) (Словник української мови 1971, II: 106). Щоправда, більш точною видається дефініція, подана в «Словнику іншомовних слів», у якому цей топонім має такі значення 1) 'пагорб поблизу Єрусалима, де було розп'ято Ісуса Христа'; 2) *перен.* 'місце мук, страждання, страти' (Словник іншомовних слів, 2000: 298). Саме друге значення регулярно вживане в сучасній українській військовій поезії, що в цілому суголосне традиційному вживанню в українській поезії ХХ ст. На цьому наголошує Ю. Браїлко, яка зазначає, що «виняткову особистісну вартість виявляє в поетичному мовленні лексема *Голгоф(т)а*, що функціонує переважно як символ і позначає близькі авторам поняття – страждання, важкі випробування, терпіння. Тому, очевидно, цей біблійний топонім є найуживанішим з-поміж подібних назв в українській поезії II половини ХХ століття. Сприйняття такого образу-символу відбувається через призму авторського “я” (принагідно зауважимо, що це є давньою і загальною тенденцією української літератури, згадаймо хоча б рядки 8-ї пісні “Саду божественних пісень” Г. Сковороди» (Браїлко, 2012: 21).

Як зауважувалося, «власні релігійні назви, активно вживаючись в українській мові, з одного боку, слугують для відображення релігійної картини світу, а з другого – зазнають десакралізації й ресакралізації, що спричинюється до розширення їхнього прагматичного потенціалу, і, відповідно, нерелігійної семантики» (Піддубна, 2021: 2).

Лексичний бібліїзм *Голгофа* як символ не лише страдництва, але й більш широко – на позначення страдницького шляху до поставленої мети вживає М. Кривцов у вірші «Війна пахне словами», що-правда, мучениками тут постають не біблійні персонажі, а сучасники поета, ненароджені й народжені, але загиблі, а також ті, хто готовий іти до мети – визволення Батьківщини від ворога порівн.: *«Війна пахне словами / пахне дітьми ненародженими / і народженими шляхами (...) жовтий скотч / ти намотуй його якомога більше / за ним бо судитимуть. / (...) і бачиш / як ідуть вони військом / і минають Голгофу / і знову минають / по колу ідуть / котре століття / і скотч лиш жовтить / чекаючи часу / щоб бути замість сонць / підемо з ними? / Візьми лиш за руку мене і стисни як зброю»*.

У сучасній військовій поезії, зокрема в текстах М. Кривцова, топонім *Голгофа* зазнає граматичної, а відтак, і семантичної трансформації, уживаючись у формі множини (*Голгофи*), непригаманній власним назвам, як-от у вірші «Війна пахне словами»: *«...коли втечу від внутрішніх вартівих / від конвою пам'яті / я розповім тобі казку... / про чорні гори / про рясні Голгофи за вугільними шахтами / про хреставтомати / про Євангеліє землі твердої / заступу лопати притупленої / кави гіркої як жовч»*.

О. Скоробогатова наголошує на значному поетичному потенціалі граматичної категорії числа, зауважуючи: «Високий ступінь семантизації категорії числа робить її використання потужним засобом поетичного зображення та виразності» (Скоробогатова, 2012: 77). Форма множини тут виконує функцію узагальнення. Власна назва хоч і залишається графічно онімом (біблійні назви, за спостереженнями, традиційно не переходять повністю в апелятиви), актуалізує здатність до номінації несингулярного об'єкта. Цей фрагмент наочно демонструє вияв потенціалу поетичної граматики.

У наведеному фрагменті вірша вислів *рясні Голгофи за вугільними шахтами* унаочнює картину численних місць страждань і смерті, зокрема й на Донбасі, спричинених війною. Прикметник *рясні*

«підтримує» граматичне значення множини іменника. Прикладка *автомати* (в іменниковому біномі *хрести-автомати*) омовлює, власне, знаряддя вбивства, а, відповідно, вислів *Євангеліє землі твердої* вказує на цінність рідної, хай і твердої, землі, за яку варто боротися. Використання іменникових біномів є сталою українською поетичною традицією (див. Скоробогатова, 2023), але авторське поєднання лексем *хрести* й *автомати* в щільний граматичний конструкт підкреслює стилістичну катахрезу.

У вірші «Він переїхав у Бучу в середині березня 2021-го...» лексема *Голгофа* позначає не лише конкретно містечко Бучу як місце загибелі від російської орди багатьох мирних українців, але й узагальнювально – інші місця вбивства росіянами наших співвітчизників, порівн.: «На хресті наче на дощці оголошень написано: тут спочиває номер 451 вічна пам'ять. На вулицях і на полях / з'являлись нові *Голгофи* / ось тільки кулі замість цвяхів / ось тільки артилерія замість списів». Але унікальна сингулярність прецедентного топоніма і його поширеність, фіксація в мовній свідомості багатьох народів не дає змоги бібліїзму пройти шлях до повної апелятивації. У такому контексті іменник *Голгофа* зазнає лише часткової деонімізації – переходу власної назви до розряду загальних, оскільки ця власна назва, хоч і має конотативне забарвлення, як, власне, усі біблійні оніми в християнській культурі, однак позначає не просто страждання, а найвеличніше страждання. Значення «місце страти Ісуса Христа» не нівелюється, не переходить у внутрішню форму слова, а залишається як елемент семантики і прагматики біблійного оніма, що, попри спроектованість на інші топоси, увиразнює зв'язок із Біблією, переносячи суперлативне значення первинного біблійного оніма у вторинне використання. Ужитий у множині топонім *Голгофа* набуває статусу граматичної ігреди. Як слушно зауважує О. Халіман, «оксиморонні граматичні форми множини, утворені від іменників-сингулятивів, знімають граматичні обмеження для досягнення комунікативно-прагматичних цілей» (Халіман, 2019: 185). Фактично, відбувається контекстуальне семантичне зближення мультикультурного топоніма-бібліїзму *Голгофа* та етнокультурного топоніма *Буча* на основі актуалізації смислів 'місце смерті', 'страждання', відтак, у поезії, що аналізується, відбувається сакралізація українського топоніма, що, очевидно, зумовлене явищем, яке С. Бирик окреслила як «травматичні зсуви в текстах

воєнного часу» (Бибик, 2022: 35): «У воєнне лихоліття в топонімічному значенні посилений аксіологічний складник, хоча й перебуває він на периферії семантичної структури оніма, однак насичений додатковою інформацією про учасників подій, про емоційні переживання соціуму з приводу мешканців, оборонців, матеріально-культурних цінностей тощо, які зараз прийнято офіційно означувати, як “об’єкти інфраструктури”» (Бибик, там само).

Тяжіння твору «*Він переїхав у Бучу в середині березня 2021-го...*» до біблійного тексту також імпліцитно омовлюється через уживання лексем *хрест*, *цвях*, *спис*, які вербалізують прецедентну ситуацію – страту Ісуса Христа (Син Божий був розіп’ятий на *хресті*, до якого прибили цвяхами його руки й ноги, після Його смерті один з охоронців *списом* проколов Ісусу Христу бік). Унаслідок контекстуального поєднання цих лексем з назвами знарядь убивства сучасності *кулі замість цвяхів* та *артилерія замість списів* М. Кривцов створює образ сучасної розіпнутої України-мучениці та її громадян. Остання строфа вірша, складена з рядків *тут спочиває номер (...)* *вічна пам’ять*, ніби візуалізує хрести на численних могилах із цими надписами, де анафорично-епіфорична рамкова побудова повторюваного вислову створює картину численних могил, численних Голгоф, порівн.: «*Тут спочиває номер 176 вічна пам’ять / тут спочиває номер 201 вічна пам’ять / тут спочиває номер 163 вічна пам’ять / тут спочиває номер 308 вічна пам’ять*». Рамкова будова цього фрагменту також виділяє серединну позицію, ставить особовий номер загиблого, що використовується замість імені, в актуалізовану віршову позицію.

Прикметною особливістю сучасної української поезії є вживання прецедентних бібліонімів на позначення біблійних персонажів, які беруть активну участь у російсько-українській війні на боці українського народу. Так, у вірші М. Кривцова, до слова, який фактично одразу у 2022 році був покладений на музику й у виконанні Yurko-Yurcash Yurchenko став популярною піснею «Він в ЗСУ», серед персонажів є *апостол Петро* – один із найближчих і відданих учнів Христа, який без вагань визнав Ісуса як Сина Бога (Матвія 16:16), і Месія назвав його «скелею», на якій Він збудує Свою церкву. У поетичному тексті М. Кривцова спостерігаємо багатоплановість цього імені, оскільки йдеться про мужність, непохитність українських воїнів, твердих, як скеля, у своїх намірах відстояти рідну землю, відтак

саме апостол Петро, чие ім'я перекладається з грецької як «скеля», «камінь», зустрічає їх на узвишші-плато, порівн.: *«Хлопці в селі / трима оборону / він досилає / у патронник патрон / і виходить із поля / іде на плато / чекає на наших / апостол Петро. / Він в ЗСУ / вона в ТРО»*. Як видається, важливим фоностилістичним засобом створення й візуалізації суворой реальності є алітерація (багатократний повтор фонеми <п>)], на тлі якої й відбувається зустріч українських захисників з апостолом Петром. З другого боку, у сприйнятті реципієнта актуалізується легенда про те, що нібито апостол Петро має ключі від раю і йому Богом дано владу впускати туди тих, хто живе благочестиво. Оскільки захист Батьківщини – це вищий вияв благочестя для українських воїнів, очевидно, саме їх підтримує учень Христа і на землі, і на небі.

У вірші М. Кривцова «Хто не помер сьогодні...», окрім теоніма *Господь*, ужито низку таких імен-бібліїзмів, зокрема апостолів, *Марко, Петро, Матвій*, а також біблійний антропонім *Марія*. Як видається, ці антропоніми-бібліїзми в дискурсі поезії набувають, окрім біблійного символічного значення й, відповідно, універсальної прецедентності, ще й національної прецедентності: відбувається своєрідне накладання загальновідомої біблійної символіки на національно зумовлену, порівн.: *«Тут Марко на посту / тут Марія чергує / тут Петро підриває понтонні мости. / Херувими / байрактари / ангели / попіл і сонце (...) / Тут Матвій / заряджає гармату / і пророки кажуть: стріляй»*. З одного боку, відбувається своєрідна реактуалізація біблійності, за якої той чи той біблієонім, що зазнав системної десакаралізації і став у мові вживатися як популярний антропонім із «зітертим» зв'язком із Біблією, у поетичному дискурсі знову сакралізується, тобто виявляється оновлення актуалізації цього зв'язку. Імена, які в тексті Біблії були сакральними, зберігають цю сакральність, у нашому сприйнятті можуть означати не лише біблійних персонажів. Однак у поетичному дискурсі відбувається ресакралізація (вторинна сакралізація) завдяки поетичному контексту й добору біблійного антропонімікону та відповідному дистрибутивному оточенню, а саме актуалізації інших лексем-бібліїзмів, як-от: *херувими, ангели, пророки*. З другого боку, популярні в Україні імена *Марко, Петро, Матвій, Марія, Анна* ніби вказують на загальний характер боротьби українців проти рашистської навали, коли на нашому боці борються і святі,

що вможлиблюється завдяки активно вживаним у період війни лексемам *підривати (мости), байрактари, гармата, стріляти*.

У вірші в контексті згадуваного в попередніх строфах образу Бога («*по місту ходить Господь*») і образу чи то Його слова, чи метонімічного позначення української мови як символу нашої незламності («*Ходить слово / і спалах його / бачить ворог / рушає у наступ*») актуалізація феномена біблійності вбачається і в рядках «*Хто на слово наступить / той від слова помре*», що є алюзією на відомий бібліїзм «*Хто взяв меч, від меча й загине*» (Мт., 26: 51–52), який «уживається як пересторога агресорам, а ширше – як засудження насильства, в чому б воно не проявлялось» (Коваль, 2012: 218).

Переплетення біблійного контексту з національним виявляється й у подальших рядках вірша М. Кривцова, у яких, з одного боку, вербалізовано біблійну алюзію про народження Ісуса Христа в яслах, а з другого, ідеться про знищення українських міст і сіл росіянами, перетворення квітучого краю на руїну: «*Виє вітер / і виє Господь / бо розбили ту ферму / де мав народитись*». У контексті вірша біблійний хлів перетворюється на знищену ферму, що позначає тисячі зруйнованих війною об'єктів, тисячі ненароджених немовлят (про це теж раніше йдеться у вірші в рядках «*Ходить містом / роз'ятрена тінь / тих дітей / що могли б народитись*»). І масштаби цієї трагедії автор поетичного тексту позначає своєрідним паралелізмом «*Виє вітер і виє Господь*», де дієслово-присудок *виє* вказує, з одного боку, на природне явище, з іншого, – передає біль і страждання і зображуваного персонажа, і, ймовірно, самого ліричного героя. У наступній строфі «*Тож плаче Маля / на постах і в окопах / і порох, / і броник, й саперку / несуть три царі*» знову спостерігаємо синкретизм національного й інтернаціонального, світського й біблійного, оскільки лексема *Маля*, написана з великої літери, у контексті вірша є одним з оказіональних лексичних засобів вербалізації концепту «Бог» і чітко вказує реципієнту, про кого саме йдеться. З'являється апокрифічний образ *трьох волхвів*, які принесли новонародженому ладан, золото й миро, трансформований в апокрифах на *трьох царів*, що є, зокрема, традиційним для українського фольклору, як-от у колядці «*Три славнії царі, звідки ви прийшли? З далекого Сходу за звздою йшли, / Щоб побачить Рожденного / Христа-Бога правдивого / Пречистої Диви, Диви Марії*». У М. Кривцова «*три царі*» – це воїни-захисники, які, замість

біблійних дарів, несуть новонародженому Сину Божому найнеобхідніші для захисту й боротьби елементи військового спорядження – *«і порох, і броник, й саперку»*.

Наскрізною біблійною прецедентністю, відтак, і актуалізацією біблійної символіки, позначено й вірш М. Кривцова «*«Марія» “Голгофі”*», у якому наявна ціла низка бібліїзмів-антропонімів (*Марія, Іван, Магдалина, Матвій, Хесус*), біблійний оронім *Голгофа*. Усі наведені лексеми у тексті виконують функцію позивного для українських військовослужбовців. Спостерігаємо вияви сполученої ресакралізації, коли біблійна символіка накладається на національну. З одного боку, ідеться про цілком пересічних людей, які мають звичайну зовнішність і в мирний час жили нічим не примітним буденним життям, типовим для багатьох, але які одразу після російського вторгнення в той чи той спосіб стали на захист України (*«Марія» на початку березня / подалась / у Госпітальєри / у неї жовте, як пишно, волосся / в якому заплуталось небо. (...) «Марія» збрала свій екіпаж: «Матвія», «Івана» і «Магдалину» / «Магдалина» яка / пахла хлібом і молоком» / «Матвій» на лівому передпліччі / мав невеличке татуювання риби / «Іван» любив лузати зерня в одну купку / і вже тоді з'їдати*). Але, з другого боку, у дискурсі вірша імена набувають і символічного біблійного значення: саме *«Марія»* і *«Магдалина»*, подібно до своїх біблійних тезок, ідуть до місця тяжких випробувань і смерті українських військових – на позицію *«Голгофа»*: *«Вони швидко застрибнули в мтлб / помчали на позицію «Голгофа»: укренку, що на териконі / хлопців на «Голгофі» накрили / касеткою»*.

У поетичному дискурсі реактуалізована біблійність, поєднана з проєкцією на національне тло, позначена й позивним *«Розбійник»* – лексема із загальним значенням, яка виконує функцію власної назви-антропоніма, що, як це і властиво власним назвам, за спостереженням Т. Космеди, «містить великий обсяг (1) прагматичної інформації, оскільки є маркером етнічних, соціальних, політичних та морально-естетичних чинників, що актуалізуються в той чи той період історії соціуму, (2) системи соціолінгвальних чинників, а війна належить саме до таких мегачинників» (Космеда, 2024: 484).

За біблійною оповіддю, разом з Ісусом були розп'яті два розбійники, один із яких повірив Месії і якому Христос відповів такими словами: *«По правді кажу тобі: ти будеш зо Мною сьогодні в раю»* (Лука, 23:

39-43). Герой, який носить це ім'я, мав цілком мирну професію, мирні клопоти, але в час небезпеки, вірячи Україні і в Україну, став воїном, який загинув за цю віру.

Створюючи цей образ, М. Кривцов кілька разів омовлює образ хреста – місця розп'яття біблійного розбійника, що в дискурсі вірша асоціюється з мученицькими стражданнями й саможертвоністю в ім'я великої мети – свободи України.

Поет удається і до біблійної алюзії на прецедентну ситуацію Таємної вечері, зокрема на слова Ісуса, адресовані апостолу Петру, порівн.: *«По правді кажу тобі, що ночі цієї, перше, ніж заспіває півень, - відречешся ти тричі від Мене»* (Матв., 26:34). У вірші «Марія “Голгофі”» колишній електрик став українським бійцем із позивним «Розбійник», який усвідомлював відповідальність, складність і ризикованість власного рішення, але для якого залишитися вдома дорівнювало б зрадити себе й Україну, тому він виявив готовність до самопожертви, і *«28 лютого / він прокинувся **раніше** / ніж заспівав перший півень / довго мовчки дивився на фіолетовий / неоновий хрест / тоді зібрав невеличкий наплічник / і поїхав у місцевий військкомат»*.

Найбільш детально у вірші виписано образ українського бійця, оператора «Стугни» з позивним «Хесус», який ототожнюється з образом Ісуса Христа, оскільки ім'я *Хесус* – один із поширених в іспаномовних країнах антропонімів, що походить від імені Сина Божого. Алюзія на біблійного Ісуса Христа є наскрізною і не лише такою, що створюється завдяки імені. М. Кривцов описує поранення «Хесуса», характер ран якого дуже схожий із тими, яких зазнав Ісус Христос, порівн.: *«Оператор стугни / «Хесус» / отримав поранення кожної кінцівки / травму голови / один дрібний уламок / пройшов між ребер»*. Зовні цей герой теж схожий на узвичаєні в мистецтві зображення Христа: *«“Хесус” / мав густе, як смола / і чорне, як лакричні цукерки / волосся»*. Абсолютно миролюбна людина не хотіла воювати, що вербалізовано через уживання трансформованого біблійного прецедентного вислову – слів Ісуса Христа, сказаних ним у Гетсиманському саду, порівн.: *«Нехай омине ця чаша мене»* (Мт., 26:39). У тексті відбувається заміна займенника *ця* на іменник *війни*, що надає інакшого осучасненого, спроектованого на воєнний час, сприйняття біблійної оповіді: *«На початку лютого / він сказав своїм друзям: / хай мене омине чаша війни»*. Наступний трансформований прецедентний

вислів зі Старого Заповіту *«випити гірку чашу до дна»* (Ісайя, 51: 17) у М. Кривцова звучить як *«напився із чаші тієї до захлину»*, порівн.: *«тепер щодня виходив чергувати / на бойову позицію / піднімаючи на «Голгофу» ракету стугни / і дивився за тим / як руйнуються вулиці / (...) напився із чаші тієї до захлину»*.

Довершенням створення алюзії вірша «Марія “Голгофі”» на прецедентну біблійну ситуацію про смерть Ісуса Христа є рядки, де вказується вік Ісуса Христа, у якому Він був розп’ятий: очевидно, боєць із позивним «Хесус» теж мав стільки ж років, порівн.: *«Марія вивела / кров’ю «Хесуса» на його чолі: / «“Хесус” із механізованої, / час накладання турнікету / тридцять третій рік / від Різдва Христового»*.

Акцентуацію на зв’язку, з одного боку, із біблійним контекстом, а з другого, із національним контекстом, зокрема зі страшними буднями воєнного сьогодення, уможливорює повторення кількох строф у сильних позиціях поетичного тексту – на початку і в кінці твору, унаслідок укотре в тексті відбувається сакралізація подвигу українських військовослужбовців і госпітальєрів, усіх, хто, жертвуючи собою, став на священну боротьбу проти російської орди, готовий робити це знову й знову, порівн.: *«“Марія” “Голгофі” / “Марія” “Голгофі”: прийом. / “Голгофа” я “Марія” / “Голгофа” я “Марія”: / на прийомі. / У нас двоє 300 / у нас двоє 300 / як прийняла: / прийом. / П’ять маленьких / п’ять маленьких: / ми будемо»*.

Висновки

Отже, вербалізація біблійної прецедентності й біблійної символіки є однією з прикметних рис як сучасної поезії воєнного періоду загалом, так і поетичної творчості М. Кривцова зокрема. Поет використовує бібліїзми як прецедентні одиниці, акцентуючи на прецедентності біблійної символіки, активно залучаючи їх до креативного моделювання образів, надаючи їм сучасного звучання, активізує біблійні алюзії, спроектовані на національний контекст, воєнну добу сьогодення, унаслідок посилюються художньо-виражальні можливості його текстів.

У поезії воєнного часу широко актуалізовано біблійні оніми, деякі з них переходять у розряд конотонімів і загальних назв, деякі ж, наприклад *Голгофа*, продовжують нести своє біблійне значення, яке поєднує національну прецедентність із загальнохристиянською.

Антропоніми, поширені в Україні як імена наших сучасників, завдяки біблійному контексту й контекстуальному оточенню набувають вторинної сакралізації, відповідно, актуалізуючи біблійність.

У поезіях Максима Кривцова відбувається вербалізація новітньої сакралізації подвигу українських воїнів і всього українського народу крізь призму його мовної свідомості.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому поглибленому вивченні вербалізації феномена біблійності в поетичних творах М. Кривцова та інших українських поетів-захисників.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бибик**, С. П. (2022). Динаміка інтегративності в дослідженнях топонімійної стилістики (на матеріалі текстів періоду російсько-української війни). *Культура слова*, 22, 33–41.
2. **Брайко**, Ю. І. (2012). Реалізація символічного потенціалу лексеми Голгофа в українській поезії II половини ХХ століття. *Мова і культура*, 15, Т. 4, 21–25.
3. **Романюк**, С. (Ред.). (2024). *Досвід війни. Медійно-дискурсивний простір сучасної України*. Warszawa: WUW.
4. **Коваль**, А. П. (2012). *Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові*. Київ: Либідь.
5. **Космеда**, Т. (2024). Тенденції в перейменуванні товарних знаків у період російсько-української війни: мовний «смак» епохи і її «несмак». *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика* (с. 476–508). Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого.
6. **Ажнюк**, Б. М. (Ред.). (2024). *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого.
7. **Піддубна**, Н. В. (2021). Біблійні антропоніми й топоніми в українській мові: основні вектори розвитку. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 56, Article No. 2087.
8. **Піддубна**, Н. В. (2022). Сакральна прецедентність в українській лінгвокультурі воєнного періоду. *Українська мова*, 4, 11–23.
9. **Піддубна**, Н. В. (2023). Вербалізація біблійності в сучасній українській поезії про війну: національно-культурні особливості. *Національні наукові традиції в слов'янському світі: матеріали III Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія* (Харків, 23 травня 2023) (с. 285–290). Харків – Шумен, ХНПУ; ХІФТ.
10. **Скоробогатова**, Е. А. (2012). *Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени)*. Харьков: НТМТ.
11. **Скоробогатова**, О. А. (2023). Морфологічні біноми різних типів у доробку фундаторів Харківської філологічної школи, сучасний стан і перспективи дослідження проблеми. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, 93, 79–83.
12. **Словник інішомовних слів** (2000). Київ: Довіра.
13. **Словник української мови: в 11-ти т. (1970-1980). (Т. II)**. Київ: Наукова думка.
14. **Халіман**, О. В. (2019). *Грамматика оцінки: морфологічні категорії української мови*. Харків: Майдан.

REFERENCES

1. **Бурук** S. P. (2022). Dynamika intehratyvnosti v doslidzhenniakh toponimiinoi stylystyky (na materialy tekstiv periodu rosiisko-ukrainskoi viiny) [Dynamics of Integritability in Toponymic Stylistics Research (as Evidenced by Texts from the Period of the

- Russian-Ukrainian War)]. *Kultura slova – The culture of the word*, 22, 33–41 [in Ukrainian].
2. **Brailko**, Yu. I. (2012). Realizatsiia symbolichnoho potentsialu leksemy Holhofa v Ukrain-skii poezii II polovyny KhKh stolittia [Realization of the Symbolic Potential of the Golgotha Lexeme in Ukrainian Poetry of the 2nd Half of the 20th Century]. *Mova i kultura – Language and culture*, 15, Vol. 4, 21–25 [in Ukrainian].
3. **Romaniuk**, S. (Ed.). (2024). *Dosvid viiny. Mediino-dyskursyvnyi prostir suchasnoi Ukrainy [The Experience of War. The Media-Discursive Space of Modern Ukraine]*. Warszawa: WUW [in Ukrainian].
4. **Koval**, A. P. (2012). *Spochatku bulo Slovo: Krylati vyslovy bibliinoho pokhodzhennia v ukrainskii movi [In the Beginning was the Word: Sayings of Biblical Origin in the Ukrainian Language]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. **Kosmeda**, T. (2024). Tendentsii v pereimenuvanni tovarnykh znakov u period rosiisko-ukrainskoi viiny: movnyi «smak» epokhy i yii «nesmak» [Trends in Renaming Trademarks During the Russian-Ukrainian War: the Linguistic «Taste» of the Era and its «Lack of Taste»]. In *Mova i viina: dynamika movnoi systemy i movna polityka – Language and war: the dynamics of the language system and language policy* (pp. 476–508). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
6. **Azhniuk**, B. M. (Ed.). (2024). *Mova i viina: dynamika movnoi systemy i movna polityka [Language and War: the Dynamics of the Language System and Language Policy]*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
7. **Piddubna**, N. V. (2021). Bibliini antroponimy y toponimy v ukrainskii movi: osnovni vektory rozvytku. [Biblical Anthroponyms and Toponyms in the Ukrainian Language: the Main Vectors of Development]. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 56, Article No. 2087 [in Ukrainian].
8. **Piddubna**, N. V. (2022). Sakralna pretsedentnist v ukrainskii linhvokulturi voiennoho periodu [Sacred Precedency in the Ukrainian Linguistic Culture of the War Period]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 4, 11–23 [in Ukrainian].
9. **Piddubna**, N. V. (2023). Verbalizatsiia bibliinosti v suchasni ukrainskii poezii pro viinu: natsiokulturni osoblyvosti [Verbalization of Biblicality in Modern Ukrainian Poetry about War: National and Cultural Features]. In *Natsionalni naukovi tradytsii v slovianskomu sviti: materialy III Mizhnarodnoi slavistychnoi konferentsii, prysviachenoj pamiaty sviatykh Kyryla i Mefodiia – National Scientific Traditions in the Slavic World: Proceedings of the III International Slavonic Conference Dedicated to the Memory of Saints Cyril and Methodius* (pp. 285–290). Kharkiv – Shumen, KhNPU; KhIFT [in Ukrainian].
10. **Skorobohatova**, E. A. (2012). *Hrammatycheskye znachenya y poetycheskye smysly: poetycheskyi potentsyal russkoi hrammatyky (morfolohycheskye katehorii v leksyko-hrammatycheskye razriady imeny) [Grammatical Meanings and Poetic Meanings: the Poetic Potential of Russian Grammar (Morphological Categories and Lexical-Grammatical Classifications of Names)]*. Kharkov: NTMT [in Russian].
11. **Skorobohatova**, O. A. (2023). Morfolohichni binomy riznykh typiv u dorobku fundatoriv Kharkivskoi filolohichnoi shkoly, suchasnyi stan i perspektvy doslidzhennia problem [Morphological Binomials of Various Types in the Works of the Founders of the Kharkiv Philological School, the Current State and Prospects of the Study of the Problem]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Filolohiia» – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series 'Philology'*, 93, 79–83 [in Ukrainian].
12. **Slovnyk inshomovnykh sliv (2000)**. [Dictionary of Foreign Words]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
13. **Slovnyk ukrainskoi movy: v 11-ty t. (1970–1980)**. [Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 Volumes.] (Vol. II). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
14. **Khaliman**, O. V. (2019). *Hramatyka otsinky: morfolohichni katehorii ukrainskoi movy [Grammar of Evaluation: Morphological Categories of the Ukrainian Language]*. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].

Піддубна Наталія Віталіївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, Харків, 61168, Україна.

E-mail: piddubnan71@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0331-0496>

Nataliia Piddubna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Professor L. Lysychenko Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Піддубна Н. В. Мовні вияви біблійності в поезії Максима Кривцова. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 260–273. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.21>

APA: Піддубна, Н. В. (2024). Мовні вияви біблійності в поезії Максима Кривцова. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 260–273. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.21>

**ФОЛЬКЛОРНА ОСНОВА
ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ
У МОВОТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ
XX–XXI СТОРІЧ**

У статті на прикладі українських поетичних текстів XX–XXI ст. проаналізовано внутрішньосемантичні особливості народнопоетичних індивідуально-авторських прикметників (понад 5100 одиниць) як одного з джерел авторської мовно-поетичної картини світу. Увагу зосереджено на авторських ад'єктивах, у яких значення структура включає слова-символи таких семантичних груп: 1) фітосимволи (верба, пшениця, калина, полин, терен, тополя та ін.); 2) зоосимволи (кінь, бджола, орел, голуб, журавель, лисиця, собака та ін.). На основі проведеного лексико-семантичного аналізу прикметникових новотворів зроблено висновок, що письменники, крім використання традиційних фольклорних символів, активно вдаються до створення індивідуально-авторських. Водночас продемонстровано, як автори наділяють традиційні символи новими, суб'єктивними смислами.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, етнокультура, індивідуально-авторський прикметник, символ, фольклор.

Radko O. The Folklore Basis of Individual-Author Adjectives in Language Creation of Ukrainian Poets of the 20th–21st centuries. *The article examines the author's adjectival innovations in national mentality. The definition of the term "folkloric lexical innovations" is given. The state of scientific research devoted to the analysis of folk poetic lexical innovations in modern linguistics is described, the relevance of the chosen topic is substantiated, and the prospects for further studies are outlined.*

Ukrainian poetic texts of the 20th–21st centuries are used as examples of the use of the intra-semantic features of folk-poetic individual-author adjectives (more than 5100 units) are analyzed as one of the sources of the author's language-poetic picture of the world.

Based on the analysis of the national-cultural connotation of folklore symbols in the semantic structure of adjectival innovations, the following patterns were revealed: 1) active creation of author's lexical innovations with a component for designating plant words-symbols typical for the Ukrainian ethnospace (willow, wheat, viburnum, wormwood, poplar, etc.), in the structure of which the meaning of the phorolexeme is emphasized or mainly the following seven are actualized: 'homeland', 'Ukraine', 'harmony', 'beauty', 'love', less often – 'longing', 'sadness', 'grief'; 2) construction of a significant number of adjectival innovations, in the semantic structure of which there are zoomorphic symbols of almost all classes of the animal code: animals,

reptiles, birds, fish; traditional animal symbols in poetic speech are used mainly to characterize positive or negative human traits. It was found that symbols – the names of trees and bushes – have a sizeable semantic load in the semantic structure of individual author adjectives. The most expressive and deep symbols that embody the image of the native land and personify the image of a Ukrainian in the consciousness of our nation are the viburnum, willow, poplar, and osokir.

Based on the lexical-semantic analysis of the author's adjectives, it is traced how the authors, along with the usual folklore symbols, create individual author's symbols and give subjective meanings to traditional symbols. The functional load and stylistic connotations of individually authored adjectives of folklore themes (as part of epithet phrases and metaphors) in poetic texts of the analyzed period are clarified.

Keywords: *author's lexical innovation, ethnoculture, folklore, individual author's adjective, symbol.*

Вступ

Дослідження процесів індивідуально-авторської номінації набувають в лінгвістиці все більшої актуальності, оскільки дозволяють краще зрозуміти механізми появи нових слів у мові та їхнє функціонування.

Із-поміж авторських лексичних новотворів (АЛН) вагоме місце посідають прикметникові лексичні інновації, які в українській поезії ХХ–ХХІ ст. формують розмаїтий за експресивно-стилістичними функціями корпус одиниць. Як один із найефективніших засобів художньої виразності, індивідуально-авторські прикметники (ІАП) не лише посилюють емоційне забарвлення тексту, а й відіграють важливу роль у формуванні неповторного стилю письменника. Авторські ад'єктиви, з одного боку, є інструментом для створення оригінальних образів, а з іншого, – зберігають зв'язок із народнопісенною традицією, відтворюють її колорит, оскільки містять у своїй структурі національно-культурні компоненти, зокрема фольклорні слова-символи.

Незважаючи на виражальні можливості, які демонструють авторські прикметникові новотвори в українській поезії зазначеного періоду, системне лінгвістичне дослідження цього феномену досі відсутнє. Принагідно особливості ІАП проаналізовано в працях Н. А. Адах (Адах, 2014), Г. М. Вокальчук (Вокальчук, 2009), Н. В. Гаврилюк (Гаврилюк, 2002), О. О. Жижоми (Жижома, 2009) та ін. Аналіз ІАП охопив переважно дериваційні та лексико-семантичні аспекти їхнього функціонування, а також особливості лексикографічного опису.

Поетичні тексти ХХ–ХХІ сторіч насичені елементами фольклорної образності, що служить оригінальною палітрою для створення колоритних лексичних інновацій. У сучасній неології «фольклорні лексичні інновації» визначають як зафіксовані в уснонародних текстах одиниці, які утворено за зразком загальнономовних словотвірних моделей та не зафіксовано в загальнономовних словниках. Такі одиниці характеризуються емоційно-експресивним навантаженням, оригінальною семантикою та одноразовістю вживання (Семенюк, 2015: 632). Аналіз фольклорних лексичних інновацій представлено в наукових розвідках Н. О. Данилюк (Данилюк, 2010), С. Я. Єрмоленко (Єрмоленко, 2007), В. В. Максимчука (Максимчук, 2014), О. В. Семенюк (Семенюк, 2016) та ін. Однак досі ґрунтовно не описані семантико-стилістичні особливості ІАП із фольклорним компонентом як репрезентантів національної мовно-поетичної картини світу.

Мета статті полягає в аналізі семантичних особливостей авторських прикметникових новотворів із фольклорним забарвленням в українській поезії ХХ–ХХІ ст. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких *завдань*:

- проаналізувати внутрішньосемантичні особливості фольклорної символіки в структурі авторських ад'єктивів;
- з'ясувати функційне навантаження ІАП фольклорної тематики в поетичних текстах аналізованого періоду.

Матеріалом дослідження слугував «Словник індивідуально-авторських прикметників в українській поезії ХХ–ХХІ сторіч» (понад 5100 ІАП) (Луцьк, 2017).

Методи дослідження

Щоб досягти поставленої мети та виконати завдання, було застосовано такі методи: компонентний аналіз – для вивчення семантики ІАП; зіставно-порівняльний аналіз – для порівняння та зіставлення значенневих характеристик прикметникових новотворів різних авторів. За допомогою концептуального аналізу в семантичній структурі ад'єктивних АЛН були визначені ключові фольклорні слова-символи, що є важливими для загальнонародської та національної культури. Контекстно-культурологічний аналіз використовувався для визначення впливу етнокультурного контексту на формування прикметникових інновацій із семами «фольклорний символ».

Виклад основного матеріалу

Поетичний лексикон ХХ–ХХІ сторіч поповнився значною кількістю АЛН, сконструйованих унаслідок творчого використання традиційних для мови усної народної творчості лексичних одиниць (ключових слів) у ролі базових для АЛН (Вокальчук, 2009: 63). Цю тенденцію можна простежити на прикладі ІАП, які мають традиційну народнопісенну структуру або ж базуються на фольклорних мотивах. Письменники активно використовують фольклорні мотиви як у традиційному значенні (напр., *лебедино-білий, орлинокрилий, чорно-вороновий, пшенично-золотий, калиноустий*), так і в трансформаційному аспекті, створюючи нові символічні образи (*прощально-солов'иний, терново-лавровий, тополино-журавлиний, коневояблукатий, журнополинний* та ін.). Це свідчить про динамічний характер взаємодії літератури та фольклору, де традиційні образи набувають нового звучання та функцій у контексті авторського задуму. За допомогою новотворів автори репрезентують широкий спектр емоцій, когнітивних процесів та світоглядних установок, інтегруючи індивідуальне сприйняття реальності в колективний культурний код, напр.: *О людино-лебедині зграї, / Що шукають в зорях України!* (СІАП-17, 2017: 169).

На думку Н. Ю. Родюк, найбільш багатогранно та рельєфно конотативні особливості (символічні значення) виявляються в групі слів із рослинною та тваринною семантикою (Родюк, 2010: 139). У народнопісенній мові вони набувають додаткових значень, виконуючи роль конкретно-чуттєвих образів, що узагальнено фіксують життєвий досвід народу (Єрмоленко, 2007: 216). Подібне функційне навантаження фітосимволи та зоосимволи мають і в складі прикметникових новотворів як репрезентантів українського народнопоетичного світогляду.

Глибокий символізм в семантичній структурі ІАП створюють назви дерев і кущів, особливо *калина, верба, тополя* та ін., які втілюють в свідомості нації образ України й українця. «Без верби й калини – нема України», – каже народна мудрість. У народному уявленні *калина* є символом вогню, сонця; неперервності життя, роду українців; України, Батьківщини; дівочої чистоти й краси тощо (Потапенко, 1997: 13). У значеннєвій структурі авторських ад'єктивів флоролексема *калина* демонструє широку палітру семантичних значень. Крім

традиційного символічного значення України та родинного вогнища (О рідний краю мій, / Мій милий і ласкавий, – / Пишнично-золотий, / **Калиново-яскравий** (СІАП-17, 2017: 150); Ой летіли лебеді та над Україною, Зорянописенною, **росянокалинною** (СІАП-17, 2017: 257), калина в індивідуальних авторських текстах може набувати й інших значень, пор.: символізувати смуток і печаль (...Як блудить / Душами **каліноокими** / Печаль (СІАП-17, 2017: 151); асоціюватися з вогнем і пристрастю (Мабуть, в радості грона тугі / І **незгасно-калинно-червоні**, / Коли є десь гарячі сніги, / Що серця обпікають й долони (СІАП-17, 2017: 201); уособлювати гармонію, красу та любов (Наді мною **каліноуста** Лада / схилилась вишневою калиною (СІАП-17, 2017: 151). Як бачимо, семантичне поле лексеми *калина* є досить широким і багатогранним, що свідчить про її високі експресивні можливості в українській літературі.

Лексема *верба*, незважаючи на те, що це одне з найшанованіших дерев в Україні, представлена поодинокими прикметниковими АЛН, напр.: Рожевів **вербистий** плакун, / Піраміди цвілі іван-чаю... (СІАП-17, 2017: 74); **Верб'яні** котики, / мов жовті пташенята, / На сонце вже погрітися спішать (СІАП-17, 2017: 74). Як бачимо, такі одиниці мають низький ступінь новизни й ужиті в текстах для увиразнення значення дендролексеми (Радько, 2016: 183).

ІАП *сонячно-вербовий*, введений у літературний дискурс Степаном Бабієм, набуває статусу потужного етнокультурного коду, що символізує рідний край, Батьківщину. Авторський неологізм об'єднує в собі два фундаментальні образи української міфопоетики: сонце, як джерело життя та світла, і вербу, що втілює світове дерево. АЛН *сонячно-вербовий* стає багатоаспектним символом, який виражає глибокий зв'язок людини з рідною землею та космічними силами: Моя коліско, матінко моя, / Моя ти земле **сонячно-вербова**... (СІАП-17, 2017: 281).

Лексична кореляція між образами *верби* та *води* в українській поезії є досить поширеною. Ця асоціація знаходить своє відображення в поезії Миколи Зерова, де верба постає як невід'ємний елемент ландшафту, що символізує спокій, безтурботність та зв'язок із природними силами: Цей сон на яві ніби бачив я: / Нараз потихли шуми пароплавні, / Лиш очерет, та **ясновербі** плавні, / Та многовода дужа течія (СІАП-17, 2017: 337). ІАП *ясновербі* в контексті цитованого

уривка вказує на тісний взаємозв'язок верби з водним простором та створює атмосферу гармонії й спокою.

Лексема *полин*, що в українському фольклорі традиційно асоціюється з поняттями печалі та гіркоти, є однією з найпоширеніших у поезії зазначеного хронологічного відтинку. Аналіз текстів рівненських поетів І. Павлюка та В. Каневської демонструє, що автори використовують цей образ не лише для передачі емоційного стану, але й для створення яскравих сенсорних образів, акцентуючи на гірких смакових відчуттях, пов'язаних із цією рослиною, а також на колористичних характеристиках, напр.: *Тільки черешнево-полиновий / Присмак зостається на сльозі* (СІАП-17, 2017: 324); *Але знахарка юна крізь все у мені застогнала / І пішла по прозорій, вишнево-полинній крові* (СІАП-17, 2017: 80); *Раптом розгубились між людей / Сльози мої гірко-полинові* (СІАП-17, 2017: 95); *Кругом, як море, степ, / Де сизополинковий, / Де жовтий, як оса...* (СІАП-17, 2017: 267).

Багато ІАП із цим компонентом наділені конотативними семами, що посилюють експресивність новотвору та вносять додаткові смислові відтінки в його значення, як от: а) 'туга', 'сум', 'горе': *Матуся моя в селі / Пече пироги з калиною, / Над нею пливуть журавлі / Із піснею журно-полинною* (СІАП-17, 2017: 124); *У них там на Волині / Якись такі плачі гіркополинні* (СІАП-17, 2017: 95); *Постукаю у вікна на зорі / І захлинусь полинно-м'ятним сумом* (СІАП-17, 2017: 233); б) 'безголосся', 'спокій': *Ще й горобці беруться / переспівати спокій і журу / і тишу ковилево-полинову* (СІАП-17, 2017: 155); в) 'нещастя': *Хай кривавляться руки в хащах. / Не шукатиму долю кращу. / Хоч і буде гіркоотно-полинна, / За мінливим теплом не полину* (СІАП-17, 2017: 96). Як бачимо з контекстів, значення таких одиниць експресивно забарвлене з певними відтінками смутку, журби, туги (Радько, 2016: 183).

Індивідуально-авторські прикметники Івана Павлюка *полиново-медовий* та *медово-полиновий* є яскравим прикладом використання контрасту як стилістичного прийому в поезії, оскільки створені шляхом поєднання таких семантичних антонімів, як *полин* (символ гіркоти, печалі) та *мед* (символ солодкості, радості). За допомогою зазначених ІАП автору вдається передати суперечливі емоційні стани, поєднання протилежних начал у людській душі та світосприйнятті, напр.: *Ніч була полиново-медова, / Навісна, летюча і легка* (СІАП-17, 2017: 233); *Медово-полиновий* *любим гріх* (СІАП-17, 2017: 233);

Полиново-медові стоять над хрестом небеса (СІАП-17, 2017: 233). Завдяки контрасту значень компонентів такі АЛН посилюють емоційне навантаження висловлювання, дозволяють автору досягти більшої виразності та глибини передачі образів.

Образом-тотемом давніх українців здавна була *тополя* – символ дерева життя; добра і зла; України; сумної дівчини, матері; краси, стрункості; весни (Потапенко, 1997: 21), що й відображено в поезії зазначеного періоду, напр.: *Він вийшов / з улиць тихих / і німих / порожніх і тополистих – отих українських...* (СІАП-17, 2017: 307); *Мене зустріли Ворскла, жито в полі, / Чернеччина осично-тополина...* (СІАП-17, 2017: 220).

У контексті української культурної традиції дендролексема *терен* набула глибокого символічного значення, пов'язаного з поняттями страждання та скорботи. Цей образ, на відміну від класичного античного символу перемоги – лаврового вінка, відтворює специфіку українського досвіду, для якого випробування та боротьба за незалежність були актуальними в усі часи. Прикметникові новотвори з такою семантикою знаходимо в поетичних текстах, напр.: *...Бо терново-лавровий вінок – / Той же колючий дріт* (СІАП-17, 2017: 303); *Склом порізане скло попливе, як і хмари, до моря, / Де поети живуть у терново-лаврових вінках* (СІАП-17, 2017: 303).

Назви фітонімів продукують асоціації: тактильний біль – біль душевний (Степаненко, 2009: 500), що й ілюструє зменшено-пестлива форма слова *терен* у поезії А. Криловця: *Зла на тебе, мила, не таю. / Це лише терняткова колючка* (СІАП-17, 2017: 303). У віршових рядках іншого рівненського поета М. Тимчака тернова ягідка символізує чорні очі: *– Дай ру-ку! –/ гукнула мені терноока пташина* (Максимчук, 2014: 101).

Отже, рослинні слова-символи в поетичній мові окресленого періоду – це найчастіше символи Батьківщини, рідного дому (*верба, пшениця, калина, тополя, осика* та ін.). Уміщення цих фітосимволів до ідіоконцепту «Україна», на думку О. С. Таран, відбувається за законом асоціації, спільним показником у якому є етнокультурний ґрунт, що забезпечує адекватне сприйняття символів носіями української мови й культури (Таран, 2002: 11).

Одними з найпоширеніших та найважливіших символів у народній словесності є зооморфні образи. «Зоосимволи творять універсальну

символічну систему, елементи якої інакомовно позначають усі без винятку явища природної та суспільної дійсності, функціонують у всіх жанрах та формах культури, заповнюють усі часопросторові ділянки фольклорної моделі світу» (Пастух, 2001: 14). Унікальність національного емотивно-образного осмислення тварини, на думку І. О. Голубовської, зумовлена кількома чинниками: 1) географічною та культурною віддаленістю мовних регіонів; 2) «життям» тварини в національному фольклорно-міфологічному й літературному контексті; 3) значущістю тварини в культурно-господарській діяльності етносу (свійські тварини), а також її поширеністю в природному середовищі етносу (дикі тварини) (Голубовська, 2004: 25).

Аналіз поетичної мови досліджуваного періоду засвідчив значну кількість ІАП, утворених від назв тварин. При цьому спостерігається певна нерівномірність у виборі зоосимволів: *вовки* та *змії* є найпопулярнішими серед ссавців, а *лебеді* та *орли* – серед птахів. Інші тварини, як-от: *баран*, *ведмідь*, *гієна* та *черв'як* зустрічаються рідше й часто набувають негативних конотацій, оскільки «людина не розподіляє своєї уваги на весь тваринний «соціум» рівномірно. <...> Частотність використання тих чи інших тваринних символів не залежить ні від смакових якостей м'яса відповідної тварини, ні від її страшної сили. Тварина повинна була мати такий атрибут, який у системі поглядів та уявлень міфопоетичної свідомості розцінювався би як значущий» (Пастух, 2001: 7).

Етнообрази, закодовані в прикметникових новотворах із компонентами-зоосимволами, є своєрідним ключем до розуміння українського фольклору та світогляду. Так, орнітоніми в поезії ХХ–ХХІ сторіч виконували подвійну функцію: з одного боку вони служили засобом фольклорної стилізації, а з іншого, – інструментом для вираження індивідуального авторського бачення світу. На думку Н. А. Пастух, образ пташки отримує роль художнього засобу, який поглиблює психологічний настрій ліричного героя, налаштовує слухача на потрібний емоційний лад (Пастух, 2001: 13).

Найбільш символічними є назви диких птахів (*лебідь*, *орел*, *соловейко*, *журавель*, *сокіл*, *ворон* тощо), які втілюють у собі цілий ряд концептів та асоціацій: «краса»: *Ти йдеш – лебедяна, велична і пелечна...* (СІАП-17, 2017: 165); *Передо мною муж високий, / Похмуробровий, чорноокий / (А в оці блиски, як ножі!), / Ніс імпазантний, трохи*

синій, / **Соколо-орло-яструбиний**, / Під ним вусища, як вужі... (СІАП-17, 2017: 277); «туга»: *Отака розпука, / Туга та й **стоорла** – / Ядучі димове / Стали серед горла* (СІАП-17, 2017: 293); *І знов «курли» **щемливо-журавлине** / До серця лине кличем висоти* (СІАП-17, 2017: 333); *А я – засумений, **воронуватий** – / Плету собі – кастильський пілігрим...* (СІАП-17, 2017: 86); «пісня»: *Тільки серед ночі де-не-де / То пісні **прощально-солов'їні**, / То зелене яблуко впаде* (СІАП-17, 2017: 246); «голос»: *Повільно одягалось – / Як весна / У голос **тополино-журавлиний**...* (СІАП-17, 2017: 307) та ін.

У контексті етнокультурної тематики цікавість викликають ІАП орломрїйний (І. Огієнко), лебедино-єдиний (М. Пшеничний), які втілюють у собі унікальні національні образи й символіку, пор. у контекстах: *За Україну самостійну / Ми підем хоч на розп'яття, / І думку плідну, **орломрїйну** / Таки впровадимо в життя!..* (СІАП-17, 2017: 220); *Лебедино-єдину Довженкову мрію, / Що її розтоптали тридцяті роки...* (СІАП-17, 2017: 165). У сучасній українській літературі спостерігається тенденція до використання зоосимволів орла та лебедя для конструювання авторських епітетів. Ці образи, корені яких сягають глибин фольклору та духовної літератури, набувають нового звучання в контексті сучасних історичних подій. Орел традиційно асоціюється з владою, силою та перемогою, тоді як лебідь символізує чистоту, відродження та духовність.

Орел в українській етнокультурі символізує також силу й мужність, тому його образ здавна переносять на молодого, сильного, сміливого парубка, козака, чоловіка (Жайворонок, 2006: 420), пор. в українській поезії: *У сурми сурмлять **орлисті** сини / На українськїм грізнім прикордонні* (СІАП-17, 2017: 219); *Козак шугає **орлокрилий**, / І вдарить грім, і буря буде!...* (СІАП-17, 2017: 220); *Такі орли, один **орлиший** іншого* (СІАП-17, 2017: 220). Незважаючи на те, що такі ІАП не вирізняються високим рівнем новизни, вони чітко відображають специфічні етнокультурні особливості.

У поетичному словнику голуб як символ божественності втілює прагнення до істини, свободи, гармонії та духовної чистоти: *Для нас / Важливо, щоб душа у вас / Була **безгрішно-голубина*** (СІАП-17, 2017: 50); *І стрепенулося / в душі / щось тепле, / **ясно-голубине*** (СІАП-17, 2017: 337); *А сонце: брилянтністю зодягне / серце гнане... / в сяйво лілейне – серце сповине: / **голубинолебедине*** (СІАП-17, 2017: 98).

Поети використовують фаунонімні символи для відображення як позитивних, так і негативних рис національного характеру, до того ж негативні образи значно домінують. Серед них часто зустрічаються такі символи, як *свиня*, *баран*, *гадюка*, *козел*, *гієна* та *черва*, які підкреслюють недоліки та темні сторони людської природи, напр.: *Скільки правд розвелося на світі, / Скільки лисячо-людських нір* (СІАП-17, 2017: 167); *Джмелять Іуди, / їхні діти у козлошкірому вбранні...* (СІАП-17, 2017: 155); *...Й людиноштак – гієнокрилий нелюд...* (СІАП-17, 2017: 94); *Це хтось – у друк, у титул, як у шкоду, – / Червиво-скороснілий лавреат...* (СІАП-17, 2017: 323); *Крутить вченості педалі, / Хоч бараноздібне: / «Я та інші, і так далі, / І тому подібне...»* (СІАП-17, 2017: 48) та ін. У символічних значеннях прикметників актуалізуються «семи емпіричного компонента й конотативного макрокомпонента, які описують тварин за естетичним враженням і загальною оцінкою зовнішності, за емоційним станом, настроєм, характером, темпераментом» (Таран, 2002: 12). Фаунонім *собака* вживається як символ продажності, підлабузництва та боягузтва: *...коли бруднять уста весни цілунками – собаколиці / баршники, що плащаниці спродали в безхреснім віці* (СІАП-17, 2017: 277); *...у жирному тілі / Бився собачо-дріжкий голосок* (СІАП-17, 2017: 277). Образ свині в українській поезії, як і в багатьох інших культурах, часто асоціюється з негативними якостями та символізує низькі моральні принципи людини, напр.: *Ось я свиня – то вже свиня! Од всіх свиней свиніша!* (СІАП-17, 2017: 259); *А я лиш тінь крилатих їх постав / Між гаманів і свиномордих стервів* (СІАП-17, 2017: 259). *Гадюка*, змія як символи злоби, люті, підступності, лукавства, спокуси (Потапенко, 1997: 4) увійшли до семантичної структури ІАП: – *Вкраїнци – ми, не лізьте в нашу хату, / Бо вирвемо гадючинське жало* (СІАП-17, 2017: 93); *«Так, я не більше тоді за царство своє турбувався, / Як змієногі злочинці до неба тяглися, сторуки...»* (СІАП-17, 2017: 141).

Традиційне значення *бджоли* як символу кохання також продовжувало розвиватися в українській поезії, але набувало нових відтінків. Кохання могло зображатися як щось солодке й приємне, але також як щось колюче й болюче, як бджолине жало, бо поєднувало «солод меду й гіркоту жала» (Потапенко, 1997: 2), як-от: *...Без неї [любові. – О. Р.] поле вичахне безбджоле, / Не зазерніє житній колосок* (СІАП-17, 2017: 49).

Поети використовували образ бджоли для характеристики української поезії та пісні, напр.: *Будь у бджолинорійних / Віршах моїх ніким* (СІАП-17, 2017: 49); *Але скоро пізнаєш ти їх [мрії й думки. – О. Р.] ... / у вишнево-бджолиних піснях...* (СІАП-17, 2017: 80). У досліджуваному корпусі поетичних текстів спостерігається стійкий асоціативний зв'язок між фаунонімом бджола та поетичною творчістю. Семантичний аналіз свідчить про домінантність таких сем, як: 'плідність', 'мелодійність' та 'творча праця'.

У групі відзоонічних прикметникових дериватів показовий етнообраз коня, який в українському фольклорі – вірний друг козака, побратим, тому й порівнюють його з долею (Жайворонок, 2006: 287). Ад'єктиви, що містять цей компонент у своїй структурі, підкреслюють характерні риси українців як минулого, так і сьогодення, акцентуючи на семі 'працьовитість': *Аби його душа [коня. – О. Р.] коневояблука / Від плуга й батога зуміла відпочить* (СІАП-17, 2017: 156). Вектор конотативних значень авторських ад'єктивів із зоонімічним компонентом формується під впливом як загальнокультурних уявлень про тварин, так й індивідуальних авторських асоціацій.

Висновки

Отже, на основі досліджуваного матеріалу можна сформулювати висновки, що більшість ужитих у мові поезії зазначеного хронологічного зрізу символів в структурі прикметникових новотворів мають народнопоетичне підґрунтя. Українські поети, активно використовуючи архетипи та символи українського фольклору, здійснюють їхню індивідуальну інтерпретацію, внаслідок чого традиційні образи набувають нових значень.

ІАП, сконструйовані на основі базових фольклорних символів, значно збагатили лексичний склад української поезії досліджуваного періоду, оскільки окреслили актуальні суспільні процеси та сприяли появі нових мовних засобів для опису дійсності. Тому перспективним вважаємо комплексне вивчення авторських новотворів інших частининомовних класів, сконструйованих на основі фольклоризмів різних тематичних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адах, Н. (2014). Індивідуально-авторські прикметники в поезії Василя Барки. *Наукові записки*, 50, 42–45. 2. Вокальчук, Г. (2009). Еволюція індивідуально-авторської номінації в українській поезії першої половини ХХ століття. *Наукові записки*, 12,

45–64. 3. **Гаврилук**, Н. (2002). Оказіональні прикметники-композиції в поетичному словнику неокласиків (словотвірний аспект). *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії*, 10, 74–78. 4. **Голубовська**, І. О. (2004). Етноспецифічні константи мовної свідомості. (Автореф. дис. ... докт. філол. наук). Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка. 5. **Данилюк**, Н. О. (2010). Мова української народної пісні (лексико-семантичний і функціональний аспекти). (Автореф. дис. ... докт. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови НАН України. 6. **Єрмоленко**, С. (2007). *Мова і українознавчий світогляд*. Київ: НДІУ. 7. **Жайворонок**, В. (2006). *Знаки української етнокультури: словник-довідник*. Київ: Довіра. 8. **Жигома**, О. (2009). Роль okazіональних прикметників у формуванні поетичного дискурсу. *Лінгвістичні студії*, 18, 156–161. 9. **Максимчук**, В. В. (2014). Лексичні новотвори поетів Рівненщини середини ХХ – початку ХХІ сторіч. (Дис. ... канд. філол. наук). Острог: НаУ «Острозька академія». 10. **Пастух**, Н. А. (2001). Зооморфні образи в українському фольклорі. Образ зозулі. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. 11. **Потапенко**, О. І. (Ред.). (1997). *Словник символів*. Київ: Редакція часопису «Народознавство». Узято з <http://ukrlife.org/main/evshan/symbol.htm> 12. **Радько**, О. (2016). Індивідуально-авторські прикметники з рослинним компонентом в українській поезії ХХ–ХХІ ст. *Лінгвостилістичні студії*, 5, 181–188. 13. **Родюк**, Н. (2010). Семантична структура лексики з етнолінгвокультурним змістом. *Наукові записки*, 14, 134–140. 14. **Семенюк**, О. (2015). Фольклорні лексичні інновації як одне з джерел формування авторської мовно-поетичної картини світу (на матеріалі лексичних новотворів П. Тичини). *Наукові записки*, 137, 630–635. 15. **Степаненко**, О. (2009). Метафори з рослинним компонентом у поетичних текстах шістдесятників. *Українське мовознавство*, 39/1, 495–502. 16. **Таран**, О. С. (2002). Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся: лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди.

ДЖЕРЕЛА

17. **СІАП-17** – Вокальчук, Г. М. & Радько, О. Г. (2017). *Словник індивідуально-авторських прикметників в українській поезії ХХ–ХХІ сторіч*. Луцьк: Терен.

REFERENCES

1. **Adakh**, N. (2014). Individualno-avtorski prykmetnyky v poezii Vasylia Barky [Individual and authorial adjectives in the poetry of Vasyl Barka]. *Naukovi zapysky – Scientific Notes*, 50, 42–45 [in Ukrainian]. 2. **Vokalchuk**, H. (2009). Evoliutsiia individualno-avtorskoi nominatsii v ukrainskii poezii pershoi polovyny KhKh stolittia [The evolution of the individual-author nomination in Ukrainian poetry of the first half of the 20th century]. *Naukovi zapysky – Scientific Notes*, 12, 45–64 [in Ukrainian]. 3. **Havryliuk**, N. (2002). Okazionalni prykmetnyky-kompozyty v poetychnomu slovnyku neoklasykiv (slovotvirnyi aspekt) [Occasional adjectives-composites in the poetic dictionary of neoclassicists (word-forming aspect)]. *Aktualni problemy suchasnoi filolohii. Movoznavchi studii – Actual problems of modern philology. Linguistic Studies*, 10, 74–78 [in Ukrainian]. 4. **Holubovska**, I. O. (2004). Etnospetsyfichni konstanty movnoi svidomosti [Ethnospecific constants of language consciousness]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv: KNU im. Tarasa Shevchenka [in Ukrainian]. 5. **Danyliuk**, N. O. (2010). Mova ukrainskoi narodnoi pisni

(leksyko-semantychnyi i funktsionalnyi aspekty) [The language of the Ukrainian folk song (lexical-semantic and functional aspects)]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv: In-t ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian]. 6. **Yermolenko, S.** (2007). *Mova i ukraїnoznavchyi svitohliad [Language and the worldview of Ukrainian studies]*. Kyiv: NDIU [in Ukrainian]. 7. **Zhaivoronok, V.** (2006). *Znaky ukraїnskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk. [Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian]. 8. **Zhyzhoma, O.** (2009). Rol okazionalnykh prykmetnykiv u formuvanni poetychnoho dyskursu [The role of occasional adjectives in the formation of poetic discourse]. *Linhvistychni studii – Linguistic Studies*, 18, 156–161 [in Ukrainian]. 9. **Maksymchuk, V. V.** (2014). Leksychni novotvory poetiv Rivnenshchyny seredyny XX – pochatku XXI storich [Lexical innovations of poets of the Rivne region of the middle of the 20th – beginning of the 21st centuries]. *Candidate's thesis*. Ostroh: NaU «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian]. 10. **Pastukh, N. A.** (2001). Zoomorfni obrazy v ukraїnskomu folklori. Obraz zozuli [Zoomorphic images in Ukrainian folklore. The image of a cuckoo]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv: Lvivskiyi nats. un-t im. I. Franka [in Ukrainian]. 11. **Potapenko, O. I.** (Red.). (1997). *Slovyk symboliv [Dictionary of symbols]*. Kyiv: Redaktsiia chasopysu «Harodoznavstvo». Retrieved from <http://ukrlife.org/main/evshan/symbol.htm> [in Ukrainian]. 12. **Radko, O.** (2016). Indyvidualno-avtorski prykmetnyky z roslynym komponentom v ukraїnskii poezii XX–XXI st.]. *Linhvostylistychni studii – Linguistic and stylistic studies*, 5, 181–188 [in Ukrainian]. 13. **Rodiuk, N.** (2010). Semantychna struktura leksyky z etnolinhvokulturnym zmistom [Semantic structure of vocabulary with ethnolinguistic and cultural content]. *Naukovi zapysky – Scientific Notes*, 14, 134–140 [in Ukrainian]. 14. **Semeniuk, O.** (2015). Folklorni leksychni innovatsii yak odne z dzherel formuvannia avtorskoi movno-poetychnoi kartyny svitu (na materialii leksychnykh novotvoriv P. Tychyny) [Folkloric lexical innovations as one of the sources of formation of the author's linguistic and poetic picture of the world (based on the lexical innovations of P. Tychyna)]. *Naukovi zapysky – Scientific Notes*, 137, 630–635 [in Ukrainian]. 15. **Stepanenko, O.** (2009). Metafory z roslynym komponentom u poetychnykh tekstakh shistdesiatnykiv [Metaphors with a plant component in poetic texts of the sixties]. *Ukrainske movoznavstvo – Ukrainian Linguistics*, 39/1, 495–502 [in Ukrainian]. 16. **Taran, O. S.** (2002). Semantyka symboliv pryrody v poeziiakh Oleksandra Olesia: linhvopoetychnyi ta etnokulturnyi aspekty [Semantics of symbols of nature in the poems of Oleksandr Oles: linguopoetic and ethnocultural aspects]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Kharkivskiy derzh. pedahohichnyi un-t im. H. S. Skovorody [in Ukrainian].

SOURCES

17. **SIAP-17** – Vokalchuk, H. M. & Radko, O. H. (2017). *Slovyk indyvidualno-avtorskykh prykmetnykiv v ukraїnskii poezii XX–XXI storich. [Dictionary of individual and authorial adjectives in Ukrainian poetry of the 20th–21st centuries]*. Lutsk: Teren [in Ukrainian].

Радько Оксана Григорівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови, національний університет «Львівська політехніка», вул. Рокочаїни, 43-Б, м. Львів, 79052, Україна.

E-mail: Oksistudent@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-4198-5043>

Oksana Radko – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Ukrainian Language, Lviv Polytechnic National University, 43-B Roksolyani str., Lviv, 79052, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Радько О. Г. Фольклорна основа індивідуально-авторських прикметників у мовотворчості українських поетів ХХ–ХХІ сторіч. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 274–287. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.22>

АРА: Радько, О. Г. (2024). Фольклорна основа індивідуально-авторських прикметників у мовотворчості українських поетів ХХ–ХХІ сторіч. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 274–287. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.22>

ЛІНГВОПОЕТИЧНІ СТУДІЇ ХХ-ХХІ СТОЛІТТЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ Й ДМИТРА ОВСЯНИКО-КУЛИКОВСЬКОГО

Стаття описує зв'язок сучасних лінгвопоетичних теорій з базовими ідеями представників Харківської філологічної школи (ХФШ) Олександра Потебні і Дмитра Овсянико-Куликовського. Стверджується, що розвиток стилістики, поетики й лінгвопоетики впродовж ХХ століття відбувався в напрямі поєднання лінгвістичних, літературознавчих й етнографічних векторів дослідження, які були започатковані представниками ХФШ. Цей підхід дав поштовх розвитку як мовознавчих, так і літературознавчих та етнографічних теорій. Увага приділяється зв'язку психологічного характеру мовотворчості з теорією сигналізації Юрія Кнорозова, зокрема дослідженню фасциновативності поетичного тексту, яке, на нашу думку, пов'язане з ідеями ХФШ.

Ключові слова: Харківська філологічна школа, стилістика, лінгвопоетика, внутрішня форма слова, метафора, фасциновативність, динаміка мови, поетичне мислення.

Skorobogatova O., Kozlova A. Linguopoetic Studies of the XXth-XXIst Centuries Through the Prism of the Ideas of Oleksandr Potebnia and Dmytro Ovsianyko-Kulykovskyyi. The article describes the relationship between modern linguopoetic and linguistic theories and the fundamental ideas of the Kharkiv School of Philology representatives, Oleksandr Potebnya and Dmytro Ovsianyko-Kulikovskyyi. The methodological framework of the research is based on the principle of historicism. The descriptive method (external and internal interpretation methods) and the actualistic method of linguistic historiography are used. It is proved that some theoretical ideas of the founders of the Kharkiv School of Philology became the basis for the theory of metaphor, the study of the mechanisms of language dynamics in the XXth and XXIst centuries, which is based on poetic thinking, psychological theory of language creation, cognitive linguistics, linguopoetics, and linguocreativity. It is argued that the development of stylistics, poetics and linguopoetics during the XXth century was in the direction of combining linguistic, literary and ethnographic research vectors. The parallel development of general philological, psychological, and ethnographic areas of humanitarian studies was initiated by representatives of the Kharkiv School of Philology in as early as the XIXth century. Their approach gave a powerful impetus to developing linguistic, literary and ethnographic theories. In particular, the linguistic and poetic studies of many representatives of the formal school, the development of the stylistics of literary text, structuralism, and poststructuralism consistently and

multi-directionally study artistic phenomena in terms of their linguistic and speech organisation in connection with the mutual correspondence of language and thinking and consider the form in terms of the articulation of concepts and figures of thought. Particular attention is paid to the connection between the psychological nature of language creation and the theory of signalisation by Yuri Knorozov, in particular, to the study of the fascinativity of a poetic text, which, in our opinion, is related to the ideas presented in the theoretical studies of Oleksandr Potebnya and Dmytro Ovsianyko-Kulikovskyy.

Keywords: *The Kharkiv School of Philology, stylistics, linguopoetics, inner word form, metaphor, fascinativity, language dynamics, poetic thinking.*

Вступ

ХХ століття небезпідставно пов'язують із розквітом окремого вектору філологічних студій, що спрямовані на дослідження художнього тексту в літературознавчому та лінгвістичному аспектах. У цей період утверджуються такі розділи філології, як стилістика художнього тексту, поетика й лінгвопоетика. Ці напрями зосереджені на вивченні естетичних характеристик, яких набуває слово в художньому тексті, і належать до рубіжних поміж мовознавством і літературознавством студій. Запропонований у цей період підхід розширює наше розуміння природи поетичного як мовно-літературного феномену.

Появу нових напрямів зазвичай пов'язують із працями формальної школи. Але, на нашу думку, поєднання мовознавчого підходу з літературознавчим до художніх фактів, зокрема у доробку вітчизняних науковців, ми спостерігаємо раніше. Представники формальної школи декларативно нібито відштовхуються від ідей наукових шкіл, що передували їй, зокрема й від теорій Олександра Потебні та Олександра Веселовського, але використовують їхні надбання як щось загальноновідоме й зрозуміле. У цей час починається розвиток стилістики, а пізніше поетики. Мовознавчі й літературознавчі аспекти дослідження художнього тексту об'єднуються в цілісному загальнофілологічному вимірі, як це започатковували харківські вчені вже наприкінці ХІХ сторіччя. Відсутність у багатьох випадках посилай і теоретичні спори не зменшували того впливу, який теорії Харківської філологічної школи (ХФШ) мали на розвиток формалізму й подальших філологічних досліджень у різних вимірах. У ХХ столітті формальна школа, стилістика художнього тексту, структуралізм, постструктуралізм послідовно й багатовекторно вивчають художні феномени, досліджуючи

їхній формальний (мовний) бік. Поряд із поетикою виокремлюється лінгвопоетика, яка сьогодні досліджує художній простір мови на когнітивно-дискурсивному рівні, застосовуючи в той же час методи функціональної та трансферної лінгвістики, дискурсивний та ідіостилювий аналіз. Нові філологічні ідеї ХХ і початку ХХІ століть, на нашу думку, значною мірою спираються на міркування харківських науковців, представників ХФШ, що були висловлені більше століття тому.

Науковий доробок представників ХФШ послідовно вивчається українськими науковцями, передовсім дослідниками Інституту мовознавства імені О. О. Потебні та харківськими філологами. Багаторічна самовіддана наукова праця Віри Франчук, дослідження в річищі історії науки Лідії Лисиченко та Ольги Черемської (див., напр.: Франчук /2012/, Лисиченко /2015/, Черемська /2020/) та багатьох інших вітчизняних науковців зберегли спадщину фундаторів школи й збагатили наше розуміння теоретичної багатомірності вчення про мову та її поетичне функціонування, що було запропоноване харківцями. Продовжується ця традиція й у ХХІ сторіччі. Згадаємо передусім збірку статей, видану у 2019 році Інститутом мовознавства імені Потебні, присвячену 190-річчю П. О. Лавровського (Петро Олексійович Лавровський, 2019), у якій яскраво відбита спадковість мовознавчих ідей, що продовжують розвиватися сучасними філологічними школами. Тож конференція «Наукова спадщина Д. М. Овсянико-Куликовського і сучасна філологія (до 170-річного ювілею вченого)», що пройшла в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна в березні 2024 року, стала продовженням і розвитком вітчизняної традиції. Роздуми, що виникли під час роботи цієї конференції, покладені в основу нашої студії.

Методи дослідження

Методологічним підґрунтям роботи слугує принцип історизму. Використано описовий метод (прийоми зовнішньої і внутрішньої інтерпретації), актуалістичний метод (Глуценко, Роман, Руденко, 2020) як метод лінгвістичної історіографії.

Виклад основного матеріалу

Ставлячи за мету розглянути, які положення Олександра Потебні і їх розвиток у працях Дмитра Овсянико-Куликовського знайшли продовження в лінгвопоетичних розвідках кінця ХХ – початку

ХХІ століття, і окреслити можливі напрями подальшого філологічного студіювання, вважаємо за доцільне виокремити ті ідеї, що, на нашу думку, є значущими для розвитку лінгвопоетичних концепцій як ХХ, так і ХХІ століття.

Теза перша. Мова слугує механізмом не лише спілкування, а світосприйняття та світорозуміння. Мовотворчість має психологічну природу. Вона пов'язана з процесами мислення й притаманна людям різних епох і народів. Зміна мислення і зміна мови корелюють між собою.

Теза друга. Розвиток мови має системний характер, зміни на одному ярусі мови призводять до рухливості й динаміки інших. Ознаки й характеристики мовних одиниць на сучасному етапі мовної динаміки пов'язані з історією їхнього розвитку, яка теж має системний характер.

Теза третя. Пізнання світу як когнітивний процес корелює з формуванням й омовленням понять, яке йде на лінгвальному рівні різними шляхами: поетичним (образним) і непоетичним (без-Образним). Поезія – це мислення за допомогою образів. Поетичне мислення далеко виходить за межі віршового тексту, воно знаходить утілення в різних сферах людської діяльності й комунікації.

Теза четверта. Процеси динаміки й коливання значень, що відбуваються в історичному розвитку мови, мають спільну природу з процесами художньої мовотворчості.

Теза п'ята. Слово має зовнішню та внутрішню форму. Внутрішня форма є його найближчим етимологічним значенням (пізніше філологи додали до формулювання *етимологічним і дериваційним значенням*. У працях О. Потебні дериваційні значення як елемент внутрішньої форми були розглянуті).

Теза шоста. Динаміка внутрішньої форми слова пов'язана зокрема з будовою основних тропів: метафори й метонімії.

Теза сьома. Вивчення історії мови й мовних одиниць у функціонуванні потребує дослідження зразків художнього красномовства; аналіз художнього тексту має спиратися на лінгвістичні спостереження як доказову базу.

Ми сформулювали низку потебнянських ідей мовою сучасної філології. Це досить небезпечний шлях, але необхідний і, на нашу думку, припустимий, якщо пам'ятати про рухливість семантики слів, зокрема умовність багатьох філологічних понять.

У працях Дмитра Овсянико-Куликовського ідеї О. Потебні поглиблюються й розвиваються. Думка про поезію як мислення за допомогою образів знайшла продовження в дефініції словесності, що її запропонував Д. Овсянико-Куликовський. У розширеному тлумаченні науковець розуміє під словесністю «ту величезну масу творів людської думки, що знаходять своє вираження у слові» (Овсянико-Куликовський, 1925: 1). Учений зауважує, що під поняття словесності підпадають і народна пісня, і авторська поема або повість, і філософський трактат, і наукове дослідження та критична стаття (Овсянико-Куликовський, 1925: 1). (Сучасна когнітологія виокремлює порядок із словесною формою мислення математичну й музичну, іноді додаючи до цього списку інші семіотичні системи.)

Поділення на поезію та прозу Д. Овсянико-Куликовський, посиляючись на О. Потебню, пов'язує з поняттям ОБРАЗ. Словесне представлення, «якщо воно виступає способом творення й вираження думки» (Овсянико-Куликовський, 1925: 2), пов'язане з формуванням образу. Саме процес думки, що йде шляхом створення образу, О. Потебня й Д. Овсянико-Куликовський вважають *поезією*, а *прозою* – мислення «без-Образне», що спирається на існуючі поняття, але не трансформує й не порівнює їх за допомогою мовних засобів. Науковці слушно зауважують, що прозаїчний і поетичний шляхи думки дуже часто поєднуються, змішуються (Овсянико-Куликовський, 1925: 4). Д. Овсянико-Куликовський у праці «Теорія поезії і прози (теорія словесності)» ретельно розбирає цю тезу.

Упродовж ХХ сторіччя тезу про спорідненість і комплементарність образного й без-Образного мислення розвивали дослідники *наукової метафори*. Ортега-і-Гассет, Д. Девідсон, М. Блек, П. Хенле, Н. Гудмен та інші, аналізуючи синкретичний характер низки наукових досягнень ХХ століття, досліджували когнітивну близькість наукової і художньої метафори.

Семіотична теорія Ролана Барта (семіологія), що базується на дослідженні конотативних смислів при вторинному (глибинному) формуванні смислів сигніфікативних, шлях від розуміння того, як слова набувають додаткових смислів у функціонуванні, до аналізу міфу як вторинної семіотичної системи, де знаки одного історичного рівня (слова, що існують у мові до народження міфу) переосмислюються й набувають потужних і закріплених вторинних смислів (Barthes,

1957; Barthes, 1994). Ідеологія, за теорією Барта, спираючись на мовний потенціал, формує викривлену свідомість індивіда, при цьому завдання семіології як науки полягає в дослідженні й руйнуванні ідеології. Під руйнуванням учений розуміє вивчення механізмів дії семіотичних систем, розуміння яких дає можливість протистояти ідеологічному тиску. Це завдання набуває актуальності в сучасному глобалізованому світі, де новітні міфотворці-політики за допомогою медіа «підкидають» суспільству хибні наративи, спотворюючи історію і дійсність. Ідеї О. Потебні щодо шляхів омовлення та формування понять, основ образного мислення й механізмів переносу значення на підмурку порівняння набувають значущості у подоланні цих соціальних викликів.

Близько десяти років тому вийшла книга Михайла Епштейна «Поезія та надпоезія» (2016), у якій дослідник на матеріалі розвитку культури, техніки, торгівлі, політики, реклами, технологій ХХІ століття показує формування думки в різних напрямках цивілізаційної ходи на підґрунті поетичного, тобто, за Потебнею, образного мислення, яке поєднується з прозовим – без-Образним. Як щось нове автор розвиває ідеї, що були сформульовані та занотовані представниками ХФШ.

Але повернімося до історії філології сторічної давнини. Розвиваючи ідеї О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовський розглядає не лише широке, а й вузьке розуміння терміна *поезія* й окреслює місце поезії у вузькому розумінні – тобто віршованих текстів – серед інших видів мистецтв, наголошуючи, по-перше, що поняття *мистецтво* ширше за поняття *поезія*, по-друге, що будь-яке мистецтво часто розуміють як процес мислення, спрямований на створення образів (Овсянико-Куликовський, 1925: 5). Останню думку дослідник не приймає повністю. До таких видів мистецтва, як архітектура, музика й танці, на думку ученого, поняття *образне мислення* може бути застосоване лише умовно (тобто метафорично – О. С., А. К.). У цих мистецтвах, пише він, «ми маємо справу не з елементами і формами думки, а з відомими настроями і емоціями» (Овсянико-Куликовський, 1925: 6). Ці емоції і настрої передаються, за теорією Овсянико-Куликовського, насамперед за допомогою характерного для них ритму.

Серед форм словесного мистецтва науковець виділяє поезію і прозу ліричні, що мають ознаки художнього синкретизму. У них

поєднуються образне поетичне мислення і ритм як характерна риса мистецтв ритмічного типу. Про ритм як основу віршування пізніше докладно писав Юрій Тинянов у відомій роботі «Проблема віршованої мови» (1924). У другій половині ХХ сторіччя ідеї ритму як основи художнього структурування розвиваються французьким дослідником Анрі Мешонніком (Meschonnic, 1974).

У теоріях ХХІ століття вплив на реципієнта за допомогою ритму та художніх прийомів, пов'язаних з ритмом звуковим, граматичним, образним тощо, називають «*фасцинацією*». Це поняття розроблено Юрієм Кнорозовим (Knorozov, 1967). Учений народився в м. Південне Харківської області і в Харкові сформувався як антрополог і мовознавець. Ю. Кнорозов у середині ХХ століття створив теорію сигналізації, дешифрував мову майя і, на нашу думку, є блискучим представником Харківської філологічної школи цього періоду. У його теорії знайшли продовження ідеї О. Потебні і Д. Овсянико-Куликовського, а досліджене ученим поняття «*фасцинація*» (Скоробогатова, Золотько, 2023) безпосередньо пов'язане з ідеями Потебні і Овсянико-Куликовського і застосовується сьогодні в лінгвопоетиці. Звернімо увагу, що при дешифруванні мови майя науковець спирався на порівняльно-історичний метод, застосування якого до виконання поставленого завдання принципово відкидалося західними дослідниками.

Окрім синкретичних літературних творів, де поєднуються образне мислення і ритм, у працях Овсянико-Куликовського натрапляємо на думку щодо ліричних творів, у яких образне мислення і ритм повністю злиті, поєднані настільки, що їх неможливо розділити, виокремити (Овсянико-Куликовський, 1925: 8). Це стосується, за нашими спостереженнями, передовсім поетичних творів, які сьогодні ми називаємо віршем-метафорою або віршем-метонімією. Ці поезії повністю будуються на підґрунті метафоричного або метонімічного переносу значень. Не лише окремих словесний образ, а цілісний поетичний твір виникає завдяки ритмізації та художньому омовленню мисленневих процесів. Дослідження означеного процесу поетичного мислення й створених художніх феноменів методами сучасної психолінгвістики та лінгвопоетики буде продовженням теорій фундаторів ХФШ і може виокремити новий сучасний вектор лінгвопоетичних студій.

Теорія образно-ліричних (за розумінням Овсянико-Куликовського) літературних творів потребує розробки і в річищі теорії

сигналізації Юрія Кнорозова, бо тут не тільки зливаються ритм і образ; як наслідок поетичної мовотворчості з'являються компресійні ритмізовані художні форми, що є носіями різних типів інформації: фактуальної, образної, емоційної та оцінної. Такі тексти – потужне ритмічно-вербальне утворення, що впливає на реципієнта на рівні свідомого, підсвідомого й безсвідомого.

Образне мистецтво, згідно з теорією Овсянико-Куликовського, викликає в реципієнта естетичне відчуття, а ритмічне – ліричну емоцію (Овсянико-Куликовский, 1925: 8). *Ліричною емоцією* – наголошуючи, що існують різні відтінки та ступені цієї емоції, – науковець називає «почуття зачарування, захоплення, завзяття, наснаги, яке виникає в нашій душі під впливом гармонійного ритму думок, почуттів, настроїв, слів, фраз тощо, що злиті в єдине нерозривне компактне ціле» (тут і далі переклад наш. – О. С., А. К.) (Овсянико-Куликовский, 1925: 12). Сьогодні ми, спираючись на теорію Ю. Кнорозова, називаємо цей вплив фасцинацією, а ознаку твору, що його викликає, – фасцинативністю (Скоробогатова-Золотько, 2023).

Студіювання фасцинативного впливу ліричних текстів і розробка теорії фасцинативних дискурсів (до яких належать релігійний дискурс, поетичний, рекламний, політичний, медійний тощо) на підґрунті теорії сигналізації Кнорозова вбачаються нами як перспективний крок у втіленні в сучасний науковий обіг ідей О. Потебні та Д. Овсянико-Куликовського. Особливо зауважимо на тому, що в доробку останнього не завершеними, але задуманими були роботи щодо основ взаємодії свідомого, підсвідомого і безсвідомого в процесі творіння художніх феноменів.

Однією з яскравих ідей Дмитра Овсянико-Куликовського є думка про те, що основою лірики слугує вплив ритму на людську душу (Овсянико-Куликовский, 1925: 29). Ми знаємо, що таке ритм, що впливає на нашу сутність як біологічних істот; добре досліджені віршовий ритм, метр, ритм звуковий. Саме про цей ритм писав Ю. Тинянов у названій раніше роботі. Але Овсянико-Куликовський іде значно далі у своїх роздумах. Він пише про зовнішній – звуковий – і внутрішній – «психологічний: ритм тих думок, відчуттів, настроїв, що викликані в нашій свідомості значеннями слів» (Овсянико-Куликовский, 1925: 29). Ця думка про важливість та перетинання мисленнєвого, творчого та художнього ритму дуже близька деяким положенням теорії

імагінації Якова Голосовкера, наукова діяльність якого, перервана ув'язненням, припадає на середину ХХ сторіччя.

Аналізуючи прийоми поетичної творчості й особливості поетичного мислення, Овсянико-Куликовський підкреслює, що при їх вивченні треба брати до уваги «не самі образи як такі, що існують окремо від процесу мислення, у якому вони беруть участь, а насамперед самі ці процеси» (Овсянико-Куликовский, 1925: 35). Тому науковець пропонує описувати прийоми образного мислення. Він досліджує основні тропи, створює класифікацію і розуміє їх не стільки як стилістичні фігури, прийоми майстерності й таке інше, а саме як прийоми мислення.

Звернімо увагу, і сьогодні в багатьох словниках тропи розглядаються лише як слова, уживані в переносному значенні для характеристики інших предметів і явищ, як засоби художньої виразності (Літературознавчий словник–довідник, 2007: 679). Хоча вже Потебня і Куликовський вказували на те, що метафора, метонімія, синекдоха – це процеси, шляхи, якими рухається наша думка. Потебнянський підхід знаходить продовження в когнітивній теорії тропів, передусім у теорії когнітивної метафори.

Овсянико-Куликовський ретельно вивчає синекдоху, яку він вважає підґрунтям художньої типізації і, таким чином, основою не тільки реалістичного методу в літературі, але й шляхом створення будь-якого сингулярного індивідуалізованого образу, що відбиває риси, притаманні множинності. Це спостереження, на нашу думку, вказує на принципове зближення й водночас різницю між формуванням типізації в художній прозі й метафоризацією в поезії. Поділяючи художні образи на три типи: схематичні, символічні і типові, – учений вважає створеними шляхом процесу поетичного мислення образи, що мають узагальнювальну потужність. Художні образи, що не є узагальненими, учений вважає результатом не поетичного, а прозового – без-Образного – мислення.

Ще однією теорією, що має безпосередній вплив на розвиток лінгвопоетики як сучасного вектору філологічної думки, стала теорія внутрішньої форми слова.

В. В. Бібіхін, розглядаючи різні тлумачення й шляхи дослідження внутрішньої форми слова (ВФС) філологами й філософами кінця ХІХ – початку ХХ століття, влучно назвав розуміння Олександром

Потебнею цього поняття поетичним. Ця характеристика теорії ВФС Потебні, на наш погляд, є не лише вербальною метафорою: дослідник порівнює науковий доробок ученого з поетичною творчістю та вказує на декларований у роботі «Думка і мова» онтологічний зв'язок розвитку мови з поетичним баченням світу, розуміння поезії й поетичного омовлення як рушійної сили мовної динаміки. Цю рушійну силу значно пізніше Роман Якобсон схарактеризує як поетичну функцію мови.

Одне з найвідоміших тлумачень поняття ВФС у Потебні таке: «Найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражений зміст» (Потебня, 1990: 22). Учений підкреслює, що внутрішня форма слова «спрямовує думку, <...> зважаючи на те, до яких сполучень вона увійде з накопиченим у душі запасом, викличе те чи те уявлення в слові» (Потебня, 1990: 22). Потебня не ототожнює внутрішню форму слова з його етимологією, пов'язує її з уявленням і функціонуванням, процесом мислення, розуміє ВФС дуже широко. «Слово слугує лише точкою опору для думки. У міру застосування слова до нових і нових випадків невідповідність (між словом і його попереднім значенням. – О.С., А.К.) збільшується. <...> Здобуті думкою нові точки прикріплення посилюють її зростання» (Потебня, 1976: 302).

У праці «Думка і мова» О. Потебня наголошує на властивості слова аперципувати думку: «Слово, узятє в цілому, як сукупність внутрішньої форми і звука, є насамперед засобом розуміти мовця, аперципувати зміст його думки» (Потебня, 1976: 139). Якщо слово є сукупністю внутрішньої форми і звука, то до внутрішньої форми належить не лише наукова етимологія слова, але й усі значення полісемантичного слова, що функціують і виокремлюються в мові (науковець уточнює, що «внутрішній зміст слова» і є його «внутрішньою формою» (Потебня, 1976: 138)). Народна, або поетична, етимологія, яка спирається на співзвучність і паронімію, також є складником внутрішньої форми, бо вона ґрунтується на фонетичних зближеннях і в низці випадків сприяє розумінню контексту й тлумаченню сказаного. На думку О. С. Снітко, що дуже нам близька, ВФС у потебнянському використанні – це «результат мовної об'єктивації елементів суб'єктивного образу позначуваного» (Снітко, 1990: 4). Саме таке широке розуміння внутрішньої форми слова дає можливість для сучасного розвитку теорії ВФС в рідичі когнітивної, функціональної

та дискурсивної гуманітарних парадигм і їхніх лінгвопоетичних комбінацій.

Апперцепція поетичної актуалізації внутрішньої форми слова має суб'єктивних характер. Потебня підкреслює, що, «оскільки почуття людини взагалі обумовлюється сукупністю особистих властивостей людини, то й різниця ономато-поетичного слова має бути визнана *a priori*, але й вона <...> не заважає розумінню» (Потебня, 1976: 139). Олександр Потебня першим у вітчизняному мовознавстві послідовно відстоює думку про те, що мова є особливою формою людської діяльності, і це твердження суголосне розумінню Ф. де Соссюром «актуальної процесуальної функції використання мови в мовній діяльності» щодо «визначення її функційної і прагматичної сутності» (Присяник, 2018: 105). Поетичний текст і дискурс виступають площиною активної мовної діяльності, у якій індивідуальне мовлення відтворює мовні закономірності й системні зв'язки.

На шляху дослідження поетичного тексту (у потебнянському розумінні. – О.С., А.К.) і дискурсу лінгвопоетика продовжує традиції Харківської філологічної школи щодо поєднання суто мовознавчих, лінгвопоетичних векторів і літературознавчих філологічних студій (Скоробогатова, 2019).

У цій розвідці ми не звертаємось до теорії ідіостилів і теорії атракції, що сьогодні активно розробляються лінгвопоетикою. Адже тема атракції досить ретельно розкрита (Скоробогатова, 2019), а тема «Харківська філологічна школа і теорія ідіостилів» – потребує окремої розмови.

Теоретики поетичного тексту та дискурсу кінця ХХ століття зазначають, що віршова мова у площині своєї формальної організації будується на несмислорозрізнявальних ознаках слова. Це зосереджує увагу фахівців на звукових і ритмомелодійних ознаках тексту і дослідженні прийомів розширення його багатозначності. Кожен мовний знак функціює в поетичному мовленні у своєму повному обсязі значень, хоча конкретизується при кожному використанні. Але, на жаль, імена Потебні і його послідовників не часто згадуються у філологічному студіюванні художнього тексту, дискурсу й ідіостилу. Хоча О. Потебня неодноразово наголошував на тому, що актуалізація (зрозумілий та наявний експліцитний прояв) ВФС відбувається завдяки контекстуальній сполучуваності, яка підкреслює, відновлює мовні

способи об'єктивації, серед яких походження в широкому розумінні, етимологічне, дериваційне, звукове або інші форми смислового зближення в процесі функціонування.

Відомо, що основний, етимологічний складник ВФС може бути прозорим (як у слів *вікно*, *ведмідь*, *ворон* та подібні), а може бути прихованим (як у слів *луг*, *хитрий*, *вовк*). Але навіть у слів, що відносяться до першого типу із цілком зрозумілим етимологічним значенням, у побутовому мовленні внутрішня форма зазвичай не проявляється, є прихованою. Внутрішня форма «не працює», якщо актуалізація не підтримана комунікативним завданням і векторами думки мовця та реципієнта.

Зразковий простір, у якому внутрішня форма регулярно проявляється, підкреслюється, оживає, – це простір поетичний. Саме тут внутрішня форма слова не лише відроджується, але й сама породжує нові поетичні смисли, що виступають основою розвитку конкретного ліричного сюжету й підґрунтям подальшого розвитку мови. Актуалізована ВФС в поетичному тексті й дискурсі стає одним із продуктивних чинників мовної динаміки й об'єктом художнього вивчення. Поетичні спостереження виконують роль особливого способу пізнання і мови, і мовної діяльності.

Прикладів поетичної актуалізації внутрішньої форми слова безліч, вони створюють неповторний зміст багатьох ліричних творів й індивідуальну картину ідіостилів. У них не лише навколишній світ, але й сама мова постає об'єктом поетичних роздумів і рефлексій. Наприклад, у поезії Павла Тичини «Арфами, арфами...» художньо виділяється внутрішня форма прикметника *перламутровий*. Композицію цього ліричного тексту прикрашають повтори рядків *Квітами-перлами / закосичена* та *Сміх буде, плач буде / перламутровий...* Поєднання іменника (*перли*) й прикметника (*перламутровий*) у текстовій структурі не натяк, а занурення в природу мови.

Розглядаючи питання внутрішньої форми, О. Потебня ретельно описує сполучення *чесать косу*, підкреслюючи етимологічну єдність сполучуваних слів. У віршовому функціонуванні поєднання синхронних і діахронних мотивувальних та мотивованих слів не є огріхом, прикрою стилістичною випадковістю, тавтологією, а слугує прийомом художньої виразності. Натрапляємо у творах Лесі Українки – *спів заспівала*, Павла Тичини – *зелене зеленіє, вітра вітровіння*,

замулюється мулом, дзвінко дзвякали, Володимира Свідзинського – невольники волі, Миколи Зерова – н'є пиття, Ліни Костенко – дзвонять дзвони. Кількість прикладів подібних поєднань у поетичному дискурсі величезна.

Актуалізація ВФС в одних випадках здійснюється безпосередньо, а в інших поступово, завдяки вишуканим прийомам й асоціаціям. Наприклад, у поезії Павла Тичини «Закучерявилися хмари» спостерігаємо співположення деривата з мотивувальним словом із зрозумілою яскравою актуалізацією: *Я хочу бути – як забути?*, а в поезії того ж періоду «Білі голуби злетіли...» у строфі *Чорнобривці, чорнобровки, / Станьмо всі під короговки!* актуалізація первинного значення слова *чорнобривці* відбувається завдяки співпозиції з відповідним фемінітивом, вокативній функції і лише у віршовому контексті набуває історичного, прихованого в сучасному використанні значення особи (у поєднанні з фразеологізмом *стати під хоругви*).

Актуалізація внутрішньої форми слова не лише проявляє мовні та створює індивідуально-авторські метафори, близькість яких описав та обґрунтував О. Потебня, але й слугує підґрунтям формування інших тропів, наприклад, таким шляхом збудовані оксюмори в сполученнях Ліни Костенко *небуденні будні, забуті незабутні* або *невольники волі* в поезії Володимира Свідзинського, де натрапляємо також на рядок *З розсипаним пилом пилинки земної*, де у сполученні *пил пилинки* відтворюються відношення частини й цілого.

Висновки

Сучасна лінгвопоетика базується на низці теоретичних ідей, безпосередньо збудованих на підмурку теорій Олександра Потебні і Дмитра Овсянико-Куликовського. Пізнання світу пов'язане з формуванням й омовленням понять, яке йде різними шляхами. Один із первинних шляхів мовомислення – поетичний. Поетичне далеко виходить за межі віршового тексту, який не є єдиним феноменом, де воно знаходить утілення. Поетичне й наукове мислення мають спільну природу; сучасна прискорена динаміка розвитку мови й застосування механізмів впливу мови на свідомість вказує, що мова безпосередньо бере участь у світобудуванні.

Мовотворчість має психологічну природу. Вона пов'язана з процесами мислення та притаманна представникам різних епох і народів.

Зміна мови, зміна мислення й зміна ментальності корелюють між собою.

Процеси динаміки й розвитку значень, що відбуваються в історичному розвитку мови, мають спільну природу з процесами художньої мовотворчості. Ця думка стосується не лише звукових, лексичних, але й граматичних зрушень. Системність динаміки мови дає можливість робити лінгвофутурологічні прогнози. Слово має зовнішню і внутрішню форму. ВФС може бути не актуалізованою або актуалізованою, у будь-якому випадку вона є базою для подальшої мовної динаміки. Динаміка внутрішньої форми слова пов'язана зокрема з будовою основних тропів – метафори й метонімії. Образне мислення притаманне різним дискурсам. Воно слугує підґрунтям розвитку мови й наукових відкриттів.

При вивченні історії мови важливим є дослідження зразків художнього красномовства. Науковий дискурс на межі ХХ–ХХІ ст. дещо зсунувся в бік образного письма, що пов'язане з потужними викликами цивілізаційного розвитку. На нашу думку, поетичність мислення орієнтована на його пошуковий характер, типовий для цивілізаційних зламів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Глуценко**, В. А., Роман, В. В., & Руденко, М.Ю. (2020). До питання про актуалістичний метод як метод студій із лінгвістичної історіографії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 45(1), 90–93. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2020.45-1.22>
2. **Гром'як**, Р. Т., Ковалів, Ю. І., & Теремко, В. І. (Ред.). (2007). *Літературознавчий словник-довідник*. Київ: ВЦ «Академія».
3. **Лисиченко**, Л. А., & Лисиченко, Т. Ю. (2015). *Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції: до 180-річчя від дня народж. О.О. Потебні*. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків: Вид-во «НТМТ».
4. **Овсяннико-Куликовський**, Д. Н. (1923) *Теорія поезиї и прози (теорія словесности)*. Руководство для школы и самообразования. Москва-Петроград: ГИЗ.
5. **Петро** Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя з дня народження): зб. наук. пр. (2019). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
6. **Потебня**, А. А. (1990). *Теоретическая поэтика*. Москва: Высшая школа.
7. **Потебня**, А. А. (1976). *Эстетика и поэтика*. Москва: Искусство.
8. **Просьяник**, О. П. (2018). *Ferdinand de Saussure: demythologization de la conception* (Ferdinand de Saussure: demythologization de la conception). Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
9. **Скоробогатова**, О. О. (2019). Поетичне мовлення як джерело граматичних студій: Харківська філологічна школа та лінгвістика ХХ–ХХІ ст. *Петро Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя з дня народження)* (с. 33–46). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
10. **Скоробогатова**, О. О., & Золотько, А. А. (2023). Поняття «фасцинація» і «фасцинативність»

у лінгвопоетичному дискурсі. *Лінгвостилістичні студії*, 19, 69–78. 11. **Снитко**, Е. С. (1990). *Внутренняя форма номинативных единиц*. Львів: Світ. 12. **Франчук**, В. Ю. (2012). *Олександр Опанасович Потебня: Сторінки життя і наукової діяльності*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 13. **Черемська**, О. С. (2020). Харківська філологічна школа в історії українського мовознавства 20-30 рр. XX століття. (Дис. ... докт. філол. наук). Київ: Інститут української мови НАН України. 14. **Barthes**, R. (1957). *Mythologies*. Seuil. Paris. 15. **Barthes**, R. (1994). *The Semiotic Challenge*. University of California Press. Berkeley. 16. **Knorozov**, Yu. V. (1967). *Selected Chapters from The Writing of the Maya Indians*. Cambridge. Massachusetts. 17. **Meschonnic**, H. (1974). Fragments d'une critique du rythme. *Langue française*, 23, 5–23.

REFERENCES

1. **Hlushchenko**, V., Roman, V., & Rudenko, M. (2020). Do pyttannya pro aktualistychnyi metod yak metod studii iz lnhvistychnoi istoriohrafii [On the problem of actualistic method as a method of linguistic historiographic aspect]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii Filolohiia*, 45(1), 90–93. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2020.45-1.22> [in Ukrainian].
2. **Hromiak**, R. T., Kovaliv, Yu. I., & Teremko, V. I. (Eds.). (2007). *Literaturoznachnyi slovnyk–dovidnyk [Dictionary of Literary Criticism]*. Kyiv: VTS «Akademiia» [in Ukrainian].
3. **Lysychnenko**, L. A., & Lysychnenko, T. Yu. (2015). *Kharkivska filolohichna shkola. Lnhvistychni tradytsii: do 180-richchia vid dnia narodzh. O. O. Potebni [Kharkiv School of Philology. Linguistic traditions: on the occasion of the 180th anniversary of O. O. Potebnya's birth]*. Kharkiv. nats. ped. un-t im. H.S. Skovorody. Kharkiv: Vyd-vo «NTMT» [in Ukrainian].
4. **Ovsyaniko-Kulikovskij**, D. N. (1923) *Teoriya poe'zii i prozy (teoriya slovesnosti). Rukovodstvo dlya shkoly i samoobrazovaniya [Theory of poetry and prose (theory of literature). Manual for school and self-education]*. Moskva-Petrograd: GIZ [in Russian].
5. **Petro Oleksiiovych Lavrovskiy: naukova i naukovy-krytychna spadshchyna (do 190-richchia z dnia narodzhennia): Zb. nauk. prats [Petro Oleksiiovych Lavrovskiy: Scientific and Critical Heritage (on the occasion of his 190th birthday)]. (2019). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].**
6. **Potebnya**, A. A. (1990). *Teoreticheskaya poe'tika [Poetics theory]*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].
7. **Potebnya**, A. A. (1976). *E'stetika i poe'tika [Aesthetics and poetics]*. Moskva: Iskusstvo [in Russian].
8. **Prosiannyk**, O. P. (2018). *Ferdynand de Sossiur: demifolohizatsiia kontseptsii (Ferdinand de Saussure: demythologization de la conception) [Ferdinand de Saussure: demythologization of the conception]*. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo [in Ukrainian].
9. **Skorobohatova**, O. O. (2019). Poetychne movlennia yak dzherelo hramatychnykh studii: Kharkivska filolohichna shkola ta lnhvistyka XX–XXI st. [Poetic speech as a source of grammatical studies: the Kharkiv School of Philology and Linguistics of the XXth–XXIst centuries]. *Petro Oleksiiovych Lavrovskiy: naukova i naukovy-krytychna spadshchyna (do 190-richchia z dnia narodzhennia) – Petro Oleksiyovych Lavrovskiy: scientific and scientific-critical heritage (on the occasion of his 190th birthday)*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 33–46 [in Ukrainian].
10. **Skorobohatova**, O., & Zolotko, A. (2023). Poniattia “fascynatsiia” i “fascynatyvnist” u lnhvopoetychnomu dyskursi [The concepts of “fascination” and “fascinativeness” in linguistic and poetic discourse]. *Lnhvostylistychni studii – Linguistic studies*. 19, 69–78. <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2023-19-69-78> [in Ukrainian].
11. **Snitko**, E. S. (1990). *Vnutrennyaya forma nominativnykh edinic [The inner form of nominative units]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
12. **Franchuk**, V. Yu. (2012).

Oleksandr Opanasovych Potebnia: Storinky zhyttia i naukovoї diialnosti [Oleksandr Opanasovych Potebnia: Pages of his life and scientific activity]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 13. **Cheremnska**, O. S. (2020). *Kharkivska filolohichna shkola v istorii ukrainskoho movoznavstva 20-30 r.r. XX stolittia [The Kharkiv School of Philology in the History of Ukrainian Linguistics in the 20-30s of the 20th century]*. Doctor's thesis. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy [in Ukrainian]. 14. **Barthes** R. (1957). *Mythologies*. Seul. Paris [in English]. 15. **Barthes** R. (1994). *The Semiotic Challenge*. University of California Press. Berkeley [in English]. 16. **Knorozov** Yuri V. (1967). *Selected Chapters from The Writing of the Maya Indians*. Cambridge. Massachusetts [in English]. 17. **Meschonnic** H. (1974). Fragments d'une critique du rythme. *Langue française*, 23, 5–23 [in French].

Скоробогатова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені Михайла Гетманця Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail skorobogatova.elena@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0214-1889>

Olena Skorobogatova – Doctor of Philological Sciences, Docent, Professor at the Professor Mihaylo Hetmanetc Department of Foreign Literature and Slavic Languages, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Козлова Алла Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені Михайла Гетманця Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail kozlovaag7@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-2177-7746>

Alla Kozlova – Candidate of Philological Sciences, Docent, Docent at the Professor Mihaylo Hetmanetc Department of Foreign Literature and Slavic Languages, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28 серпня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Скоробогатова О. О., Козлова А. Г. Лінгвопоетичні студії ХХ–ХХІ століття крізь призму ідей Олександра Потебні й Дмитра Овсянко-Куликовського. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 288–303. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.23>

АРА: Скоробогатова, О. О., Козлова, А. Г. (2024). Лінгвопоетичні студії ХХ–ХХІ століття крізь призму ідей Олександра Потебні й Дмитра Овсянко-Куликовського. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 288–303. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.23>

ЛІНГВОДИДАКТИКА. ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 378.147:364 – 051]:37.013.42.015.31

А. Р. Жукова

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглянуто головні лінгводидактичні засади навчання іноземних мов для вищих військових навчальних закладів. Виокремлено сучасні підходи та обґрунтовано доцільність їх використання. Виявлено, що процес спрямований на розвиток комунікативної компетентності курсантів та ґрунтується на загальнодидактичних принципах системності, науковості, безперервності, послідовності, автономності навчання та зв'язку з практикою.

Ключові слова: навчання іноземних мов, вищі військові навчальні заклади, мовна підготовка курсантів, комунікативна компетентність, принципи навчання.

Zhukova A. Linguodidactic principles of foreign language teaching in military educational institutions. *Relevance.* In recent years, in the context of the ongoing war on the territory of Ukraine, our country's military cooperation with other countries, mainly with members of the North Atlantic Alliance, has significantly expanded and intensified. Today, the professional activity of the military personnel of the Armed Forces of Ukraine includes their participation in military tasks, reorientation of training to NATO standards and expansion of international contacts. In this regard, there is a need for an adequate level of foreign language proficiency among personnel. That is why, at the present stage, the military education system of the Armed Forces of Ukraine attaches great importance to the study of foreign languages by cadets of higher military educational institutions, in particular English as the dominant language of international communication. **Purpose.** The aim of this study is to analyze the main linguistic and didactic principles of foreign language teaching in military educational institutions, modern approaches to foreign language teaching in these educational institutions and the feasibility of their application. **Objectives.** To achieve the aim of the study, the following tasks are to be solved: to consider the specificity of the process of teaching foreign languages in military educational institutions; to study the linguistic and didactic principles of teaching foreign languages in military educational institutions; to analyze modern approaches to teaching foreign languages to cadets and the feasibility of their use. **Results and conclusions.** The process of teaching foreign languages in military educational institutions is based

on the communicative approach, systemic, conscious cognitive, intuitive-conscious approach, and pragmatic approach. The main one is the communicative approach. It has been found that the process of learning foreign languages in such educational institutions is aimed at developing the communicative competence of cadets and is based on the general didactic principles of systematicity, scientificity, continuity, sequence, autonomy of learning and special principles. In teaching foreign languages in military educational institutions, a number of teaching methods are used, including active and interactive methods.

Keywords: *foreign language teaching, military educational institutions, language training of cadets, communicative competence, principles of teaching.*

Вступ

Упродовж останніх років, в умовах війни, що триває на території України, значно розширилося та активізувалося військове співробітництво нашої держави з іншими країнами, головним чином, із членами Північноатлантичного Альянсу. Сьогодні професійна діяльність військовослужбовців Збройних Сил України передбачає їхню участь у воєнних завданнях, переорієнтацію підготовки військ за стандартами НАТО та розширення міжнародних контактів. У зв'язку з цим виникла потреба оволодіння особовим складом іноземними мовами на належному рівні. Саме тому на сучасному етапі в системі військової освіти Збройних Сил України вагоме значення надається вивченню курсантами вищих військових навчальних закладів іноземних мов, зокрема англійської як домінуючої мови міжнародного спілкування.

Опанування іноземною мовою та вміння спілкуватися нею є ключовими навичками для успішного виконання службових обов'язків. Проте навчання іноземних мов у військових навчальних закладах та досягнення майбутніми офіцерами відповідного професійного рівня є досить складним завданням, що потребує ретельного вивчення, аналізу та узагальнення. З огляду на це, зараз важливо проаналізувати лінгводидактичні засади, виокремити сучасні підходи до навчання іноземних мов та обґрунтувати доцільність їх використання.

Проблемами реформування та вдосконалення мовної підготовки курсантів військових навчальних закладів займалися такі дослідники, як Л. П. Канова (Канова, 2011), Л. М. Семененко, І. О. Целіщев, М. О. Поливода (Семененко, Целіщев, & Поливода, 2017), О. Г. Шостак, Н. В. Глушаниця та Г. М. Білоконь (Шостак, Глушаниця, & Білоконь, 2023) та ін.

Л. П. Канова розглядає основні аспекти мовної підготовки курсантів, виокремлює головні форми й методи навчання, здійснює аналіз методики формування професійної іншомовної компетентності майбутніх офіцерів. Дослідниця приділяє особливу увагу самостійній роботі курсантів як одній з ключових форм навчання іноземної мови (Канова, 2011).

Л. М. Семененко, І. О. Целіщев та М. О. Поливода здійснюють аналіз еволюції методичних підходів викладання іноземних мов у вищих військових навчальних закладах та виділяють їх особливості та ефективність із застосуванням експертних методів (Семененко, Целіщев, & Поливода, 2017).

О. Г. Шостак, Н. В. Глушаниця та Г. М. Білоконь досліджують наукові підходи й принципи організації процесу мовної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів, виокремлюють комунікативний метод та метод моделювання ситуацій військово-професійної діяльності як ключові засоби формування комунікативної компетентності, що сприяють розвитку умінь спілкування іноземною мовою у різноманітних нестандартних ситуаціях (Шостак, Глушаниця, & Білоконь, 2023).

Мета цього дослідження – проаналізувати основні лінгводидактичні засади навчання іноземних мов для військових навчальних закладів, сучасні підходи навчання та доцільність їх застосування. Досягнення окресленої мети передбачає розв’язання наступних завдань: (1) дослідити поняття «іншомовна комунікативна компетентність курсанта» та «розвиток іншомовної комунікативної компетентності курсантів»; (2) проаналізувати сучасні підходи до навчання іноземних мов у військових навчальних закладах; (3) охарактеризувати загальнодидактичні й спеціальні принципи мовної підготовки курсантів та головні методи навчання іноземних мов.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження, зокрема методи порівняльного аналізу та узагальнення теоретичних джерел з проблеми дослідження, аналіз, синтез та описовий метод.

Виклад основного матеріалу

Насамперед зупинимося на визначенні ключових понять для нашого дослідження, зокрема понять «іншомовна комунікативна компетентність курсанта» та «розвиток іншомовної комунікативної компетентності курсантів».

Так, у контексті презентованого дослідження, услід за О. Г. Шостак, Н. В. Глушаницею та Г. М. Білоконь вважаємо, що іншомовна комунікативна компетентність курсанта полягає в умінні здійснювати усне й письмове спілкування у військово-професійній сфері, формулюванні комунікативних намірів та ефективній взаємодії в команді, доборі відповідного стилю комунікативної поведінки, а також передбачає вміння здійснювати міжкультурну комунікацію у сфері міжнародного військового співробітництва, ухвалювати швидкі й правильні рішення в різноманітних нестандартних ситуаціях, удосконалювати й оновлювати знання з іноземної мови відповідно до вимог ситуації самостійно (Шостак, Глушаниця, & Білоконь, 2023: 78).

Розвиток іншомовної комунікативної компетентності курсантів у військових навчальних закладах – це системний, послідовний та багатогранний процес іншомовної комунікативної підготовки, що містить організовану взаємодію всіх його учасників, тобто науково-педагогічних працівників, курсантів, слухачів та скерований на досягнення цілей вищої військової освіти (Лобко, 2021).

Слід зазначити, що в *Концепції мовної підготовки особового складу Збройних Сил* мовна підготовка особового складу визначається як невід’ємний компонент загальної системи підготовки військовослужбовців та працівників Збройних Сил, що є комплексом планомірних, взаємоузгоджених та послідовних заходів навчального та тренувального характеру, сфокусованих на вивченні особовим складом іноземних мов у обсязі, необхідному для ефективного виконання посадових обов’язків, служби (роботи), а також навчання закордоном (Про затвердження Концепції ..., 2009: 2).

У документі «Основні засади мовної підготовки особового складу у системі Міністерства оборони України» наголошено на необхідності вдосконалення мовної підготовки українських військовослужбовців, визначено сучасну систему поглядів щодо підвищення ефективності вивчення іноземних мов у Збройних Силах України та сформульовано стратегію дій (Основні засади ..., 2019). Окрім того, у цьому

документі визначено, що головна мета вивчення курсантами англійської мови полягає в розвитку та вдосконаленні їх мовленнєвих навичок і вмінь у військово-професійній сфері згідно з вимогами мовного стандарту НАТО СТАНАГ 6001 (Основні засади ..., 2019: 6). Одним з ключових завдань для вищого військового навчального закладу є забезпечення до 2030 року досягнення випускниками цільових рівнів мовної підготовки не нижче стандартизованого мовленнєвого рівня СМР 2 (Основні засади ..., 2019: 13).

У цьому контексті потрібно звернути особливу увагу на підходи до навчання іноземних мов у військових навчальних закладах, загальнодидактичні й спеціальні принципи мовної підготовки курсантів, а також на основні методи навчання іноземних мов.

Уважаємо, що таке навчання повинно здійснюватися на основі комунікативного, системного, свідомого пізнавального, інтуїтивно-свідомого, а також прагматичного підходу. Комплексне їх застосування сприятиме досягненню основної мети – підготовки конкурентоспроможного фахівця, який здатен ефективно здійснювати професійне спілкування засобами іноземної мови у стандартних та нестандартних ситуаціях.

Як відомо, комунікативний підхід виявляється в поєднанні інтуїтивного та свідомого засвоєння правил використання іншомовних конструкцій зі знаннями про іншомовну культуру в ході моделювання процесу комунікації (Семенюк, 2021). Визначаємо комунікативний підхід провідним, адже тільки спілкуючись, можна опанувати іноземну мову. Свідомо-пізнавальний підхід передбачає засвоєння правил застосування іншомовних лексико-граматичних моделей, що допоможуть курсантам будувати висловлювання відповідно до правил.

Інтуїтивно-свідомий підхід виявляється в опануванні іноземної мови шляхом інтенсивного засвоєння мовних шаблонів, моделей, зразків, уникаючи, при цьому, пояснення граматичних правил. Цей підхід є ефективним для розвитку та формування навичок усного спілкування. Граматичні помилки коригуються під час говоріння, проте після того, як курсанти самостійно, без допомоги викладача, формулюють граматичне правило. Значення лексичних одиниць та фраз тлумачиться іноземною мовою, при цьому педагог послуговується різноманітними прийомами, до прикладу, підбір синонімів та антонімів, перифраз, тлумачення, уникаючи застосування рідної мови (Шостак, Глушаниця, & Білоконь, 2023: 77).

Погоджуємося з В. О. Лобко (Лобко, 2021), який стверджує, що підбір спеціальних принципів навчання іноземних мов здійснюється відповідно до специфіки спеціальної мовної підготовки курсантів; вимог до рівня володіння іноземною мовою та доцільності використання спеціальних та андрагогічних принципів навчання. Дослідник відносить до спеціальних принципів мовної підготовки курсантів принцип автентичності, принцип комунікативності, принцип ролей, принцип проблемності, принцип фахового спрямування, принцип раціонального розподілу навчальної діяльності, принцип міжпредметної взаємодії. З-поміж андрагогічних принципів В. О. Лобко виокремлює принцип спільної діяльності, пріоритет самостійного навчання, принцип опори на досвід того, хто навчається, системність навчання, індивідуалізація навчання, контекстність навчання, принцип елективності навчання, принцип актуалізації результатів навчання та принцип усвідомленості навчання.

На сучасному етапі широке застосування знайшли такі методи та технології, як технології колективного групового навчання, інтерактивні технології кооперативного навчання, ігрові технології, технології ситуативного моделювання, інтерактивні методи навчання, активні методи навчання тощо (Романишина, 2020: 228).

Найбільш ефективними визначають інтерактивні та активні методи навчання курсантів, адже саме такі методи передбачають співробітництво та взаємодію усіх учасників освітнього процесу в процесі розв'язання навчальних і практичних завдань. Серед активних згадані науковці виокремлюють ігрові та дискусійні, проблемні методи, а також тренінги (Романишина, Блощинський, & Казакова, 2020).

Найоптимальнішим методом вивчення іноземних мов курсантами вважають «армійський метод» (Шостак, Глушаниця, & Білосконь, 2023: 79). Зазначмо, що «армійський метод» – це прискорений метод вивчення іноземних мов, сконцентрований на досягненні конкретних практичних цілей. Він розроблений у США, у його основу покладено принципи Л. Блумфілда, який розглядав мовленнєве спілкування як систему стимулів та реакцій співрозмовника на них. Цей метод сприяє розвитку мовленнєвих компетенцій, умінь спілкування та розуміння на слух іншомовного мовлення шляхом прослуховування простих, коротких діалогів, їх вивчення та використання в найрізноманітніших змодельованих ситуаціях спілкування.

Уважаємо, що мовна підготовка курсантів не повинна обмежуватися засобами, варто використовувати різноманітні методи навчання іноземних мов, що відповідатимуть індивідуальним особливостям курсантів та будуть цікавими для них. Викладачеві ж важливо постійно вдосконалювати свої фахові знання та активно впроваджувати їх у навчальну практику.

Окрім того, мовна підготовка курсантів повинна відбуватися не тільки у межах аудиторного навчання, але й у позааудиторних умовах. Варто організовувати гуртки вивчення іноземної мови, тренінги, дискусії тощо. Доречно згадати позитивний досвід педагогічної діяльності відомого українського мовознавця та талановитого викладача С. І. Дорошенка (Дорошенко, 2019), який велику увагу приділяв організації та проведенню позааудиторної роботи зі здобувачами освіти. Педагог звертав увагу не тільки на навчальну діяльність, але й на формування здобувачів освіти як особистостей, виховання в них поваги до навчання, дотримання етики академічного спілкування тощо. Досвід С. І. Дорошенка є як ніколи актуальним сьогодні та потребує врахування в процесі навчання та виховання курсантів вищих військових навчальних закладів.

Висновки

Отже, результати проведеного дослідження засвідчують, що навчання іноземних мов у військових навчальних закладах є складним, системним та послідовним процесом, що включає організовану взаємодію всіх його учасників та спрямований на досягнення цілей вищої військової освіти. Процес навчання іноземних мов у військових навчальних закладах ґрунтується на комунікативному, системному, свідомому пізнавальному, інтуїтивно-свідомому, а також на прагматичному підходах, серед яких основним є комунікативний. Окрім того, цей процес ґрунтується на загальнодидактичних принципах системності, науковості, безперервності, послідовності, зв'язку навчання з практикою, автономності навчання та спеціальних принципах. Під час навчання іноземних мов у військових навчальних закладах використовують низку активних та інтерактивних методів. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні зарубіжного досвіду навчання іноземних мов майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Дорошенко, С. І.** (1962). Лінгвістичний гурток – одна із форм позакласної роботи з піонерами. У *Піонерії Сумщини – 40 років* (с. 61–68). Суми: [б. в.].
2. **Канова, Л. П.** (2011). Основні форми та методи навчання курсантів іноземної мови у вищому військовому навчальному закладі. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*, 57, 154–157.
3. **Лобко, В. О.** (2021). Принципи навчання іноземної мови військових фахівців у процесі професійної підготовки. *Всеукраїнська науково-методичної Інтернет-конференції «Методика та специфіка викладання іноземних мов у закладах вищої освіти»* (с. 107–110). Харків: Національна академія Національної гвардії України.
4. **Наукові праці професора Сергія Івановича Дорошенка** (1999). До 75-річчя від дня народження (вступ. ст. Л. А. Лисиченко). Харків: ХДПУ.
5. **Основні засади мовної підготовки особового складу в системі Міністерства оборони України: вих. документ Міністерства оборони України.** № 1524/з/84 від 08.08.2019.
6. **Пащук, Ю. М., Каменцев, Д. С., Пасічник, С. М., & Сергієнко, Т. М.** (2020). Щодо проблем навчання англійської мови курсантів вищих військових навчальних закладів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 78, 173–177.
7. **Про затвердження Концепції мовної підготовки особового складу Збройних Сил України та плану реалізації Концепції мовної підготовки особового складу ЗСУ.** Наказ Міністра оборони України від 01 червня 2009 р. № 267. Київ: МО України, 2009.
8. **Романишина, Л., Блощинський, І., & Казакова, Н.** (2020). Сучасні методи навчання англійської мови курсантів вищих військових навчальних закладів України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал*, 10 (104), 226–235.
9. **Семененко, Л. М., Целіщев, І. О., Поливода, М. О.** (2017). Основні методичні особливості еволюції викладання іноземних мов вищих військових навчальних закладах (аналіз та оцінка їх ефективності в період 1950–2017 рр.). *Зібрання статей Військової Академії*, 2(8), 9. 10. **Семенюк, В. В.** (2021). Комунікативний підхід у навчанні іноземної мови у вищих військових навчальних закладах. *The 5th International scientific and practical conference “World science: problems, prospects and innovations”* (January 27–29, 2021). Perfect Publishing, Toronto, Canada.
11. **Сергій Іванович Дорошенко: Бібліографія** (2019). (Т. В. Беляєва, Ред.). Харків: ФОП Панов А. М.
12. **Тарнавська, Т. В.** (2013). Використання соціальних мереж блогів у навчанні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*, 186(1), 136–141.
13. **Шостака, О. Г., Глушаниця, Н. В., & Білоконь, Г. М.** (2023). Принципи організації процесу мовної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*, (101), 74–81.
14. **Яковенко, Н.** (2022). Теоретико-методичні засади забезпечення самостійної роботи з іноземної мови курсантів вищих військових закладів освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 48, 287–292.

REFERENCES

1. **Doroshenko, S. I.** (1962). Lnhvistychnyi hurtok – odna iz form pozaklasnoi roboty z pioneramy [Linguistic circle – one of the forms of extracurricular work with pioneers]. In *Pionerii Sumshchyny – 40 rokiv Pioneerhood of Sumy region – is 40.* (pp. 61–68). Sumy: [b. v.] [in Ukrainian].
2. **Kanova, L. P.** (2011). Osnovni formy ta metody navchannia kursantiv

inozemnoi movy u vyshchomu viiskovomu navchalnomu zakladi [The main forms and methods of teaching foreign language to cadets in a higher military educational institution]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Filolohichni nauky – The bulletin of Zhytomyr State University. Philological Sciences*, 57, 154–157 [in Ukrainian]. 3. **Lobko**, V. O. (2021). Pryntsypy navchannia inozemnoi movy viiskovykh fakhivtsiv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Principles of teaching a foreign language to military specialists in the process of professional training]. *Vseukrainska naukovo-metodychnoi Internet-konferentsii «Metodyka ta spetsyfika vykladannia inozemnykh mov u zakladakh vyshchoi osvity» – All-Ukrainian Scientific and Methodological Internet Conference “Methods and Specifics of Teaching Foreign Languages in Higher Education Institutions”* (pp. 107–110). Kharkiv: Natsionalna akademiia Natsionalnoi hvardii Ukrainy [in Ukrainian]. 4. **Naukovi pratsi profesora Serhii Ivanovycha Doroshenka** [Scientific works of Professor Serhiy Doroshenko]. (1999). Do 75-richchia vid dnia narodzhennia (vstup. st. L. A. Lysychenko). Kharkiv [in Ukrainian]. 5. **Osnovni zasady movnoi pidhotovky osobovoho skladu v systemi Ministerstva obrony Ukrainy: vykh. dokument Ministerstva obrony Ukrainy** [Basic principles of language training of personnel in the system of the Ministry of Defense of Ukraine: source document of the Ministry of Defense of Ukraine] № 1524/z/84 vid 08.08.2019 [in Ukrainian]. 6. **Pashchuk**, Yu. M., Kamentsev, D. S., Pasichnyk, S. M., & Serhiienko, T. M. (2020). Shchodo problem navchannia anhliiskoi movy kursantiv vyshchych viiskovykh navchalnykh zakladiv [On the problems of teaching English to cadets of higher military educational institutions]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University*, 78, 173–177 [in Ukrainian]. 7. **Pro zatverdzhennia Kontseptsii movnoi pidhotovky osobovoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy ta planu realizatsii Kontseptsii movnoi pidhotovky osobovoho skladu ZSU** Nakaz Ministra obrony Ukrainy vid 01 chervnia 2009 r. № 267 [On Approval of the Concept of Language Training of the Armed Forces of Ukraine and the Implementation Plan for the Concept of Language Training of the Armed Forces of Ukraine: Order of the Minister of Defense of Ukraine of June 01, 2009]. Kyiv: MO Ukrainy, 2009 [in Ukrainian]. 8. **Romanyshyna**, L., Bloschynskiy, I., & Kazakova, N. (2020). Suchasni metody navchannia anhliiskoi movy kursantiv vyshchych viiskovykh navchalnykh zakladiv Ukrainy [Modern methods of teaching English to cadets of higher military educational institutions of Ukraine]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii: naukovyi zhurnal – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies: a scientific journal*, 10 (104), 226–235 [in Ukrainian]. 9. **Semenenko**, L. M., Tselishchev, I. O., Polyvoda, M. O. (2017). Osnovni metodychni osoblyvosti evoliutsii vykladannia inozemnykh mov vyshchych viiskovykh navchalnykh zakladakh (analiz ta otsinka yikh efektyvnosti v period 1950–2017 rr.) [The main methodological features of the evolution of teaching foreign languages in higher military educational institutions (analysis and evaluation of their effectiveness in the period of 1950–2017)]. *Zibrannia statei Viiskovoi Akademii – Collection of articles of the Military Academy*, 2(8), 9 [in Ukrainian]. 10. **Semeniuk**, V. V. (2021). Komunikatyvnyi pidkhid u navchanni inozemnoi movy u vyshchych viiskovykh navchalnykh zakladakh [Communicative approach in teaching a foreign language in higher military educational institutions]. *The 5th International scientific and practical conference “World science: problems, prospects and innovations” (January 27–29, 2021)* Perfect Publishing, Toronto, Canada [in Ukrainian]. 11. **Serhiy Ivanovych Doroshenko: Bibliohrafiia** [Serhiy Ivanovych Doroshenko: Bibliography] (2019) (T. V. Bieliaieva, Ed.). Kharkiv: FOP Panov A. M. [in Ukrainian].

12. **Tarnavska, T. V.** (2013). Vykorystannia sotsialnykh merezhi blohiv u navchanni [The use of social networking blogs in education]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Filolohichni nauky – Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Philological Sciences, 186(1), 136–141* [in Ukrainian]. 13. **Shostak, O. H., Hlushanytsia, N. V., & Bilokon, H. M.** (2023). Pryntsypy orhanizatsii protsesu movnoi pidhotovky kursantiv vyshchyykh viiskovykh navchalnykh zakladiv [Principles of organizing the process of language training of cadets of higher military educational institutions]. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohichni nauky» – Collection of scientific works “Pedagogical Sciences”, (101), 74–81* [in Ukrainian]. 14. **Yakovenko, N.** (2022). Teoretyko-metodychni zasady zabezpechennia samostiinoi roboty z inozemnoi movy kursantiv vyshchyykh viiskovykh zakladiv osvity [Theoretical and methodological principles of ensuring independent work in a foreign language for cadets of higher military educational institutions]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Topical Issues of Humanities: Interuniversity Collection of Scientific Works of Young Scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 48, 287–292* [in Ukrainian].

Жукова Анна Робертівна – доктор філософії з педагогіки, викладач кафедри іноземних мов та військового перекладу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, 79012, Україна.

E-mail: annetta000@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7292-1605>

Anna Zhukova – PhD in Pedagogy, Lecturer at the Department of Foreign Languages and Military Translation of the Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, 32 Heroiv Maidanu Str., Lviv, 79012, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 07 червня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Жукова А. Р. Лінгводидактичні засади навчання іноземних мов для військових навчальних закладів. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 304–313. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.24>*

АРА: Жукова, А. Р. (2024). Лінгводидактичні засади навчання іноземних мов для військових навчальних закладів. *Лінгвістичні дослідження, 61, 304–313. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.24>*

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД КОМП'ЮТЕРНО-МОВОЗНАВЧИХ НАУКОВИХ ПРОЄКТІВ УКРАЇНИ

У пропонованій статті проаналізовано мовознавчі наукові проекти з використанням комп'ютерних технологій, зокрема онлайн-засіб проведення асоціативних експериментів «Стимулус», заціфрування унікальної архівної лексичної картотеки, цифрові проекти й засоби для української мови від гурту r2u, Генеральний регіонально анотований корпус української мови, більш відомий під аббревіатурою ГРАК.

Описано загальну інформацію про проекти, проведено аналіз технічних особливостей і деталей сервісів, параметрів та структури інтерфейсів користувача, зібрано інформацію про долучення здобувачів різних рівнів освіти до опрацювання текстових масивів.

Ключові слова: корпус української мови, лексична картотека, комп'ютерні технології.

Nikulina N. Overview of Ukrainian Computational Linguistics Projects.

Researchers in the humanities are increasingly integrating computational technologies into their projects, thereby generating new knowledge in linguistic technology, computational and cognitive linguistics, lexicography, and corpus linguistics. This paper provides an analysis of linguistic research projects that use computational technologies, such as the online tool "Stimulus" for conducting associative experiments, the digitisation of a unique archival lexical card index, digital projects and tools for the Ukrainian language developed by the r2u group, and General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian, commonly known by its acronym GRAC.

The article overviews various projects, analysing the technical specifications and service details, including user interface parameters and structures. It discusses the "Stimulus" platform, developed for the interactive administration of experiments within web environments and smart devices. This tool is particularly suited for building a large-scale database of associative surveys, facilitating the study of language consciousness dynamics. The archival lexical database holds significant cultural value. The capability to process these lexical collections in a modern digital format is essential for both specialists and Ukrainian society. A significant achievement of the r2u project team is "Pravopysnyk Language Tool". It is a resource for checking spelling, grammar, and style, which allows users to review texts on diverse subjects and complexity levels. It also includes a list of over 3,000 lexical hybrids with suggested corrections.

The study gathers information on the involvement of students at various educational levels in processing text corpora. The participation of both students

and university teachers in corpus-based research and in preparing materials for the corpus enhances teaching techniques of philological disciplines. It improves course content, promotes intellectual development among students, and engages them in experimental work.

Keywords: *Ukrainian language corpus, lexical card index, computational technologies.*

Вступ

Дослідники в царині гуманітарних наук все активніше використовують у своїх наукових проєктах комп'ютерні технології, чим створюють нові знання в галузі лінгвістичної технології, комп'ютерної та когнітивної лінгвістики, лексикографії, корпусної лінгвістики. Усе це свідчить про розвиток цифрової гуманітаристики, що створює нові методології гуманітарних досліджень, будує цифрову дослідницьку інфраструктуру, сприяє глобальній взаємодії вчених.

Переглянувши тематику мовознавчих досліджень з корпусної лінгвістики, можемо констатувати, що тематика науково-дослідницьких вишукувань побіжно й різнопланово була репрезентована в роботах українських учених. Вітчизняні студії з дослідження корпусної лінгвістики доволі широкоформатні за тематикою і репрезентовані дослідженнями таких науковців: Голощук С. Л., Демська-Кульчицька О. М., Карпіловська Є. А., Тищенко О. М., Фокін С. Б., Широков В.А. та ін.

Метою нашої наукової розвідки є прагнення розповісти про новітні корпусні технології, показати теоретичне й практичне значення корпусів української мови для проведення наукових досліджень в галузі лінгвістики, що сприяє інтелектуальному розвитку молоді, долучає до експериментів, а професорсько-викладацькому складу допомагає покращити зміст навчальних курсів і методику викладання.

Серед основних завдань дослідження є такі:

1) поінформувати про сучасні комп'ютерно-мовознавчі наукові проєкти, програмні засоби й інформаційні ресурси корпусної лінгвістики;

2) заналізувати технічні особливості й деталі сервісів, параметри й структуру інтерфейсів користувача;

3) ознайомити з практикою долучення студентів до укладання корпусів.

Методи дослідження

Під час дослідження послуговувалися такими загальнонауковими методами: аналіз і синтез, описовий метод, порівняння й зіставлення, моделювання, гіпотетико-дедуктивний, функціональний, що органічно поєднуються з галузевими методиками наукового вивчення й опрацювання теоретичного матеріалу в мовознавстві.

Виклад основного матеріалу

Корпус у лінгвістиці – це «структуроване зібрання машиночитаних текстів найрепрезентативнішого мовного матеріалу тієї або іншої природної мови, є передовсім загальним методом фіксації та дослідження мови, узагальненою моделлю організації та подання фактичного матеріалу, базованим на машинних технологіях» (Демська-Кульчицька, 2003: 40).

Наразі в Україні функціює низка цікавих комп'ютерно-мовознавчих наукових проєктів з корпусної лінгвістики, як от: онлайнвий засіб проведення асоціативних експериментів «Стимулус», зацифрування унікальної архівної лексичної картотеки, цифрові проєкти й засоби для української мови від гурту r2u, Генеральний регіонально анотований корпус української мови (більш відомий під аббревіатурою ГРАК).

ПРОЄКТ «СТИМУЛУС». Розробницею і координаторкою цього проєкту є *Загородня Ольга* (Національна академія статистики, обліку та аудиту), початок функціонування сервісу датується 2019 роком. Це зручний і легкий у використанні інструмент для проведення лінгвістичних (асоціативних) онлайн-досліджень, який надається авторами безкоштовно. Сервіс створено для інтерактивного проведення експериментів у вебсередовищі з допомогою мобільних пристроїв, зручний для формування масштабної бази асоціативних опитувань для вивчення динаміки показників мовної свідомості.

Деякі технічні особливості й деталі сервісу «Стимулус»:

1. Інтерфейс є полілінгвальним, простим і зрозумілим у використанні.
2. Користувачам не потрібно завантажувати або встановлювати спеціальні додаткові програми – сервіс доступний з будь-якого браузеру.
3. «Стимулус» автоматично збирає введені відповіді, опрацювання результатів респондентів покладено на дослідника, а побудову

зведених таблиць і графіків з результатами дослідження сервіс виконує автоматично.

4. Переваги сервісу, порівняно з іншими маркетинговими програмами асоціативних ігор: науковість, багатофункційність, гнучкість у налаштуванні на широкий спектр завдань, візуалізація результатів дослідження (діаграми, графіки, гістограми, конотативні площини), місткість (СТИМУЛУС, 2019).

ПРОЄКТ «АРХІВНА КАРТОТЕКА». Про особливості й етапи зацифрування унікальної архівної лексичної картотеки *Оксана Тищенко* детально описує у своїх наукових працях, наголошуючи, що «...цінність АК для сучасної україністики стала передумовою переведення її матеріалів у цифровий формат, який дає можливість: а) зберегти АК; б) удоступнити її для широкого кола користувачів; в) активізувати науково-дослідчу й застосовну роботу з АК. Підготовчий етап зацифрування АК тривав чотири місяці 2018 р.: сотні волонтерів – від школярів до професорів – долучилися до всеукраїнської акції «Збереження Архівної лексичної картотеки» й опрацювали близько 6 млн. карток...» (Тищенко, 2020: 149).

Електронна система «Архівна картотека» дає користувачеві доступ до всіх типів інформації в картках, а інформацію карток у базі даних цієї системи структуровано на поля за такими параметрами: 1) заголовні одиниці; 2) додаткові одиниці; 3) характеристики одиниць (семантична, граматична, етимологічна); 4) цитата до слова чи стійкої словосполуки; 5) джерело (автентичне джерело, умовне позначення джерела чи автора); 6) тип картки за її вхідною мовою (російсько-українська, українська, українсько-російська, російська; неможливо визначити); 7) тип картки за часом створення; 8) підпис: оператор – автор введення даних картки; дата введення даних картки до електронної системи; 9) зауваги лексикографа і оператора.

Надбання архівної лексичної картотеки має загальнокультурне значення, бо можливість опрацьовувати ці словникові скарби у сучасній цифровій формі важливе як для фахівців, так і для українського суспільства загалом (Тищенко, 2020: 151).

ЦИФРОВІ ПРОЄКТИ ГУРТУ R2U. На особливу увагу заслуговують комп'ютерні лінгвістичні проєкти гурту r2u, діяльність якого очолив *Василь Старко*. Аббревіатура-назва гурту, а далі й сайту *r2u* (англ. *Russian to Ukrainian*), тобто з російської на українську.

В основу роботи було покладено ідею «повернути українству забаронений до вживання, вилучений з обігу та з бібліотек, частково знищений, а частково замкнений у радянські спецхрани академічний «Російсько-український словник» за редакцією А. Кримського й С. Єфремова (1924–1933, далі РУС). Першим кроком стало сканування РУСа – за сприяння Михайлини Коцюбинської, яка допомогла отримати доступ до паперового видання, це зробив київський книжник Валентин Кульков. Через Віктора Кубайчука та Ольгу Кочергу електронна копія віднайденого словникового скарбу дійшла до зацікавлених фахівців, зокрема долучився директор видавництва «К.І.С.» Юрій Марченко, його колега Олександр Телемко, який зробив електронний текстовий файл РУСа, та програмувальник і комп'ютерний лінгвіст Андрій Рисін.

До ядра цього гурту долучалося на різних етапах і в різних проєктах чимало осіб, яких тут годі перелічити... Онлайн-версія стала можливою завдяки гранту від Наукового товариства імені Шевченка у США з Фонду ім. Івана Романюка» (Старко, 2019).

Напрацюванням когорти сподвижників **r2u** є:

1) словниковий вебсайт r2u.org.ua (<http://e2u.org.ua/>). До бази цього сайту **r2u** внесено загалом 16 словників загальним обсягом 345 тис. словникових статей, із яких майже 200 тис. унікальні;

2) словниковий вебсайт e2u.org.ua (<http://r2u.org.ua/>). Як вказує назва (**e2u** – English to Ukrainian), цей ресурс покликаний задовольнити потреби переважно в англійсько-українських словниках. На відміну від **r2u** тут викладено сучасні словники;

3) Великий електронний словник української мови – ВЕСУМ (<https://r2u.org.ua/vesum/>) не лише перевіряє орфографію, граматичну правильність і стилістичну витриманість тексту, а й слугує для забезпечення повнотекстового пошуку (у Вікіпедії та на інших платформах) і є ключовим складником проєктів у галузі комп'ютерної лінгвістики. Від інших таких словників він відрізняється насамперед форматом (машиночитний, вільно поширюваний), ширшим охопленням лексики (зокрема власних назв) і динамічним характером (постійно поповнюється);

4) засіб перевіряння орфографії, граматики й стилю «Правописник LanguageTool» (<https://languagetool.org/uk/>; <https://r2u.org.ua/check>). На цій платформі створено засоби перевіряння орфографії,

граматики й стилю для 28 мов. Гурт r2u розвиває український модуль під назвою «Правописник», що нині містить 500 правил. Модуль спирається на чинний правопис, в його основі лежить словник на 300 тис. лем, що дає змогу перевіряти тексти різної тематики й рівня складності, а також список понад 3 тис. однослівних покручів із варіантами виправлення;

5) Браунський український корпус – БрУК (<https://r2u.org.ua/corpus>). Започатковано через усвідомлення потреби мати хоч і невеликий, однак збалансований, репрезентативний і докладно параметризований корпус, що був би цілком доступний у машиночитному форматі іншим користувачам. Такий корпус побудовано на підвалинах оригінального Браунського корпусу англійської мови з певною адаптацією до українських реалій (Старко, 2017).

ГРАК. Вагомі результати у сфері цифрової гуманітаристики, саме у галузі корпусної лінгвістики, репрезентує колектив **Генерального регіонально анотованого корпусу української мови [ГРАК]**, що розроблений спільною командою з лінгвістів і представників ІТ-сектору з України, Норвегії, Німеччини. Основні виконавці – *Марія Шведова, Рупрехт фон Вальденфельс, Василь Старко*; технічною реалізацією опікувалися *Сергій Яригін, Андрій Рисін, Тимофій Ніколаєнко, Арсеній Лукашевський, Кирило Захаров, Дмитро Чаплинський, Міхал Возняк, Михайло Крук*; наукові консультанти проєкту – *Дмитро Січінава, Михайло Назаренко*.

Дуже важливо, що до опрацювання текстових масивів долучаються студенти, магістранти, аспіранти вищів, а також слухачі онлайн-курсу «Корпусна лінгвістика» (Єнський університет за підтримки фонду DAAD), які у такий спосіб тільки розширюють обрії свої дослідницьких навичок.

У підготовці матеріалів Генерального регіонально анотованого корпусу української мови в різні роки брали участь здобувачі освіти 12 закладів вищої освіти України (ГРАК, 2017-2024): Національний університет «Львівська політехніка» (керівники: *Марія Шведова, Олена Левченко, Оксана Таран, Тетяна Шестакевич*); Львівський національний університет імені Івана Франка (керівник: *Соломія Бук*); Київський університет імені Бориса Грінченка (керівник: *Олена Доценко, Тетяна Горохова, Михайло Вінтонів, Ірина Саєвич*); Український католицький університет (керівник: *Василь Старко*); Національний

університет «Києво-Могилянська академія» (керівники: *Інна Ренчка, Людмила Дика, Людмила Підкуймуха, Анастасія Онатій, Наталя Кобченко*); Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (керівники: *Марія Шведова, Наталя Кондратенко, Олександра Билінська, Анна Бордовська, Надія Хрустик*); Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (керівник: *Ніна Хайрова*); Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (керівник: *Тетяна Качановська*); Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського (керівник: *Наталія Куш, Людмила Юлдашева*), Херсонський національний технічний університет (керівники: *Наталя Кудрявцева, Євгенія Петренко*); Донецький національний університет імені Василя Стуса (наразі передислокований до Вінниці) (керівник: *Ірина Гарбера*); ННІ «Інститут державного управління» ХНУ імені В. Н. Каразіна (керівник: *Тетяна Ковальова*). До опрацювання матеріалу для ГРАКу долучилися аспірантки Інституту мовознавства АН України *Євгенія Петренко* і *Катерина Шкіль*, а також слухачі онлайн-курсу «Корпусна лінгвістика» (Єнський університет за підтримки фонду DAAD) (керівник: *Наталія Чейлитко*).

Варто зазначити, що «корпус охоплює період з 1816 по 2024 р. і містить понад 130 тисяч текстів різних жанрів, близько 30 тисяч авторів. Пошук слова чи виразу, побудова конкордансу в ньому можлива за такими критеріями: автор тексту, регіон, жанр тексту, місце публікації, роки публікації, мова оригіналу документа та ін. У корпусі можна здійснювати звичайний формальний пошук, пошук з «байдужими символами» (англ. – «wildcard characters»), а також запити CQL («Context Query Language», спеціальна проста мова запитів, розроблена саме для пошуку в розміченому текстовому корпусі)» (Фокін, 2018: 51).

Висновки

Отже, в Україні є багато сподвижників, які працюють в царині корпусної лінгвістики. Зазначимо, що зацифрування корпусів української лексики відіграють вагомий роль й у лінгводидактиці: коли студенти опрацьовують корпуси слів української мови, то це ще й сприяє опануванню мови на належному рівні, тому в перспективі маємо на меті долучити студентів ХНАДУ до цієї роботи. Дослідницько-пошукова

співпраця викладацького складу і здобувачів різних рівнів освіти, як, наприклад, з ГРАКом, удосконалює технології гуманітарних досліджень і викладання, сприяє інтелектуальному розвитку молоді, долучає до експериментів, а викладачам допомагає покращити зміст навчальних курсів і методика викладання.

ЛІТЕРАТУРА

1. ГРАК (2017–2024) Генеральний регіонально анотований корпус української мови (М. Шведова, Р. Фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рісін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін.) Київ, Львів, Єна, 2017–2024. uacorpus.org. 2. Демська-Кульчицька, О. М. (2003) Базові поняття корпусної лінгвістики. *Українська мова*, 1, 42–47. 3. Сервіс СТИМУЛУС (2019). Узято з <https://stimulus.tools/uk>. 4. Старко, В. Ф. (2017). Комп'ютерні лінгвістичні проєкти гурту r2u: стан та застосування. *Українська мова*, 3, 86–100. Узято з https://r2u.org.ua/data/other/7_Starko.pdf. 5. Старко, В. Ф. (2019). Українська: дух і буква в цифрі. *Українська інтернет-газета «Збруч» від 21.02.2019*. Узято з <https://zbruc.eu/node/87161>. 6. Тищенко, О. М. (2020) Архівна картотека української мови в цифровому форматі: від пам'ятки мови до сучасного лексикографічного інструментарію. *Rocznik Slawistyczny, Wrocław, LXIX*, 185–197. 7. Фокін, С. Б. (2018). Корпуси текстів: здобутки України та перспективи врахування закордонного досвіду. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. Вісник КНУ. Серія: Іноземна філологія*, 1 (28), 51–54.

REFERENCES

1. HRAK (2017–2024) Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy [General regionally annotated corpus of the Ukrainian language] (M. Shvedova, R. Fon Valdenfels, S. Yaryhin, A. Rysin, V. Starko, T. Nikolaienko ta in.) Kyiv, Lviv, Yena, 2017–2024. uacorpus.org [in Ukrainian]. 2. Demska-Kulchytska, O. M. (2003) Bazovi poniattia korpusnoi linhvistyky [Basic concepts of corpus linguistics]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 1, 42–47 [in Ukrainian]. 3. Servis STYMULUS (2019) [Service STIMULUS]. Retrieved from <https://stimulus.tools/uk> [in Ukrainian]. 4. Starko, V. F. (2017). Kompiuterni linhvistychni proekty hurtu r2u: stan ta zastosuvannia [Computer-assisted linguistic projects of the r2u group: status and application]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 3, 86–100. Retrieved from https://r2u.org.ua/data/other/7_Starko.pdf [in Ukrainian]. 5. Starko, V. F. (2019). Ukrainska: dukh i bukva v tsyfri [Ukrainian: spirit and letter in numbers]. *Ukrainska internet-hazeta «Zbruch» vid 21.02.2019*. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/87161> [in Ukrainian]. 6. Tyshchenko, O. M. (2020) Arkhivna kartoteka ukrainskoi movy v tsyfvomu formati: vid pamiatky movy do suchasnoho leksykohrafichnoho instrumentarii [Archival index of the Ukrainian language in digital format: from language monuments to modern lexicographic tools]. *Rocznik Slawistyczny, LXIX*, 185–197 [in Ukrainian]. 7. Fokin, S. B. (2018). Korpusy tekstiv: zdotuky Ukrainy ta perspektyvy vrakhuvannia zakordonnoho dosvidu [Corpora of texts: Ukraine's achievements and prospects for taking into account foreign experience]. *Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka. Visnyk KNU. Serii: Inozemna filolohiia – Literary studies. Linguistics. Folklore studies. KNU Bulletin. Series: Foreign philology*, 1 (28), 51–54 [in Ukrainian].

Нікуліна Неля Василівна – кандидат філологічних наук, магістр педагогіки вищої школи, доцент, завідувач кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет; вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, Україна.

E-mail: nykulina@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-7832-7407>

Nikulina Nelia – Candidate of Philological Sciences (Ph.D in Philology), Master in Pedagogy of Higher School, Associate Professor, Head of the Ukrainian Studies Department, Kharkiv National Automobile and Highway University; 25 Jaroslava Mudroho Str., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30 вересня 2024 року

ДСТУ 8302:2015: Нікуліна Н. В. Загальний огляд комп'ютерно-мовознавчих наукових проектів України. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди* / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 314–322. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.25>

АРА: Нікуліна, Н. В. (2024). Загальний огляд комп'ютерно-мовознавчих наукових проектів України. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 314–322. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.25>

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 811.161.2'367

Т. А. Космеда

ЗНАНИЙ МОВОЗНАВЕЦЬ І НЕПЕРЕВЕРШЕНИЙ ПЕДАГОГ – ЮНИМ ЛІНГВІСТАМ

(Дорошенко С. І. **Словник-довідник лінгвістичних термінів юного мовознавця**. Відп. ред., вступ. сл. О. О. Тележкіна. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2024. – 400 с.: іл.)

У 2024 році українська лінгвістична навчальна термінографія поповнилася важливим виданням, якого давно очікували вчителі й школярі. 2024 рік – рік 100-літнього ювілею доктора філологічних наук, професора, багаторічного працівника Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, відомого українського мовознавця, прекрасного педагога, чудового організатора науки й унікальної, світлої, теплої людини – Сергія Івановича Дорошенка.

Його учні та послідовники, колеги по кафедрі української мови імені професора Л. А. Лисиченко Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди вшанували пам'ять неперевершеного вченого, підготувавши й видавши за матеріалами, які він залишив нам у спадок, «Словник-довідник лінгвістичних термінів юного мовознавця». Над матеріалами цього словника дослідник працював тривалий період свого життя. Тому надзвичайно позитивно, що задумане С. І. Дорошенком лексикографічне видання, побачило світ. Це вияв великої шани й безмежної любові до наставника, учителя, соратника, порадника й колеги.

Зазначене видання кваліфікується як наукове, однак, як видається, це навчально-наукове видання, оскільки адресоване воно мовознавцям-початківцям, тому стиль видання повинен бути адаптований до належного сприйняття насамперед юними читачами. Сергій Іванович завжди турбувався, щоб стиль його праць відповідав призначенню.

Копітку роботу відповідального редактора взяла на себе одна з вихованок С. І. Дорошенка – Олеся Тележкіна (нині доктор філол.

наук), текст до видання підготували колеги С. І. Дорошенка по кафедрі української мови, де практично все життя працював учений, дизайнер обкладинки розробила Т. Осіпова.

Рецензований словник починається зі *Вступного слова* (сс. 3–4), підготованого О. Тележкіною. Як абсолютно слушно, експресивно й емоційно наголошує відповідальний редактор у *Вступному слові*, «ця книга в позачасі й начасна» (с. 3), пояснюючи своє твердження так: «Для Сергія Івановича Дорошенка, творця цієї лексикографічної перлини, плекання слова було самим життям, бо живильним джерелом для нього була рідна мова. А рідна мова не може бути модною чи немодною, бо вона рідна. А отже, завжди на часі» (с. 3). Наголошено, що «рукопис Учителя, дбайливо збережений і технічно доопрацьований його учнями й послідовниками, сьогодні побачить світ, заговорить до читачів голосом Майстра, донесе крізь час його мудре слово і думку» (с. 4). Оскільки терміни, що входять у структуру словника, перекладено англійською мовою, то цілком логічно, що авторка *Вступного слова* як представниця наукової школи С. І. Дорошенка, яка перейняла не лише наукову спраглисть, яку завжди презентував Метр, але і його коректність, увічливість, охайність у всьому, зокрема й тому, що стосується наукової роботи, висловила подяку тим, хто долучився до перекладацької діяльності.

Переднє слово (сс. 5–8) розпочинається добре підібраним епіграфом – спонукальним закликком, який ніби оживляє цей словник: «Скористайтеся мною, і я, можливо, допоможу вам» (с. 5). Укладачі словника вважали за потрібне назвати важливі термінографічні лінгвістичні видання ХХІ століття, які добре знав, використовував і високо поцінував С. І. Дорошенко. Ідеться насамперед про видання енциклопедії «Українська мова» (2000), що була видана під грифом Інституту мовознавства імені О. О. Потебні та Інституту української мови НАНУ. Принагідно наголосимо, що в цьому словнику, що цілком закономірно, міститься і стаття про С. І. Дорошенка. Безперечно, велике значення для українського мовознавства, зокрема й для юних філологів, мають й інші видання, що зазначено в *Передньому слові*: ідеться про короткий тлумачний словник «Українська мова» (2001), укладачами якого є знані вітчизняні лінгвісти – С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор; «Сучасну лінгвістичну термінологічну енциклопедію» (2006) авторства О. Селіванової, яка, щоправда,

розрахована на вчених-мовознавців, а не на учнівську аудиторію, а також видану 2011 року енциклопедію «Українська мова», що підготована фахівцями-мовознавцями Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. На жаль, не названо одне з останніх термінографічних мовознавчих видань, яке дуже високо поцінував С. І. Дорошенко, що належить авторитетному українському вченому А. Загнітку, – це «Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни», виданий у чотирьох томах 2012 року. Не зовсім погоджуюся з твердженням, що «названі видання були і залишаються в полі зору учнів, учителів, студентів філологічних факультетів» (с. 5), оскільки академічні видання ніяк не розраховані на учнів. Власне цінність словника, омріяного С. І. Дорошенком, і полягає в тому, що давно потрібно було ліквідувати лакуну – підготувати словник мовознавчих термінів для юного лінгвіста, оскільки принципи укладання навчального видання відрізняються від видань академічних, і С. І. Дорошенко це добре усвідомлював.

Далі цілком слушно презентовано принципи укладання словника, зокрема (1) докладно схарактеризовано *опис структури словникової статті*; (2) прокоментовано, як здійснюється *запис слів і речень фонетичною й фонематичною транскрипціями* (хоча, чи потрібна фонематична транскрипція юним мовознавцям, чи не порушується в цьому разі принцип доступності, що є основним у підготовці навчальних видань?); (3) доречно подано *інформацію про особливості відтворення звуків у фонетичній транскрипції* та (4) *умовні скорочення* (сс. 6–7). Після цієї важливої інформації, як зазвичай прийнято в словниках, подано *український алфавіт* та *Список використаних джерел*, що містить перелік використаних джерел. Звісно, перший вітчизняний словник лінгвістичних термінів, що вийшов саме українською мовою в радянський період (1957), був надважливий для національного мовознавства: його уклали блискучі лінгвісти Є. Кротевич та Н. Родзевич. Але цей словник застарів: йому скоро 70 років. Навряд чи його слід було робити базовим для видання. Безперечно, С. І. Дорошенко добре знав це, але як прогресивний учений, який завжди тримав руку на пульсі науки, навряд чи активно використав би цей словник, оскільки він належить до минулого.

Текстовий простір рецензованого словника обіймає майже 400 сторінок (сс. 9–399). Наприкінці книги подано її зміст, однак, як

видається, варто було би подати *Перелік термінів*, що полегшило б роботу над ним користувачам словника.

Очевидно, слід було переглянути номінації гаслових слів, зокрема, сьогодні рекомендується вживати національні форми термінів, наприклад, до терміна *англіцизм* (с. 21) треба було б дати і його новітній варіант *англiзм*, як це зроблено з терміном *русiзми*, що сьогодні абсолютно заперечується науковцями, оскільки, як відомо, його пов'язують не з терміном *російська мова*, а з топонімом *Русь*, тому в словнику цілком слушно запропоновано й термін *росіянізми* (с. 295).

Зауважмо, що С. І. Дорошенко велику увагу приділяв ілюстративному матеріалу, про принципи добору якого, на жаль, нічого не сказано в *Передмові*, але перегляд словника дає право констатувати, що, у його тексті відчувається уважне ставлення до підбору ілюстративного матеріалу, який є доречним, що добре демонструє розглядуване мовне явище, відповідає принципу доступності, що є обов'язковим у навчальних виданнях. Укладач актуалізував тексти вишуканих мовних особистостей української лінгвокультури, наприклад, словникова стаття під гаслом *Чужа мова* містить фрагмент поезії Т. Шевченка, порівн.: «*Nie pozwalam! Nie pozwalam!*» / *Шляхта ренетує, / А магнати палять хати, / Шабельки гартують* (Т. Шевченко) (с. 392), однак, очевидно, у дужках слід було подати й переклад фраз польської мови, які можуть бути не зрозумілі учням.

Крім текстів Т. Шевченка, для ілюстративного матеріалу доцільно й виправдано використано тексти інших класиків української художньої літератури та найкращі зразки творчості сучасних українських письменників, що абсолютно відповідає концепції С. І. Дорошенка. Зокрема це тексти М. Бажана, О. Вишні, Марка Вовчка, Л. Глібова, О. Гончара, П. Гулака-Артемівського, Є. Гуцала, І. Драча, П. Загребельного, І. Карпенка-Карого, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Костенко, І. Котляревського, М. Коцюбинського, І. Ле, А. Малишка, Панаса Мирного, Д. Павличка, П. Панча, М. Рильського, В. Симоненка, В. Сосюри, М. Стельмаха, А. Тесленка, П. Тичини, Гр. Тютюнника, Лесі Українки, І. Франка та ін. Приємно, що в словнику актуалізовано й мову національного фольклору. Під час перевидання рецензованого словника в *Передмові* бажано було би схарактеризувати і цей аспект.

Простежуємо ілюстрації не лише з художнього стилю мовлення, але й публіцистичного. С. І. Дорошенко усвідомлював, що сьогодні

основні зміни в мовленні фіксуються вже не в художньому, а саме в публіцистичному дискурсі.

Словникові статті подані без перевантаження термінологією, без ускладнених синтаксичних конструкцій, за принципом логічного подання матеріалу, коли кожна думка мотивована попередньою. Ці тексти легко сприймаються, наприклад: **Активний запас слів мовця, active stock of words** (від лат. *active* – ‘діяльний’). Набір слів літературної мови, який людина активно використовує в усіх процесах життєдіяльності. Формування лексичного запасу починається з дитячих років, із дошкільного віку й продовжується протягом усього життя. Залежно від рівня освіченості, роду занять мовці послуговуються від 1000 до 5000 слів (с. 15) або: **Способи передавання чужої мови, ways of reporting direct speech**. Є три способи відтворення чужої мови: пряма мова, непряма мова, невласне пряма мова. Див. *пряма мова, непряма мова, невласне пряма мова* (с. 333).

Загальновідомою є фраза: текст – це продовження людини. Окремі словникові статті правдиво виражають стиль роботи С. І. Дорошенка над терміном, вони презентують мовлення вченого, яке пізнають усі ті, хто з ним співпрацював, порівн.: **Евфемізм, euphemism** (від грец. *euphēmos*: з *eu* – ‘добре’ + *phēmi* – ‘говорю’, що кваліфікується, як ‘пом’якшений вираз’). Слово або вислів, які замість прямої назви особи, предмета, явища, дії, яка (назва) видається мовцеві небажаною, надто різкою, уживають слова, що передають непряме, пом’якшене, ввічливе позначення. Використання евфемізмів відповідає вимогам культури мовлення, традиціям етикету. Замість слова брехати краще вжити допустити неточність, відхилитись від істини, говорити неправду. Медики у випадку втрати хворим пульсу констатують летальний, а не смертельний кінець. У некрологах (статтях з приводу смерті когось) пишуть пішов із життя, покинув нас, але не вдаються до він помер. Евфемізми засновані на синонімії, напр.: затримуватися замість запізнюватися, попросили (з посади) замість вигнали. Використання евфемізмів має супроводжувати наше повсякденне життя: краще доглядач будинку, ніж двірник; техпрацівниця, ніж прибиральниця; різнороб замість чорнороб. Уважне ставлення до кожного слова – вимога не лише культури мовлення, а й загальної культури людини, її виховання і моралі. У художній літературі до евфемізму вдаються як до засобу гумору, іронії, наприклад: Коли Карло Іванович складав

капелюха, можна було сказати, що він *лисий*, а якщо інтелігентно – то недостатньо кучерявий (*О. Черногуз*) (с.108). У цій словниковій статті кожне слово на своєму місці, за потреби зразу вводиться пояснення, як-от: *У некрологах (статтях з приводу смерті когось)* чи уточнення – *яка (назва)*. Виклад матеріалу, коментування, настанови й авторські застереження засвідчують елітарність мовної особистості С. І. Дорошенка, його великий досвід роботи зі студентами. Девіз мовознавця: словом навчати мисленню і поведінці, прагнути, щоб мовлення було завжди коректним, пом'якшеним, неагресивним, без жодних образ, із легким і прозорим гумором, пересипане вишуканими жартами. Так спілкувався сам Майстер. І так спілкуватися він наставляв своїх учнів, що віддзеркалено в текстах словникових статей.

Треба схвалити наявність прозорих рисунків, таблиць, що засвідчує дидактичні принципи роботи С. І. Дорошенка. Наприклад, розлога словникова стаття *Складнопідрядне речення з кількома підрядними* (сс. 310–312) містить п'ять промовистих схем, що, без сумніву, дають змогу краще усвідомити виклад теорії.

Уважаю, що необхідно публічно висловити подяку всім тим, хто долучився до складної справи – видати словник, який планував подарувати своїм читачам Сергій Іванович Дорошенко.

Під час перевидання цього словника можна буде вдосконалити його *Передмову*, більш докладно схарактеризувавши й ті принципи, які сповідував дослідник, і засади лексикографічної діяльності, що були характерні для вченого і його дослідницького наукового та навчально-наукового стилю, оскільки С. І. Дорошенко був автором низки підручників, посібників, методичних розробок, під час підготовки яких виявив неабиякий талант укладача навчальної літератури.

Можна передбачити, що рецензований словник, як і передбачав С. І. Дорошенко, буде корисний насамперед для вчителів-словесників, магістрів, бакалаврів, студентів та учнів середніх шкіл, оскільки саме ця аудиторія потребувала подібного видання.

Цей словник увійде в скарбницю національної навчальної лексикографічної літератури. Низький уклін за це мовознавцю.

Докт. філол. наук, професор
Тетяна Космеда
(ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця)

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda Tetyana Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature, Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09 червня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Знаний мовознавець і неперевершений педагог – юним лінгвістам. Рец. на кн.: Дорошенко С. І. Словник-довідник лінгвістичних термінів юного мовознавця. Відп. ред., вступ. сл. О. О. Тележкіна. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2024. 400 с.: іл. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 323–329. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.26>

APA: Космеда, Т. А. (2024). Знаний мовознавець і неперевершений педагог – юним лінгвістам. Рец. на кн.: Дорошенко С. І. Словник-довідник лінгвістичних термінів юного мовознавця. Відп. ред., вступ. сл. О. О. Тележкіна. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2024. 400 с.: іл. *Лінгвістичні дослідження*, 61, 323–329. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.26>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Войтович Олег Олександрович – асистент кафедри теорії та практики перекладу, докторант кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса.

Гнатишева Ольга Олександрівна – аспірант кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Жукова Анна Робертівна – доктор філософії з педагогіки, викладач кафедри іноземних мов та військового перекладу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Заброцька Дарія Романівна – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти другого року навчання, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Козлова Алла Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Коляда Аліна Вікторівна – аспірант кафедри загального мовознавства і романо-германської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса.

Крimeць Оксана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

Кубич Інна Володимирівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу слов'янських мов, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України.

Лебеденко Юлія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови ім. професора Л.А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Лотоцька Наталія Ярославівна – доктор філософії з філології, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Національний університет «Львівська політехніка».

Мартинюк Алла Петрівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Нікуліна Неля Василівна – кандидат філологічних наук, магістр педагогіки вищої школи, доцент, завідувач кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Олексенко Олена Андріївна – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Осіпова Тетяна Федорівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Паніш Віталія Андріївна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет».

Піддубна Наталія Віталіївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Половинко Олена Сергіївна – аспірант кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Радько Оксана Григорівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови, Національний університет «Львівська політехніка».

Сазонова Ярослава Юріївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства і романо-германської філології, Харківський національний педагогічний університету імені Г. С. Сковороди.

Северін Маргарита Олександрівна – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти другого року навчання, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Селіверстова Анастасія Олегівна – асистент кафедри романської філології, Навчально-науковий інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Скоробогатова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.

Солощук Людмила Василівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Степаненко Ніна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України.

Трач Христина Володимирівна – аспірант, викладач кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Удовіченко Лілія Геннадіївна – доктор філософії з філології, асистент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет.

Ходарева Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та історії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Черемська Ольга Степанівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та історії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Шептицька Ірина Володимирівна – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти другого року навчання, Інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Національний університет «Львівська політехніка».

РЕЦЕНЗЕНТИ
збірника наукових праць «Лінгвістичні дослідження»
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
у 2024 році

Космеда Тетяна Анатоліївна – докт. філол. наук, проф., (Україна), проф. титулярний (Польща), проф. кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

Кочан Ірина Миколаївна – докт. філол. наук, проф., завідувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна

Луцик Алла Анатоліївна – докт. філол. наук, проф., професор кафедри загального та слов'янського мовознавства Національного університету «Кієво-Могилянська академія», Україна

Сімонок Валентина Петрівна – докт. філол. наук, проф., завідувач кафедри іноземних мов № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна

Степаненко Микола Іванович – докт. філол. наук, проф., професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України, Україна

Струганець Любов Василівна – докт. філол. наук, проф., професор кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Україна

Шкіцька Ірина Юріївна – докт. філол. наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету, Україна

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Кафедра української мови імені проф. Л. А. Лисиченко

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

«Лінгвістичні дослідження», офіційний збірник наукових праць кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (Україна), засновано в 1988 році (свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія KB № 15671-4143 ПР від 21.09.2009 р.). Постановою Президії ДАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р. (перереєстрація – наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р.) збірник унесено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук. Виходить двічі на рік.

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Ulrichsweb Global Serials Directory, OCLC WorldCat, ResearchBib, Index Copernicus, Google Scholar, ERIH PLUS, BASE (Bielefeld Academic search Engine), ROAD, OpenAIRE, Scillit, fatcat, OUCI, Sherpa Romeo.

Електронну версію журналу включено до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Статті розміщено на сайті збірника: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/issue/archive>.

Тематична спрямованість «Лінгвістичних досліджень» охоплює широкий спектр актуальних лінгвістичних проблем (питання граматики, історії мови, лексикології, лінгвоконцептології, текстознавства, прагмалінгвістики, прикладної лінгвістики, методики викладання лінгвістичних дисциплін тощо), висвітлення яких здійснюється в річищі сучасних наукових парадигм. Крім того, видання містить рецензії на книги, хроніки наукових подій.

Статті до друку приймаються українською й англійською мовами. Матеріали необхідно подавати в електронній версії в редакторі Word, збереженому у форматі *.rtf. Назви файлів (латиницею) мають відповідати прізвищу автора, напр.: petrenko.stattya та petrenko.vidomosti.

Вимоги до оформлення статей

Редакція розглядає відредаговані матеріали обсягом **8–18 сторінок** у такому оформленні:

- ▶ Код статті (УДК) (вирівнювання ліворуч).
- ▶ Ініціали (перед прізвищем) та прізвище автора напівжирним шрифтом (вирівнювання праворуч). Усі ініціали в тексті набирати перед прізвищем через **нерозривний пробіл**.
- ▶ Через рядок – назва статті (відцентрована, великими літерами напівжирним шрифтом).
- ▶ Через рядок – анотації українською (8–10 рядків), англійською (**від 1800 знаків**) мовами й **ключові слова** (5–8) курсивом. У статтях англійською мовою – навпаки (анотація **англійською мовою** 8–10 рядків, **українською** – від 1800 знаків).

В анотації англійською мовою подати **прізвище й один ініціал автора**, назву статті (напівжирним шрифтом), текст анотації, ключові слова (курсивом). Текст анотації має містити такі елементи: актуальність, мета, завдання, результати й висновки.

► Через рядок – основний текст статті: шрифт Times New Roman, кегль 14, без переносів, інтервал 1,5, поля зліва, зверху, справа – 20 мм, знизу – 25 мм, абзацний відступ – 12,5 мм.

► У тексті необхідно ставити **нерозривні пробіли**:

– після географічних скорочень (м. Київ);

– між знаками номера, параграфу та числами (№ 14);

– усередині скорочень і т. ін.;

– між внутрішньотекстовими пунктами й інформацією після них, напр.: 1) підручник з морфології; а) синоніми;

– між числами й одиницями виміру (20 кг, XX ст., 2002 р.);

– перед тире в середині речення;

– після прийменників та сполучників (передусім одно- й двобуквених).

► Якщо в статті використано інший шрифт, його необхідно подати в окремому файлі.

► Ілюстративний матеріал необхідно друкувати **курсивом** без підкреслень та лапок; досліджувані одиниці – **напівжирним курсивом**; тлумачення окремих слів та понять подавати в лапках ‘...’

► У тексті довге тире не використовується, водночас **коротке тире (-) й дефіс (-)** необхідно розрізняти за розміром та наявністю / відсутністю пробілів, напр.:

мета дослідження – визначити ...; лексико-семантичне поле.

► Використання лапок:

«...» – для оформлення цитат;

“...” – для слів, що вживаються в переносному значенні, термінів та ін.;

‘...’ – для описів значень чи перекладу іншомовних слів.

Якщо трапляються внутрішні й зовнішні лапки, цитату оформляти за зразком: «...“...”».

► У тексті для позначення пропущених фрагментів цитат необхідно використовувати <...>. Цитати обсягом більші, ніж 3 рядки, подавати додатковим текстом: через інтервал зверху й знизу, 12 кеглем, у лапках з покликанням «...» (...).

Стаття має відповідати вимогам ДАК України й обов’язково містити такі компоненти (**Постанова президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. 2003. № 1)**):

- **Вступ** (актуальність дослідження; постановка проблеми та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання проблеми й на які спирається автор, виділення невисвітлених раніше аспектів, яким присвячено статтю; формулювання мети, постановка завдань).

- **Методи дослідження** (методологічні основи наукового та / або експериментального дослідження; визначення основних методів з конкретною вказівкою щодо їх застосування).

- **Виклад основного матеріалу** (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; дискусії щодо висвітленої проблематики).

- **Висновки** (узагальнення результатів, перспективи подальших досліджень).

У статтях англійською мовою – **Introduction, Research Methods, The Main Material, Conclusions.**

Назви структурних елементів необхідно вказувати **по центру напівжирним шрифтом.**

► **Цитування та внутрішньотекстові посилання** на літературні джерела необхідно здійснювати за стилем **APA** (Петренко, 2008; Петренко, 2008: 125; Петренко, & Сидоренко, 2015; Smith, Grimm, & Shell, 2017).

► У **тексті статті** в переліку прізвищ учених, що займалися досліджуваною проблемою, **необхідно обов'язково** вказувати рік (роки) праці (праць) і **додавати відповідні джерела в список літератури.**

► Списки літератури (**ЛІТЕРАТУРА** й **REFERENCES**) оформлювати **відповідно до стилю APA** (див. Додаток 1). Пронумеровані бібліографічні джерела подавати в алфавітному порядку **кожне з абзацу**, прізвище автора праці (або перше слово назви) виділяти напівжирним шрифтом. Транслітерований список (**REFERENCES**) зберігає алфавітний порядок основного списку літератури (**ЛІТЕРАТУРА**). У разі потреби **ДЖЕРЕЛА (SOURCES)** ілюстративного матеріалу подавати окремо, але з продовженням нумерації. Список літератури разом з кількістю використаних джерел обмежено 15 одиницями.

Форма авторської довідки

В окремому файлі необхідно подати інформацію про автора **українською та англійською** мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи (навчання), поштова адреса, E-mail, ORCID (інформаційний код автора), адреса Нової пошти для відправлення збірника. Номер мобільного телефону подається винятково для контакту з редколегією, в особистих відомостях не друкується.

Кравченко Тетяна Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.

E-mail: krav47@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0006-0898-5147>

Kravchenko Tetiana Yuriivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine.

Нова пошта: м. Харків, № 1, моб. тел.: +38(063)4570017

Статті, що не відповідають вимогам, до друку не приймаються.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора на розміщення електронного варіанта статті на сайті Національної електронної бібліотеки ім. В. І. Вернадського й на університетському сайті.

Для одноосібних публікацій аспірантів і здобувачів обов'язкова коротка рецензія (**скан або фото**) **за підписом наукового керівника.**

1. Рукописи проходять двостороннє анонімне рецензування (Double-Blind Peer Review) та перевірку на плагіат. Редакція ухвалює рішення про можливість опублікування статті після рецензування (протягом 1–4 тижнів).

2. Стаття може бути повернена авторові на доопрацювання за таких умов: (1) наявності плагіату за результатами перевірки, (2) неякісного мовного і технічного оформлення, (3) невідповідного обсягу анотацій українською та англійською мовами, (4) автоматичного перекладу англійською мовою, (5) недотримання вимог щодо оформлення списків літератури та References тощо.

3. За достовірність фактів, назв і точність цитування відповідальні автори.

4. За дотримання вимог академічної доброчесності відповідальні автори.

5. Про негативне рішення щодо публікації статті повідомляється автору, рукописи не повертаються.

Реквізити для оплати надаються авторові після схвалення статті рецензентами. В оплату включена вартість одного друкованого примірника.

Одноосібні статті докторів наук публікуються безкоштовно в електронному форматі.

Друкований примірник можна придбати за собівартістю друку.

Розсилка збірників здійснюється службою «*Нова пошта*» за кошт авторів. Для отримання збірника вкажіть зручне для вас відділення.

Матеріали надсилати на e-mail: lingvodoslid60@gmail.com

Телефони для довідок:

+38(099)7990266 (гол. редактор – Піддубна Наталія Віталіївна);

+38(095)5500501 (заст. гол. редактора – Осіпова Тетяна Федорівна)

Додаток 1

ПРИКЛАДИ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ДЖЕРЕЛ ВІДПОВІДНО ДО СТАНДАРТУ АРА

Для коректного оформлення References рекомендуємо послуговуватися системами автоматичної транслітерації.

Для транслітерації бібліографії українською мовою відповідно до Постанови КМУ України від 27.01.2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» скористайтеся сервісом <http://ukrlit.org/transliterationsia>

Транслітерацію бібліографії рос. мовою здійснюйте відповідно до ГОСТ 7.79-2000. Для цього використовуйте сервіс <https://translit.net/ru/gost-7-79-2000/>

Назви джерел латиницею не транслітеруються, подаються в оригіналі. Бібліографія в списку References подається з указівкою мови джерела [in Ukrainian], [in English], [in French], [in German] тощо.

Зверніть увагу! У списку References перекладу англійською мовою підлягають *назва праці*: *Mova i polityka [Language and politics]*, *періодичного видання*: *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic research*, *матеріалів наукових конференцій*: *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 1000-littiu Khotyna – Khotyn's 1000th anniversary* (див. таблицю далі).

Якщо в статті використано праці автора одного й того самого року публікації, до цифр необхідно додати буквенний суфікс латиницею відповідно до розташування в списку літератури (Булаховський, 1946а; Булаховський, 1946б).

Книги

Література	References
Один автор	
Лисиченко, Л. (1997). <i>Лексико-семантична система української мови</i> . Харків: ХДПУ імені Г. С. Сковороди.	Lysychenko, L. (1997). <i>Lexiko-semantyshna systema ukrainskoi movy [Lexico-semantic system of the Ukrainian language]</i> . Kharkiv: KhDPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Ужченко, В. Д., & Ужченко, Д. В. (1998). <i>Фразеологічний словник української мови</i> . Київ: Освіта.	Uzhchenko, V. D., & Uzhchenko, D. V. (1998). <i>Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]</i> . Kyiv: Osvita [in Ukrainian]
Багатотомне видання	
Білецький, Л. І. (2015). <i>Історія української літератури. Народна поезія</i> . (Т. 1). Івано-Франківськ: Місто НВ.	Biletskyi, L. I. (2015). <i>Istoriia ukrainskoi literatury. Narodna poeziia [History of Ukrainian Literature. Folk poetry]</i> . (Vol. 1). Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). <i>Словник української мови</i> . (Т. 1–11). Київ: Наук. думка.	Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). <i>Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]</i> . (Vols. 1–11). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
Частина книги	
Лисиченко, Л. А. (2011). Архаїчні назви одягу в говірках Слобожанщини. У <i>Ці невичерпні глибини мови</i> (с. 74–87). Харків: Основа.	Lysychenko, L. A. (2011). Arkhaichni nazvy odiahu v hovirkakh Slobozhanshchyny [Archaic names of clothes in the dialects of Slobozhanshchyna]. In <i>Tsi nevycherpni hlybyny movy – These inexhaustible depths of language</i> (pp. 74–87). Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
Автор і перекладач	
Шекспір, В. (2016). <i>Ромео і Джульєтта</i> . (Ю. Андрухович, перекл.). Київ : А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га.	Shakespeare, W. (2016). <i>Romeo i Dzhulietta [Romeo and Juliet]</i> . (Yu. Andrukhovych, trans.). Kyiv: A-Ba-Ba-Ha-La-Ma-Ha [in Ukrainian].

Редактор (без автора)	
Дубічинський, В. В. (Ред.). (2006). <i>Сучасний тлумачний словник української мови</i> . Харків: Школа.	Dubichunskyi, V. V. (Ed.). (2006). <i>Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukraïnskoi movy [Modern Dictionary of Ukrainian]</i> . Kharkiv: Shkola [in Ukrainian].
* Редактор – (Ed.), редактори – (Eds.).	
Автор і редактор	
Олійник, Б., & Шевчук, С. (Ред.). (2006). <i>Вибрані твори</i> . (Т. 1–2). Київ: Укр. енциклопедія.	Oliinyk, B., & Shevchuk, S. (Ed.). (2006). <i>Vybrani tvory [Selected Works]</i> . (Vols. 1–2). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].
Для всіх видань, крім першого	
Масенко, Л. Т. (2004). <i>Мова і політика</i> . (2-ге вид.). Київ: Соняшник.	Masenko, L. T. (2004). <i>Mova i polityka [Language and politics]</i> . (2nd ed.). Kyiv: Soniashnyk [in Ukrainian].

**Періодичні видання
(журнали, збірники наукових праць, матеріали конференцій)**

Література	References
Один автор	
Вербич, С. (2010). Українська ономастика: перспективи розвитку. <i>Українська мова</i> , 3, 73–80.	Verbych, S. (2010). Ukrainiska onomastyka: perspektyvy rozvytku [The Ukrainian onomastics: the prospects for development]. <i>Ukrainska mova – Ukrainian language</i> , 3, 73–80 [in Ukrainian].
Васильовська, І. (2017). Сучасний стан та проблеми української медичної термінології. <i>Теорія і практика викладання української мови як іноземної</i> , 13, 116–121. http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1987 .	Vasylovska, I. (2017). Suchasnyi stan ta problemy ukraïnskoi medychnoi terminolohii [Current status and problems of Ukrainian medical terminology]. <i>Teorii i praktyka vykladannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi – Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language</i> , 13, 116–121. http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1987 [in Ukrainian].
Два автори й більше	
Крапівник, Г. О., & Шпак, Ю. О. (2019). Сучасний ергонімікон кав'ярень міста Харкова. <i>Лінгвістичні дослідження</i> , 50, 76–85. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10 .	Krapivnyk, H. O., & Shpak, Yu. O. (2019). Suchasny erhonomikon kaviaren Khar-kova [Contemporary Ergonyms for Coffee Houses in Kharkiv]. <i>Linhvistychni doslid-zhennia – Linguistic research</i> , 50, 76–85. https://doi.org/10.34142/23127546.2019.50.10 [in Ukrainian].

Матеріали конференції	
<p>Зибачинський, І. В. (2000). Розвиток початкової освіти в Хотинському повіті Бессарабської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. <i>Хотину – 1000 років. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина</i> (с. 99–108). Чернівці: Прут.</p>	<p>Zybachynskiy, I. V. (2000). Rozvytok pochatkovoї osvity v Khotynskomu poviti Bessarabskoi hubernii v druhii polovyni 19 – na pochatku 20 st. [The development of the primary education in the Khotyn province of the Bessarabia Governorate in the second half of the 19th century – at the beginning of the 20th century]. <i>Khotynu – 1000 rokiv. Materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 1000-littiu Khotyna – Khotyn’s 1000th anniversary. The proceedings of the International scientific conference devoted to the 1000th anniversary of Khotyn</i> (pp. 99–108). Chernivtsi: Prut [in Ukrainian].</p>
<p>* У зв’язку із запровадженням Відкритого українського індексу наукового цитування (Open Ukrainian Citation Index – OUCI) в ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES для цитованих джерел, що мають DOI, необхідно обов’язково зазначати це відповідно до стилю APA.</p>	

Електронні ресурси

Періодичне видання	
<p>Шумський, О. Л. (2013). Професійна комунікація правоохоронців у контексті міжкультурної взаємодії. <i>Вісн. Нац. акад. Держ. прикордонної служби України</i>, 12. Узято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_18.</p>	<p>Shumskiy, O. L. (2013). Profesiina komunikatsiia pravookhorontsiv u konteksti mizhkulturnoi vzaïemodii [Professional communication of law enforcement officials in the context intercultural interaction]. <i>Visn. Nats. akad. Derzh. prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Messenger of the National academy of State border police of Ukraine</i>, 12. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_2_18 [in Ukrainian].</p>
Книга	
<p>Ілляшенко, С. М., & Шипуліна, Ю. С. (2007). <i>Товарна інноваційна політика</i>. Суми: Університетська книга. Узято з ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf.</p>	<p>Illiashenko, S. M., & Shypulina, Yu. S. (2007). <i>Tovarna innovatsiina polityka [Product innovative policy]</i>. Sumy: Universytetska knyha. Retrieved from ftp://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf [in Ukrainian].</p>
Без автора	
<p><i>Словник української мови online</i>. Узято з http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0.</p>	<p><i>Slovyuk ukrainskoi movy online [Dictionary of Ukrainian language online]</i>. Retrieved from http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 [in Ukrainian].</p>

Словник української мови online. Узято з http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 .	<i>Slovnnyk ukrainiskoi movy online [Dictionary of Ukrainian language online]</i> . Retrieved from http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 [in Ukrainian].
--	--

Автореферати дисертацій / дисертації

Список літератури	References
Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Олешко, Ю. Л. (2017). Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.	Oleshko, Y. L. (2017). Staroukrainska propovid 17 st. u komunikatyvno-kohnityvnomu vymiri [Old Ukrainian Sermon of the 17th Century in Communicative and Cognitive Dimension]. <i>Extended abstract of candidate's thesis</i> . Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Литвиненко, Н. П. (2010). Сучасний український медичний дискурс. (Автореф. дис. ... докт. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови НАН України.	Lytvynenko, N. P. (2010). Suchasnyi ukrainskyi medychnyi diskurs [Modern Ukrainian medical discourse]. <i>Extended abstract of doctor's thesis</i> . Kyiv: Instytut ukr. movy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук	
Блажчук, Ю. І. (2008). Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст. (Дис. ... канд. філол. наук). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.	Blazhchuk, Yu. I. (2008). Antroponimiia Umanshchyny XVII – pochatku XXI st. [The anthroponymy of Uman region of the period between the 17th century and the beginning of the 21st century]. <i>Candidate's thesis</i> . Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук	
Торчинський, М. М. (2010). Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови. (Дис. ... докт. філол. наук). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка.	Torchynskiy, M. M. (2010). Struktura, typolohiia i funktsionuvannia onimnoi leksyky ukrainskoi movy [The structure, typology and functioning of naming expressions in Ukrainian]. <i>Doctor's thesis</i> . Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
* У бібліографічних описах авторефератів і дисертацій необхідно вказувати назву університету, у якому захищено дисертацію.	

ЗМІСТ

До читачів журналу «Лінгвістичні дослідження»	3
---	---

ГРАМАТИКА

Половинко О. С. Компаративні конструкції з орудним відмінком у текстах творів Майка Йогансена, Юліана Шпола та Григорія Епіка: лінгвокогнітивний підхід	6
---	---

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

Заброцька Д. Р., Лебеденко Ю. М. Семантико-функційне навантаження фразеологічних одиниць у різножанрових творах В. Винниченка	19
Koliada A. V. Representation of the Concept Head in the Phraseological Units of the English and Ukrainian Languages: Comparative Analysis	29
Лотоцька Н. Я., Шептицька І. В. Фразеологізми з компонентом <i>серце</i> (на матеріалі української художньої літератури 1991–2013 та 2014–2023 років)	41

ТЕРМІНОЛОГІЯ

Войтович О. О. Харківський термінологічний осередок: діяльність ключових постатей	53
Кримець О. М. Способи творення термінів нанотехнологій	66
Кубич І. В. Інструкція до тлумачного словника українських бджільницьких термінів	75
Степаненко М. І. Авторська концепція української термінографічної критики крізь призму історії, теорії, практики	86
Удовіченко Л. Г. Когнітивний підхід до вивчення сучасної української поліційної термінології	98
Черемська О. С., Ходарева І. М. Етапи формування термінології видавничо-поліграфічної справи (XX – поч. XXI ст.)	107

ЛІНГВОАКСІОЛОГІЯ. ЛІНГВОКОГНІТОЛОГІЯ. КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Гнатишєва О. О. Рослинні символи як вербалізатори оцінки в сучасній аматорській поезії воєнного часу	124
Космеда Т. А. Образ російсько-української війни: моделі вербалізації героїки українців	132
Мартинюк А. П., Северін М. О. Когнітивно-комунікативний аспект відтворення назв квазіреалій в англо-українських перекладах фентезі	160

Осінова Т. Ф. Архетиповий символ <i>серце</i> в сучасній українській невербаліці.....	171
Селіверстова А. О. Лінгвокогнітивний потенціал англіцизмів в італійському публіцистичному дискурсі (на матеріалі онлайн-газети <i>CORRIERE DELLA SERA</i>).....	180
Солошук Л. В., Трач Х. В. Вплив культурних стереотипів на функціонування вербальних та невербальних компонентів комунікації у міжкультурному родинному дискурсі	193

ПСИХОЛІНГВІСТИКА. ДИСКУРСОЛОГІЯ

Паніш В. А. Українське зарубіжжя: популяризація психолінгвістичних знань у працях Івана Огієнка та на сторінках часопису «Рідна мова»	208
Сазонова Я. Ю. «Невизначеність» як елемент іконічності в текстах жаків: постановка проблеми.....	222
Степаненко Н. С. Ойконім <i>ХАРКІВ</i> у щоденниковому дискурсі Олесь Гончара: номінативно-аксіологічний потенціал	234

ЛІНГВОПОЕТИКА

Олексенко О. А. Природа й функції номінативних та інфінітивних речень у поетичному мовленні.....	246
Піддубна Н. В. Мовні вияви біблійності в поезії Максима Кривцова.....	260
Радько О. Г. Фольклорна основа індивідуально-авторських прикметників у мовотворчості українських поетів ХХ–ХХІ сторіч	274
Скоробогатова О. О., Козлова А. Г. Лінгвопоетичні студії ХХ–ХХІ століття крізь призму ідей Олександра Потебні й Дмитра Овсянико-Куликовського.....	288

ЛІНГВОДИДАКТИКА. ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА

Жукова А. Р. Лінгводидактичні засади навчання іноземних мов для військових навчальних закладів	304
Нікуліна Н. В. Загальний огляд комп'ютерно-мовознавчих наукових проєктів України	314

РЕЦЕНЗІЇ

Космеда Т. А. Знаний мовознавець і неперевершений педагог – юним лінгвістам.....	323
Відомості про авторів.....	330
Рецензенти збірника наукових праць «Лінгвістичні дослідження» Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди у 2024 році	333
Інформаційний лист.....	334

Наукове видання

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди**

Випуск 61
(до 220-річчя заснування
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди)

Відповідальний за випуск д.ф.н., проф. *Н. В. Піддубна*

Коректори українських текстів:
М. О. Михайленко, Л. Г. Удовіченко, Т. В. Яковлева

Коректор англійських текстів *Я. Ю. Сазонова*

Комп'ютерна верстка *О. Б. Ісаєвої*

Підписано до друку 09.10.2024. Формат 60 × 84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Віддруковано в типографії ФОП Андреев К. В.
вул. Богомольця, 9/50, Харків, 61166; тел. +38(063)9936273
Свідцтво про державну реєстрацію № 24800170000045020 від 30.05.2003.
ep.zakaz@gmail.com